

FRAN MASELJ
PODLIMBARSKI

Moravce
ol 886.3-3
MASELJ F.
Zbrani 4 /2
886.3 Maselj F. 1

0280000680

KNJIZNICA DOMZALE

COBISS S

LJUDSK

MORAVCE

000/0680

IA 142 u.

*Lepo ravnaj
s knjigo!*

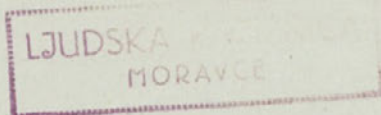

2013/3370

Slovenski pisatelji.

Fr. Maselj - Podlimbarski.

IV. 2.

FR. MASLJA - PODLIMBARSKEGA

ZBRANI SPISI

UREDIL
DR. JANKO ŠLEBINGER

V LJUBLJANI 1931

IZDALA IN ZALOŽILA „TISKOVNA ZADRUGA“
(ODGOVOREN FRAN ŠARABON)

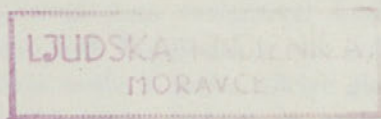
JA 142 u.

FR. MASLJA - PODLIMBARSKEGA
ZBRANIH SPISOV

IV. ZVEZEK

GOSPODIN FRANJO

2. DEL

V LJUBLJANI 1931

IZDALA IN ZALOŽILA „TISKOVNA ZADRUGA“

(ODGOVOREN FRAN ŠARABON)

ZBRANIH SPISOV

IV. ZAVESK

GOSPODIN FRANO

REDAKTOR

1911

V LJUBLJANI 1911

NATISNILA DELNIŠKA TISKARNA, D. D. V LJUBLJANI
(PREDSTAVNIK MIROSLAV AMBROZIČ).

26.

Po obedu se je potil v goro. Tih in zamišljen je šel preko Medvedjega dola, ne da bi besedo izpregovoril z delavci, ki so pri njegovem prihodu dvignili glave, navajeni njegovega prijaznega pozdrava. Ni se mu mudilo, solnce je stalo na modrojasni vedrini še daleč od Zeleboja. V onem delu pragozda, ki so mu drvarji prizanesli, ker so ga spoznali za bolnega, je poduškal. Sedeč na skali ob neznatni stezici je zvesto gledal gor in dol med drevje, se li ne pojavi oni, ki ga je bil pozval. Ohlajen je nadaljeval pot. Srce mu je bilo močnejše, kadar se je ozrl krog sebe, se li ne odvali od kod iz gozdnega mraka nesrečnež, ki se mora skrivati pred orožniki. Nad udrtino, kjer je oni dan z daljnogledom zasledoval Atifa Sarajlijo, je dolgo stal. Pregledal je vso goljavo: razen šumljanja vode v jarku nikjer glasu in nobenega živega bitja. Solnce je stalo nad Zelebojem, ko je zavil krog skalnih gruč in zagledal tisto mračno dolinico, kjer je bil zadnjič zaspal. In tam ga je čakal Jovica. Sedel je na trati in poleg šumar, tisti Milan Nikolić, ki ga je bil Vilar že dvakrat površno videl v Mišoševičevi družbi. Moža sta vstala, ko se je njima približal. Jovica je pobral svojo dre-

novko, mu šel naproti ter mu stisnil roko v zahvalo, da se je odzval njegovi prošnji.

Šumar si je obesil karabinko na ramo. Oster in presunljiv smeh je zaigral v njegovih temnih očeh. «Nu, pobratime, zdravstvuj!» se je poslavljal z globoko donečim glasom pri Jovici. «Jaz grem preko Kravanje, da ustrelim zajca za večerjo. A pazi mi, Jovica, na roko, da bo zdrava, kadar prenehajo kokodakati jajca in zapojo petelini. In zapomni si: beg je ukazal psu, pes repu, rep dlaki, dlaka je vedno na tlaki.» Po teh zagonetnih besedah je snel karabinko, napravil ž njo inženjerju vojaško počaščenje in jo prenesel na levo stran na srce. Nato je pohitel po stezi, ki je držala navkreber proti prevalu. Vilar je gledal za orjaškim gozdnim čuvajem, čigar skrivnostne besede je pač slišal, pa jih ni razumel. Šele, ko mu je izginil izpred oči, je opazil, da Jovica več ne nosi roke na preramnici, ima jo pa še obvezano.

«Kaj je s tem skrivnostnim šumarjem?» je vprašal. «V katerem taboru se nahaja ta: v vašem ali v tujem? Morda služi obema.»

«Pošten človek je Milan Nikolić», je odgovoril Jovica.

«To je torej tisti, ki vam prinaša novice iz tujega tabora?»

«I višje glave so na naši strani. Vedi, da so razmere zdaj za naše ljudstvo takšne, da noben Bošnjak ne more mirno gledati nanje. Zato sem te povabil na to samoto, da zveš, kakšnih ne dvomljivih, ampak naravnost zločinških ljudi se poslužuje vaša uprava, da pogubi nedolžnega človeka.»

«Naša uprava ni idealna, a tako slaba ni, kakor sodiš ti.»

«Nezmožna je, zato nastavlja pri nas nezmožne ljudi iz vaših krajev. Vesela je, da se jih iznebi doma. In če pridobi našega človeka, če dobi Bošnjaka, ki ji hoče opravljati iškarijotsko delo, vzame tudi njega v svojo službo.»

Jovica se je spustil po strmem pobočju v jarek, Vilar za njim. Debeli gramoz ni držal težke stopinje, tako da sta bolj drčala nego šla. Iz kamenja, izpostavljenega ves dan solnčni žari, je puhtela toplota in zvrha jima je solnce pripekalo v tilnik. Vsa zapotena sta pridrsala v dno jarka k potoku. Do sem ni segalo solnce; osvežujoč hlad ju je obvel. Jovica je postal, se naslonil na skalo in izpregovoril: «Gospodine Franjo, morda veš, kako se je vršila okupacija tuzlanskega okraja —»

«Vem», mu je prestrigel besedo inženjer, počivajoč na kamnu in si otirajoč pot s čela. «Saj sem sam služil v diviziji generala Szapáryja.»

Jovica je debelo pogledal nanj. «Dobro. Ako si služil, veš. Ko je Szapáry vdrugeč navalil na Tuzlo ter jo osvojil in je plevljanski mufti s svojimi Arnavti bežal proti Zvorniku, so se vstaši, ki so se bili iz tuzlanskega okraja pridružili muftiju, razkropili na vse štiri veštrove. Mnogo jih je bežalo preko Konj=planine po stezi, na kateri sva prej stala, v pokrajino ob Drinači, Krivaji in pod Romanjo=planino. Tam je gospodovala že vaša vojska. Ker ji vstaši niso hoteli oboroženi priti v pest, so spotoma pometali orožje v hosto ali ga skrili v duplinah in jamah skalovja. Hajdi za menoj, pokažem ti takšno skrivališče!»

Lezla sta nekaj časa kraj potoka navzdol med redkim, a bohotnim zelenjem, priraslim iz peska in gline. Na levo in desno so stale pečine, obrasle z mahom in bornim grmičjem; na njih so se poznali vplivi prirodnih sil: tu je dežnica ali snežnica vrtala po njih in jih izmila, ali jih je pa raztrgal mraz; tam trohni in se drobi med zarezi in razpokami v prst kamenje, ki se je odkrušilo od skalnih gruč; in tu široko zija razpočena skala, kakor bi podzemeljski zmaj odpiral žrelo in vdihaval zrak, in visoko gori mora ležati na nekakšnem obronku ali pomolu majhna leha rodovitne zemlje, vsa prerasla z zeliščem, ki se od zdolaj zdi podobno pisanemu šopku, pripetemu k

skali za okras. Dočim je Vilar včasi pogledal v razsekano pobočje, ugibajoč, koliko je kraškega značaja v teh skalah, je Jovica bistro zrl v tla ter delal gaz med širokimi, temno pegastimi listi pripotočnih rastlin. Zdajci pa je postal.

«Evo, tu je hodila nedavno človeška noga. Tu pred nama se pozna v glini sled opanke», je izpregovoril in odgrnil z drenovko zelišče. «Tu in tam je zlomljeno sočnato stebelce. O, tu je te dni hodil prekleti Atif Sarajlija.»

Vilarju se je začelo daniti. In hitro je povzel: «Res je hodil. Veš li, tisto popoldne, ko si mi v teh samotah pravil povest svojega bednega življenja, sem ga gori s steze opazoval, kako je lezel iz tega jarka. Pod pazduho je nesel nekaj v papir ali v cunje zavitega.»

Jovica se je naglo obrnil in trpko izbruhnil: «Glej, gospodine dragi, kako se vse to ujema! Tega mi takrat nisi povedal, da je nekaj nesel. Torej baš tisti dan! Turški pes je nesel orožje iz skrivališča, da ga podtakne meni in Mušiću. Hajdiva dalje!»

Inženjer ni bil na jasnem, kako je to, da je tu sredi gozdov skladišče orožja, ne da bi ljudje kradli handžarje in samopale. Jovica mu je razložil, da je orožje skrnil najbrž neki Smajo Sarajlija, ki je bežal z vstaši iz Tuzle in je potem pred svojo smrtjo povedal zanj

svojemu bratu Atifu. «Dolgo sem pazil na Atifa, kam hodi po handžarje, ki jih prodaja tujcem,» je razkladal Milošević, «naposled sem ga spazil. Razen mene, Atifa in še dveh drugih nihče ne ve za to skladišče. In ko bi vedel, vsak bi se ga ognil, ker se sedaj vsak boji orožja. Sicer so tudi drugod takšna skrišvališča; baje je bilo zadnje dni septembra leta 1878. po gozdih toliko stran vrženega orožja kakor gob. Dobri ljudje so pobrali in poskrili, kar je bilo porabnega, ker čez sedem let pride vse prav. Kar je bilo slabega, so prostovoljno odnesli v konak.

Pri groblji nagomiljenega kamenja sta zapustila potok ter se vzpela kvišku med grmovjem in trnjem. Tu in tam so bili po raztrganem pobočju vidni sledovi človeške hoje. Jovica je šel ravno, Vilar je lezel malone po vseh štirih. Prišla sta na ozko, polici podobno torišče rodovitne zemlje, ki je prej pokrivala kamenite stene in je morda šele pred dobrim desetletjem, razgalivši skale, zdrknila doli na torišče. Zarastlo jo je samo mlado rastlinje: trnje, borovje, resje in ostra trava. Kdor je pogledal proti vrhu razgaljene stene, je mogel spoznati, kje se je odtrgala ta gruda zemlje. Še več prsti in peska bi bilo pridržalo s pečine, da ni krušenja zadrževal mogočen borovec, ki se je sam zase stoječ prav na robu skale temno risal na

sinjem nebosklonu in stražil pravilni razvoj v naravi in pa podolgovato nizko odprtino v skalo, pred katero sta prispela Jovica in Vilar.

«Tu sva na cilju», je rekel Jovica in kazal na odprtino, nad katero so kakor streha visele kamenene plasti. «Tu treba luči, drugače ne moreva v podzemlje.» Izza pasu je privlekel dve drobni svečici in ju prižgal; eno je sam nesel, drugo je dal tovarišu. Pri vhodu sta se morala skloniti, tako nizka je bila jama. Stisnjen duh po zemlji jima je udaril v nos. Votlina se je kmalu toliko zvišala, da sta stopala vzravnanata. Slabo sta brleli lučci v gluho temo. Vilar je posvetil v steno in jo potipal — nič vlažna; tudi tla so bila suha, kamenita: špilja je bila kakor nalašč ustvarjena za orožarno. Obotavljajoč se in preiskujoč podzemlje je nekoliko zaostal. Ko pa je zaslišal iz teme krepke kletve, kakršne se ne spodobijo človeku, ki zna na pamet katekizem in psaltir, je hitro stopil za Jovico, ki je ves razburjen govoril: «Ako je Alah pravičen, mora ga pahniti v sedmo peklo. Moja skrb bo, da ga pahne čim prej. Brušenih handžarjev mi je na razpolago, kolikor hočem, a zanj bo zadosti eden. Čakaj, ti krvi žejni volk, oči ti iztaknem, učesa ti populim, za tvoja čreva te povlečem preko Konjplanine!» Votlo je donela strašna grožnja pod obokom podzemlja.

«Kaj pa je?» je prestrašen vprašal Vilar.

«Glej, tu je ležalo vse polno handžarjev, pušk, samopalov in streliva in tu je za peklo dozoreli pes vzela, kar mi je podtaknil.» Možaka sta posvetila na tla, kjer so bile v kotu jame ob steni razprostrte suhe, grobo obsekane veje kot stelaže za orožje.

Vilar je posvetil po vseh vejah. «Na tvojih policah niti pipca ni, kaj še handžar, samopal in tako dalje», se je pošalil. Bolj nego ta za tohla luknja bi ga bila zanimala hajduška četa s kolotočnimi očmi, visečih brk, oborožena od nog do glave.

«Vse je ukradel Atif Sarajlija», je ječal Josvica ter svetil po kotih. «Moral je pač domnevati, da sem ga zalezoval, ko je hodil sem po handžarje, in da sem našel to skrivališče. Glej, tu leže še cunje, ki je ž njimi čistil orožje, in črepinja z oljem —»

«Kako more ukrasti, kar ni pripadalo nikomur. Vzel je zalogo, ki se je brez gospodarja valjala tukaj, ker bi ga bil sicer prehitel kdo drugi», je ravnodušno menil inženjer in se posmikal proti izhodu.

«Prenesel jo je. O, gotovo je zapazil, da tudi jaz vem za njegovo orožarno, zato jo je prenesel. Zbal se je, da bi kdo zaloge, iz katere je jemal orožje za ničemne namene, ne pokazal

zaptijam, zato jo je skrili drugam. Ubil te Bog, prekleti nevernik!»

Vilar se je oddahnil, ko sta stopila zopet pod vedro nebo in je zagledal nebeško luč. «Brate, povej mi, čemu si me povabil v to samoto?»

«Hotel sem ti pojasniti vso stvar, ki si ji bil včeraj popoldne priča. Da je orožje še tukaj, bi bilo mogoče ugonobiti Atifa Sarajlijo. Lahko bi se dokazalo, da je oboje orožje, ono, ki so ga zaptije zaplenili, in ono, ki je bilo tukaj, enega izvora in kova. To bi še ne bil veljaven dokaz za njegovo krivdo, toda ko bi ti hotel pričati, da si videl ono popoldne pogana, gredočega iz tega jarka —»

«Prisežem, da sem ga videl, tudi kuhar v Medvedjem dolu ga je videl tisto popoldne priti od te strani. Prisežem, da je nesel zavitek, kjer so morda bili handžarji —»

«To bo zadosten dokaz —»

«Atif je zvrta glava, vse bo utajil in še nate bo zvalil, da si imel ti tukaj orožno skladišče, on pa da te je nadzoroval in čakal ugodne prilike, ko te lahko zagrabi in ovadi.»

Jovica je molčal in premišljeval, zroč Vilarju naravnost v obraz. Naposled je vprašal: «In ti bi verjel njemu?»

«Ne, Jovica. Ti si odkrit človek, vse verjamem, kar hočeš. Samo s tvojo politiko se ne

ujemam. Pričati pa hočem z lahko vestjo zate, kakor je moja dolžnost.» Iskrene so bile te besede, ker ob njih je mislil na Danico, kateri bi bil rad ohranil zaščitnika. «In kaj nameraš vaš sedaj?» je sočutno vprašal.

«Sedaj treba rešiti Mušića. Z orožniki ne maram iti, zato pojdem sam po stranskih potih z brda na brdo pa v Tuzlo. Jutri, ko se dan zazna, bom stal pred konakom. Ne bojim se vaših sodnikov. Na hercegovskih bojiščih sem se navadil gledati smrti v obraz, v Bosni se nisem bal razvratnih ljudi, ne vaših sodnikov in zaptij, ne vaših psov, kakor veš —» Jovici se je pojavil v očeh melanholičen nasmeh, ki je rekel: Glejte, kako odločna in neupogljiva je volja mojega gospodarja, nasmeh, ki ga včasi zdravniški izvedenci pred sodiščem proglašajo za znak dušne nenormalnosti. «In sedaj se vašim sodnikom zopet smelo zazrem v obraz», je pristavil. «Potem pa, kar Bog dá in sreča junaška! Hajdiva!»

Ubrala sta povratno pot v jarek, potem posevno po groblji razdrobljenega skalovja, prav tam, koder je šel oni dan Atif Sarajlija s svojim plenom. Zasopljen se je pletel in lovil inženjer za svojim bodrim tovarišem. Zamislil se je vanj. Okolnost, da se je odločil k sodišču, mu je ugajala. Čital je že večkrat, kako težko je pri teh preprostih sinovih na-

rave, bivajočih pred vrati orienta, prodreti v globino njih misli in namer in da je dolgotrajna zaslužnjenost zasadila v njih duše opreznost in nezaupljivost. No, Jovica se ni kazal boječega in nezaupljivega. Imel je svoje trdovratne nazore, plaval je v svojih priljubljenih idejah, s katerimi se je odkrito ponašal. Vilar je našel neko sorodnost med svojim in njegovim značajem. Po obeh se je vila črta globokega usmiljenja, ki ju je spajala. Vedel je, da misli Jovica, gredoč preko planine, intenzivno o tem, kako bi pomagal ne sebi, ampak drugim. Tudi on, Vilar, je nosil na svojih samotnih potih take nazore v glavi. Razloček pa je bil ta, da Jovica ni bil razsoden, dočakljiv človek, da ga je gnala njegova vroča južna kri naprej in se je v svoji domišljavosti zanašal na odpor z orožjem v roki. Jedro njegovih misli je bil odpor na vsej črti proti vsiljenemu in krivičnemu redu. In to je bilo naravno, ker na Balkanu tekmujejo narodi z orožjem, ne kakor na zapadu, z gospodarskimi podvigi, s številkami, ki značijo kapital; Vilar pa je sanjaril o tem, kako bi mirnim potom privedel svoje drvarje in kolikor mogoče tudi druge bosenske ljudi iz njih bednega stanja do blagostanja, sicer ne do takšnega razvratnega nadčloveškega življenja, kakršnega uživajo njegovi znanci na otoku, pač pa do neke pri-

jetne, tople udobnosti, v kateri bi se le malo čutila peza robstva. Bal se je za Miloševića. Ta človek, ki pozna narod in bi mu s svojo nadarjenostjo lahko več koristil nego sto tujcev, se pogreza vedno niže v odpornost. Pač se mu posreči, prepričati sodnike, da je pravi krivec Atif Sarajlija, toda svojih misli ne bo znal kontrolirati, pri zagovoru jih na dlani poda sodnikom, ki bodo smatrali njegovo prepričanje za nevarno novoustanovljenemu redu in ga zato lahko do popolne pomiritve dežele pridrže v zaporu.

Ko sta prišla na zložno stezico, sta zopet izpregovorila. Jovica je vprašal: «Ali nisi ozlovoljen, da te pokličejo zaradi mene k sodišču?»

«Ako povem resnico, kaj mi morejo?»

«Mene smatrajo za agitatorja in očitali ti bodo, da občuješ s takšnim človekom. Še nevarnejše bo občevanje z menoj, kadar postanem poleg agitatorja še maščevalec. Ako žene Atif Sarajlija svoje maščevanje do skrajnosti, se tudi jaz lahko posvetim z osveto. Ko opravi svojo stvar pri sodišču, ga poiščem v planini. Zgrabim ga za vrat, ko pojde za svojim ničemnim poslom, in zadavim ga, klečečega v travi in klanjajočega se ob zarji proti Meki. Mera njegovih zločinov je polna.»

Vilar je odmajal z glavo rekoč: «Ni lahko meriti živemu volku rep in mu šteti zobe.»

«Pravijo sicer: Ako se hočeš osvetiti Turčinu, prosi Boga, da ga najdeš pijanega. A jaz mu treznemu upihnem luč življenja in ko bi imel sto handžarjev za pasom.»

«Ne ubijaj, prijatelj! Težko je človeku do smrti, če si zločin na ramo naprti. Premisli dobro, na kakšno pot si zašel —»

«Kdor dolgo misli, malo dela.»

«Poslušaj me, ki ti želim dobro.»

«Slabo je zanj, ki vsakega posluša.»

«Še slabše je za tistega, ki ne posluša nikogar. Pomisli, da nisi sam na svetu. Sestro imaš —»

Jovica je postal, se obrnil in tako presunljivo pogledal na Vilarja, da ta prvi hip ni vedel, ali mu Jovica očita njegovo naklonjenost Danici, ali ga hoče samo opomniti, da ni vredno govoriti o ženski. «Res — Danico imam rad», je rekel. «Ona je povsem nedolžna. Mnogo je nedolžnih ljudi, ki trpe po krivem in se ne morejo braniti. Glej, za zatirane ljudi bi plakal, plakal bi za Mušića, ko bi bilo kaj solz v mojih očeh. Ko se vrne, naj ti pove, koliko je on pretrpel v svojem bednem življenju. Plakal bi za sestro, ko bi solze ganile vaše trde ljudi. Ker pri vas ni usmiljenja za Bošnjaka, treba nam zopet prijeti za puško in handžar. Ne traja dolgo in zopet se bodo glasile bojne pesmi po hercegovskih gorah. Stojan

Kovačević že zbira vstaške čete, da naredi konec naši sramoti.»

«Stojan Kovačević ne bo mogel odoleti avstrijski premoči, in ko bi šli ž njim vsi možje, kar jih je od Drine do morja», je hitro in s poudarkom povzel inženjer, videč, da je Jovica zašel v svoj deklamatorski in agitatorski ton.

«Ako ne poginemo v boju, zadušimo se v vaši sužnosti. Če se utopim v morju ali v potoku, oboje je enako.»

«In kaj naj počne tvoja sestra sama na svetu?» je oprezno vprašal Vilar z glasom, ki se je tresel.

Jovica ni izgrešil njegove razburjenosti. Z izkušajočim pogledom mu je zrl v obraz rekoč: «Najde se dober človek, ki poskrbi zanjo, ki jo bo branil Bierkopfa, Atifa in podobnih nečistnikov. Sicer pa — kar ji je usojeno.»

Te besede so Vilarja nekoliko zmešale; ni vedel, kako naj si jih razloži: ali smatra njega za tistega dobrega človeka, ki poskrbi za Danico, ali ga šteje k nečistnikom? V poslednjem njegovem stavku je videl kos brezsrčnega iztočnega fatalizma. «Torej ti misliš, da je ženski usojeno?» je vprašal.

«Ženski je usojeno, moški si dela svojo usodo sam», je odgovoril Milošević ter mahnil s palico po grmovju. «Hajdiva, gospodine Fra»

njo! Dolga je moja pot in mudi se mi, da čim prej razbremenim Mušića, zbrišem z njega sum in ga kot najboljšega Daničinega zaščitnika pošljem v Pilić nazaj.»

Molče sta šla navzdol. Pri neki drči se je Jovica zopet ustavil. «Tu opravim svojo večerjo, potem gre moja pot v stran preko hoste.»

Vilar je mislil, da privleče tovariš izza pasa kos kruha in sira, sede in povečerja, toda kadudjer se je okrenil k trnju, ki je ob stezi prezelo grmovje in je bilo polno zrelih ostrožnic. Začel je trgati črne jagode in jesti.

«Slabo, hajduško večerjo imaš, brate», je rekel inženjer.

«Ni baš najboljša», je ravnodušno odgovoril. Hipoma se je prevrnila njegova misel k veliki žaloiгри srbstva in iz «Gorskega venca» je začel deklamiral: «O, prekleta kosovska večerja —»

Gledal ga je Vilar, kako je obiral in zobal jagode. Zamislil se je vanj. Ta človek je bil toliko preprost in primitiven, kar se tiče telesnih potrebščin, kolikor je bil vzvišen, kar se tiče značajnosti. Ni ga še oblizala kultura, ki je nas tako globoko pogreznila v boječnost in hlapčevstvo, pijanost ni skrhalo njegove jeklene volje, požrešnost ga ni potopila v breznačajnost. Visoko je dvigal glavo iz tope drhali. «Bujna glava si, Jovica, občudujem te.

Veliko je tvoje sovraštvo, pa tudi krivda tvojih preganjalcev je velika. Jokal bi se zate, ko bi solze kaj koristile.»

«V kakršnem kolu živim, tako moram tudi igrati.»

Zopet sta molčala. Vilar je pogledal na uro. Ker je bilo že pozno in skrajni čas, da pohiti pri belem dnevu v dolino, se je poslovil. «Jovica, da se živa in zdrava zopet vidiva!» je mehko rekel za slovo.

Kaludjer se je obrnil in mu podal roko. «Bog ve, kaj je za koga. On ne plačuje vsako soboto, toda pride dan, ko nagradi tvoje poštenje. Sreča naj hodi s teboj, Franjo!» Sklonil se je zopet h grmovju ter zagonetno pristavil: «Škoda je umreti in mučno je živeti. Toda vsake muke je kdaj konec, sramote pa nikdar.»

Vilar je pohitel v dolino.

27.

Štiri dni pozneje je šel po kosilu zopet v han. Svoje stvari je že uredil in jih oddal Bierkopfu. Ni vedel, kaj narediti s poslednjim popoldnevom pred odhodom v Tuzlo, zato je šel v han. Tako je namreč sam v sebi upravičeval svojo pot, ker se je še vedno bal, priznati si vso resnico. Gredoč ob Oskovi je kraj poti videl v travi nekaj lepih, zrelih jabolk. Ob

robu goščave je stala jablana, ki se je šibila pod rdečerumenim sadom. Drevo ni bilo cepljeno, a sad njegov se je zdel žlahten. Pobral je jabolko, ga razdelil in pokusil. Krhelj je bil kiselkast, skoraj vkup je vlekel ustnici, toda za žejo in osnaženje ust je bil dober. Pomlajen bi imel izboren okus. Še en sad je pobral in ga vtaknil v žep.

Danes je bil prav židane volje. Na neprijetnosti, ki so zadele Mušiča in Jovico, je že nekoliko pozabil, sitnega pisarskega posla se je za šest tednov tudi že iznebil, sedaj bo v Tuzli pokazal svoje stavbno znanje. Misli o tem so ga spravile v veselo razpoloženje. Zarana si je na vse zgodaj pel, seveda ko je bil gozdar že odšel iz kolibe; dopoldne ga je ščegetalo toliko časa v goltancu, da je začel na posled na ves glas deklamirati 'Krst pri Savici'. Tudi popoldne ga ni zapustila dobra volja. Ko je stopil pod pristrešje hana, kjer je šivala Danica in Vazko drobil suhe veje, ga je tako zalomila prešerna radost, da bi bil po načinu dobrovoljnih slovenskih mamic najrajši prijel Danico za nosek in jo vprašal: «Ali je Pero že doma?» Pa tega ni storil, ker je na prvi pogled zapazil, da kraljuje pri obeh osebah globoka resnost. Deklica je vzela s stolčka, ki je stal pred njo, klobčiče raznobarnih niti ter jih položila v naročje. To je smatral za zna-

menje, da je stolček pripravljen zanj. Prenesel ga je na mesto sredi med ognjiščem, improviziranim na tleh, in med Danico. Sedel je. Nemudoma je pritekkel Vazko, razgrnil pepel, naložil gorivo in začel pihati v živo oglje.

«Ali sta prodala danes že dosti kave?» je vprašal Vilar, obrnjen k deklici.

Pogledala je nanj z vso melanholijo, ki jo je bil včasih videl v očeh njenega brata. Zdela se mu je bolj zaupna in manj plašljiva nego drugikrat. Za njo je odgovoril Vazko: «Prodala sva nekaj.»

«Komu?»

«Bili so tu zaptije —»

«Zaptije?» je ponovil Vilar. «Kaj so iskali?»

Deček je skomizgnil z ramo, češ: Kdo ve? Čez hip je rekel: «In Drljačka je bila tukaj. V mlin je prišla po moko in je posedela.»

Zaplapolal je slab ogenj in zapihal tenak in prozoren dim iz sebe. Vilar je odmaknil svoj stolček za dve pedi dalje od ognja. Pomislil je o revščini teh dveh oseb in o bosenski bedi sploh. Vse tukaj lenari, pa ljudje tega niso sami krivi, ampak tisti, ki so jim vladali in jim vladajo. Njih dolžnost bi bila, da skrbe za pouk, za šole, kar privede po dolgi poti do delavnosti in blagostanja. Danici ni očital lenobe, saj jo je našel vselej pri delu, a Vazko naj bi hodil v šolo, čeprav v primitivno Milo-

ševičevo; boljša je bila nego nič in več bi mu koristila nego ta borna prodaja kave.

Ogenj se je vedno bolj razlizaval ter pihal, in Vilar se mu je iznova odmaknil toliko, da je sedel že ramo ob rami poleg Danice. «Kaj je s Perom? Ali še ni prišel?» jo je nežno vprašal.

«Ne», je odgovorila tiho in se sklonila k šivanju.

«Pero kmalu pride, za to sem ti porok. Jutri pojdem v Tuzlo in tedaj — kar Bog dá. Za tvojega brata hočem pričati tako, da zaradi tistega orožja ne ostane nikakega suma več na njem. Ako se s kako nepremišljeno besedo sam ne zaplete kakor si bodi v mrežo, ga morajo v kratkem izpustiti. Resnica je, da je sedaj toliko zakonov v Bosni, stari turški so in novi avstrijski, da preko njih pravice niti videti ne moremo, a še je pravica na svetu, le to je, da spi včasih. A jaz jo hočem probuditi, kakor sem jo potresel gori v Konj²planini — bogme!» Pri poslednji besedi je, zadovoljen s svojim delovanjem in svojo zgovornostjo, pri-trknil z glavo. Prišel je bil itak že z dobro voljo v srcu sem, vrhu tega pa ga je sedaj še bližina krasne deklice tako prevzela, da so mu proti njegovi navadi v obilni meri tekle besede. Takšno blebetanje ugaja vsaki ženski in tudi mlade neizkušene Srbkinje se je prijelo.

Zahvalila ga je z jasnim, dolgim in presunljivim pogledom, ki je zelo pogrel Vilarja. «Se že prijemlje, se že udomačuje», je banalno mislil. ‚Ljubi me kakor oči v glavi.‘ In razveselil se je tega odkritja. V takšnih nedolžnih odkritjih se vrši ves proces tako zvane ljubezenske sreče.

Vazko je prinesel kavo in inženjer je izvrnil prvo skodelico. Segel je v žep po duhanu. Tedaj je otipal jabolko. «Spotoma sem pobral ta lepi sad, glej, Danica! Kako je svež, nikjer načet!» Vrtel je jabolko med prsti. «Zate sem ga pobral. Hočeš li?» Govoril je deloma neresnico, zakaj namenoma za deklico ni vtaknil jabolka v žep. Toda ona mu je vse verjela. Verjela je v njegovo dobro srce, smatrala ga je za vsegamogočnega človeka, ki bo opral in rešil Mušiča in Jovico, verjela, da tiči v izročitvi jabolka poseben pomen. V vročem navalu krvi je vsa presenečena segla po sadu in z dvema prstoma prijela zanj. A Vilar ni hotel precej izpustiti. S svojim kazalcem je pritisnil njen palec k jabolku. Tako sta nekaj hipov držala za nevarni sad, ki ga je bil Bog prepovedal prvima zemljanoma v raju. In zroč v njegov od strasti izpremenjeni obraz, si je deklica mislila: ‚Ljubi me kakor svoje oči v glavi.‘ Prišel je tudi njej čas odkritja in spoznanja. Dobivši jabolko v svojo oblast, si ga

je položila v nedrja in globoko je nanje posevila glavo.

Umni Vazko je vse videl, kaj se godi. Vedel je, česar ni vedel Vilar, namreč da pomeni to nekaj posebnega, ako poda mladenič deklici jabolko. Kakor Daničino tako je Vazkovo otožnost pregnal gospodin Franjo s prijaznostjo in prikupljivostjo. In hitro se je deček vživel v vlogo zvodnika. «Oj, gospodine Franjo, veš li, kaj se je zgodilo v Piliću?» je živahno vprašal, ko je natakal kavo v findjan, ki mu ga je Vilar podstavil pod bakreni lonček.

Inženjerju je od pravkar odigranega ljubezenskega dueta toliko zastala sapa, da ni odgovoril na vprašanje, pač pa je šinil z glavo kvišku in debelo se je zazrl v dečka, siloma skrivajoč valovanje krvi.

Vazko je tolmačil njegovo ponarejeno strmenje za radovednost, zato je pohitel: «Glej, gospodine Franjo, Luka Brnjavčić je ugrabil Luco in jo odvedel na svoj dom v Morančane. Drljačka je pravila. Eto, gospodine Franjo!» Izneбивši se važne novice, je cmaknil z ustnicami in potresel glavo.

Vilar bi bil rad zvedel, kako se je vršila ugrabitev Luce Drljačke. «Kaj je pravila Drljačka?» je hitro vprašal, mešaje kavo.

«Eto, Luka je ugrabil Luco in jo privedel boso in gologlavo v Morančane. V nedeljo sta tukaj še kolo igrala in tisti večer jo je vzel in vso noč sta hodila na njegov dom. Venčati se hoče ž njo. Toda mati Drljačka ni zadovoljna s tem, ker drug ženin iz Ljubače bi rad dobil Luco. Tudi je ta ženin potrošil že dvajset dukatov za različne darove, ki jih je kupil dekletu. Pa mladi Brnjavčič in njegov oče ni kakor nočeta pustiti Luce iz hiše, rajši sama pošljeta Drljački kravo. Zdaj se pogajajo za njo.»

«Ali za kravo?» je vprašal Vilar, gladeč si brado, zvisoka in s takšno ljubeznivo nasmešljivostjo, da je probudil Danico iz njenih sladkih sanj: v burnem in tistem smehu se je tresla njena glava nad šivanjem.

«Jok — za Luco se pogajajo», je malo glasneje poudaril Vazko razžaljen, ker ga nočejo razumeti.

«Počakaj, Vazko, zadnjič pri kolu si malo drugače pravil. Rekel si, da stari Brnjavčič brez dveh volov ne mara Luce v hišo, danes pa praviš, da ponuja za Luco kravo. Kaj je torej prav? Rad bi vedel, ali moram kupiti, preden se oženim, vola in kravo in par koz, ali dobim takšne živali z nevesto v hišo.

Vazko se je pokazal nekoliko zmešanega v svojem zvodniškem poslu. Čez hip je odgovo-

ril: «Tebi ni treba kupovati živine, ti imaš polno omaro žoltih dukatov. Tako je, kakor pravim danes. Včasih ima človek istino v glavi, a nehote pride na jezik narobe. Lahko se je pa stari Brnjavčič že tudi premislil.»

«No — kako so se pogodili naposled za Luco?»

«Šli so k fratru v Tuzlo —»

«Ali so katoliki?»

«Brnjavčiči in Drljače so katoliki. Šli so k fratru v Tuzlo, pa ta je rekel, da stvari on ne more razsoditi, a pisal bo svojemu metropolitu v Sarajevo, in dokler ne pride odgovor, naj počakajo. Toda Brnjavčiča s tem nista bila zadovoljna in sta šla k fratru v Morančane. Dva dneva sta že pretekla, pa nič odgovora še ni prišlo od Luke. Gotovo ni fratra doma.» Dalje je deček pravil, da bo pilav, kako prijetno je na pilavu, da dva dni pijejo vino in šečerlišerbet, igrajo na tambure in gusle, pritrkavajo na boben, prepevajo, brijejo norce in igrajo kolo, da pojde vse na konjih v Morančane v cerkev, ženske okrašene s stotinami dukatov, na čelu vojvoda s praporom, ob strani pa bo skakal našemljeni čajo, vikajoč: Mašala! Mašala!

Vilar ni do pičice verjel, kar je slišal, zlasti glede dukatov je dvomil. Vedel je, da rabi

Bošnjak v svojem pestrem pripovedovanju pretirana števila; iz narodne pesmi črpa svoje mišljenje kakor verni kristjan iz evangelijev; narodna pesem pa je prisodila dosti pretiranosti pestremu življenju davnih časov. Iz dečkovega oživiljenega pripovedovanja je sklepal, da mu hoče radi Danice namenoma naslikati sladkosti in radosti svatovanja, da bi ga čim prej ujel v mrežo svojega premetenega zvodništva.

Vazko je s svojim vedenjem kazal prepričanje, da je popolnoma dosegel svoj namen. Po vsem licu se mu je razlil izraz veselja, ker v duhu se je že videl med „kićenimi svatovi“, kjer se smeje razposajenemu norcu. Tudi Danica je vsa oživela: dvignila je glavo ter položila desnico na jabolko v nedrjih. Kakor zarja so zasijale njene oči, smejali sta se njeni rdeči ustnici, kakor da so pravkar okusili iz čaše šečerlišerbeta.

«Kje si doma, gospodine Franjo?» je vprašal deček. Rad bi zvedel, odkod pride takšna sreča njegovi prijateljici.

«Onkraj Save pod visokimi planinami», je suho odgovoril inženjer, hoteč opozoriti dečka, da človeku, ki je onkraj Save doma, ni tako lahko napraviti svatovanja s hercegovsko deklico. A neka radost je polnila njegovo dušo.

„Rad vaju imam oba,“ si je mislil, „ker več zabave imam z vama nego z vsem krdelom puste in ošabne tuzlanske družbe. Naj se valja ta družba v obilnosti, razkošju in prešuštvu, jaz ne silim vanjo: moje misli ostanejo tukaj pri tej krasni in nedolžni deklici. Bog ve, morda se kdaj uresničijo Vazkove sanje. Vse je mogoče na svetu! Mašala! Mašala!“

In tuzlanska družba je bila že na pohodu. Vazko je čepel na tleh ter spiral in otiral findjane in žličice, a zdajci je šinil kvišku, kakor bi ga bil pičil gad, ter pazno vlekkel na uho. «Slišiš, gospodine Franjo!» je viknil. «Vozovi drdrajo po poti in konjska kopita peketajo.» Tudi deklica se je vznemirila. Vilar je nastavljal uho, toda ničesar ni slišal. Deček je stekel na pot, postal hip, potem se je vrnil. «Dva voza gospode se pelje in za njima jaha druga gospoda», je rekel ter hitel prilagati dračja na ogenj. Čez dve minuti sta se pred hanom ustavila dva preprosta voziča, zaprežena z majhnimi bosenskimi konjiči. Na prvem vozu je Vilar zagledal vojaškega avditorja majorja Lisinskega, z mastjo zalitega, rdečeličnega gospoda, in načelnika pl. Pesterja, na drugem je sedela Bajićeva mati in poleg nje stotnik Hvalibogovski. Zadaj so se ustavili Bajić in njegova soproga, Katica ter častnik pl. Merks, Buzduga in Mik; vsi ti so bili na konjih.

«O, ga že imamo, ki ga iščemo», je zavpil avditor Lisinski ter že z voza mahal Vilarju v pozdrav. Inženjer je pozdravljajoč dvignil čepico in tekel pomagat Bajičevi materi z voza.

«Glejte me, gospod inženjer, ker sami ne boste k nam, pridem pa jaz k vam. Če gora noče k preroku, mora pa prerok h gori. Nisem se bala dolge poti —» je izpregovorila stara dama, živahno udarila v podstavljeno Vilarjevo desnico in jo iskreno potresla. Pritisnil je poljub na njeno velo roko.

«Me zelo veseli, milostiva, zelo veseli —» je zatrjeval Vilar, ves presenečen po tolikem in tako nenadnem posetu.

«Kaj ne, koliko nas je», je rekel Hvalibogovski ter molel čez starkini kolena desnico inženjerju. Ta se je priklonil, potem zavihtel s čepico in kliknil na vseznanje: «Dobro došli, gospoda! Srčno pozdravljeni pod Konjplanino!» Odzvali so se mu prijazni pozdravi od vseh strani.

«Gospoda!» je kliknil Lisinski, še stoječ na vozu. Tu je prvi akt mojega delovanja. Stopimo na vulkanska tla zloglasne Konjplanine!»

«Aha — preiskava zaradi orožja!» je pomislil Vilar.

«Ali smo že na planini?» je vprašala stara gospa, ki je, opiraje se ob inženjerjevo ramo in podprta z njegovo roko, lezla z voza.

«Pod planino ste že, milostiva. Do drvarske kolonije imamo dobre pol ure vožnje. Peš je urica. Gotovo vas je utrudila vožnja —»

«Vsa sem razbita in raztresena.»

«I jaz sem ves iztrkan in otrpel, psiakrev!» je tožil Hvalibogovski, ki se je skobalil na drugi strani z voza. «Daleč je do vaše puščave. Torej še ni končana vožnja?»

«Dovolita, da pozdravim i ostalo gospodo», je poprosil inženjer. Hitel je k načelniku in Lisinskemu, ki sta zabavljala, da sta vsa zlomljena in izmozgana. Potem je tekel k jahalcem in se poklonil vsem po vrsti. ‚Kakor glumač na odru ali tisti našemljeni čajo moramo skakati od enega do drugega‘ — mu je šinilo v glavo, preden je izrekel pomasljene besede: «Jako ste me razveselili, gospoda!»

«Oh, kako sem trudna!» mu je rekla gospa Ljubica s sladkim vzdihom, kakor bi ga prosila, naj ji dovoli, da počije v njegovem naročju. Kako krasna se je kazala v svoji utrujenosti! Lahne temne proge, ležeče pod njenimi očmi in prehajajoče pri notranjih očesnih kotih v višnjevasto, so poviševale njeno lepoto. Neka tajna skrb je mračila njen izraziti pogled. Vilar se je odvrnil, ko se je ta pogled uprl v smer, kjer je poleg prvega voza stal pl. Pester.

«Zdravstvujte, gospod inženjer!» je zaklicala Katica, ki je sedela še na konju; želela je, da si jo ogleda Vilar, ker večkrat je že slišala pohvalo in prepričana je bila, da učinkujejo njene telesne forme baš na konju zmagovalno. Vilar je skočil k njej in stisnil mimogrede Bajićevo desnico.

«Ali nisem izpolnila obljube, da vas posetim pod Konj-planino? Glejte, da znam biti možbeseda. Kar sem kdaj obljubila, vse sem še izvršila.» Zavrnila je konja v stran, mamljivo zroč na inženjerja.

«Prekrasno, preljubeznivo! Neskončno me veseli!» je kliknil, pri čemer bi se bil malone vgriznil v jezik. Pozdravil je vse tri častnike, ki so bili že privezali konje k drevju.

«Gospica Katica je izborna jahalka, Amazonka», se je oglasil pl. Merks, ki je z desnico prijel Katičinega konja za uzdo, levico pa ji je podal, na kar je lahko skočila na tla.

«Gospica, vi ste vsa razgreta. Pot je dolga in vročina neznosna. Ali bi ne ugajal kakšen jopič, da se ne prehladite!» je svetoval Buduga. Šejk je z iztegnjenim jezikom legel poleg svojega gospodarja na pot ter mežikajoč kimal z glavo.

«Lepa hvala, ni treba, nisem preveč vroča in prav nič trudna», je odvrnila Katica, popravljajoč si kostanjeve lase, ki so podobni svit

kom razčesane volne frleli izpod jahalskega klobuka. Prijela je za pahljačo, visečo ob boku, ter si pihljala hlad v razžarjeno lice. Kazalo se je, da se zanima samo za inženjerja, le vanj je upirala poglede, pokazalo pa se je tudi, da se ji Vilar namenoma umika. Po kratkih pozdravnih besedah, naslovljenih na poročnika Mika, je stopil k Bajiću, ki je stal s starejšo gospodo pri vozeih. Tedaj je tudi Katica s častniki šla za njim.

Mika je poskrbelo, kaj bodo jedli in pili v tej puščavi.

«Skozi steklo boš lizal med, e>e», je v sladkotnem smehu rekel pl. Merks.

«Še tega ne dobi. Čakajte, gospod poročnik, danes boste stradali, izvzemši slučaj, da si sami nalovite postrvi in si jih napravite», je zažgolela Katica ter stopila na Mikovo stran, videč, da se je Vilar ogiblje.

«Držal se bom tu le gospoda inženjerja in ni vraga, da bi ne izhajal dobro. On ima v zalogi živeža za dve bateriji. Kaj ni res, gospod vojni tovariš?»

«Za živež ni treba skrbeti, le z ležiščem bo slaba», je rekel Vilar in lažno zakašljaj. Želel si je daleč proč od te puhle družbe. «Z živežem lahko postreževa z gospodom Bierkopfum, kateremu sem oddal precejšnjo zalogo. Od

danes naprej gospodari zopet gozdar. Strada in glada ne bo pod Konj^splanino.»

«Na zalogo se naročim jaz. Živio, Čumur^s paša! Jaz sem preskrbljen, a vi glejte!» je rekel Mik in pokrtil s prsti Katici pod nosom, za kar je dobil s pahljačo po roki.

«Da ne pozabim, gospod inženjer, general mi je naročil, naj vas opozorim na jalski most. Gradivo je napeljano», je skozi nos izpustil pl. Merks.

«Vi morate precej jutri z nami!» je z izredno ljubeznivo mimiko ukazala Katica. «General hoče imeti svoj most in vi morate nanj z dletom vrezati njegovo ime in letnico zgradbe.»

Inženjerja ta ukaz ni omamil; izrazil je na licu skrajno vdanost, toda nalašč ni hotel že jutri v Tuzlo, čeprav je bil že vse tako uredil, da odpotuje jutri. «Pojutrišnjem se odpeljem», je rekel ter se izgovoril s posli, ki jih mora opraviti še jutri. Rajši se popelje pojutrišnjem sam, itak se zadosti najé teh pustih in praznih ljudi, s katerimi se mora ukvarjati danes in jutri.

«Prosil vas bom, gospod inženjer, da greste jutri dopoldne z menoj na Konj^splanino in mi pokažete tisto jamo, kjer se je nahajalo skri^svališče orožja. Jaz sem namreč uradno tukaj in vi, gospod inženjer, ste tako rekoč važna

oseba, oziroma priča v mojih protokolih», je govoril avditor Lisinski, obrnjen k Vilarju in priljudno se klanjajoč.

«Dobro, dobro», je odgovoril inženjer ter se priklonil.

Danico je zanimalo, kdo je prišel. Nekaj ne-prijetnega ji je leglo na dušo, ko je v družbi spoznala Katico. Dokler so gostje stali pred hanom, je večkrat dvignila glavo in skrivaj pogledala nanje, posebno ni mogla odoleti želji, da bi spoznala odnošaje med gospodinom Franjem in Katico.

Ko jo je bil njen brat privedel s Cetinja v Tuzlo, jo je nastanil pri Bajičevih, ker stara gospa je sama želela, da ostane Danica pri njej in izpopolni svojo izomiko. Jovica je bil tega predloga vesel. Prvikrat, ko je Danica zagledala Katico, je ostrmela ob njeni lepoti. Kakor izpremenjena v stolb, je takrat obstala pred njo in ni mogla odvrniti pogleda od tolike luči. Nadarjena v obilni meri s čutom za harmonično lepoto jo je občudovala, kjerkoli jo je našla: na človeku, na obleki, na cveticah, na živali, sploh na vsem stvarstvu. In vprašala se je takrat: «Moj Bog, ali imajo Švabi takšne krasotice?» Podobna misel pa je vstala tedaj tudi Katici: «Kako krasna deklica, ko bi nosila našo obleko in bi bila po naše izobražena! Je li mogoče, da so Hercegovke tako lepe?» In

zavist se je pojavila v njeni duši. Sodila je vse po vnanjosti: ženske po plemenitih oblikah stasa in obleke, moške po prikupljivih besedah, navadah in uniformah. Prvi dan sta živeli v polni harmoniji. Ko pa je Katica spoznala njeno preprostost, nedolžnost in skromnost, se je že drugi dan odvrnila od nje in jo začela sovražiti zaradi čednosti, ki jih sama ni imela. Tudi gospa Ljubica je stala svoji sestri ob strani in jo podpirala, ko sta sklenili, vcepiti nedolžni deklici svoje nazore, jo po svoje izobraziti. Molčljivi Danici je nastal pravi pekel v Bajićevi hiši in čez pet dni je zbežala k svojemu bratu v Pilić. Tega se je sedaj spomnila in užalilo jo je, ko je videla, da se gospodin Franjo priklanja Katici. Kamen ji je legel na srce, po hrbtu so ji zamrgoleli mravljinci. Povesila je glavo, šivanje ji je zastalo, položila je roko na jabolko v nedrjih. Izobilje sreče se je mahoma izpremenilo v nesrečo, težko je zadrževala jok v grlu.

Razen Bajićeve matere so se napotili vsi izletniki z Vilarjem vred k Oskovi, da ogledajo skalovito strugo in malenkostni mlin, ki je dolgočasno ragljial v globini. Stara majka je stopila pod pristrešje. Ko je spoznala deklico, je zakrilila z rokama in vzkliknila: «O Danica, duša moja draga, udobno bi ti bilo pri meni, a tako moraš živeti v takšnem odljudnem

kraju, ki nikakor ni primeren zate.» Govorila je iskreno in z milo prizanesljivostjo. Sklonila se je k njej, jo pritegnila na svoje prsi in jo začela objemati. Danico so polile solze, stara gospa jih je smatrala za posledico ginjenosti ob nenadnem svidenju in rahlih očitkih. „Kesa se revica, ker je zapustila naš dom“, si je mislila in precej je tolažilno rekla: «Nič ne maraj, Danica, gotovo se najde priložnost, da te spravim v kakšno primerno službo. če ne v Tuzli, pa onkraj Drine ali Save. Vedno premissljudjem o tem. Sedaj si osamela in je skrajni čas, da greš odtod.»

Danica je iznova zaihtela.

«Ne plakaj, dragica! Jovica se gotovo povrne, toda ti vendar ne moreš za večno ostati tukaj. Spravim te kam na ugodno mesto in sčasoma, ako Bog da, pride tudi možitev na vrsto. Nisem mislila, da si tako zrasla.» Stiskala jo je k sebi in poljubljala na oči in usta. Saj je bila Danica hči njene sestrične in močno podobna njeni srčni prijateljici izza mladih let! Med stiskanjem je nanesel slučaj, da je padlo Danici jabolko iz nedrij in se zatrknilo proti Vazku, ki je čepel ob ognju, pričakujoč ukazov gospode.

Deček je pobral jabolko in ga podal deklici, rekoč: «Pazi na ta sad! Nikdar več ne položi

solnce take zaloge sreče pred tvoj prag. Kaj bi rekel gospodin Franjo, ko bi vedel?»

Deklica je hlastno segla po jabolku in ga vtaknila globlje v nedrje. Na gospejno vprašanje, kdo ji je dal jabolko, je položila za solzelo lice na njeno ramo in ničesar ni odgovorila. Odzval pa se je Vazko: «Gospodin Franjo ji ga je prinesel in podaril.»

«Kdo je ta gospodin Franjo?» je vprašala gospa, božajoč Daničino glavo.

«To je oni gospod, ki je prišel pred kratkim sem, oni mladi in lepi gospod», je važno razložil deček. «Car častiti sam ga je poslal, da postriže peroti vsem nasilnikom. Birkov je pod njegovo oblastjo in Atif Sarajlija in vsi drvarji. In on deli carsko milost po pravu.»

«To je tisti gospod, ki je sedel pravkar na tem stolcu in pil kavo — gospod inženjer?» je čudeč se vprašala gospa.

«Delavci mu pravijo tudi želir. Tisti je dal Danici jabolko.»

Gospe se je zasvetilo v glavi. «Sedi, moja dragica, in poslušaj me!» je rekla ter nežno odvrnila deklico, da je zopet sedla, in sama se je spustila na stolček, na katerem je pred kratkim počival Vilar. V roke je vzela Daničino levico in nadaljevala: «V moji misli je vse jasno, dete milo. Ta gospodin Franjo je sama dobrota in ljubeznivost. Poznam ga osebno in

dosti sem že slišala o njem, po čemer sodim o njegovem poštenju. Toda to se mi zdi brez pomembno, da ti je podaril jabolko. Sad ti je dal, ker ni vedel, kaj to pomeni. Prišel je z onkraj Save, ni Srb in ne pozna še naših običajev. Prav tako ti lahko podari pest lešnikov, kadar bodo dozoreli, ne da bi mislil o čem važnem. On ni kriv, če ti je zmešal glavo. Ne smatraj vsake ljube, priliznjene besede za pristno zlato! Ne imej za zalog svoje sreče tega, kar stori kdo nepremišljeno, v zmoti in nevednosti, da se ti ne bo treba kesati in obupavati, ko bo prepozno. Ti si neizkušeno dete —»

Deklica je položila težko glavo na gospejno ramo, a Vazko se je od ognja divje ozrl na sitno starko ter srdito pljunil v stran. Njemu je bilo veliko do tega, da bi se vršila svatba, pri kateri bo našemljeni čajo vikal: Mašala! Mašala!

«Potolaži se, ubogo dete, saj se ni zgodilo nič, kar bi se ne dalo popraviti. Odvrzi dar in vse je pri kraju!»

Danica je segla z desnico na prsi, kakor bi hotela braniti jabolko. Krčevito se je tresla njena glava. Nedošita jopica je zdrknila s kolen. Gospa je položila svojo desnico na njen beli vrat. Nekaj hipov je premišljevala o Vi-larju. „Mlada, vroča kri mu kipi po žilah in ni

mu zameriti, če mu ugaja deklica, ki je dobra kakor med in krasna kakor zarja. Gotovo ji je govoril besede, ki so jo zmešale. Morda jo res ljubi. Lahkomišljen ni, za ljubezensko igrakanje, za flirt ni, o čemer se je pritožila naša Katica, morda tudi te zmožnosti nima, dasi bi bilo takšno vedenje odpustljivo v tej pustinji. So drugi čuti, ki mu poljejo v duševnosti: narodnost, globokočutnost za modernega sužnja, veselje do dela. Treba priti ž njim na jasno!

Dvignila je deklinino glavo in z neznansko mehko v pogledu se je zazrla v njene oči, ki so se svetlikale v vlagi. «Pomiri se, Danica! Ne mine te, kar ti je usojeno. Solze ne izpremene tvojega položaja. Ne kaži jih tujcem, ki jih ne morejo razumeti in te bodo zasmehovali.»

Zaslišalo se je grohotanje tuzlanske gospode, vračajoče se od Oskove. Danica je pobrala jopico in jo položila na stolček. In urno, kakor preplašena srna je skočila po konvico ter se skrila v han; od tam je skozi redke veje obsekanega gabra oprezovala, kako je kolovratila hrumeča gospoda po strmem bregu Oskove navzgor. Gospodin Franjo je stal na robu obrežja in podajal desnico onim, ki so prilezli iz struge in so več ali manj potrebovali njegovo pomoč preko najvišjega praga stop

nic, držečih na pot. Zazdelo se ji je, da je Katici le mimogrede pogledal v obraz, čeprav se je vihravo poprijela njegove roke, ki jo je bliskoma dvignila na pot in precej izpustila. Ko je že vsa gospoda odšla pod pristrešje, je stekla k Oskovi, da si s svežo vodo izplakne sledove solz z obraza.

28.

«To je torej tisti han, kjer se prične moje uradno delovanje», je rekel major Lisinski, stopivši pod pristrešje. Z večšim očesom je premotril ves prostor s hanom vred. Potegnil je robec iz žepa ter si obrisal prah in znoj s čela ter plešaste glave. Resne in važne črte so se pojavile na njegovem licu, razgrnil je neke listine, oslinil svinčnik in pokimal. «Tu je prva etapa mojega ogleda.» Okrenil se je k Vazku ter kriknil: «Hej, dečko, kako se imenuje ta han?»

«Mušičev han ali han ob Oskovi. Znade to gospodin Franjo», je bodro odgovoril Vazko, vedno še čepeč ob ognju.

«Ti — ušivec — lahko bi vstal, kadar govori gospod s teboj!» se je zadril Buzduga ter dregnil dečka z bikovko v nos.

Vazko se je kakor razdražena zver vzel na nogi.

«Tu je torej kuhal, ali kakor pravijo v Bosni, pekel kavo Peter Mušić?» je vprašal Lisinski, natakivši si zlat ščipalnik na nos.

«Pekel je kavo Pero Mušić. Znade to gospodin Franjo», je rezko odvrnil Vazko, zaradi nosobrea ves rdeč v obraz. Kri mu je prilezla iz nosa. Obrisal jo je z rokavom.

Lisinski je nekaj zapisal. «Nu, kje je tisti nesrečni prostor, kjer so našli orožniki ali zaptije orožje?»

«Tu gori na hanu so ga našli, pa kriv ni ne Pero ne Jovica.»

«Smrkavec, odgovarjaj na to, o čemer te gospod vpraša!» je strogo velel Buzduga ter zažugal z bikovko, tako da je zažvižgala v zraku. Obrnjen k načelniku, je rekel: «Glejte, kako uporen narod je to! Neverjetno! Ta nezrelj deček je že zdaj zrel za vislice. Docela lopov! A jaz mu izbijem trmo. — Stopi bliže h gospodu!» je v deželnem jeziku ukazal dečku, ki je v strahu pred bikovko stopil na Vilarjevo stran.

Vazko se ni ganil. «Orožje je podtaknil oni volkodlak Atif Sarajlija. Pero in Jovica sta nedolžna. Znade to gospodin Franjo.»

«Molči!» je zagrmel orožnik.

«Ni večji ne manji od zajčjega repa, a gleda srepro kakor hajduk v gori,» se je oglasil Hvalibogovski.

«Kje se pride pod streho? Je li tu lestvica? So li stopnice?» je vprašal major, mirno stopivši pred Vazka.

«Lestvica je — za hanom.»

«Alo, prinesi, prinesi, prinesi — in pristavi!» je milo velel sodnik in se posmejal zaradi fantove nerodnosti. Zopet je nekaj zapisal. Takrat je zagledal Daničino jopico, ki jo je Bajićeva mati pobrala s stolca in zadovoljno kimajoč pregledavala. Skočil je k njej in kliknil: «Glejte čudo čudovito! Ni li to krasno, milostiva! Takšni so bosenski ženski obrtni izdelki, povzeti z iztočnih vzorcev. To je nekaj lepega. E — tudi v Bosni je neka kultura doma.»

«Češplje in ovce», je pritaknil načelnik.

«O, tudi to spada h kulturi. Vsak narod po svoje. Tu sem pridi Dunajčanka in se uči!» je rekel Lisinski, držeč jopico z ene strani, dočim jo je Bajićeva mati držala z druge.

Vsa družba ju je obkolila.

«Herrlich!» je vzkliknil pl. Pester, čigar desnica je otipavala jopičin rob.

«Magnifique!» je pristavila gospa Ljubica, ki je tudi prijela za rob, dotaknivši se načelnikove roke.

«Delo bi že bilo, a barve so prežive. Kako neokusna je ta razvrstitev barv», je razsodila Katica ter našobila črešnjevi ustnici.

«Jaz pa stavim ne vem kaj, da bodo v takšni razvrstitvi barv še slikarji mazali na platno. Čakati treba, da pride v modo», je menil načelnik.

«Ezeze!» je v občudovanju zameketal plezmeniti Merks.

«Kdo je že videl ptiča z zlatim kljunom in zlatimi krempeljci?» je nasmešljivo vprašal Mik, ki je pušič stal za Katico, zrl bolj na njen labodji vrat nego na jopico in puhal oblake dima zadaj stoječemu malomarnemu Buzdugi v obraz. Za vse pa orožnik ni bil ravnodušen. Z bikovko je mimo Mika dregal Katico v zaokroženi bok, dokler ni gospica prijela za konec bikovke, kar je napravilo med njima električno zvezo.

Bajićeva mati se je nasmehnila Katici in Miku, ker sta skušala zgrajati delo. «Kdor razume kaj o vezenju, mora reči, da je delo lepo, lepo v posameznostih in v celotnem vtisku. Morda se je tu in tam ponesrečilo par vbodljajev, toda poglejte, kako slabo blago je vzeto za podlago. V takšno treba oprezno vtikati iglo.»

«Jaz občudujem to fantazijo, pristno iz točno fantazijo», je poudaril Lisinski. «Ta uredba posameznih figur, aranžma, tehnika! O, tudi pri nas na Moravskem imamo še lepe kroje z umetnim vezenjem.»

«Res nam ugaja lep odevek, toda na krepke, mlade ljudi se ozremo tudi takrat, kadar so zaviti v cunje. Ogrski cigan je lahko tudi v raztrgani obleki krasen», je sodila Ljubica, stoječa tesno ob pl. Pesterju.

«Vsak ima svoj okus», je zbadljivo pripomnila stara Bajičevka, na kar je zadirčno odsekala Katica: «Pred starim človekom v najlepši noši bo vsak bežal v deveto deželo.»

«Tega ne verjamem», je rekel Vilar, da bi pomogel stari majki, «čemu bi si potem kralji in kraljice natikali toliko leska in bleska na ostarele rame?»

«Tako se govori!» je pritrdil pl. Merks, vesel, da je našel priliko pokazati svojo učestnost. «Na zunanost se zelo oziramo in je tudi velikega pomena. Slaven Medičejec je hotel imeti na svojem dvoru nekega vplivnega bogataša. Ta se je branil tako duhovite družbe, ker ni znal, kako bi se vedel v njej. ‚Malo govori in lepo se oblači!‘ mu je svetoval Medičejec. Eže — obleka dela človeka.»

«In še slavnejši Don Kišot je svetoval svojemu slavnemu slugi Sanču Panzi, preden ga je poslal za namestnika na otok, naj ne je česna, ker se ne spodobi, da bi namestniku po česnu dehtelo iz ust», je pridejal Mik, hoteč pokazati, da je tudi on načitan človek, čeprav ni pri generalnem štabu.

Vsi so se mu posmejali in Katica mu je s pahljačo pripeljala lahek nosobrc. «Vi samo na jed mislite.»

Lisinski je še vedno občudoval jopico. Opozoril je na všite arabeske ravnih in okroglih črt. S svinčnikom je pokazal tu na list, tam na rožo ali potočnico v cvetličnih kitah ter na metulje in polže, ki so tu in tam sedeli na kitah. Zdolaj v obeh kotih je bilo na zelenih vejicah s črno in sivkasto svilo všito gnezdece, v vsakem je ležalo dvoje belih jajec, nad vsakim sta frfotala dva ptička v robotih oblikah, kakršnih morda nikdar ni ustvarila priroda. Vendar pa so bili ti ptički zelo ljubki. Kljune so imeli zlate, istotako kremplje, noge srebrne, peroti rumene, prelivajoče se v zeleno, repe črnobeke, živote pa višnjevkaste, prehajajoče v rdeče. Pri vsaki dvojici so bile barve enega ptička zatemnele in zamolke, dokaz, da je umetnica mislila tudi na spolni razloček.

Kdo je ta umetnica in kje je? Lepo delo je vsiljevalo to vprašanje in umetniško navdahnjeni Lisinski ga je tudi izrazil. Poklical je Vazka, ki je bil že pristavil lestvico k podstrešju. «Dečko, čigava je ta jopica?»

«Danice Miloševičeve. Znade to gospodin Franjo.»

Katica se je začudila in obrnila k Bajiću. «Čuj, Saša, to bo tista Danica Miloševičeva,

ki je prišla s Cetinja in je bivala par dni pri nas, sestra kaludjera Jovice, Hercegovka —»

«Gotovo, saj je bival Jovica poslednje čase tu nekje —»

Gospoda je obračala še nekaj časa jopico na vse strani. Dasi je govorila med seboj izključno nemški, je vendar Vazko uganil toliko, da se meni o Danici in hvali njeno delo. To priznanje je pomirilo njegovo prejšnjo jezo. «Danica je začela z jopico teden dni prej, nego je prišel k nam gospodin Franjo», je pojasnil, zroč Lisinskemu v obraz.

Avditor je dvignil rami, razprostrl roki, poostril pogled ter ga nasmešljivo poslal po vrsti po vseh navzočih. «Kdo je ta gospodin Franjo, ki vse zna, vse ve, in po katerem so tukaj začeli celo novo časoštetje?» je vprašal, dasi je to zvedel že dva dni prej od handžije Pera, ko je pisal v sodnijski protokol njegove izpovedbe.

Tedaj se je spomnil pl. Merks, da je že drugje slišal klicati inženjerja za gospodina Franja, kar se mu je zdelo nespodobno in neprimerno. «E-e-e!» je hrknil in pogledal na Vilarja, ki mu je tudi stara Bajičevka pogrozila s prstom, češ: Čakajte, sedaj pride vse na dan!

«Prosim, gospod major, to sem jaz», se je malo zmešan oglasil Vilar in se sklonil, kakor

bi se iznova predstavljal. «Ljudem tukaj se beseda inženjer ne zdi okretna, zato me imezujejo po domače: gospodin Franjo, nekateri pa tudi gospodin želir.»

«Po domače, kajne?» je zavpil Hvalibogovski ter mu podal desnico. «Ljudje nadenejo človeku priimek, ki se jim zdi poljuden. Meni na primer pravijo v naši družbi Hadžirumba, Bierkopfu Čumurpaša.»

«Živio, gospodine Franjo, ki vse znađe, le pot k Bajićevim je že izgrešil», je srbski kliknila Katica ter izrazila užaljenost krog usten.

Vilar je hotel nekaj odgovoriti, a tisti hip ga je vprašal Hvalibogovski: «Apropos, kako se kaj počuti Čumurpaša?»

«O — dobro — kaj bi se ne?» je siloma pojasnil inženjer. «Gospod je bolj zapetega značaja, samosvoj, tako da ne občujeva mnogo.»

«Torej Bierkopfa še ne poznate dobro. Ko ga spoznate, nastane med vama večna harmonija. Takšnega človeka treba iskati z lučjo. Odkritosrčen je, vrl mož in veseljak. Nanj se lahko zanesete in lahko mu vse zaupate, prav vse. Oba sva dve leti v Kolomeji študirala. E, kaj sva midva skupno že počela po svetu — joj!» Hvalibogovski si je s prstom zbezal solzo sladkih spominov iz očesa.

«Nocoj to noč moramo Čumurpašo obrati», je menil Mik, ki je bil hud kvartopirec.

To široko željo je skrčil Buzduga z besedami: «Vsaj načeti ga moramo. O — ta ima, njemu nese. Pomislite, koliko dobi samo od lesnih prekupcev. Pa tudi od drugod se mu je sipalo, kar vem od Samojla.»

«Vzeti sme pa vendar le toliko, kolikor more opravičiti pred svojo vestjo. Po mojih nazorih bi takšen človek ne smel v častniško družbo», je rekel pl. Merks, ki je bil sicer velik poštenjak, vendar pa bi bil sultanu najrajši vse vzel, kar ima še v Evropi.

«Nu — vest, vest — s to se malo opravi», je zamrmral Bajić. Sedel je k materi, ki je že počivala na klopi, ter ji pošepetal: «Marsikakšen bandit bi ne smel zahajati v pošteno družbo, ko bi kaj vpoštevali ona dejanja, ki jih ne moremo zagovarjati pred vestjo. No — kmalu se povrneto red in poštenje v našo hišo.» Z izrazom dobrote in sožalja v pogledu je položila mati svojo roko na njegovo.

Zdajci se je Lisinski spomnil, da je na ogledu, ki je del preiskave, in da sestavlja ogledni zapisnik. Oslinil je svinčnik in zapisal: Gospodin Franjo. Nekaj časa je strmo zrl na to ime, potem je zamišljen uprl oči na prislonjeno lestvo, s svinčnikom se je pobezal v uho, si popravil ščipalnik, naposled je jadvito mahnil z roko, rekoč: «Vrag vse poberi!

V podstrešje ne polezem danes. Itak tam ničesar ni. Sedaj pa sedimo, gospoda! Moj tukajšnji ogled je končan.» Vtaknil je svinčnik in listino v usnjeno torbico, ki mu je visela ob desnem boku na sabljinem jermenu.

Gospoda je hrumeč sedla na klop. Vazko je počenil k ognju, vsul zmleto kavo v krop in pomešal kipečo črnino. Tedaj je Danica počasno stopala od Oskove, nesoč konvico z vodo. V glavi se ji je vrtelo, močno ji je utripalo srce, vse je gorelo v njej od same ljubezni in sramežljivosti. Plašna je prišla na pot in tu se je osmelila, tako da je pohitela pod pristrešje gibčna in urna kakor podlasica.

Katica ji je z vzklikom stopila naproti; ko pa je spoznala, za koliko je od lanske jeseni pridobila njena lepota, ki se je razvila od tedanje otroške nežnosti in brezsilne nezavednosti do stopnje očarljive zmagovitosti, je zavist ogrenila polovico njenega srca. Danica se je ni razveselila; pazno se je ozrla nanjo, pa ni videla nič določnega. Njenemu očesu je ostalo vse v megli, dasi je s temnim pogledom površno preletela družbo. Bajić, ki je stopil k njej ter ji zaradi matere podal roko, gospa Ljubica, ki je njeno navzočnost ošabno prezrla, vsi drugi gospodje, ki so v različnih tonih z različnimi poudarki izrazili strmenje ob njeni presenetljivi lepoti, vse te vesele, drzne in razposajene

osebe zanjo niso imele cene ne pomena, čez vse se je razprostiral mrak, iz katerega se je kakor mlado solnce svetil samo eden — gospodin Franjo. Ni ga pogledala, a čutila je njegovo navzočnost. Postavila je konvico k zidu, vzela jopico in jo prenesla v mejo za hanom.

Gosposki pogledi so šli vsi za njo. «Prožna je, kakor bi bila lazila deset let za kozami po hercegovskih skalah», je menil pl. Pester, za kar ga je gospa Ljubica v navidezni ljubosumnosti z jahalsko paličico lahko ošvrknila po roki.

«E-e-e!» je zablejal pl. Merks in Vazko se je začuden zazrl vanj, ker nikdar še ni bil slišal takšnega nečloveškega glasu iz človeških ust.

Mik si je potisnil pred desno oko monokel, ki ga je rabil samo za burke, položivši roko na srce, in z nakremženim obrazom zastrmel za Danico, kar je Vazka spomnilo našemljene čaja. Nekaj ga je prasnilo v grlu in le siloma je zadrževal smeh.

«Vili podgorkinji je podobna», jo je s prijaznim smehljajem pohvalil Bajić.

«Mična gozdna idila», je rekel pl. Merks.

«To je torej ta umetnica», je govoril Lisinski, zadovoljno kimajoč, kakor bi stal pred imenitno sliko. «Njeno delo je lepo in ona

sama se mi zdi stvar, ki bi tudi v mestu zbu-
jala pozornost, seveda, kar se tiče pravilnega
obraza in drugih skladnosti.»

«S svojo neokretno obleko pa gotovo ne»,
mu je uvrгла Katica.

«A zakaj ne? Te se treba privaditi. In lahko
se je oko privadi, če najde na telesu samo har-
monijo, kar smo menda malo prej že dognali.»

«Meni se zdi neotesana. Še pozdravila nas
ni», je rekel Hvalibogovski.

«Tukaj ženske pred moškim ne čutijo toliko
svobode kakor pri nas. Zato tolika boječnost
in plašljivost. Drugačne bodo, kadar jih obliže
naša kultura.»

«Iz rok bodo zobale kakor naše ženske», je
sirovo rekel Buzduga. Za neotesanost ga je
Katica s pahljačo oplazila po licu, na kar jo
je Bajić pokaral in ji očital naturo živega
srebra.

Ko je Danica, stoječ ob zidu, umivala sko-
delice in jih brisala s prtičem, jo je vprašal
Lisinski, kje se je naučila vezenja. Ni mu od-
govorila. Tedaj je Bajićeva mati pojasnila živ-
ljenje in smrt njenih roditeljev in borno njeno
preteklost. Njena povest je bila naslovljena
na družbo, toda s pravim zanimanjem sta jo
poslušala samo Lisinski in Vilar, ki mu je bila
itak že znana.

«Tedaj na Cetinju si se učila, na ruski šoli? Povej, devojka, koliko si stara?» je v slabi srbščini mehko vprašal avditor.

Danica zopet ni pogledala od svojega dela in ni odgovorila.

«To je prava hercegovska čužinja. Uporna, vstaška kri se preлива po njenih žilah», je viknil Buzduga in udaril s sabljo ob tla. Tisti hip je zavrelo v Vilarju; nagnil se je naprej ter se izzivajoče ozrl na orožnika, ki je to opazil in se zdrznil. Bajićeva mati pa je pojasnila, da je Danica dovršila sedemnajsto leto, in Buzdugo poučila, da ne sme smatrati njene sramežljivosti za kljubovalnost; deklica ni trmasta, le vajena ni tako zvane boljše družbe; po naše ni vzgojena, zato molči.

Lisinski je nadaljeval izpraševanje. «Povej, devojka, si li stanovala s svojim bratom in Mušićem pod eno streho?»

In Danica je jedva slišno zalepetala: Znade to gospodin Franjo.»

Kadar se pri umetelnem ognju dotakne netivo razletne snovi v možnarju, bukne tvarina z oglušnim pokom v zrak: tako je nedolžna in odkrita Daničina izjava učinkovala na izletnike: v neznanskem krohotu so se potresli na klopi in nasmešljivo so se ozrli na Vilarja, ki bi bil najrajši skočil k deklici ter jo za njen srčni odgovor pritisnil k sebi.

«Blagor gospodinu Franju, ki vse ve in zna!» je kliknil iz vseobčega hahljanja nadporočnik Buzduga.

«Ese, blagor vam, ki ste vsevedni pri takšni deklici!» je jeknil pl. Merks in pritrknil z glavo.

«Bogme, tudi jaz bi hotel biti! Dober okus imate», je rekel ohripeli Hvalibogovski. Visoko je dvignil obrvi in izobrazil na čelu nebroj gubic.

Katica se je dvignila in skočila pred Vilarja. «O, gospodine Franjo, čestitam vam, gospodine Franjo!»

«Zakaj?» je krotko in potrpežljivo vprašal inženjer, upoštevajoč zakon gostoljubnosti.

«Ker umete preproste ljudi tako hitro privaditi na svojo boljšo družbo. Torej zato ne morete strpeti v mestu! Vselej se vam tako mudi iz Tuzle, zadnjič smo vas klicali na Kreki, vpili za vami, a vi ste kakor vihar dirjali mimo nas, da bi prej prišli v svojo idilo, v han ob Oskovi, kjer vas je čakala mlada handžijica, vila podgorkina. Kaj ni vse tako, gospodine Franjo?» In pošarala je s pahljačo po njegovi bradici, za kar je dobila od svaka nov ukor. Težko zatajevani srd se je skozi nasmešljivo ljubeznivost priril na njeno razvneto lice. Njen obraz, spačen od razočaranja, tisti hip ni bil lep.

Vilar se je v zadregah branil in izgovarjal, kolikor je mogel, pa mu vse prerekanje ni pomaglo: spazili so ga: ne samo on, tudi drugi ljudje vse vedo in znajo.

Vazko je nalival kavo. Lisinski je razvil svoj načrt za prihodnji dan. Inženjer mu je na tla narisal očrtek vseh stez, po katerih bo treba jutri hoditi. Sklenili so, da pojdejo vsi do Medvedjega dola, da si ogledajo pragozd, naprej do bivšega skrivališča orožja pa samo Lisinski, Buzduga in Vilar. Ti trije si dajo napraviti obed pri drvarjih na planini in gredo potem še v Pilić, da si Lisinski ogleda hišo, kjer se je našlo orožje; iz Pilića udarijo naravnost v han ob Oskovi, kamor pride ob dveh popoldne tudi ostala družba, ki bo obedovala v uradniški kolibi. Avditorja je še posebe zanimalo, je li v Piliću knez ali muktar, ki mu podpiše pripravljeno potrdilo, da se plača 40 gld. za dva dni za dva jahalna konja od Oskove pa na kraj ogledov in nazaj, ker to vsoto postavi v svoj popotni račun. Temu se je zelo čudil pl. Merks ter svetoval avditorju, naj še enkrat gre na takšen ogled, pa si lahko kupi dva bosenska konjiča, da jih ne bo treba najemati. Domišljeval si je, da si pridobi poleg slave na bojnem polju tudi priznanja na upravnem torišču kakor cesar Jožef II., ki je nameraval posvetiti v vse kote upravnih zvičaj,

pa je naposled baje obupaval ob neizvedljivosti svoje hvale vredne namere.

Družba je pila kavo, pušila cigarete. Takrat se je pripeljala na lahkem vozičku gospa Etelka in se ustavila pred hanom. Krepka in smela gospa je navadno vozarila sama. Gostje so razen Bajićeve matere in Vilarja skočili na noge in jo šli pozdravit. Pripeljala je za njimi obilno zalogo živeža iz hana ob Spreči. Rekla je, da ostane ž njimi do jutri, ker še nikdar ni videla naprav pod Konj=planino in bi se tudi ona rada razvedrila pod milim nebom. Izletniki so ji pritrdili, Buzduga jo je potrepal po močni rami. Miku se je razveselilo srce, ko je odgrnil plahto z voza in zagledal zaklano jag= nje, dva purana, meso za bifteke in košaro z zlatoglavimi steklenicami. Prej mu niso hoteli razodeti, da so kaj naročili. Odpasal je sabljo in se dvakrat v kolobaru prekucnil na potu, kar je povzročilo Vazku novo presenečenje.

29.

Ko je bila dolina že vsa v senci, so se izletniki dvignili na pot. Jahači so sedli na konje, drugi niso marali na vozove, ker so jim bile noge od dolge vožnje premrle in odrevenele. Rajši so šli peš, radujoč se zelene Oskove. Zadnja sta šla Bajićeve mati in Vilar.

«Ali se niste nič začudili, ko ste nas zagledali, toliko drhal?» je vprašala gospa.

«Za vse bo strehe, le postelja bo slaba.»

«Vem, da vam ta družba ne ugaja posebno, pa vsaj meni oprostite to dolgo pot k vam. Saj je ni konca ne kraja.»

«O, prosim milostiva, vi in vaš sin sta mi zelo simpatična. Netaktno bi bilo, ko bi rekel, da mi drugi niso dobro došli, čeprav se na tem izletu vrši neka neprijetna preiskava. Odkrito govorim.» Potem je razkladal dolžnosti gostoljubnosti in obžaloval, da mu ni treba postreči znameniti družbi, ker je skoraj vse potrebščine sama pripeljala s seboj.

«Kaj pa Katica — vam je simpatična?» je pozvedovala gospa ter oprezujoč zamežala z očesom.

«Gospica Katica je prekrasna deklica, toda preotročja je še; nič ni v njej resnobnega, vse še vre in kipi. Takšna poskočnica se mora unesti, preden se osmeli pameten človek izpregovoriti ž njo resno besedo.» Vilar je govoril hitro, nekoliko razdraženo, ker je mislil, da ga hoče stara gospa privezati na Katico.

«Nič se ne bojte, gospod inženjer! Vem, da Katica ni za vas. Takšnemu resnemu možu kakor vi, ki misli pri dekletu priti precej s pošteno besedo na dan, bi je ne hotela priporočati. Rajši vam rečem: preudarite in pre-

izkusite, preden se zavežete do smrti. Katica ni samo živahna in razposajena, tudi vihrava in samopašna bo, kakor je njena sestra. In s takšno ženo delati pokoro za nepremišljen korak kakor moj sin — to je pekel na svetu. Kaj mi mar Katica? Če dobi kdaj ženina, ji bom morda čestitala, njemu pa ne. Ali si mi nič ne čudite, da sem tukaj?»

«Pač ste si zaželeli daleč kam na deželo —»
«Tudi Tuzla je — dežela. Toda prigodilo se je nekaj važnega, kar prinese morda mir in srečo v našo rodbino. Pomislite — načelnik pl. Pester je premeščen. Včeraj je prišel tisti blaženi ukaz in tekom enega tedna mora na svoje novo mesto v Banjaluko.»

Vilar je izrazil prilično presenečenje. Pri srcu je čutil toploto, ker dobro se mu je zdelo zaradi Bajića.

«Naše pohujšanje pojde iz Tuzle. Zaradi tega dogodka raja moje srce včeraj in danes. Zato sem danes tukaj, da dam duška svoji radosti. Saša mi je branil, obe sestri sta mi našteli sto ugovorov proti dolgi vožnji, a jaz sem vsekakor hotela izleteti na perotih za dovoljnosti. Snoči sem tudi jaz šla v kazino, da vidim našega galana in se mu na tihem hudomušno posmejem. Sedel je pri Ljubici ves mračen in tih. In slišala sem, kako je iz zgibkov in črt na svoji dlani vedeževal, da ne bo

več dolgo živel. Naj pogine prešuštnik, naj se razpoči! In ste li videli danes, kako je v hanu črtal s palico črko B v zgnetena tla pred Ljubico? To sem samo jaz zapazila. Ta Banjaluka mu vrta po glavi in nič mu ne diši.»

«Zakaj so ga pač premestili?»

«Zaradi pohujšanja najbrž, ker to slabo vpliva na njegovo uradništvo. Nekateri trdijo, da zato, ker ne ume narodovega jezika, pa tega ne verjamem, saj ga v Banjaluki tudi ne bo umel. Morda so ga spravili odtod njegovi kruti nastopi proti domačinom ter krivičnost in grabežljivost uradnikov. Baje se je sam cesar izrazil, da so v Tuzli — ‚verlotterte Zustände‘. Naj bo, kakor hoče. Ena skrb se mi je odvalila z ram, navalila pa je druga, gospodine Franjo.»

Vilar se je nasmehnil temu nazivu, stopal dalje in radovedno vprašal po vzroku druge skrbi.

«Oprostite, da vas kličem za gospodina Franjo. To ime mi ugaja, ker je domače in priča, kako ste se že spojili s tukajšnjimi prebivalci. Vedite torej, da se moja druga skrb tiče Danice Miloševičeve, ki jo tudi vi dobro poznate. Glejte, deklica je vsa zaljubljena v vas, srečno ali nesrečno, tega ne vem.

Inženjer se je glasno posmejal in rdečica mu je zalila obraz. Ni se mu zdelo neprijetno,

da je mogel govoriti o Danici. «Milostiva — pravijo, da je v ljubezni oboje: sreča in nesreča», je rekel, kažoč prisiljeno ravnodušnost.

«Kar naravnost bom govorila. Vi ste podarili danes Danici jabolko.»

«Kaj to? Pobral sem ga kraj poti in dal. Ona je zdrava in lepa kakor zlato jabolko. Naj smatra moj dar za poklonstvo.»

«Ali ne veste, da pravi srbska mati svoji hčeri, ki se namerava omožiti: ‚Spremi, što treba za jabuku i svatbu!‘ In ženin pride k svoji izvoljenki ter ji podari jabolko z vtaknjjenimi novci. Pa še druga darila ji prinese.»

«Jaz sem ji dal golo jabolko, ker ne poznam tukajšnjega običaja.»

«V prenesenem smislu ste ji podali svoje srce in ji rekli, naj se pripravi na svatbo. Ker je sprejela jabolko, je znamenje, da vas ljubi. Tudi oni zaripljeni deček, ki se je tako smelo postavil pred orožnikom, je prepričan, da ste ji dali poročni dar.»

«To se vse ujema. Tisti mladi zvodnik bi najrajši, da bi jaz Danico boso in gologlavo iz hana odpeljal v svoje gnezdo. Nesrečno jabolko je krivo, da se mi odpira tako čuden pogled v bodočnost. Zaradi nepoznanja tukajšnjih razmer naj se takoj oženim s Hercegovko. Mislim, da se mi kakšna štiri leta še ne mudi.»

«Toliko časa hočete še samovati? Moj pokojni mož je bil sedem in dvajset let star, ko se je oženil, in nikdar se ni kesal. Ni dobro za moškega, ako predolgo samuje. Samota je samo za Boga. Pa delajte, kakor veste in znate, samo norčevati se ne smete z nesrečno deklico. Nastala je pomota, ki more biti usodna zanjo. Sirota je brez roditeljev, brat sedi v ječi. Kdo naj pazi na tej samoti nanjo? Zato ji moram jaz pomagati in svetovati, da ji tuji ljudje ne zamore mladega življenja.»

«Del te skrbi, milostiva, vzamem jaz na svoje rame. Morda je moja sreča tako nanesla, da sem jo v dobri čas obdaril. Ako se mojim delavcem ne sme goditi krivica, se tudi njej ne sme. Sicer pa tudi ni tako zapuščena, kakor se vam dozdeva. Ves Pilić bo pazil nanjo, dokler se ne povrne njen brat. In Jovica ima gotovo še kje skrit handžar, ki ga porine v onega, ki bi hotel onečastiti njegovo sestro.» Govoril je naravno in z ognjem, gledaje v sence, ki so se gostile pred njima med strmimi nami nad Oskovo.

Gospa se je z zadovoljstvom ozrla nanj. «Vaše srce je sorodno srcu mojega pokojnega soproga. On tudi ni nikdar obupaval. Goreče in neustrašeno je govoril, kadar je šlo za pravico in resnico. Toda povsem se vendar ne smete zanašati na Jovico. V Tuzli je vse polno

govoric, da se pripravlja v Hercegovini in Krivošijah nova vstaja. Ako se narod pobuni, je gotovo, da pobegne Jovica med vstaše, ker čimdalje bolj vroča mu postajajo tla v Bosni. Kdo bo potem ščitil Danico, kdo bo, če treba, s handžarjem skrbel za njeno varnost? Kot sestra nevarnega agitatorja in upornika ne bo dobila pri oblasti zaslonbe.»

«To skrb prepustite meni, milostiva! V vseh žalostnih in veselih slučajih življenja naj se Danica zanaša name. Ta izjava naj vam zadošča.»

In majki je zadoščala. Razumela je njegovo besedo in požrtvovalnost. Hvaležno se je, tesneje gredoč poleg njega, dotaknila njegove roke. Kar se tiče srčne dobrote in plemenitosti, se ji je zdel tako zelo podoben njenemu pokojnemu soprogu, kateremu je posvetila pri tej priliki deset minut toplega spomina.

Bajić se je večkrat ozrl nazaj na svojo mater. Ko je videl, da ji postaja pešpot že težavna, je velel vozniku, naj postane. Stara majka je zopet sedla k Hvalibogovskemu, ki je bil tudi že na vozu.

Spreten pripovednik bi moral biti, kdor bi umel točno in po vrsti povedati vse, kar je družba počela tisto noč pod Konjplanino. Burno je pozdravila Čumurpašo, dosti glasneje in iskreneje nego v hanu Vilarja, ki ji tega ni

zameril, saj je bil Bierkopf starejši in je že tretje leto bival v teh krajih. In kako se je umel po pravilih, priučenih v kadetnici, priklanjati in prilizovati! Vilar se mu je kar čudil. Pred načelnikom se je nekako skrčil v ponižnosti; pred damami je bil sama vdanost in na obe strani je metal sladke, preračunjene besede, pomasljene in pošvrkane z ocvirki nežnosti. In kar je posebno hvale vredno, tudi pozneje, ko je bil že vedel za načelnikovo premeščenje, ni izpremenil svojega podložniškega vedenja. „In ta človek tako sirovo ravna z delavci in z menoj!“ je pomislil Vilar. Razkazala sta družbi vse kolibe in kar je bilo v njih.

Ko so bili vse pregledali, se je vsak lotil svojega opravka. Mik je šel peč janjca; pomagala mu je Katica. Vilar in Bierkopf sta poskrbela, da se uredi postelje za dame in pripravi miza. Gospa Etelka in Bajićeva mati sta si dali opravka v kuhinji; kmalu je prišel tja tudi Buzduga; tedaj ju je zapustila Bajićeva mati in šla na trato. Drugi so šli k Oskovi, kjer je hlapec Marko Krpica kar z roko lovil postrvi. Bajić se je držal svoje žene, čeprav se je ona bolj zanimala za načelnika nego zanj. Neprestano mu je igral na ustnicah nasmeh, njegove oči so krotko govorile: Hudo je bilo, pa zdaj bo bolje!

Znočilo se je, in družba se je zbrala na razsvetljenem hodniku uradniške kolibe. Tam je zaužila bogato večerjo. Pod streho so se oglašile podgane. Dame so se zgrozile ob čopljanju in štrkljanju nad stropom. Gozdar jih je postolažil, da se niti ena ne pokaže družbi, dokler gore luči. Proti koncu je Mik odprl zlatoglave steklenice, in Katica je napolnila kozarce. Tedaj se je dvignil stotnik Hvalibogovski, potrkal na kozarec ter napil kot najstarejši pl. Pesterju, ki mora žal zapustiti Tuzlo —

«Ah!» je zlobno vzkliknila Katica ter se nasmešljivo ozrla na sestro. Govornika je medklic zmešal; popraskal se je za ušesom in par hipov moral srepo gledati v luč, preden je mogel najti pravo nit in nadaljevati: «— Tuzlo, kjer je toliko storil za našo kulturo in za povzdigo ubogega bosenskega ljudstva na polju šolstva, poljedelstva, živinoreje in — in kmetijstva sploh.»

Bajić, sedeč med materjo in Vilarjem, je prvo dregnil z nogo, drugega s komolcem, porogljivo zroč v kozarec na mizi. Dalje je govornik želel načelniku, da bi tudi na svojem novem mestu, v Banjaluki, vztrajal na isti poti, ki si jo je začrtal v Tuzli v prid bosenskega ljudstva in človeštva sploh. Prosil je, naj se mu ne zameri, da vzame gospodu generalu iz ust ugodno sodbo, ki mu jo s hvaležnostjo

izreče tuzlanski vrhovni vojaški poglavar povodom načelnikove odhodnice, ki se bo slavila čez par dni v kazini. Toda takega vzornega uradnika se treba spominjati na vseh koncih in krajih širne Bosne, njegovo slavo treba raztrobiti v svet, ki z občudovanjem pa tudi z zavistjo gleda na bosenske stvari, na napredek, na naše delo sploh.

«Sploh je to star osell!» je Vilarju jedva slišno zamrmral Bajić, ko je bil končal Hvali-bogovski s solzami v očeh svoj hvalospev. Govornik je skočil k načelniku, trknil ž njim ter ga objel. Drugi so vstali in pohiteli trkat s slavljencem. Samo Bajić in njegova mati sta ostala na svojih sedežih. Načelnik je to opazil, globoko se je priklonil in trknil je tudi ž njima čez mizo. Potem je bled in razburjen odgovoril na napitnico, kako neizmerno ga veseli vseobče spoštovanje in priznanje, ter obljubil, da se hoče tudi na svojem novem mestu potruditi, da bo vršil svojo dolžnost in korakal naravnost k vseobčemu cilju, ki se imenuje: vzdig Bosne iz večstoletnega barbarstva. S težkim srcem zapusti Tuzlo, a dolžnost ga kliče. Preseli se sicer v drug okraj, toda njegovo srce ostane pri odkritosrčnih tuzlanskih sotrudnikih na kulturnem polju.

«Hm», je zdrknilo Bajićeve materi v grlu in nagnivši se k Vilarju, je zašepetala: «Naj

vzame vrag svoje srce s seboj! Kaj ga nam treba tukaj!»

Potem je Buzduga pohvalil načelnikovo naklonjenost napram orožnikom, dalje je Lisinski opozoril na težko stališče, ki ga imajo okrajni načelniki v Bosni, kjer je združena politična in sodnijska oblast v eni osebi, a on — načelnik — je vedel s svojo energijo in bistrim umom izravnati vsa nasprotja, naj so se pojavila tu ali tam. Zato ostane nepozaben vsem!

«O, gotovo, gotovo!» je kimala stara gospa; poleg nje se je gugal njen sin ter si objemal z obema rokama kolena. S široko odprtimi očmi je v lahnem, ironičnem nasmehu strmel na družbo. Pred vsemi drugimi ga je zanimala žena.

Gospa Ljubica je čutila, da ji ne bo mogoče živeti brez tega toliko slavljenega človeka, ki je storil toliko dobrega in pametnega, ki ostane vsem v najboljšem spominu in sam pusti svoje srce v Tuzli. Njen duh je bil tako omejen, da ni vedela, koliko hinavstva in laži se skriva za sladkimi in gorečimi besedami. Prišel je naposled človek, bogat, zelo ugleden, v visoki službi, in ona se ne sme odzvati njegovi ljubezni javno in na stežaj, kakor bi rada, in ne sme ž njim v široki svet. Kako grozna je človeška družba! Srce ji pravi, da je njeno

mesto na strani tega ljubljenege načelnika, in vsi zakoni se ji protivijo, vsa družba razstilja trnje na njeno pot. Zrla je topo na mizo, in da bi prikrila razburjenost, je poigravala z viličami in noži, ki so ležali pred njo na belem prtju.

Bajić je pošepetal Vilarju: «Poslušaj jih, kako lažejo! Ti njih govori so skovani vsi po enem vzorcu, vsak jih ume blebetati, ker jih je že tolikokrat slišal. Tri leta sem že tukaj, vedno godejo tisto hvalisajočo pesem, ki pravi, kako delamo za kulturo. Pri prihodu in pri odhodu najnižjega uradnika ali častnika se zapoje ta pesem. In če pride odličen tujec k nam v posete, ga povabijo v kazino, kjer sliši pesem o bosenskem napredku in o naših zaslugah. Odlični tujec vse verjame in si hvalisajoče zabeleži; ko pride domov, piše hvalisajoče članke v novine; ako je prehodil vso Bosno in Hercegovino, napiše celo knjigo prijetnih doživljajev in hvali napredek, dasi mimo vojašnic, stražnic in kazin ni videl ničesar in ni govoril z nobenim domačinom. Prijatelj, k načelnikovi odhodnici v kazino nama ne bo treba iti, ker to, kar govore tukaj, bodo govorili tudi tam.»

Vilar je hotel reči, da je imel tudi on krive pojme o Bosni, sodeč po tem, kar je čital v novinah, a zdajci se je vzpel dolgi brigadni

adjutant za napitnico. Skraja je bil njegov glas meketajoč in jecljav, potem se je okrepil in izbruhn timer v gromovit orkan. Tako je govoril: «Jaz hvalim gospoda načelnika pl. Pesterja posebno zato, ker je umel kot najvišji uradnik gojiti — eze — neskaljeno soglasje med vojaštvom in uradništvom. Gospoda moja, le v slogi sta moč in zmaga. S svojim očarljivim, kavalirskim — ee — očarujočim vedenjem je umel gospod načelnik privezati nase vojaka in nevojaka. To soglasje, oziroma — hočem reči — skupno stremljenje vseh činiteljev, kar jih je poslala najvišja oblast v zasedene dežele, nam je porok, da se v kratkem završi naše vzvišeno poslanstvo, ki so nam ga začrtala nebesa sama, namreč naš zmagoviti pohod do Soluna. Slava takšnemu načelniku, ki gre za našo vzvišeno idejo z dušo in telesom z nami do uspehov in končne zmage! Hip — hip — hurrá!»

Ta napitnica je tako učinkovala, da so vsi častniki z gozdarjem, s Katico in gospo Etelko vred vstali, stopili pred slavljenca in trikrat zaporedoma zavpili: «Hip — hip — hurrá!»

Gospe Ljubici je ginjenost priklopela do vrha. Hotela je vstati in dvigniti kozarec v pozdrav, pa zdajci se ji je zazdelo, da ji zastaja igra živcev, vse okrog nje se potaplja v temo, glava, težka in bleđa, sili na mizo. Takrat

je priskočil k njej Bajić prav v trenutku, ko se je brez opore in moči nagnila na stran in se onesvestila. Prestregel jo je in zgrudila se mu je v naročje, kakor pade mrtvo telo. Družba se je prestrašila, postavila kozarce na mizo, zagnala vik in krik.

«Vode! Vode!» je vpila gospa Etelka, ki je omedleli odpenjala bluzo.

«In ven na trato! Tu je soparno, zakajeno, ni čuda —» je silil Lisinski.

«Pod milo nebo — kajpada — na sveži zrak — tam bo precej dobro», je svetoval Bierkopf.

«Vse je pripravljeno na trati. Prosim, gospoda!» je hitel Vilar. «Koci so pogrnjeni, svečtiljke prižgane. Le ven — ven!»

«Oh, bojim se, da to še ni poslednja kome-dija, ki jo uprizori ta nesrečna ženska mojemu Saši», mu je mimogrede pošepetala stara gospa. «To je resnična omedlevica, ne navidezna, kakršne so v navadi pri ženskah. In globoki so njeni vzroki.»

Bajić, Katica in gospa Etelka so zanesli Ljubico na trato. Vsi so se porazstavili krog nje. Sveži zrak in hladni obkladki na glavo so pomagali; pri omedleli se je kmalu pokazala tista zavest, ki jo imamo v sanjah: stopila je iz neznane teme misel v glavo in iz megle se ji je pojavila v slabih obrisih načel-

nikova postava in zbudila se ji je zavest, da leži brezsilna in ne more k njemu. In slišala je kakor v sanjah njegov glas: «Zakaj nismo ostali zunaj? Čemu smo šli na zatohli hodnik? Milostivi gospe je škodovala tista zatohlina. Saj bi se bil danes pri neznosni vročini sam skoraj onesvestil.» Pri teh besedah je odprla oči in videla, kako so vsi prikimali načelniku. «On laže in vsi lažejo!» je nekaj zavpilo v njeni duši. Zopet je zamežala in prišla ji je misel, kako krasna in lahka bi bila smrt, ko bi prišla tako tihotapski. Zakaj se ni preselila v kraj večne nezavesti, ko je bila že na poti tja? Zakaj se je morala zopet zbuditi v to neznosno življenje?

«Milostivi je škodovala dolga pot, zato je obnemogla», je vedoma lagal Lisinski.

«I kaj pa! Dolga pot, soparica, stisnjeni zrak in naposled vaš vik in krik», je ponovil za drugimi Hvalibogovski, vedoč, da laže.

«In pa tiste — e-e — grozne podgane nad nami,» je zameketal pl. Merks. «Vedno sem se bal, da nam ne pade cela drhal na mizo.»

«Kako lažejo, kako lažejo! Vsa njih kultura se opira na laž in prevaro», si je mislil Vilar. «V tem neprijetnem slučaju celo ne morejo drugače. Tu je laž plemenita in dobra reč.» In domislil se je Bobojedčevega izreka: Istino reci pa uteci!

Prej brezbarvna lica gospe Ljubice so po malem zopet zagorela v zdravi rdečici. Pogledala je in njeno oko se je ujelo z Bajićevim, ki je klečal pri njej, sklonjen čez njeno glavo. Njegovemu prisiljenemu in žalostnemu nasmehu se je sramežljivo posmejala, kakor bi ga hotela prositi odpuščanja, da mu je z omotico povzročila takšno sitnost. Pa precej je odvrnila oči od njega ter pogledala na svetiljke, ki so brlele po pritličnih drevesnih vejah.

«To je bilo neumno od nas, da smo toliko časa zasedeli v tistem hanu. Mar smo se šli kopat v bistro Oskovo. Kako bi se bili osvežili in sprali prah raz sebe! Tako se pa niti umili nismo, ko smo prišli sem. Od tod vsa ta neprilika. No, sedaj je že dobro, kajne, milostiva?» je z najmečjim glasom govoril pl. Pester, stoječ pri njenih nogah.

«Sam ve, da ni dobro in da nikdar več ne bo. Sam nosi slutnjo smrti v glavi, pa laže», je mislila Ljubica.

«O, prosim, gospod načelnik», je rekla Katica», me smo se umile v sobah obeh gospodov uradnikov.»

«On sam se je umazal z velikim grehom, ki ga ne izmije z nobeno vodo», je pošepetala Bajićeva mati Vilarju.

Ljubica se je obrnila na stran ter se pri tej priliki zazrla v stroge, ostro presunljive taščine oči. «Samo ta starka ni sposobna za laž. Ona ume čitati angelu in vragu na dnu duše, toda tudi ona noče govoriti. Moj greh je takšen, da se mora pokriti z lažjo ali pa z molkom, ki je tudi laž», si je mislila. «Mar bi odkrito govorili o njem. Ko bi vsaj eden glasno izrekel: Takšna in takšna je sedaj Ljubica, ki je nekdanj v strastni ljubezni do Bajića bežala iz očetove hiše. Ko bi mu vsi prikimali, padli bi mi vsi oziri v nič, in glasno bi privrelo moje široko priznanje iz trpeče duše. To bi olajšalo moje srce. A ta prizanesljivi molk me duši in mori.»

Gospa Etelka ji je položila nov obkladek na glavo. Gospa je omedlevico prebolela in zadremala.

«Pst — pst —» je šepetal Bierkopf. «Zdaj bo dobro. Nežne dame bi se bile morale odpočiti, odpočiti po dolgi poti in ne skakati po trati in begati za ribami.»

Čez pol ure je Ljubica sedla. Zaželela je postelje, ker ni marala ostati v družbi, ki bi z obžalovanjem govorila o njeni nezgodi, katera se je sramovala. «Oprostite, gospoda, ker sem nehote kalila zabavo. Jutri bo zopet vse dobro, kakor je bilo doslej, in veselili se

bomo pod Konj²planino», je rekla ter podala soprogu roko. Z njegovo in gospe Etelke pomočjo je vstala. Odvedla sta jo v kolibo, kjer so bile za vse štiri dame pripravljene postelje. Kmalu za njo je odšla tudi Bajićeva mati k počitku.

V taboru izletnikov so brž pozabili na nepriliko, ki je zadela Bajićevo soprogo. Neumorni Mik je s svojo norčavostjo in šaljavostjo zdramil ves tabor iz otopelosti. Umel je zbijati imenitne šale: žvižgati, piskati, peti, posnemati živalske glasove, oponašati različna narečja, kar je vselej učinkovalo in povzročalo grohot. Ko so še vsi molče ležali vznak, kakor bi šteli zvezde, je zdajci iz sredine razprostrtih kočev poletel v gorske stene petelinji glas: Kikeriki! — na zadnjem zlogu podaljšan in končujoč se s tremi pretrganimi, rahločutnimi kurjimi čivki, ki naj bi opozorili slušateljstvo na nekaj ne še izrečenega, kakor opozarja naš sentimentalni pisatelj in pesnik na koncu duhovito-sentimentalnega stavka s tremi pikami na nekaj neizrekljivega, o čemer naj premišljuje blagovoljni čitatelj sam. Vsi izletniki so udarili v grohot, vsi so šinili po koncu, kakor bi bil vanje izpustil električni tok: eden je sedel, drugi se je obrnil na stran ter se naslonil na komolec. Katica ni mogla doleteti čudnemu petelinjemu kliku; pobrala

je svoj koc, ga vlekla nad Mikovo glavo in ga tam razprostrla.

«Producirajte se dalje, gospod poročnik, lepo vas prosim! Glejte, kako smo zbegani! Čemu pa smo šli pod Konj-planino? Da tukaj prodajamo dolgčas? Pa res!» je poprosila z jokavim glasom. Podobno so prosili tudi drugi. Mik je bil itak židane volje in bi bil tudi brez moledovanja izvajal svojo umetnost, pa — le prosijo naj! Ko se mu je zdelo, da je zadosti prošenj, je zatisnil z levim kazalcem nosnico, dva prsta desnice je vtaknil v usta in tako imenitno začel piskati, da so se vsi drugi valjali od smeha. Po kratkem odmoru se je v gališko-židovskem narečju pogovarjal sam s seboj, kar je izvabilo novo veselje. Potem si je prižgal svalčico; mahoma jo je obrnil, to je, vtaknil je goreči konec v usta in pušil, potem jo je vtaknil v nosnico in pušil z nosom.

«Oprosti, prijatelj Mik,» se je oglasil ob vseobčem smehu Hvalibogovski, «ti si vrl častnik, a izgrešil si svoj poklic. Da vstopiš k cirkusu, si petkrat bolje plačan kakor pri vojakih.»

«E-e-e!» je vzkliknil pl. Merks, ki je menil, da nobena še tako sijajna plača ne odtehta častniške časti. Bil je namreč z doma zelo bogat.

Mik je zalajal nanj, a tako po pasje, da je šejk, dremajoč pri nogah svojega gospodarja, pozorno dvignil glavo in presunljivo zarenčal.

«Potolaži vruga, saj nas še raztrga!» je rekel pl. Pester Buzdugi.

Orožnik je pomiril šejka, položivši mu roko na glavo. Začel je hvaliti njegove pasje sposobnosti. «To je zvesta in zanesljiva žival», je govoril. «V temni noči bi lahko zaspal v bližini hajduškega tabora, šejk bi me zbudil in branil do poslednjega dihljaja. In moja roka tudi nekaj zaleže. Desne roke ne bom imel, kadar se mi ponesreči ta moj najboljši prijatelj. Z njegovo pomočjo bi na ledu podkoval samega vruga.» Šejk je iztegnil glavo, se obliznil ter s pasjim nasmehom pogledal po družbi, kakor bi razumel, kaj govori gospodar o njem. Potem je legel in položil glavo na prednji šapi, pazno poslušajoč in mežurkajoč z očmi.

«Velike sposobnosti tiče v njem. Vse nas razume, le govoriti ne ume. In kako razločuje našega dobro oblečenega človeka od Bošnjaka!» je hvalil Buzduga.

«Pa pravijo, da pes laja na poštenjaka in na lopova», je rekel Bajić.

«To vem, da ni rahločuten», se je oglasil Vilar, ker mu je presedala pasja hvala.

Buzduga se je porogljivo posmejal. «Gospod inženjer bi v Bosni rad imel rahločutne pse, ki bi lizali roke našim nasprotnikom.»

«Nič psov — čemu pse? Civilizacijo bi rad, istinito civilizacijo, ne takšne, ki je maska za laž in prevaro. Primerjal bi Bosno široki reki, polni skal, vrtincev, pragov in plitvin, ki ovirajo plovitev. Mi bi morali očistiti in urediti strugo, da bi po njej res kdaj lahko prišli globlje na Balkan. Toda mi samo ribarimo v kalnem —»

«Kako ribarimo v kalnem?» ga je brzo prekinil pl. Pester. Ni mogel umeti, kako more kdo, ki je nastavljen v bosenski službi, le namigniti z neugodno kritiko. «Morda s tem, da trebimo Konjplanino?»

«Ne, gospod načelnik», je mirno odgovoril inženjer. Tisti hip se je zavedel, da ne govori s prijateljem, ampak z visoko postavljenim gospodom, ki je soodgovoren za vso upravo in pred takim je treba izbirati besede, čeprav je ta gospod že na odhodu. Spoštljivo je sedel ter nadaljeval: «Gozdov ne očitam deželni upravi. Res me je včasih skoraj strah, ko slišim na vseh straneh peti sekiro. Zdi se mi, da mi govore ti pragozdi očitajoče: ‚Živimo po nepremagljivih vekovitih zakonih, in glej, tu je prišel človek in smrtne udarce zadaja tej slavi!‘ Kakor bi zadevala ostrina sekire v

moje srce in bi pred mojimi očmi uničevali v smrt obsojeni narod, tako mi je —»

«Ubožček!» se je oglasila za njim Katica in ga pobezala z izpuknjeno bilko v uho. «Srce vas boli, gospodine Franjo? Kuharica se nikdar ne solzi, kadar kolje kuro.»

Inženjerja ni premotil glasen zasmeh v družbi. Nadaljeval je: «Po drugi strani se mi pa teh goščav nič ne zdi škoda, ker zato so se tako razrastle, da jih naposled izrabi človek, in sicer naj oni prej melje, ki prej pride. Domorodno prebivalstvo, oziroma otomanska vlada ni prej mlela, zato meljemo mi, kar je vse v redu.»

«Da, da — vse v redu», je pritrdil Bierkopf. «Bošnjaki nimajo kapitalov, da bi sami iztrebili pragozde. Na dobičke so čakali pet sto let. Česar oni sami niso mogli, vršimo zdaj mi, ki smo bogatejši. Blagostanje nam daje premoč in svobodo. Siromak bo živel vedno v podložnosti. In tako je prav. Siromakov tudi drugod ne bo nikdar konec, kakor trave ne: mrjo in zopet in zopet se rode.»

«Iz moje glave govoriš, Čumurpaša!» je rekel Hvalibogovski.

«Še druga vprašanja se vsiljujejo človeku in odgovori nanja niso ugodni», je govoril inženjer. «Zakaj se zaganjamo pri vsaki priliki v domače ljudi? Zakaj jim ne pustimo dihati?»

Čemu stremimo za tem, da jih navadimo pijanstva in jim vcepimo boječnost sužnjev? Slavno bi bilo zapovedovati ponosnemu, zavednemu in krepkemu narodu, a mi hočemo Bošnjake pretvoriti v izmozgano, strahopetno in izprijeno parijo. Zakaj kristjanom in onim Turkom, ki so sužnji posestnikov, ne damo zemlje? Saj je je dosti in siromašni Bošnjaki koprne po njej. Dobivajo jo pa kolonisti —»

«Gospod inženjer, vi ste malo časa tukaj in ne poznate razmer», mu je prestrigel besedo Hvalibogovski. «Kolonisti so potrebni, da se domačini uče od njih poljedelstva. Bošnjak je len, apatičen, nima zmisla za napredek.»

«Za napredek, ki ga v nekaterih okrajih hočejo širiti z žganjem, v katerem naj bi se utopila Bošnjaku prirojena pogumnost, tudi jaz nimam zmisla», se je zavzel Bajić za svojega prijatelja. «Kar se tiče mržnje do dela — ta na mah izgine, kadar dobe Bošnjaki zemljo v svojo last, kakor se je to zgodilo onkraj Drine v Srbiji.»

«In nemogoči postanejo zločinci, kakršen je bil Husejn Duraković», je pristavil Vilar.

«Poglejte bosensko primitivno orodje, te lesene pluge in vozove. Je li mogoče s tem uspešno obdelavati zemljo?»

«Kolonistov tudi ni treba zato,» je odvrnil inženjer, «pač pa pomoči od merodajnih čini-

teljev. Ker ni mogoče obdelovati zemlje z lesenim plugom, naj bi kupila deželna vlada za vsako vas nekaj železnih garnitur. Ljudje se jih kmalu privadijo in spoznajo njih ceno. Kolonistov pa za to ni treba.»

«Vi ne poznate upornosti ljudstva proti novim napravam.»

«Poznam, gospod stotnik. Upornost ne izvira iz sovraštva proti koristnim novotarijam, pač pa iz sovraštva proti tujcem, ki so toliko obetali, nič dali in vse vzeli. Svet je sedaj tako urejen in toliko prosvetljen, da tiči v vsakem mislečem človeku dober kos upornosti. In misleča bitja so naposled tudi Bošnjaki. S človekoljubnostjo jih treba pridobiti, ne podpihovati z bojnimi psi.»

«Prav dobro, gospod inženjer!» je kliknila Bajićeva mati, ki je v nočni jopi stopila k oknu Vilarjeve sobe ter poslušala pomenek na trati.

Pl. Pester se je nasmešljivo ozrl v okno.

Namig na bojne pse je provzročil, da se je dvignil Buzduga, oprl na komolec in vščipljivo rekel: «Poslušajte — tu govori gospodin Franjo, ki vse zna in ve, naš filantrop iz gozda, tiha voda, pristaš nazorov največjega agitatorja kaludjera Jovice.»

«Jovica ima svoje nazore, jaz svoje», je pikro odgovoril Vilar. «Kar je slabega na njem,

je zakrivila naša uprava, ki je ubila to široko pamet, namesto da bi jo bila vzela v svojo službo.»

Lisinski se je posmejal. «Človeka z Miloševičevimi nazori pač ni mogoče vzeti v bosenško službo. Za samostanskim zidovjem ni maral ostati, naj ostane za jetniškim.»

«Njemu dati službo bi bilo tisto, kakor zapupati volku ovce», je završil neprijetni pogovor Buzduga, vzdihnil ter se zopet zleknil po kocu.

Mik je ves ta čas zabaval Katico: posnemal je kokljo, kako v različnih slučajih govori s piščeti, čemur se je deklica vedno smejala, čeprav je to že mnogokrat slišala. Ko pa je izprevidel, da njegova 'umetnost' že nič več ne zanima moških, je skočil na nogi ter viknil: «Gospoda moja, ne bodite dolgočasni, da ne pokvarite lepega vremena! Nebeške zvezde gledajo na vas, a vi se v očigled Konja, Kravanje in Zeleboja menite o takšnih neplodnih stvareh. Mar bi poskusili srečo v kvartah! Kaj praviš, Čumurpaša?»

«Soglašam.»

«In vi, gospod načelnik?»

«Nočem se izključiti.»

«In ti, Hadžirumba?»

«Kakor je namenjeno. Alah je dal, Alah bo vzel ali pridal.»

«In ti zaptija vseh zaptij?»

«Kjer so vsi ene misli, tam je tudi Buzduga zraven. La Alah il Alahu.»

Kmalu je stala pod drevesom, na katerem so visele tri svetiljke, miza s stoli. Igralci so sedli h kvartam. Bajić je spremil svakinjo v kolibo, potem je šel z Lisinskim, brigadnim adjutantom in inženjerjem pod napušč, kamor sta hlapec in sluga nanesla sena in pripravila ležišče za moške.

Lisinski in pl. Merks sta precej zasmrčala. Bajiću je rojila ženina omedlevica po glavi, a utrujenost je tudi njega kmalu omamila. Vilar pa ni mogel zaspati. Dolgo je slišal kvartače, kako so bili s kvartami ob mizo, napovedovali, cvenkljali z denarjem. Domislil se je Josvice. Slabo je zanj spričo ljudi, ki imajo zmisel samo za nekaj velikega in slavnega, za celoto, za tisto, kar se zabeleži za večne čase; da celota uspeva, grede mnogokrat z zavezanimi očmi mimo posameznega nedolžnega človeka, ki ga žrtvujejo celoti, mimo pravice. In v tem je prišel tudi on v navzkrižje ž njimi; on bi rad pomagal vsakemu najmanjšemu delcu te celote, ki ne more biti zdrava, ako poedinci, katerih vsota dela celoto, niso srečni in zadovoljni. Oni so začeli graditi hišo pri strehi, on bi jo začel zidati pri tleh. O njih stremljenjih za velikost in slavo celote bodo uče

njaki pisali na papir zgodovine; to, po čemer hlepi on, ostane zapisano v hvaležnih srcih. Kaj pomaga napisati kopo zakonov, ako v tej grmadi ni kruha za ljudstvo! Prezirati so ga začeli na otoku, celo sovražiti, ker hoče mešati kvarte tako, da odpade tudi za nesrečnega človeka kaj. Vedno glasnejši protest se odpira v njegovi duši proti tem praznim ljudem, posebno proti brezbožnemu Buzdugi, ki tepta s svojim psom in bikovko človeško dostojanstvo v prah. Kaj bo z Danico? Slepí slučaj z jabolkom je nanesel tako, da je ves svoj up prenesla nanj. Ničesar bi si ne mogel očitati, ko bi se odvrnil od nje, pustil Mušičev han ob strani in si ohranil svobodo. A onemu protestu proti črvivi in gnili kulturi na tuzlanskem otoku hoče dati izraza s tem, da ostane i nadalje filantrop, kakor ga je zasmehljivo imenoval Buzduga — in če je Danica spoznala v njem svojega zaščitnika, če vidi v njem cilj svojega življenja, tedaj se naj zgodi, kar mu je usojeno. Od njega naj se izliva vedno dobrota k njej, on naj ostane središče vsega njegovega mišljenja. Ne mara imeti žene, ki bi kakor vihrava Katica iskala pustolovščin na izletih, po vojaških kazinah, na plesiščih in koncertih, povsod v družbi, ki bi hotela bleščati v velikem svetu in s svojo telesno sijajnostjo dvigniti njegovo osebo. On se dvigne

sam in k sebi dvigne preprosto hercegovsko deklico vkljub vsemu hohotu na tuzlanskem otoku.

Prevrnil se je na senu in se zagledal v brez- mesečni nebosklon. Bil je pesnik narave in usmiljenja, ki je primerjal te svetle točke na nebu, zročé iz teme nanj, z belimi ovčicami, razkropljenimi brez pastirja po široki pl: nini, in ono največjo prebelo zvezdo na kraju nebo- sklona, ki otožno zre v hladno nočno temo, kakor bi iskala varuha-pastirja, je primerjal Danici. «Tiha voda, mi je rekel Buzduga. Da bi le bil tiha voda, ki namaka loke in travnike, da se razplode trave in cvetice! A oni so hudo- urnik, razdirajoč blagostanje celega okraja. In Danica je tiha vodica, ki prijetno šumlja pod travo, dokler za večno ne utone v tihi vodi.»

Obrnil se je k Bajiću in dalje mislil: «Oni zdaj še ne vedo, kako pošteno mislim z Da- nico. Sploh pa me njih sodba skrbi toliko kakor lanski sneg. Takšna je njih morala: zdaj še zavidajo gospodinu Franju za smelo srečo pri vili podgorkinji, ker menijo, da se samo- ljubno igram, zabavam in sleparim, da jo kot sladkosnednež v ljubezenskih stvareh z uspe- hom zalezujem v gozdni samoti; ko pa spo- znajo moje resne namere, ko zvedo, kako sem svojo bodočnost za vselej navezal na siro-

mašno Hercegovko, se mi vsi ti gospodje s ponosno hojo, z bahatim rožljanjem sablje, z zvočnim glasom nasmehljivosti in vse te dame z žarečimi iskrami enoglasno zagrohotaajo, češ: Ujel se je norec! Pa mene njih zasmeh ne bo vznemirjal, nasprotno: vrsta bo na meni, da se glasno posmejem razbrzdanim razmeram v njih rodbinskem življenju. Dokažem jim, da nočem biti deležen smešne usode tega prijatelja, ki v nemirnem spanju hrči kraj mene.»

Srčna dama vzame pikovega kralja», je zdajci pri igralni mizi glasno napovedal načelnik. Tisti hip je Bajić dvignil glavo ter prestrašen pogledal na kvartače. Precej pa mu je zaspana glava omahnila na vzglavje in se pogreznila v težke sanje.

Bilo je že pozno, ko je zaspal Vilar. Petorica gospodov je še vedno kvartala.

30.

Ob šestih zjutraj se je gospoda zbrala na hodniku. Vsem je še visela na trepalnicah zaspanost, le Katica se je javila v svoji navadni čilosti in živahnosti. Silila je v Mika, da bi razžarila njegovo zabavnost in šaljivost, toda poročnik se je držal kisko. Slaba volja je bila razlita po njegovem obrazu, roke je trdo tiščal

v prazne žepe, kakor bi ga v dno duše mrazile ponočne denarne izgube. Zelo so ga bili izmolzli.

«Nič ne maraj, prijatelj!» mu je po strani pošepetal čemerni Buzduga. «I mene so slekli. Spotoma se itak ustavimo pri očku Samojlu, kjer imava kredit z neomejeno zavezo. Hudič je vzal, žid bo zopet dal.» Oba sta se prisiljeno nasmehnila.

Čumurpaša, ki se je hitro otresel zaspanosti, je veselo razburjen skakal krog svojih gostov. Večkrat se je potipal na srčno stran, kjer je imel v suknjiču spravljeno nabito denarnico. V radosti je plesala njegova grabežljiva duša. Kadar je pogledal na Mika in Buzdugo, se je nekaj zarežalo v njem. «Sta nameravala, sta me hotela, a zdaj me gledata kakor vol mesarsko sekiro. Alah je dal —»

Bajić in Ljubica sta možato prenašala svojo bol: umela sta veliko srčno rano zakriti z veselimi črtami na obrazu, zastreti to, o čemer ne sme vedeti svet. In če ve svet, naj ne opazi, da ju peče. Saj pa je on zrl na vso to stvar z očmi optimista, a ona se je hlinila. Njegova mati ju je stisnjenih ustnic in pepelnatega obraza opazovala. Slutila je, da ima snočnja omedlevica široko podlago in da vse to ne pomeni prida. Ljubica ji je odtegovala poglede, sin pa je odkrito gledal v njene oči, kakor

bi ji hotel viliti tolažbe v užaljeno srce. «To je nekakšen preval v življenju moje žene», so govorile njegove oči. Vsak človek doživi takšen preval. Le tega je treba premagati, pa se iztrezni. Zato ji je treba pomagati iz krize. «In zelo ljubeznivo se je vedel z Ljubico. Ogrnil jo je s šalom, vprašal, kako je počivala, če ji podgane niso motile spanja, svetoval ji je, naj na povratni poti sede na voz, ježa bo za njeno oslabelo zdravje prenaporna. Davno mu že ni več tako mehko odgovarjala. Kakor bi se nekaj kovinskega trkljalo po neravni plošči, tako zvonko se je tresel njen glas in Bajić je bil vesel, ker ga je spomnil njenih prvih ljubezenskih strasti. Izpod globoko spuščениh trepalnic je togo zrla na mizo.

Pl. Pester jo je pač pri prvem jutranjem svidenju vprašal, kako se počuti, silil se je na smeh, a mesto smeha se je pokazal le spačen obraz; potem se ji je umikal. I dalje je včasih plašno in zbegano pogledal nanjo.

«Ali se res sramuje snočnje neprilike ali se samo hlini?» si je mislil Vilar. «O, poznam vas: vsi skupaj ste tihe vode, a resnica se vam ne sme naložiti, ker je ne prenesete.»

Lisinski je družbo neprestano vnemal, naj se podviza, ker današnja preiskava bo dolga in po dogovorjenem načrtu se morajo sestati ob dveh popoldne v hanu ob Oskovi. Naposled

so ga poslušali. Bierkopf je oborožil dame s palicami, da bodo laže hodile navkreber in navzdol. V pričakovanju pragozdskih čudes so prijetno razburjeni zapustili kolibe.

Pragozd je čudovito vplival nanje, posebno na one, ki ga še niso videli, je skraja prevzela velika resnoba. Največ zanimanja za veličastvo prirode je kazal Lisinski, najmanj Katica. Lisinski je bil na gimnaziji karsibodi posrkal iz starih književnosti, imel je dar glasnega, navdušenega občudovanja, ki ga nima vsak in se ga marsikdo sramuje. Spomnil se je starogrškega podzemeljskega sveta in njegovih bobnečih rek, spomnil se je Dantejevega pekla. «Kako je tukaj vse grozno, kako je grozno», je ponavljal, zroč v mračne globine med drevjem. Da ni tega potoka, ki s hrušenjem oživlja mrtvilo, bi človek mislil: Tu ima smrt svoje mlade. Morda je prvi človek prav v takšnem kraju dobil svoj prvobitni nazor o podzemeljskem svetu.»

Buzduga, ki je bil vaje pragozdu, se je posmejal vzhičenemu sodniku in se pošalil: «Morda se je zgodilo to že takrat, ko se je opica, začutivši v sebi dušo, prvikrat postavila na zadnji nogi, se potrkala na prsi ter se pridušila rekoč: «Človek sem».

«Šalo v stran», je nadaljeval Lisinski kakor iz sanj. «Tu se vidi, kako ustvarja narava tam,

kjer je ne moti človek. Povsod deluje neprestano, tiho, našim očem nevidno.»

Pl. Merks je globoko hropel v strmino. Odušen in mrtev se mu je zdel gozd, ker ni bilo slišati ptičjega petja. Vilar mu je pojasnil, da v takšnem gozdu pravih ptičev pevcev ni, pač pa dosti ptic roparic in da v tem času ptiči sploh ne pojo, ker se skubijo.

«Povsod je boj za obstanek: v zraku, v vodi in na suhem požre močnejši slabejšega», je govoril adjutant. «Krog in krog vidimo samo kruto vojsko, a tu pišejo in uče nekateri lažiučenjaki, na čelu jim tista milobna Suttnerica — e-e — naj bi se ljudje več ne vojskovali. Segnilo bi morje, da ni vetrov, sperelo bi človeštvo, da ni vojsk. Vojska je potrebna, ker očisti in očedi človeštvo.»

«Pristavite, gospod nadporočnik, da vojska iztrebi človeštvo», je rekel Vilar. «Ko bi izpušila samo plevel, tedaj bi jo morda zagovarjal, toda ona vzame vse od kraja.»

«Naj vzame! Večno itak nihče ne bo živel», je pripomnil pl. Pester.

«Oprostite, gospod načelnik, vse, kar se godi v naravi, se pa vendar ne da prenesti na človeka, ki kaže svojo kulturo s tem, da izkuša omejiti vojske. Ko bi bilo mogoče, da zmagata obe vojujoči stranki in dobita obe od nekod odškodnino, tedaj bi rekel: Nu, vojska je

očistila ozračje, uredila napeto razmerje, tako da človeške žrtve niso padle zaman, blago stanje ni trpelo —»

«E-e, gospodu inženjerju se škoda zdi de narja», se je posmehljivo začudil pl. Merks.

«Posebno pomilujem žrtve. Mnogo je glavnih prog življenja, vsak razumni človek si za črta eno, po kateri namerava hoditi do konca. Pomilujem onega, ki je poln nad zrl v bodočnost, pa mora končati na bojnem polju.»

Adjutant je navedel še več razlogov za vojsko. Trdil je, da bi bilo človeštvo že davno segnilo na poljih in pašnikih, da na bojnem polju raste značaj in se povzpne do neobičajne višine, razvije se brezprimerna požrtvovalnost in skromno samozatajevanje, ki je toliko potrebno mladim ljudem. «To je prav lepo,» je odgovoril Vilar, «toda kaj koristijo mlademu človeku te čednosti, ako pride s polomljenimi udi ali s smrtno kaljo v prsih domov? Po mojem mnenju se goji na bojnem polju pod zaščito zakonov sama brezsrčnost in živalska krvoločnost. Vojske so prva ovira napredku in blagostanju.»

«Čudim se vam — e-e —, gospodine Franjo, kako se včasih z nekim posebno živim prepričanjem ogrejete za kakšno stvar.»

«Pred istino ne bežim, ne devam je pod mernik«, je mirno odgovoril inženjer. Tisti hip

je začutil, da se je nekaj zadelo ob njegovo ramo. Ozrl se je: Bajićeva mati se ga je dotaknila s palico, hoteč ga opomniti, naj bo v svojih besedah oprezen pri teh ljudeh.

Lisinski je izvlekel beležnico in zapisal nekaj.

«Koliko generacij lesa leži tu na tleh v prahu», je povzel načelnik. «Kdo bi mogel to izračunati?» Njegovo oko je bilo omegljeno, zdelo se mu je, da iz vseh kotov veje nanj diha smrti.

«Nihče,» je zamišljeno odgovoril Hvalibogovski. «Vse to ogromno drevje ni drugega nego gnoj za zemljo. To je tudi človek.»

«Kar se v povoj zavije, vse zemlja pokrije — tako je s človekom,» je rekla Bajićeva mati. Ob gorjupi misli na minljivost je za hip pozabila na sramoto v rodbini.

Pri pogledu na množico padlega in trohnečega drevja je pl. Merks govoril: «Tudi v gozdni gošči se mora zadušiti bitje, ki se ne razvije pravočasno in pravilno. Kakor ljudje tako se morajo tudi rastline boriti za prostor, zrak in svetlobo. Za vsa bitja v naravi velja en zakon: uredi korake tako, da ne zaostaneš.»

«Uredi korake, kakor hočeš in moreš, večnega ni nič na svetu,» je sentimentalno odvrnil Hvalibogovski. «Vse je posvečeno koncu in smrti. Koliko mogočnih držav je nosila že

naša zemlja, nam malo ali nič znanih, in vse so propadle. Zakon prirode je tak, da ni nič trajnega na svetu. Čemu se toliko ubijamo in ubadamo?»

«E-e-e — Hadžirumba, ti si blizu ruske meje doma in pristaš filozofije daljnega iztoka.»

«Mnogo je istine v tej filozofiji.»

«Pogubna je za nas, ker pozna samo ničevost. Naš človek bi se pri takšni veri pogreznil v lenobo in poginil. Res gre na svetu vse v nič, a to, kar imenujemo življensko silo, živi vedno. In to življensko silo moramo krepiti z življensko voljo, to moramo izrabljati.»

«Na milijone krepkih bitij je tu pokopanih in nad tem grobiščem diha iz milijonov ustec novo življenje. Iz smrti klije povsod življenje», je zaključil pogovor Hvalibogovski, misleč na svojo nesrečno Poljsko.

Nekoliko zadaj, namreč toliko, kolikor je potreboval zase prostora neizogibni šejk, je šla druga partija izletnikov. Strmeli so v peščeni se potok in v temne stene drevja; tu so jih zanimale umetne naprave za splav lesa, tam so se željno zazrli v modro liso nebo-sklona, če se je pokazala skozi razšopirjeno vejevje. Tam je Bierkopf kazal in razlagal čudovitosti pragozda, pravil o volkovih, ki se zatepejo pozimi z Romanje-planine sem, o medvedih, ki so jih drvarji pregnali iz Med-

vedjega dola, ter razkladal, kako se splavljajo hlodi v dolino. Bajića je vse to zanimalo: pozorno je obračal oči v tisto stran, kjer je gozdar opozoril na ogromno trohneče deblo, na štor ali deblo fantastne oblike, ali na celo gručo drevja, ležečega vsekrižem, kakor je padlo v divjem vrvežu prirodnih sil. Solčni valovi so prodirali mestoma skozi zelenje do Oskove: tu v podobi krpice, tam kot dolg trak, kakor bi neki poletni bog tu mežikal, tam namigaval prirodi in jo izpodbujal, naj se podviza, dokler ji sije še gorka luč. Ljubica se je na strmi stezi pokazala onemoglo; večkrat ji je moral Bajić podati roko in ji pomagati preko debele korenine ali skalne čeri; brez lastne volje in sile se mu je pustila vleči, pokorna je vselej pogledala tja, kamor soprog. V duševnih borbah ni našla opore v sebi in na trnjevi poti življenja ni bila utrjena: kdor je prišel najbliže, na tistega se je naslonila. Drobnokorakajoč, se je silila v kratke smehljaje, trudno je kimala z glavo in Bajiću se je zdelo, da se mu zahvaljuje za razvedrilo, ki naj bi njene misli odvrnilo od nevarnega predmeta.

«Bog pravični, kakšna bogastva so se tukaj pogreznila v preperelosti in koliko denarja bo tu še izsekala deželna vlada!» se je čudila praktična Etelka.

«In nekaj tega denarja odpade tudi za vas, gospa, in za očka Samojla. Vama vedno nese, pri vrelcu sedita, ki nikdar ne usahne. Vama ne vzame vojska, ne pobije toča, ne odnese povodenj. Bog pravični že ve, kje je dobro spravljeno.» Tako se je prilizoval Mik židinj, ker je vedel, da ona nekaj premore pri Samojlu in se zavzame zanj, ako bi soprog ne hotel zaupati. Denar je moral na vsak način imeti, da se odkriža Bierkopfa, ki mu je ponoči posodil večji znesek. Ta umazanec jih popoldne spremi do Samojlovega hana, pač samo zato, da mu tam z Buzdugo povrneta izposojeno vsoto.

Etelka se je ob poročnikovi pohvali samozavestno posmejala, vendar pa se ji je zdelo potrebno malo potožiti o slabih časih. «Dobre čase sva imela s Samojlom, dokler so bila živila cenejša in so bili delavci zadovoljni s preprosto hrano. Najina trgovina je uspevala, takrat se je nekaj nagomililo na kupček. Toda zdaj zahtevajo drvarji najboljša živila za iste cene, po katerih jih kupujeva midva. In vprašam vas, ali jih moreva dati, ne da bi se uničila? Gospod inženjer je nama zelo pristrižgel peroti. Ako ne odneha, morava odnehati midva in prepustiti oskrbovanje delavcev drugi osebi, ki bo umela delati čudeže. Ali moreva midva delati čudeže?»

«E, nekaj že še ostane, gospa. Kogar se bogastvo poloti, tisti se sitneža več ne iznebi,» je sladko tolažil Mik.

Zdajci je nekaj neznansko zahreščalo v gošči prav blizu steze. Izletniki so začutili pod nogami lahek potres. Razen Bierkopfa so vsi ostrmeli, vse je izpreletela groza, vsi so odskočili kolikor mogoče daleč od one točke, kolikor je dopuščal srditi potok, vsem se je čitalo na obrazu vprašanje: Kaj to pomeni? Nekateri so začutili celo mravljince na hrbtu. Vsi so obstali. Hreščanje se je zdelo tem groznejše, ker se ob hrumenju Oskove ni dalo razločiti, kaj mu je bilo vzrok. Mik je, strmo zroč v ono smer, nasmešljivo in strašljivo ob enem s skrivnostnim glasom izpregovoril: «Divji prašič bo ali pa medved —»

Katica se je prva zdramila iz živčnega pretresa. Posmejala se je onim, ki so buljili oči v temno drevesno steno, in kliknila: «Alo — možje, vitezi, lovci, junaki — divji prašič je, ako ni volk ali pa medved! Držite orožje pripravljeno za boj in gonjo! To bo šundra v Tuzli, ako pripeljemo tak znamenit plen s seboj.» Njo je navdajala tudi v pragozdu ne-skrbna radost in neukročeno zasmehovanje vsega, kar je bilo krog nje. V očeh ji je blestel večni nemir, razkošje življenja se je svetilo na njenih licih, v njej je vrela mladost

prve vrste, hlepeča po pustolovščinah. Parkrat je zahalikala v goščo, izzivajoč gozdno zver. Nje zvočni klik je bil podoben zvončkljanju kraguljcev, kakor bi ji viseli v grlu sami srebrni zvončki. Čudno je bilo slišati takšen glas v tej samoti.

Bierkopf je pojasnil, da ono hreščanje ni od zveri, pač pa se je nagnilo polmrtvo drevo in butnilo ob tla.

Preplašena Ljubica se je zamislila. Njeno srce je zopet splavalo k onemu, ki je stal visoko nad njo in nosil smrtne slutnje v sebi. «Tako se torej pogrezne orjaško drevo v smrt?» je sanjavo vprašala.

«I kaj pa», je ravnodušno govoril gozdar. «Taki padci z neznanskim hrumom in polomom se mnogokrat dogajajo.»

Tedaj je Mik, oponašajoč lačno tele, tako presunljivo zablejal v neprodirno steno, da bi bil priklical celo krdelo zveri, ko bi se tam nahajala. Gozdar se je smejal, drugi so strahoma prisluškovali, se li ne prijavi v goščavi kaj sumljivega. Nobenega glasu ni bilo nazaj.

«Idimo, da se ne zvali gozd na nas,» je svetoval resni majoravditor.

Po mnogih zamudah in zadržkih so prispeli v Medvedji dol. Tu so se ločili: Lisinski, Buzduga in Vilar so se napotili ob strmem pobočju Konjplanine k praznemu skrivališču

orožja, ostalim je gozdar razkazal drvarska dela. Ko si je družba vse ogledala in se odpočila, jo je vedel nazaj v dolino.

Lisinski je tisti dan marsikaj zapisal v svojo beležnico. Kadar jo je vzel iz žepa, je Vilar vselej radovedno pogledal nanjo. Kmalu je opazil, da je razdeljena v dva dela. V prvi del je zapisoval v nemškem jeziku službene stvari; tu je Vilar med drugimi zapazil besedo anarhist; ta del zmaši doma v ogledni zapisnik. V drugi del pa je pisal češke besede, ki jim inženjer ni vedel pomena, čeprav so bile važne. Beležil je iskalne besede ali začetnice, kakor se imenujejo v kanclijskem jeziku, ki so se našale na mogočnost pragozda in je bila v njih izražena vsa toplota njegovih občutkov ob pogledu na veličastvo prirode. Lisinski namreč ni bil samo sodnik, ampak tudi pesnik. Živci, razrahljani zaradi nezadostnega spanja na slabi in nenavadni postelji, hoja ob Oskovi navkreber, potem dih prvobitne prirode ter nenavadnost kazenskega slučaja — prej še ni bil nikdar tako daleč od Tuzle na sodnijskem ogledu, sploh nikdar še ni stikal po planinah za prepovedanim orožjem — dalje zavest, da vrši važno delo ter nabere dosti gradiva za neizogibno potrební zapisnik, potem okolnost, da se mu je to noč v nemirnem spanju pokazala njegova nevesta Vanda, bivajoča daleč

gori na Češkem, in naposled veselo pričakovanje lepe odškodnine, ki mu gre po paragrafih pristojbinskega opravilnika, vse to je tako prijetno vplivalo na njegove možgane, da je tisto jutro sklenil napisati primerno odo na pragozd in jo objaviti v leposlovnem listu. Kar je sklenil, to je pozneje tudi dovršil. Neka blagoslovljenega zimskega večera je sedel k mizi in se poglobil v one kratko začrtane češke opazke v beležnici, iz katerih so mu polagoma vstajali strahotno pretresljivi spomini in mračnotopli občutki, nekoliko podobni Hamletovim ob pojavu očetovega duha, zadirjala je z nikotinom in kofeinom počegetana obrazotvornost kot iskri konj pod ostrogo, spočele so se krasno vezane besede, rima je prilezla k rimi in naposled — seveda je trebalo več večerov — se je svetila na ličnem papirju slovesna oda na pragozdne čudeže.

Lisinski se je v vseh slučajih življenja vedel fino in taktno. Netaktno bi se mu zdelo, ko bi s svojim večjim peresom napisal pesem, vnemajočo njegove rojake na boj proti nezizprosnim zatiralcem Češke, dasi mu je v prsih vrela topla ljubezen do te ponižane in potepane zemlje. Še nevarna bi mu lahko postala takšna pesem, zato je pel rajši o prirodi in ljubezni, kar s pridom čitata mladenič in starček. Poklicali so ga v Bosno, da s pravnim

znanjem koristi državi. Na to zaupanje je bil ponosen in vrednega se ga je hotel izkazati. Skraja se je čudil, da se v Bosni gode včasih krivice, a tolažil se je s tem, da jih on ni zakrivil, on je vestno in natančno preiskal pravni slučaj, po pravici in nepristransko je poročal; marsikdaj je našel poln mernik pravnih pomislekov proti obsodbi, drugikrat je pokazal samo na zrnce, iz katerega naj bi vzknila milost, toda končni sodnik ni bil on, ampak general, ki je stal na svojem vojnem stališču in se je vruga menil za avditorjeve pomisleke. To ga je spravilo na oportunsko stališče. Od vseh strani je slišal, da so v Bosni prav posebne razmere, ki jih treba odpraviti na prav poseben način, in čeprav je vedel, da bi se te razmere dale ozdraviti na človekoljuben način, se je naposled vendar prilagodil temu, o čemer ni dvomil zadnji Švaba na otoku. V duši ni simpatiziral z orožniki. Takšni Buzduge in šejki so že dostikrat sirovo potipali češko dušo, toda ali sme orožnik drugače? Orožnik je takšen, kakršna je vlada. Na drugi strani je v srcu cenil Vilarja, ker na prvi hip je spoznal v njem dobrega človeka z usmiljenim srcem in bistrim pravnim čutom. Sprijateljil bi se ž njim, da niso časi tako resni in ko bi ne imel službenega opravka ž njim. S človekom, ki nastopi v važni preiskavi kot

priča in Miloševičev zagovornik, ni maral iskrenjših stikov, ker ti radi vplivajo na sodnijska izvajanja. Takšnega človeka si je hotel po bliže ogledati in ga načrtati v oglednem zapisniku. Kaj pa naj sicer postavi v ta dokument? V hanu ni našel ničesar, v duplini Konj-planine in v Mušičevem domu ne najde ničesar. To so itak dognali že orožniki. Nekaj pa vendar mora priti v zapisnik, da ne poreče kdo: Daleč se je peljal na državne stroške, a uspeh je ničla. To bi bili napisali tudi orožniki. Sklenil je, da zapisnik nekoliko našopiri in ozaljša s podatki o glavni priči. Vsekakor je dobro, da prouči inženjerja, o katerem je bil slišal od Buzduge, Hvalibogovskega in od brigadnega adjutanta, da je prenapetnež, čudak, ki hlepi po neki popularnosti. Oprezno ga opiše, brez predsodkov, tako da se ne osmeši z opisom pred generalom in pred civilnim sodnikom, ki dobi naposled ves ta kazenski slučaj v roke. Posebne opreznosti je treba, ker po njegovem domnevanju se je pridružil Hvalibogovski le zato izletnikom, da na dolgi poti izvoha kaj sumljivega v teh osamljenih krajih in prouči javno mnenje. Časi so resni; ako Hvalibogovski bistro pazi, ne sme on dremati.

Šel je za svojima spremljevalcema po nam že znani nevljudni stezi, po grobljah ostrega gramoza. Vilar je pravil, kako je bil dvakrat

v tem pustem kraju z Jovico, kako je prvokrat s steze opazoval Atifa Sarajlijo, ki je nesel najbrž orožje, da ga drugim podtakne. Avditor je vse zabeležil. Opisal je natanko tudi ono prazno jamo v jarku pod planino.

Ko so se na povratni poti v Medvedjem dolu približali drvarjem, se je polastila šejka razdražena pazljivost. Začel je vohati po tleh, renčati in se ozirati na svojega gospodarja.

«Jih že čuti», je rekel Buzduga.

«Koga?» je vprašal Lisinski.

«Drvarje. Glejte, gospod major, kako fin vonj ima moj šejk, kako loči navadnega človeka od gospoda. Tukaj pa še bolj, ker je zrak posebno čist.» Potrepal je psa po glavi. «Oj — da — šejk, že dobro, že dobro — prijateljček, prijateljček», in pes se je pomiril. Njegov gospodar pa je nadaljeval: «Niti videl ni delavcev, pa jih je že čutil. Da sem ga naščuval, našel bi bil med njimi najhujšega razbojnika in ga zgrabil za vrat. Gotovo je med delavci dosti ljudi z omadeževano vestjo.»

«Takšnih je povsod dosti, gospod nadporočnik, ker človek greši sedemkrat na dan», se je vmešal Vilar. Na njegovem obrazu se je neprestano svetil ljubezniv nasmeh. Vso pot se je nasmihaval, javno od prigojene vljudnosti, skrivaj pa zato, ker se mu je neumestno

zdelo to dolgočasno pregledovanje in zapisovanje. «Verjemite mi, da razbojnikov ni med mojimi drvarji in jih ne bo, ako jih sami ne poženemo v razbojstva. Siromašni ljudje so, veseli, da dobé delo in kaj zaslužijo.»

Na goljavi so postali in pogledali na drvarška dela. Vilar je avditorju razložil, kako se spravlja les v dolino, govoril je o plačah in o hrani, kako je znižal ceno živilom in sedaj se trudi odpraviti še krivične znamke, ki obtežujejo delavsko gmotno stanje. Iz srca je govoril in major mu je dobrodušno kimal. Vse se mu je zdelo primerno, pravično in umestno, vendar pa je naposled zapisal v beležko: Popularitätshascher. Ta čudna in trda beseda pomeni človeka, ki hlepi po priljubljenosti z namenom, da se ž njo tako ali tako okoristi.

Po kosilu, pri katerem je zelo uslužljivo stregel Gajer, so se napotili v Pilić. V hiši, kjer je prebival Mušić z Jovico in Danico, niso našli ničesar, kar je Lisinski vestno zapisal. Potem so šli h knezu Karavajiću, da bi major tudi tam pozvedoval. Knez ni vedel nič bistvenega povedati, pohvalil je Jovico kot poštenega človeka, ki je vaške otroke naučil čitati in pisati. Vesel je bil, da so nepovabljeni gostje kmalu odšli, ko so dobili od njega podpis na listino, ki je v njem nerazumljivem jeziku uradno in pravomočno potrdila, koliko se v

Piliću in okrožju plača za enodneven najem dveh tovornih konj.

Točno ob dveh popoldne so se izletniki sešli v Mušičevem hanu. Dame je tlačila utrujenost, vse so želele domov. Obveljal pa je nasvet moških, da treba v hanu popiti findjan kave, ker kdo se bo vozil v tej vročini, urico treba počakati. Vazko se je urno vrtel krog gostov ter nalival iz konvice, da mu je pot kapal s čela. Danice ni bilo v hanu. Ko je bila zaslišala ropotanje vozov na cesti, je stekla k Oskovi in se skrila v mlin.

Izletniki so oživali. Dolgi Mik je vse zabaval, uganjajoč svoje burke in šale. Najbolj se mu je čudil pazljivi Vazko, ki je gledal v njegov obraz kakor v drugo nadstropje gosposke hiše.

Tedaj je neumorni Lisinski zagledal lestvo, ki je bila še od včeraj na koncu hana prislonjena k podstrešju. Spomnil se je svojega posla. Misel, da včeraj ni pogledal pod streho, mu ni dala miru. Važno je korakal po lestvi in se povzpел do vhoda v podstrešje.

«Spomnila se je predica kodelje v jutro nedelje. Naposled še pod streho nese svoj nos. Kaj bo neki videl?» je pošepetala Bajićeva mati inženjerju, sedečemu poleg nje. Nestrpno je že koprnela po domačem ognjišču.

«Fej vraga, izpod strehe puhti žara, da je strah!» je vzkliknil avditor, stoječ na vrhnih klinih. «In drugega ne vidim nego barbarsko temo.» Prasnil je z vžigalico in posvetil. «Tu ni ničesar — fej!»

«Eže — kaj pa naj bo gori?» je vprašal pl. Merks, ki je rad poudarjal, da je sovražnik nepotrebnih zapisnikov in premnogih uradnih sitnarij.

«To je moja uradna dolžnost, da vse dožem in določim, in nihče se ne sme vmešavati v moj posel», je pikro odgovoril Lisinski in gromko puhnil skozi nos, da bi odgnal ščegetajoči prah.

«O, prosim, prosim. Ne zamerite, gospod major!» je rekel adjutant ter namežiknil prijatelju Buzdugi, katerega je zaradi njegove odločnosti uvaževal nad vse druge.

Lisinski je prižgal še eno vžigalico in posvetil. «Jasno je kakor beli dan, da je tu vse prazno,» je rekel. Čez hip pa je zakričal: «Krdelo podgan se je zbudilo — fej! Tisoč črtov!»

«V zapisnik jih zbaši in zmaši, prijatelj!» se je pošalil Hvalibogovski, ki si je smel marsikaj dovoliti tudi napram majorju, ker je veljal v garniziji za častnika=zaupnika, ki opravlja prav izjemno in kočljivo službo.

Onega na lestvi je prijateljeva zbadljiva beseda sunila naravnost v srce. Kaj bi ne? Človek se pri takšni vročini ubija po planinah, lazi po gramozu, skalah in lestvah, da bi do nitke posvetil v zamotani slučaj, a gospodje, ki so prišli sem za zabavo, se norčujejo in zbijajo šale ob njegovi vestnosti in marljivosti. Hotel se je obrniti ter pikro in svarilno besedo zabrusiti lahkomišelnim šaljivcem, a zdajci je zahreščalo pod njegovima nogama, zlomil se je klin, na katerem je stal, in avditor je vzmahoma letel na tla. Prestregla sta ga načelnik in Buzduga. «Črt in peklo — moja noga, moja noga!» je zastokal in zahromal pod pristrešje. Nezgoda je nekoliko razburila družbo. Dame so milovale in tolažile avditorja, ki je moral sezuti čevelj in si obvezati krog členka mrzel obkladek.

«Ali so bile podgane tako debele, da se je prestrašil in padel?» je tiho rekel Bajiću na uho Mik ter skrivenčil obraz, tako da se je Katica glasno zasmejala. Gospa Ljubica jo je primerno posvarila.

«Hej, dečko,» je kliknil Buzduga in stopil z dvignjeno bikovko k Vazku, «zakaj nisi opozoril gospoda?»

«Za nas je lestva dobra. Nisem vedel, da je gospod tako težak», se je glasil enostavni odgovor, na kar je padla bikovka po Vazku. In

že je priskočil strašni šejk, da na prvi migljaj pomaga pokoriti sovražnika.

Deček se je vzravnal, iztegnil, povišal za pol pedi, lasje so se mu nasršili, iz oči so mu bliskale iskre srditosti. «Zulumčare!» je siknil, drzno zroč v orožnikov obraz. «Zakaj me tepeš, ki sem nedolžen, kakor sta Pero in Jovica! Tudi tvoje in Atifove strahovlade bo kdaj konec.»

«E=e=e», se je ob takšnih revolucijonarnih besedah zadrlo v grlu pl. Merksa.

Buzduga je iznova dvignil bikovko, a deček je skočil h gospodinu Franju ter se ga oklenil. Ta ga je za ramo pritisnil k sebi in mirno izpregovoril, obrnjen k orožniku: «Ne, gospod nadporočnik, pomislite — pretepavati mladoletnega otroka — vaša bikovka skeli. Deček je odgovoril po naših pojmih res predrzno, pa prosim, stavite to na rovaš njegove nekulturnosti. Kdo naj bi ga naučil naših uglajenosti, ko tukaj ni naših šol. Brez vode se ni nihče naučil plavati.» To je govoril tako mirno, kakor bi ga prosil na posodo. Ko pa je videl, da je orožnikova bikovka še vedno pripravljena na udarec, se je razburil in precej osorno je nadaljeval: «Menim, da mora neprestano vihtenje bikovke nad nepremišljenim otrokom napraviti najmučnejši vtisk na vso družbo. S

takšnimi sredstvi nikdar ne pridobimo ljubezni domorodnega prebivalstva.»

Neka neubranost se je polastila družbe, nastopilo je nesoglasje. Nekateri so v mislih stali na Vilarjevi strani ter motno zrlili v tla. Le Bajičeva mati se je oglasila ter poklicala dečka k sebi. Ker je ni slušal, ga je prijela za roko in potegnila na svojo stran, češ: v ženskem varstvu se ti ne zgodi nič žalega.

Buzduga je ves zardel, roka z bikovko mu je omahnila. Z razdraženim glasom je rekel: «Ljubezni tega razbojniškega ljudstva ne potrebujem. Z vašo filantropijo ga ne boste pridobili za nas. Pač se vam bodo prilizovali, a izkoriščali vas bodo in se vam smejali za hrbtom.»

«Rajši imam, da se mi smejejo, nego da me preklinjajo.»

«Gospod inženjer, to si prepovedujem, da bi me vi učili, s kakšnimi sredstvi naj držim te razbojnikе pod oblastjo.»

«Tega ne nameravam, a v moji navzočnosti — ne vem — jaz česa takšnega ne morem videti —»

«Že dobro!» je odmahnil Buzduga. Dvignil je sabljo in bikovko ter rekel: «To sta edina argumenta, ki tukaj še zbudjata spoštovanje in pokornost — in pa moj šejk. Pa kaj še?» Po-

tegnil je z desnim kazalcem pod brado krog vratu ter kliknil: «Vislice.»

Vilar je molčal. Iz njegovih oči je plamtel izzivajoči ogenj porogljivosti, njegove ustnice so trepetale. Porodila se mu je silna želja, da bi bil že kmalu proč od teh ljudi.

Buzduga je stopal trdih korakov in s sklonjeno glavo pod pristrešjem gor in dol. Komaj je krotil svoj srd. Zvesti šejk, ki se mu je plazil ob nogah, je dobil za svojo vdanost krepko brco. Zacvilil je ter sedel ob steno, odkoder je pomilovalno zrl svojega gospodarja. Ta se je hipoma ustavil pred Vilarjem, izobrazil nekō resnost in prazničnost na licu, ga prijel za gumb pri suknjiču, ga pogledal s sovražnim pogledom ter rekel: «Prosim, gospod inženjer, za kratek pomenek na samem.»

«Prosim, gospod nadporočnik.»

In šla sta za han.

«Gospod inženjer,» je rekel Buzduga, ki je zopet prijel svojega nasprotnika za gumb in se mu ostro zazrl v oči, «gospod inženjer, vi imate navado, da se vmešavate v stvari, ki jih ne razumete in vam niso nič mar. Že zadnjič, ko so moji orožniki imeli opravka v tem hanu — se li spominjate? — ste se vtikali v njih službeno poslovanje, in le njih taktu se morate zahvaliti, da so molčali na vaša izzivanja. Da niste rezervni častnik, naznanil bi vas bil pri-

stojnemu sodišču, da vas sodi za vašo netaktnost. A tako sem si mislil: častnika, ki se je udeležil vojne v Bosni, ne ovadiš; pride priložnost in sam mu zabrusiš v obraz, kar zasluži.» Buzduga je obmolknil in se oddahnil.

Vilar, ki ga je doslej poslušal odprtih ust, se je zdajci spomnil, da orožniški nadporočnik, držeč ga za gumb, ravna ž njim nespodobno in žaljivo. Mojster prime tako svojega vajenca za gumb, ga pokara in naposled zlasa. «Kaj hočete?» je vzpihnil ter odtrgal orožniško pest od svojega gumba. «Vi pokličete lahko svojega orožnika k raportu, a jaz nisem količkaj odvisen od vas.»

«Povedati vam hočem samo to, da ste v poziciji filantropa podoben stari babi. Zato sem vas pozval sem.»

«Zdaj vem, kaj hočete in s čim se bo vršila poravnava. Vi podlež, vi nečistnik!» se je razpalil Vilar, čuteč neko lahkoto na duši ob odkritih besedah. Prijel je za revolver. «Odstranite svojo pasjo mrho, da se izenačijo najine fizične sile! Z duševnimi ostanete itak vedno globoko pod menoj. Precej na tem mestu dobite odgovor za svoje ničemnosti. Zadejste zla ste že prizadeli tukajšnjemu ubogemu ljudstvu.»

«O-o-o — tudi za to očitiranje bi vas lahko pogнал pred sodišče. Uradna oseba sem in za

svoje poslovanje sem odgovoren višjim gospodom, nego ste vi, gospodine Franjo! Šejk ostane pri meni. Pravilni odgovor dobite v Tuzli. Kdaj pridete tja?»

«Jutri popoldne.»

«Dobro. Adieu!»

Buzduga je zavil krog hana in stopil na pot. Njegova vnanjost ni nič kazala zlosti, ki mu je pred hipom trgala srce. Znebil se je burje v prsih, vse se je pleglo. Odbilo se je prvo dejanje važnega dela, drugo odloči orožje. Gledal je pred groznimi hajduki smrti v oči, kaj bi se bal mehkužnega gospodina Franja. Z lokavim smehljajem krog usten se je pridružil izletnikom.

Vilar je postal za hanom, da se pomiri. Zbežganost in razdraženost sta ležali na njegovem obrazu. Ni ga mogel tako hitro spraviti v red in prilagoditi družbi, kakor je to umel Buzduga. Trpke misli so se mu podile po glavi. «Morda se izteče vse to bolj smešno nego žalostno; tako se konča večina dvobojev; vsekakor pa vznemiri človeka. Hvala usodi, da sem se naučil streljati in da umem sukati sabljo. Mene ne morete strahovati!» Tako se je tolažil. Obrisal si je pot s čela ter se vrnil k družbi naravnost po tisti poti, po kateri je šel od nje. Ves resen je bil videti, ko se ji je pridružil.

V družbi so dobro vedeli, da se je odigrala za hanom prva epizoda takozvane častne afere. Gospo Etelko je izpreletela zona, ko je videla, da se ljubimec sam vrača izza hana. Bajićeva mati je v mislih pomilovala Vilarja in Danico, Ljubica in Katica sta zvedavo in z občudovanjem zrla na oba nasprotnika, ker moški, ki se namerava dvobojevati, pri plitvih damah mnogo pridobi na ugledu. Moški so ostali ravnodušni, molčali so, kakor bi bili v cerkvi; pri pojavu takšnih nasprotij so smatrali priziv na orožje za edino mogoče izhodišče. Nasprotnika sta sklenila nekaj, kar odobravajo, namreč: na viteški način izbrišeta žalitve, pa bo vse dobro.

Tuzlanci so začeli plačevati kavo in se poslavljeni z Vilarjem. Zahvaljevali so ga za gostoljubni sprejem. Odklanjal je zahvalo z izgovorom, da so itak vse prinesli s seboj in je bil on njih gost; sicer je pa sedaj gospod gozdar edini gospodar pod Konjplanino in na njej. Vljudno je segel v roke na vse strani.

«Precej nas morate posetiti, ko pridete v Tuzlo», je prosila Bajićeva mati.

«Precej, ko mi bo mogoče», je odgovoril mračno ter poljubil gospejno roko. Bajića je naprosil, naj mu naroči za jutri popoldne sobo pri Agularju.

Vsi so kazali utrujenost in čemernost, z vseh obrazov se je kazala nezadovoljnost z izletom. Le Bierkopf se je zadovoljno režal v brado: igra mu je šla po sreči in zdaj dobi še inženjer svojo pošteno lekcijo. Kajpada se Buzduga z Vilarjem nič ni poslovil: sedel je na konja in ne meneč se za družbo počasi odjahal.

31.

Izletniki so se odpravili. Bierkopf je sedel na voz k Samojlovki. Oni na konjih so oddirjali za Buzdugo. Kmalu so začeli izletniki na vozech kimati z glavami in dremati, jezdeci so molčali. Trudna in potrta se je pomikala družba naprej kakor vojska po izgubljeni bitki. V hanu ob Spreči so poduškali, da izroče Etelko soprogu, poravnajo račun za živila in se okrepe. Samojlo jim je v zeleni lopi za hišo pripravil mrzlo južino. Še preden so sedli za mizo, sta namignila Buzduga in Mik gospodarju, češ: idi, dobrotnik, v kamrico na kratek pomenek! Samojlo je slušal, toda v kamrici se je čemeril, rotil pri patrijarhih in prerokih, se izgovarjal s slabimi časi in nikakor ni bil voljan dati. Privlekel je na dan črno knjigo, kamor je zapisaval svoje dolžnike, pokazal je vsakemu gospodu vrsto njegovih dolžnih postavkov, naposled je zaprl knjigo, zamahal z

rokami ter vzdiknil: «Ni mogoče, Bog mi je priča, res ni mogočel!»

Tedaj je tiho vstopila Etelka, ki je pred durmi poslušala ves pomenek. Potegnila je svojega moža za rokav in rekla: «Sami, le daj, ne bodi tako nezaupljiv! Na takšne gospode se smeš vedno zanašati. Kako so prijazni in vljudni z menoj, pa naj bo na Konj=planini ali v mestu. To je tudi za tebe častno. Kavalirji so — to ti rečem jaz. In veš kaj? Gospod nad=poročnik Buzduga zaveže jezik tistemu ošab= nemu gospodinu Franju pod Konj=planino, ki naju hoče obrati kar za par stotakov na me= sec, zaveže tako, da ne bo več šuntal drvarjev proti najinim živilom. Nesramni fantalin! Kako neotesano se je vedel pred gosti, ki so ga tako mnogoštevilno počastili s posetom. Kako predrzno se je zavzel za tistega ušivega dečka in za tisto garjavo punco bi skočil v ogenj! Gospod nadporočnik, pokažite mu na viteški način, kako se plačuje hujskanje v Bosni! Nič ne škodi, če mu odbijete nos, vsaj ne bo več vohal po najinih shrambah.»

«Kaj brbljaš tukaj, Etel=leben? Kdo te je klical? Idi in poglej, če je na mizi vse v redu,» ji je prestrigel besedo soprog, videč, da se častnika mrko muzata.

«Sami=leben, posodi gospodoma, za kar pro= sita, na častno besedo posodi! Častniki imajo

vojaštvo v rokah; da ni vojaštva, bi naju ubili Bošnjaki. To pomisli in daj!»

Etelka je zapustila sobo. Samojlo je pomislil in dal. Naštel je vsakemu 250 gld. ter prejel od vsakega pobotnico za 300 gld. Potem je naredil kratko propoved o slabih časih, o križih in težavah, o svojem poštenju in kako se zadovolji z vsako pogodbo, da pa ne bo mogel več pomagati, ako se ne obrne na bolje in kako vsak pameten človek lahko izprevidi, da treba pri takšnem občutnem dolgu zvišati mesečne razbremenilne zneske itd.

«Kaj si je izmislil inženjer Vilar! Ste li slišali, očka Blaustift? Izdatno hoče znižati vaše dohodke», je rekel pl. Pester, ko so izletniki že sedeli za mizo.

«Oh, gospod načelnik, ali bi bilo kaj takšnega mogoče? Gospod gozdar me je strašil spotoma», je viknila gospa Etelka.

«I kaj pa je?» je v strahu vprašal Samojlo.

«Sam sem se čudil, ko sem v njegovem poročilu na deželno vlado čital njegov predlog. Nasvetuje, naj se odpravijo znamke, delavci naj dobivajo polno plačo v denarju in naj si kupujejo svoje potrebščine, kjer hočejo. To bi vaju občutno oškodovalo — sem si mislil.»

«Kaj — gospod načelnik!» je vzkipeł Samojlo ves rdeč v obraz in zadihajoč se od naporne misli. «Vsa Konjplanina bo prej

splavala po Oskovi in Spreči, preden se posreči gospodu inženjerju odpraviti znamke. Saj stoje v mojem kontraktu in od tam jih ne izrineta ne inženjer ne deželna vlada.»

«Vse je mogoče. Kakršen bo novi gospod načelnik; od njega je mnogo odvisno», je postal strašil Bierkopf, ki se pri znamkah ni udeleževal dobička.

«Od novega gospoda načelnika?» je vzkliknila Etelka, ker iznenadil jo je gozdarjev namig. «Ako bo imel trohico pametnega razsodka v sebi, bo precej izprevidel, da ni mogoče, ni mogoče. Moj Bog — z znamkami stojiva in padeva s Samojlom.»

Gostje so še nekaj časa dražili razjarjenega Samojla z znamkami, potem je Mik, izvajajoč svoje burke, naredil konec temu pogovoru. Kmalu pa je moral poročnik spoznati, da njegove šale izmučenim izletnikom ne gredo nič prav do srca. Malodušno je utihnil. Po enournem odmoru se je tuzlanska gospoda odpravila na pot.

Po odhodu izletnikov je posedel Bierkopf pri Samojlovih v lopi.

«Etel-leben,» je rekel Samojlo ves v skrbeh, «vse se mi zdi, da tuzlanska gospoda na povratku ni tako razposajena, kakor je bila včeraj. Vse kaže, da se je moralo nekaj neprijet-

nega pripetiti. Utrujenost sama že ni povzročila teh kislih obrazov.»

«Oh, kaj utrujenost! Dvobojevala se bosta, dvobojevala, to vem za gotovo. Takšen gospod, kakor je nadporočnik Buzduga, ne odjenja prej, dokler ni zaznamoval svojega nasprotnika za vse večne čase. Kaj — gospod gozdar?»

«Hm — da — dvoboj bo, a o takšnih stvarih se ne govori. Onadva imata svojo častno afero in mi se ne smemo vtikati vanjo», je skrivnostno odgovoril Bierkopf.

«Pri Abrahamovi veri vaju rotim, povejta, kaj se je zgodilo pod Konjplanino?» je ostrmel Samojlo.

«Čakaj, Sami, vse zveš. Videl si gospodo, kako vesela se je odpeljala včeraj od tukaj, židane volje, kakor bi se odpravljala na sijajno svatovanje. Koliko sva se trudila, da ni česar ne pozabiva, česar treba gospodi za dobro življenje. Vi ste priča, gospod gozdar, ali vam nisem napravila imenitne večerje?»

«Imenitno ste nam postregli, gospa! Še zdaj čutim slast v ustih.»

«Očitala bi si, da je moja večerja zakrivila tisto slabost gospe Ljubice —»

«Vi ste nedolžni. Njena slabost je prišla iz srca. Saj se poznamo, a-a-a!» Bierkopf je za-

mežal z desnim očesom, z levim je strmo zrl na prazne čaše.

«Kako obžalujem ubožico. Nu, da boš vse vedel, kako je bilo! Odpeljala sem se za gozspodo in jih dohitela v hanu ob Oskovi. Vsi so me radostno pozdravili, samo gospodin Franjo se je držal kisko kakor vselej.»

«Kdo je gospodin Franjo?»

«Naš inženjer, tisti, ki bi nas rad spravil na beraško palico. Katica mi je vse povedala. Gospodin Franjo meri na neko hercegovsko punco, ki postreže v hanu s kavo in z vsem.»

«Pusti te babje stvari! Povej, s kom se bo dvobojeval Buzduga?»

«Z inženjerjem. Kdo pa je tako netečen kakor on?»

«Kdo je dal zaušnico in kdo jo je prejel? Ali sta si rekla osel in govednik, da mora samo dvoboj izravnati stvar?»

Bierkopf je hrknil, ker je začutil sušo v grlu.

«Bog pravičnik, kako si nedočakljiv! Peljali smo se pod Konjplanino, kjer sem prevzela kuhinjski posel in ga tudi završila v slavo najine hiše. Glej, Sami, ti včasih godrnjaš name, a jaz se vedno trudim, da ostane najina hiša na dobrem glas.»

«Idi, Etelka, v klet in prinesi še dve steklenici iz kota. Tačas mi prijatelj gozdar pove,

kaj je povzročilo poziv na dvoboj. Vse drugo mi ni nič mar.»

Bierkopf je stvar pojasnil s kratkimi stavki.

«Kaj misliš, prijatelj, kdo bo zmagal v dvo-
boju?» je vprašal Samojlo.

«Kdor bo imel večjo srečo in spretnost. Si-
cer si pa v mnogih dvobojih nasprotnika niti
lasu ne skrivita. Vse se godi formalno, niti
kapljice krvi ne prileze izza kože.»

«Tako se bijejo magnati in poslanci, da sip-
ljejo pesek v oči. Če pa trčita skupaj častnika
— ej! Ti ljudje so navajeni krvi. Prelivanje
krvi je njih poklic!»

«Mogoče.»

«Gotovo je tako, le meni verjemi! Služil sem
tri leta pri sanitejcih v Temešvaru, tam sem
mного videl. Pripeljali so skoraj vsak drugi
teden v bolnico častnika, ki jo je skupil v dvo-
boju. Spominjam se, da so nekoč pripeljali kar
oba nasprotnika, vsa krvava po obrazu. Pra-
vili so, da je bil eden izboren borilec, drugi,
vojaški uradnik, pa še nikdar ni imel gole
sablje v roki. Bil pa je silno močan v rokah.
Dočim je prvi, boreč se, stal v velelepi stoji
izurjenega borilca, je drugi prijel z obema
rokama za sabljin ročaj in mahal po nasprot-
niku, kar se je dalo. Pa tudi oni ni lenaril
in je začrtal uradniku mnogo krvavih prask

na lice. Konec je bil ta, da sta naposled ležala v bolnici oba v eni sobi in postelja pri postelji. Zdravnik jima je križkraž prevezal obraza, tako da sta se gledala kakor leva iz kletke. In nekoč so pripeljali poročnika, ki se ga je odsekano uho držalo le še s tanko kožico; bin-gljalo je ob glavi kakor tisti kodri pri poljskih židih. O, jaz vem, kako nevarni so častniški dvoboji!»

«Morda primeta za samokrese. Kakor se dogovore sekundanti», je rekel Bierkopf, izkušajoč Samojlovo plašljivost.

Samojlo se je bridko nasmehnil. «Tisto je pa kakor v vojni, tisto je še hujše.» Vstal je ter začel korakati po škripajočih deskah.

«Smrt je dosti bliže», je potrdil gozdar s prihlinjeno resnostjo.

«Nič se bati, gospod Buzduga zna dobro streljati», se je gromko oglasila Etelka, ki je bila prinesla dve zaprašeni steklenici. Samojlo je obstal pred njo ter jo motril z neznanskim sarkazmom v očeh in na obrazu, kakor bi izpraševal: Od kod ti to veš? Potem je nadaljeval svoj izprehod po lopi.

«On že pokaže postopaču, da tukaj ne bo samovoljno rušil starih navad», je rekla gospodinja ter nalila vina gozdarju v kozarec.

Bierkopf je odpil in mirno rekel: «Stvar z znamkami postaja resna. Napisal je v svoj

raport na deželno vlado, da prosijo delavci za odpravo mark, ako to ne izda, pravi, bo v prihodnji raport postavil, da se pritožujejo in groze s štrajkom. Štrajk je upravičen izraz nevolje po krivici — tako je rekel. Čemu se pase ta nenasitni Samojlo ob znamkah? je rekel. O, ta človek je nevaren. Še žal jim bo, da so ga sprejeli v službo.»

«Ako prodre s to prošnjo — kaj bo z nama?» je poskrbelo Etelko.

Samojlo je vtaknil palca za telovnik ob pazduhi in s prsti dromljajoč po prsih je pošetal po lopi. Mahoma pa je obstal pred gozdarjem ter zavpil: «To se ne zgodi nikdar, nikdar, pravim ti! Po celem ogrskem kraljestvu so znamke v navadi.» Skrčil je pest in pokazal figo proti Konjoplanini. «Tu le gori naj sede gospodin Franjo, pa bo videl Arpada jahati čez Karpate.»

«Vse je mogoče, prijatelj Sami», je podražil oni. «Pravijo, da bo novi načelnik — imenovan je neki Hrvat iz Dalmacije — vse preobrnil pri nas, vse bo preosnoval. Baje ne bo iskal popularnosti pri vojaki in uradnikih, ampak prikupiti se bo hotel domačinom. Prav tista stremljenja bo kazal navzdol kakor naš inženjer. Skupno se bosta zaganjala toliko časa v marke, da padejo. Tukaj ne veljajo ogrski zakoni in običaji, tu nameravajo uvesti neke

posebne zakone, ki naj bi bili prikladni tukajšnjim posebnim razmeram. Tako vsaj obetajo. Dokler so nemiri v deželi, se ne bo izpremenilo; v kratkem pa jih hočejo potlačiti z vso strogostjo in uveljaviti novo smer in take zakone, da ne bo mogel nihče ribariti v kalnem.»

«Kako boš izhajal ti, Čumurpaša?» je zlobno vprašal Samojlo.

«Huje ne bo, nego je sedaj. Kaj pa tvoj kontrakt, do kdaj je veljaven?»

«Do polovice prihodnjega leta.»

«E — majejo se tvoje znamke in pri obnovitvi pogodbe gotovo padejo. Vse se ziblje v Bosni. V deželi je vse polno agitatorjev, ki pritiskajo na vlado, da izpremeni dosedanji sistem. In takšen pritiskač je tudi naš gospodin Franjo. Ta ti skali vodo.»

Samojlo je razdražen zakrilil z rokami, nato je skočil k oknu in s pestjo požugal proti Konjplanini. «Naj ubije Buzduga tega pritepenca, odseka naj mu ušesi, ali pa naj ga ustrelji, da ne bo več pisal poročil.» Obrnil se je k mizi in z omiljenim glasom nadaljeval: «Bog naj me kaznuje, ako se nisem vedno potrudil, da vestno in točno do zadnje pičice izpolnim vse točke kontrakta. V vsakem oziru sem vršil svojo dolžnost, tako da sem dobil polno pohval in priznanj. To stoji črno na be-

lem na vsaki strani protokola, kamor je zdravnik zapisaval izid in uspeh svojega pregledovanja živil. Vedno je bilo vse v redu, zdravo, nepokvarjeno, cenam primerno. Tudi v kofinu so me pohvalili. Ni li tako, Etel-leben?»

«Bog naj naju kaznuje, če nisva včasi delala v svojo škodo!»

Samojlo je priskočil. «In ko je ta mladoletnik postopač zahteval, naj drvarjem na ljubo znižam cene, ali se nisem precej vdal, čeprav sem mnogo izgubil in sem moral odščipniti tudi tebi, prijatelj, ki si prav za prav duša vsega podjetja!»

«Bojim se prihodnjega izplačevanja. Delavci mi pomečejo tvoje znamke pred noge —»

«Pošljiva Manojla, naj jih pobere», je svetovala gospodinja.

«Tako jih je našuntal gospodin Franjo», je pristavil Bierkopf, zadovoljno zroč na prestrašenega prijatelja.

«Kdaj pa se vrši dvoboj?» je vprašal gospodar.

«Jutri zjutraj se popelje inženjer v Tuzlo in potem bo završalo.»

«Že jutri?»

«To se pravi — jutri še ne. Takole poju trišnjem se bodo vršila posvetovanja sekundantov, potem šele nastane klanje.»

«Kaj pa — zna li ta hujskač in šuntar, kaj streljati?»

«Zna, saj je rezervni častnik. In tudi uri se v tem poslu. Videl sem ga, da je prinesel tarčo na trato pred kolibo, jo obesil na drevo in začel streljati vanjo. Skoraj vselej počí v sredo.»

«Se mu nič ne trese roka?»

«Nič.»

«Pred tarčo se mu ne trese, a pred Buzdugo se mu gotovo potrese.» Razmahoma se je okrenil k ženi. «Etelka, jutri se popelješ v Tuzlo, pokličeš nadporočnika Buzdugo k Agularju in mu naročiš, naj se vadi sabljanja in streljanja, celo popoldne naj se uri in pojutrišnjem še tudi, ker nevaren je njegov sovražnik, zanesljiva sta njegova roka in oko. Vse mu razložil!»

Etelka je prikimala, vesela svojega preudarnega in modrega moža. Stvar pa se je zasukala tako, da se drugi dan ni peljala v mesto ona, ampak Samojlo sam.

Proti večeru je peljal Manojlo Bierkopfa nazaj pod Konjplanino.

Samojlo se je valjal tisto noč v hudih duševnih mukah na postelji. Predmet njegovih skrbi pa niso bile več znamke, ampak Buzduga. Krog polnoči se je sklonil k nemirno speči ženi. «Etel-leben, roža libanonska...»

Žena je odprla oči.

«Kaj se tako premetavaš in cepetaš z nogami? Pravkar si zdrgetala kakor bolnik v hudi mrzlici.»

«Oh, sanjalo se mi je, da je strašna zver napadla Buzdugo in ga raztrgala. Bojim se, da ne pride nič prida iz tega nesrečnega dvoboja.»

«Tudi jaz se bojim, tudi jaz mislim o Buzdugi in očesa ne morem zatisniti.»

«Ali se ti smili?»

«Sam sebi se smilim. O=O! Kaj bo z nama, ako zverski inženjer s Konj=planine ubije nadporočnika!»

«Ne bo ga. Buzduga imenitno strelja, sam se je hvalil. In še izpopolniti se mora v tej spretnosti. Ga bom že jaz poučila. Zanesi se name, Sami, in mirno zaspil!»

«Ne boš ga. Ti ne pojdeš jutri v Tuzlo, jaz pojdem sam, precej za inženjerjem se odpeljem.»

«Kaj boš pa ti opravil?»

«H generalu pojdem in mu vse povem. Povem mu, da je Buzduga v moji črni knjigi obremenjen za 3000 goldinarjev in da nikakor ne privolim, da bi mi ubili najtežjega dolžnika. Vse sem natanko premislil, ko sem čul kraj tebe. Glej, more se zgoditi, da bosta žrebala za prvi strel, ta lahko pripade inženjerju in — puf v moje tri tisočake. Kje naj po njegovi

smrti iščem denar? Takšen pijanec in zapravljivec ne zapusti niti toliko, da bi zadostovalo za dostojen pogreb, kamoli za poravnavo ogromnih dolgov. Ali naj me plačajo iz njegovih posestev, ki leže neznano kje na luni? Potem naj mi ustrele še Mika, Patakija, Ivaniševića itd. Ne, na beraško palico me takšni potratniki ne smejo spraviti.»

«Saj imaš za vsakega dolžnika tudi poroka.»

«Ti navihani mojstri denarnega prometa so drug drugemu porok, pa vsi skupaj sede na suhem. O, zakaj nisem tega prej izprevidel! Lahkomiseln sem bil, predober. No, bili so dobri časi, zaslužilo se je, in tedaj postane človek široke volje, na stežaj odpre mošnjček in marsikaj izpregleda.»

«Pri Buzdugi ne izgubiš, on se ne bo dal kar tako izlepa ubiti.»

«Previdnost ne škoduje. Tega ti ne razumeš, ljuba. Častniki se ne bore za šalo in zabavo. Služil sem tri leta v vojaški bolnici, zato vem. Vozili so tja v dvobojih ranjene častnike s fiakarji in na rešilnih vozeh. Vem dobro, kakšne so posledice dvoboja. Zato ga prepričim, kakor gotovo se imenujem Samuel Blauštift in imajo moji predniki velike zasluge za državo. Kakšna razvada! Zaradi razdraženega pogleda, porogljive besede, umazane punce — alo na dvoboj! Mar naj streljajo hajduke ali

pa svoje pse, ako hočejo imeti takšne zabave! O, nekaterim ugaja, če se cedi človeška kri — toda prej moj denar sem, potem naj teče v takšnih potokih, da bo gnala mlinske kamne.»

V Etelkini glavi so nastale strašne slike. Zdaj je videla svojega ljubimca mrtvega s prestreljenim srcem, zdaj ga imajo v bolnici razmrcvarjenega, in ona ne more k njemu, da bi mu stregla. «Buzduga je kavalir, ki bi se potegnil tudi za naju, ko bi trebalo», je govorila z elegičnim glasom in stiskala obraz v blazino. «O tebi govori spoštljivo, a drugi se norčujejo iz tebe zaradi tvojih krivih nog. Gospodje, ki si jim storil dobro, zasmehujejo tvoj rod, on pa nikdar.»

«Kaj jim mar moje noge? Za cesarsko službo so bile dovolj dobre. Ti se jima nisi rogala ko sem te snubil. Etel-leben, roža libanonska — he-he-he!»

«Idi, Sami, in ga reši! Bodi mu hvaležen, kakor je on tebi!»

«Naj me zasmehujejo, kolikor hočejo, to, kar vlada svet, je pa le v mojih rokah. Denar, denar!»

«On je pustil polovico svoje plače v našem hanu», je šepetala žena v dremavici.

«Takšnega ptiča ne pustim ustreliti. Treba mi je samo zavrteti in oni začivkajo po mojih

notah, čeprav onesnažujejo moje gnezdo. Tudi inženjerju bom kos. Marke me nič ne skrbe. Naj se zaletava vanje, kolikor hoče, kljub njemu pridejo v novo pogodbo. Pozimi pojdem v Sarajevo; tam se jim obnesem, in oni se mi obnesejo; tam bom mazal, mazal —» Tu so se upehale njegove misli, izčrpale njegove besede. Pogreznil se je v trd spanec.

32.

«Naposled sam in prost, prost!» je vzdihnil Vilar, ko je odšla tuzlanska družba iz Mušičevega hana. Stopil je pod pristrešje ter sedel, ker je začutil veliko utrujenost. Mahoma je padla na njegovo dušo globoka mržnja. «Ne, nisem še prost in ne bom, dokler imam opravka s temi ljudmi», si je dejal. Tedaj je zagledal Danico prihajati od Oskove. Ko je utihnilo ropotanje vozov in topot konjskih kopit, je zapustila mlin. Ko je stopila iz struge, je skrbno in boječe pogledala gor in dol po poti, ni li več nadležnih tujih gostov na obzorju. Zagledala je Vilarja samega, izginil je njen strah in izdaleka se mu posmejala. Slast življenja je videl v tem nasmehu. «Tako prileze cvrček na dan, ko začuti tišino nad svojim skrivališčem, prileze in se nasmehne božjemu solncu», je mislil, strastno zroč na deklico.

«Tako se prikaže po nočni nevihti, ko so se umaknili hudourni oblaki za goro, sijajna zvezda na nebosklonu, in zemljan jo pozdravi kot oznanjevalko lepega vremena.» Razveselil se je obeh prispodob in prav čutil je, da sta se rodili iz ljubezni. Toda dve minuti pozneje, ko je sedela Danica, z novo jopico v naročju, na svojem stolčku, skromna in tiha, se je spomnil, da mu tako kmalu še ne nastane lepo vreme. Ako se izvrši dvoboj ugodno zanj, mu ostane vendar neka ost v srcu, ki ga bo vedno opominjala, naj se ogiba ljudi, na katerih lepé madeži hladnega in brezsrčnega cinizma. Vedno bo osamljen na otoku, ker nikdar se njegovo mišljenje ne bo ujemalo s temi brezobzirneži. Zamislil se je v svoj položaj. Kakšna neprijetna afera se je izcimila iz krutosti nadporočnika Buzduge! Davno bi ga bil moral že kdo poučiti, da mu tudi v Bosni ni vse dovoljeno. Zaradi njegove pasje mrhe in bikovke mora nastaviti prsi morilnemu orožju. Priznal je, da ni ravnal po pravilih lažne olikanosti svojih gostov, ko ni soglašal ž njih nazori, morda mu je ušla tuintam preodkrita beseda, toda on se ne boji povedati resnice. Pogrela ga je zavest, da se je zavzel za tepenega Vazka in je bil pripravljen s svojim življenjem ščititi Danico. Prešinila ga je tista radost, ki navda naše bitje po storjenem pravičnem delu, in

toplo se je oziral na te revni osebeci, ki sta mu po neljubem dogodku še bolj prirastli k srcu.

Tisto popoldne ni dolgo ostal v hanu. Nejasne slike so mu vstajale v glavi. Misel na prihodnje dni se mu je vedno vračala. Ni vedel, s čim bi jo zaglušil, vznemirjen ni vedel, kaj naj govori deklici, ki čepi na stolčku in uživa njegovo bližino z vso dušo, pa ji sramežljivost ne pusti, da bi razodela, kar čuti. Odhajajoč je rekel, obrnjen k Danici, da se popelje jutri zgodaj, ko bo še spala, in bo Vazko spal, v mesto gradit most. Tedaj je premagala tesnobo in boječnost, vstala je, dvignila oči k njemu in zalepetala: «Kdaj se porrneš, gospodine Franjo?»

Prijel jo je za roke in tiho odgovoril: «Brž ko bo mogoče, Danica. Zanesi se name!» Za hip so se strnili njiju pogledi, pričajoči, kako je oba presunil meč ljubezni. Ta meč je tako močno zavladal njegovemu mišljenju, da je, pletoč se po prašni poti domov in išoč senčnatih strani, že čisto pozabil, kaj bo njegovo prvo delo v mestu. Nič ni mislil tisti večer o dvoboju.

Ko je drugo jutro njegov voz drdral proti hanu, so segali solnčni žarki mestoma že do poti. Iz Oskove in iz zraka je vela še prijetna svežost v njegov obraz. Kopajoč se v krepilnem hladu avgustovega jutra je čutil nekaj le-

pega in sanjavega na duši. Sklonil je glavo in udobno sedeč kraj svoje prtljage je mislil: «Škoda, da je tako zgodaj še ne bo v hanu. Kaj naj počne v jutranjih urah v dolini?» Čez hip je dvignil glavo in glej — nekaj močno belega, od solnca ozarjenega se je ločilo od skaline kraj poti prav nasproti hana. Zbodla ga je v oči ta jaka belina, zableščalo se mu je od nje. Vzhit radosti mu je zaigral na licu. «Danica, moja vila podgorkinja!» je kliknilo v njegovem srcu. Velel je vozniku zapeljati v senco kraj hana. Skočil je z voza in šel k deklici.

«Dobro jutro, Danica! Kaj si danes tako zgodaj v hanu? Navadno ne prideš dopoldne v dolino», je govoril držeč jo za roko. «Pojdiva in hitro skuhajva kavo! Meni se mudi», je pristavil ter jo zavedel pod pristrešje.

Krotka kakor jagnje je šla ž njim. «Uranila sem pred zasvitom», je tiho odgovorila.

«In si šla tako zgodaj na pot, da bi se še enkrat videla», je nadaljeval njeno misel.

Oklenila se je njegove roke, poljubila jo je in položila na svoje prsi. Začutil je jabolko v njenih nadržih. Obšla ga je vsa sladkost življenja. Sklonil se je k njej in jo poljubil na rosne oči. Sedel je na klop in Danico posadil poleg sebe.

«Slišala sem —» je zašepetala, položivši glavo na njegovo ramo.

«Kaj si slišala?» jo je mehko vprašal, ko se ji je bila utrgala beseda.

«Drvarji so pravili snoči v Piliću —» Zopet ni mogla dalje. Vilar ni vedel, zakaj ji zamira glas, ali od grenkega ganotja ali od sladke razburjenosti, a srečen je bil, da se je deklici razvezal jezik in da zaupljivo gleda k njemu. Objel je z desnico njen obraz in dvignil njeno glavo k sebi.

«No — kaj so pravili?» ji je pomogel.

«So rekli: Grozni Birkov nam je zopet zagospodaril in gospodin Franjo gre v mesto in se več ne povrne.»

«Potolaži se, draga! Drvarji ne vedo vsega. Reci jim, da jim Birkov gospodari samo do mojega povratka, potem pojde zopet vse po mojem. Nisem se poslovil od njih, ker vem, da se vrnem. Nisem slepar, povedal bi ti vso resnico, ko bi se ne nameraval vrniti.» Speklo ga je pri srcu, ker tisti hip se je spomnil, kaj bo njegovo prvo delo v Tuzli.

«Vazko mi je pravil, da imaš v mestu sovražnika, tistega nasilnega človeka z grdim psom.»

«Vazko je govoril resnico. Ako človeku zrastejo prevelika krila, mora vedno kdo priti, ki mu jih pristriže. Ne vem, ali bom strigel jaz ali kdo drug. Glej, odkar sem tukaj, se mi

zdi, da sem zrastel, da se je razširilo moje srce. Cela nebesa so v njem, odkar si ti v njem. Človek široke duše ima vedno sitnosti. Denejo njegovo srce v stiskalnico in ga stiskajo, dokler ne izteče zadnja kaplja krvi.»

Sanjavo ga je poslušala, pa ni vedela, kaj pomenijo njegove besede. On pa je dobro vedel, da so se tiste besede o zadnji kaplji krvi nehotoma prikradle iz dna zavesti, odkoder je dotlej rinila na površje sama boleča ljubezen. Častna zadeva mu je stopila živo pred oči. «Madež bi mi ostal na vesti, ko bi te hotoma prevaril, madež, ki bi neprestano šel z menoj in bi se mi na smrtni dan pokazal v vsej svoji gnusobi,» je nadaljeval po kratkem premolku in tisti hip se mu je zazdelo, da ni povedal zadosti jasno. Zato je popravil: «Samo tedaj se ne povrnem, če mi ugasne luč življenja. Ako rečem, to in to bo moje, tedaj mora biti moje. In če imam rad to stvar, tedaj jo imam rad do smrti. Res, Danica, do smrti, ki lahko pride vsak dan.»

Slastno ga je poslušala, zroč v njegov obraz, ki je bil poln strasti in žalosti. Po njenem licu se je razlil dih sreče.

«Samo smrt me bo ločila od tebe», je govoril v njene lepe oči, zrcalo nedotaknjene čistosti, in stiskal njeno brado in polovico obraza s svojo desnico. «Oprosti, da govo»

rim, kakor bi stal pred grobom. V mislih se kaže vse drugače, nego se dogaja v resnici.» Potresel je njeno glavo, kakor bi hotel iztresti iz nje vse dvome in krive razlage svojih besed. «Ali se ti bojiš smrti?» je hipoma vprašal.

«Ne bojim se je. Videla sem jo korakati po hercegovskih skalah in nisem se je bala. Toda tvoje smrti se bojim. Niti hip bi je ne mogla preživeti. Boj se tistega strašnega človeka, gospodine Franjo! Vazko je rekel, da se je včeraj zaradi tvojega usmiljenja načemeril kakor vrag na veliki petek. Boj se Birkova, tudi on ni tvoj prijatelj!»

«Nikogar se ne bojim, duša draga! Z enim Bogom na sto vragov! — pravim po geslu tvojih Hercegovcev. Česar se človek najbolj boji, tisto mu še najprej pade na glavo. Samo Alah ve, kje bom umrl, čemu naj o tem preišlujem!»

«Ti nisi naše vere?»

«Oba sva kristjana in najina vera nama naravnost zapoveduje ljubezen in dobro delo.»

Sklenjena in zlita v eno bitje, sta si tisto jutro mnogokaj povedala. Slastne, strastne in neodločne so se jima trgale besede od srca. Vilarju se je zdelo neprevidno, govoriti o negotovih načrtih za prihodnost. Prišel bo ž njimi na dan, kadar se srečno konča njegova

zadeva. Prihodnjič, ko se snide ž njo, ji jasno razkrije bodočnost, kakor si jo slika v mislih. Rad bi ji bil rekel: „Boso in gologlavo te bom odvedel s seboj kakor Luka Brnjavčič svojo Luco. V vseh žalostnih slučajih življenja se zanašaj name!“ Toda ta tolažba mu ni hotela iz ust. Pride li živ in zdrav pod Konj-planino? Danici je zadoščala njegova obljuba, da ji ostane zvest do smrti in se povrne, druge misli ni imela v teh blaženih trenutkih. Samo da se živ povrne! Stiskala se je k njemu kakor včeraj Vazko, ko je grozni Buzduga pretil z bikovko.

Kdo vé, kdaj bi bila tisto jutro «spekla» kavo, da ni začel hrkati voznik Krpica, stoječ pri konjih. Zaslišala sta njegov raskavi glas in drsajoči korak, ki se jima je bližal izpred hana. Voznik je poželel kave, zato je šel pogledat, stoji li lonček pri ognju. Tedaj sta se zaljubljenca osvestila. Stopila sta h kupu suhega iverja, ga začela lomiti in kopičiti za ogenj. Trepetajoča v burnih občutkih sta našlomila za ves obed in bi bila še več, ko bi ju ne bil opomnil Krpica, da je za kavo goriva dosti.

Danica je skočila v han po posodo, Vilar je zanetil ogenj. «Koliko potrebujeva do Tuzle?» je vprašal, da bi spravil svoje občutje v ravnotežje.

«Bo že ena čez poldne, ko se pripeljava tja. Vročina že pritiska in dirjati ne moreva.»

Pol ure pozneje sta dopila kavo. Ko se je Vilar odpeljal, je stopila Danica na pot. Kar se je dogodilo danes, se je neizbrisno vdolblo v njeno misel kot svetla točka, h kateri duša vedno obrača svoj pogled. Čutila je objeme njegovih rok, v ušesih ji je zvenela njegova obljuba: «Samo smrt me bo ločila od tebe.» Gledala je za njim kakor za lepimi sanjami, ki se nikdar ne izgube iz zavesti.

V hanu ob Spreči se ni ustavil, dasi mu je Samojlo prijazno pokimal s praga in ga spoštljivo pozdravil. Preden je stopil v Tuzli pri Agularju v najeto sobo, mu je izročila sobarica zapečateno pismo. «Gospoda pl. Merks in Mik sta vas opoldne iskala in mi velela, da vam oddam to pismo.»

«Aha, na dogovor sta prišla. Treba poiskati dva sekundanta. Kako se jim mudil!» si je mislil, odpirajoč pismo. Na listu je stalo kratko obvestilo, da želita danes popoldne ob petih govoriti ž njim, naj ju torej pričakuje v svojem stanovanju.

Umil se je ter si naročil obed. Po kosilu je eno uro počival na divanu. Potem je uravnal svojo prtljago. Točno ob petih sta se pojavila pri odprtih durih njegove sobe nadporočnik pl. Merks in poročnik Mik. Vstopila sta, se

globoko poklonila in spoštljivo pozdravila. Ponudil jima je divan, pa nista sedla.

«Gospod inženjer, neprijetna dolžnost naju vede k vam, e-e-e», je govoril skozi nos pl. Merks. «Spominjate se še včerajšnjega svojega spora z gospodom nadporočnikom Buzdugo —»

«Spominjam se, gospod nadporočnik», je prekinil govornika Vilar in se poklonil. «Prišla sta me v imenu mojega nasprotnika pozvat na dvoboj. Sprejeto. Moja sekundanta bodeta gospoda uradnika Bajić in Hren. Govoril še nisem z nobenim, nadejam se pa, da se moji prošnji odzoveta. Kdaj se hočeta gospoda domeniti z mojima sekundantoma? Danes ali jutri?»

«Prosim, da prideta jutri opoldne v mojo pisarno. Mik, ti tudi pridi! Velja?» Pl. Merks je pogledal na Vilarja, ki se je v znak soglasja strojno priklonil, na kar sta se častnika, žvenkljajoč z ostrogami, zelo priljudno in teatralno poslovila.

Vilar je mehanično pogledal na uro, po preteku minute zopet; ni si zapomnil, koliko kaže. Pobrskal je po svoji prtljagi v omari in nekaj preložil. Potem je zopet izvlekel uro — kazala mu je četrta na šest. Spomnil se je, da ima Bajić do šeste popoldne službo in ga dobi zdaj še v pisarni. Rajši ga poišče tam, nego

na njegovem domu, kjer bi ženske oči zvedavo, pomilovalno, morda pa tudi škodoželjno zrle nanj. Morda najde tudi Hrena še v uradu.

Bajić je bil precej pripravljen prevzeti posel sekundanta. Odvedel je prijatelja v stransko sobo, da ne bi pomenka slišal tovariš uradnik, ki je pokašljeval v kotu pisarne. «S kakšno tajnostjo se ližejo krog te zadeve!» je pomislil Vilar. «Razbojniki se v planini tako skrivnostno pomenkujejo, preden napadejo trgovsko karavano.»

«Kaj sem hotel reči — si se že kdaj dvojeboval ali bil za pričo pri dvoboju?» je tiho vprašal komisar.

«Nikdar še.»

Tedaj bo dobro, ako prečitaš knjižico, ki vsebuje vsa dvobojna pravila. Čakaj!» Pohitel je v pisarno, odkoder je prinesel drobno knjižico z naslovnim napisom «Die Regeln des Duells». «To prečitaj, boš vsaj vedel, da si pod strogo kontrolo sekundantov, namreč tačas, ko boš stal na junaškem mejdanu. Slišal sem, da smatra nasprotna stranka, namreč Buzduga et consortes, ta slučaj za razžalitev prve vrste, zato morajo frčati krogle. Po mojem mnenju se je vršilo navadno zabavljanje, torej je to razžalitev druge ali tretje vrste, za kar zadostuje majhna praska s sabljo. Ob-

žalujem, da si prišel v to zagato, ker z Buzdugo ni varno zobati črešenj. Bori se dobro, strelja pa še bolje.»

«Ni me ga strah. Ali dobim gospoda Hrena še v pisarni?»

«Oni z davčnega urada so že odšli. Srečni ljudje! Hren bo drugi sekundant? Dobro.»

«Prosim, idita jutri opoldne s Hrenom k brigadnemu adjutantju v pisarno, da se dogovorite.»

«Dobro. Jutri opoldne, ko zveva, kaj žele oni, prideva takoj k tebi, da sklenemo, kako in kaj. Do tedaj se gotovo še kaj vidiva. Nocoj praznujemo v kazini načelnikovo odhodnico. Pridi seveda tudi ti.»

«Ne pridem. Prvič sem utrujen, drugič mi je že znan smisel in vsebina tistih govoranc, s katerimi bodo mučili drug drugega, in tretjič — s komer se bijem, z onim vina ne pijem. Zvečer pojdem k Hrenovim.»

«Preprosti ljudje, izborna zakonska dvojica. V kakšni složnosti živita! To je raj na zemlji. On pojde zvečer gotovo v kazino.»

Vilar se je zahvalil za Bajićevo radovoljnost in za knjižico; priporočil se je z običajnimi pozdravi Bajićevim damam in zapustil konak.

«Nevede in nehote sem se zaslužnil v Bosni,» je premišljeval na poti v Kaisersheimbovo

ulico. «Ali ni to smešno, da moram hoditi od Petra do Pavla in iskati ljudi, ki naj bodo priča neumnega poboja, morda pa tudi pohabljenja, ki lahko traja vse življenje! Prisilijo me, da zastavim svoje življenje za razžalitev, katero sicer zakon kaznuje z majhno denarno globo. Malovredni pravni čut teh samopašnih ljudi me tira pred nekakšno srednjeveško božjo sodbo. A vse to delajo tajno, ker vedo, da takšni ničemnosti pošten človek ne more gledati v oči.»

Hrenove je dobil na vrtu. Gospodar je sedel na jablani in jo tresel, gospodinja je z Mirkom in Stankom pobirala lepa jabolka. Hren je zlezl na tla in pozdravil došleca.

«Ste prišli na kazinsko veselico?» je vprašala gosa ter si obsenčila z roko oči, da je mogla zreti naravnost v inženjerjev obraz, zakaj solnce je oblivalo njeno glavo.

Vilarja je njeno vprašanje razveselilo, nekaj prisrčno naivnega in domačega je zvečnelo iz njega. Izzivajoče se mu je tisti hip zdelo njeno obsenčeno oko. «Nisem prišel na veselico, niti vedel nisem, da se vrši nocoj. Prišel sem gradit most čez Jalo. Zvečer ne pojdem v kazino.»

Ko sta dečka zaslišala, da bo ta gospod gradil most, sta stopila bliže in zazijala vanj, ker sama sta bila že gradila mostove. Vilar se

je sklonil k njima in ju pobožal. «Da imam jaz takšno rodbinico, večno bi tičal pri njej», je rekel.

«Alo, dečka, le poberita jabolka in jih znesita v košaro!» je velel oče.

«Gospod inženjer, pa bi šli z Vinkom v kazino», je poprosila gospa. «On mora iti in zato rentaći že ves dan.»

«Gospa, rajši grem spat», je skoraj odurno odvrnil.

«Blagor ti, France, da si tako neodvisen in delaš, kar hočeš», je rekel Hren. Njegov ne posebno inteligentni obraz je kazila trpkost nevolje.

«U — ne drži se tako čemerno, kakor bi stal pred neizterljivim davkom!» ga je pokazala gospa in ga dregnila s kazalcem v ramo.

«Glej, prijatelj, kaj me jezi: človek se ruje ves dan s številkami, pa ukažejo in ga pošljejo na pusto nočno službo v kazino. Noč je za počitek, ne za prazno razsajanje.»

«Torej tudi ti umeš zabavljati in kritikovati, pred čimer si me svaril oni dan.»

«Tvoj predstojnik te hoče razvedriti in pokratkočasiti, ko se držiš vedno tako kislo. Boji se, da ne bi zbolel na kanclijski gobi», je ponagajala ženka.

Hren je zamahnil z roko in bodro govoril, obrnjen proti ulici: «Bogme, čakajte, za to noč me še plačate! Bolan bom jutri in po jutrišnjem —»

«Tako naredi, ljubček! Naj se drugi rujejo s številkami, ti pa ostaneš dva dni doma pri meni,» ga je tolažila gospa in mu položila roko na ramo. «Bodi priden, priden! Glej — ograja ima ušesa!» se je pošalila, kažoč na dolgo špranjo med razmaknjenimi deskami v ograji. Precej pa se je zresnila. «Prišel je gost, tvoj davni prijatelj, ne odganjaj ga s svojo nevljudnostjo!»

«Jutri in pojutrišnjem ne boš bolan, prijatelj! V kazini, kjer bo itak nabito polno, te ne bo zadrževal nihče. Pomudi se tam kvečjemu do polnoči, potem idi spat!» je rekel Vilar, napeljujoč vodo na svoj mlin. «Itak se o polnoči razvleče družba: eni na ples, drugi h kvartam.»

Hrenov obraz se je začel jasnit. «Naj bo po tvojem, Minkec! Predstojnik je višji od mene in kdor je jačji, ta tlači.» Okrenil se je k Vilarju. «France, nocoj večerjaš pri meni. Pred osmo uro se itak ne grem opravljat za kazino. Do tedaj se kaj pomeniva.»

«Le kar pri nas ostanite, gospod inženjer! Tri tolste piške imam že zaklane za večerjo,» je rekla gospa in Vilar se je v znak soglasja

priklonil. Moral se je pogovoriti s Hrenom, in sicer na samem. «Dočim bom jaz pripravljala večerjo, pa vi vedrite mojega možička. In ne kujaj se mi, Vinko! Kar tvoj predstojnik rad vidi, to moraš storiti! Zdaj pa še celo, ko je komaj par mesecev še do tvojega povišanja.»

«Res je, Minkec! Misliti treba o višji plači, ker kmalu začne sopsti najina četrta številka —»

«I bodi no tiho, šemca!» se je potogotila gospa, zardela in se sklonila h košari.

Vilar je z neko odsotnostjo duha poslušal to neškodljivo prerekanje zakonske dvojice. «Tako robato diha ljubezen iz ljudi, ki so si obljubili vdanost do groba in ki se, pokoreč se vsem neprijetnostim življenja, oklenejo tega, kar jim je najbliže, namreč neprestane skrbi za svojo rodbino», si je rekel, a misel o svoji zadevi mu ni dala, da bi se bil mogel popolnoma poglobiti v tujo srečo; vedno mu je moral uhajati pogled po strani v nekaj neprijetnega, kar je nenadoma padlo nanj in se ne da zlahka odvaliti.

Hren je potrepal ženo po močnih laseh, ki so ji, spleteni v kiti, ovijali glavo. «Vse se zgodi tako, da bo prav,» je rekel. «Nu, Minkec, nič ne reci, v kuhinjo steci, piške speci!» Vilar je začuden poslušal osladne prijateljeve besede in tisti hip so se prevrnile

njegove misli od neprijetne zadeve k zakonski sreči. Sladkost se mu je zasvetila v očeh, ki so zrle zdaj na dvojico odraslih, zdaj na dvojico otrok. Ves pomen življenja je videl v takšnih rodbinskih odnošajih.

Ko je nekaj minut pozneje sedel s Hrenom v hladnici, se je lotil zadeve, ki ga je privedla v hišo.

«Nekaj neprijetnega se mi je prigodilo te dni», je izpregovoril in povesel oči. «Z orožniškim nadporočnikom Buzdugo sva se razprla. Sitnosti imam ž njim.»

«Pa se zopet pobotajta», je ravnodušno odvrnil Hren ter segel po pipi.

Tu je začel Vilar praviti o izletu tuzlanske gospode in kako sta si prišla z Buzdugo tako navzkriž, da nobena druga stvar ne more poravnati navzkrižja nego dvoboj.

«Dvoboj?» je vzkliknil Hren, razširil oči in potegnil oblak dima.

«Pst, tiho! O takšni zadevi treba molčati!» je miril Vilar, držeč prst na ustnicah. «Niti tvoji soprogi ne smeš povedati. Vse mora ostati tajno.»

«Kaj mi mar takšne prismojene zadeve! Toda ti si siromak, ti se mi smiliš. Še ogrel se nisi v Bosni in že moraš postaviti svoje mlado življenje v takšno nevarnost. Oj, tu se bijejo pogosto dvoboji, vsak teden se kaj

slišil! Vsak teden stoji ta ali oni častnik z roko na črnem povesu na čaršiji in kaže svoje junaštvo. Zato ne grem rad v častniško družbo. Tam kar preže na človeka, kako bi mu pokazali svojo prednost in pretežnost. Še tega treba, da me pohabijo.»

«Ni tako opasno, prijatelj.»

«Kaj? Naj mi kdo pohabi desno roko, in to je še najmanj, kar se mi lahko zgodi. Kdo poskrbi potem za otroke, kaj bi rekla moja Minka? O!»

«Nič se ne boj, saj se ne boš dvobojeval. Jaz pa se moram odzvati, ker sem pozvan. Vse je sama formalnost in nič drugega. Bajić je moj sekundant, a potrebujem še enega gospoda. Zato sem prišel tebe prosit, da mi storiš to uslugo.»

Hren se je začel gugati na sedalu in puhati gostejši dim. «Hm-hm,» je momljal mimo cevkinega ustnika. «Ali morata biti dva sekundanta?»

«Dveh je treba», je rekel inženjer ter izvlekel iz žepa knjižico, ki uči dvobojna pravila. «Glej, Vinko, tu notri stoji vse, kar treba vedeti o predmetu. Sekundanta sta samo priči, ki pazita na red, da se pravilni dvoboj ne prelevi v navadno pretepavanje. Nobene nevarnosti! Poglej noter!»

Hren je vzel knjižico in jo odprl. Dočim je Vilar vil svalčico in jo prižgal, je oni preobračal liste ter tu in tam prebiral. Na neki strani je obstalo njegovo pozorno oko, glava se je mahoma dvignila. «Hu, to so krvave bukvice, kakršnih še nikdar nisem imel v rokah,» je govoril kimajoč v knjižico. «Tudi sekundanti pridejo v nevarnost. Tu stoji pisano in še rdeče je podčrtano, da morajo s tveganjem lastnega življenja preprečiti strel, ko bi eden nasprotnikov meril ali predolgo meril.»

«Kdaj se pripeti kaj takega?»

«Zapisano je, torej se zgodi», je odločil Hren, zmajal z ramo in položil knjižico na mizo.

Tedaj je pristopila gospodinja z litrom vina in namiznim prtom. «Kakšna je tista drobna knjiga?» je pozvedovala, sledeč z očmi za knjižico, ki jo je pobral gospodar, da ne bi prišla soprogi v roko. «Pa niso Gregorčičeve pesmi?»

«O, to so zelo krvave pesmi. Ni zate, Minkec», se je nasmehnil soprog in pritisnil knjižico k prsim.

«Morda je kakšen razbojniški roman ali pa kakšno drugo cunjarsko blago.»

«Same pogrebne smrtne pesmi so tu notri. Kadar visi človeku življenje le še na sami

nitki, pa pogleda sem. Ti bi omedlela, da to čitaš. Te pesmice uče, kako človek najlaže zdrkne v grob. O samih pobojih govore.»

«Ti se norčuj z našo postrežnico!»

«Vidiš, zadovolji svojo radovednost, če moreš», je rekel soprog in potegnil z odprto knjižico preko ženinega nosa. Takrat je pod mizo začutil sunek v nogo, zresnil je obraz in rekel: «Te tajnosti niso za bitja nežnih živcev, to je samo za nas junaške muštarce. Le idi, Minkec! Pri ognjišču je tvoje delo.»

«Skrb me je tvoje knjižice. Preden posije solnce, bom že vedela za njeno vsebino», je rekla gospa, malo užaljena ter se obrnila k odhodu.

«V kuhinjo teci, piške peci — Minkec!» je s sladkim glasom klical za njo, vesel, da vé za tajnost, ki ženi ne bo dala miru ves večer in vso noč.

«Nu, Vinko, odloči se, naredi mi to uslugo!» je poprosil Vilar.

«Ljubi prijatelj, karkoli storim zate, samo tega ne zahtevaj», je odgovoril Hren in odprl knjižico. «Glej, tu na šesti strani je napisano, da stoji dvoboj izven zakona, torej po zakonih ni dovoljen. In kar ni zakonito, tega se ne morem udeležiti.»

«Javno mnenje ga opravičuje.»

«Kaj javno mnenje? Vedno se dobi kdo, ki stopi izven javnega mnjenja, v tem slučaju je to sodnik z zakonikom v roki. Oprosti in uvažuj moje razloge! Glej, s silnimi verigami sem privezan, tako da se ganiti ne morem. Prva veriga je moja ljuba žena, druga moj sin Mirko, tretja Stanko, četrta Miška, peta — no, saj veš. Vse to in jaz sam sem zavisen od plače, ki jo dobivam v konaku. O, ko bi imel tvoje znanje in bi me čakalo širom sveta vse polno služb in bi se mogel otresti konaka, kako rad bi šel s teboj gledat, kako zakolješ Buzdugo, ali pa on pihne vate svinčenko. Vidva se lahko zabavata in šopirita z junaštvom, ker za nobenim ne zajoka žena, ne postradajo otroci; Buzdugo urno nadomesti drug orožnik z ledenim srcem, močno pestjo, še večji sledni pes, in na tvoje mesto hitro pride drug inženjer, da nam zgradi most preko Jale. V meni bi bilo dosti junaškega zmisla za čast in slavo, za narod in domovino, toda ako strmo glavim v nesrečo, kdo potem poskrbi za moje otroke? Povej! Ti se smeješ in si misliš: Filister! A jaz ne morem ravnati drugače. Kar je za častnika, ni za ubogega oženjenega pisarja. Na, spravi to krvavo knjižico!»

«No, dobro, prijatelj! Tvoji razlogi so tehtni in več ti nočem prigovarjati.»

«Sekundantov dobiš, kolikor hočeš. Idi z menoj v kazino!»

«Ne grem, danes ne morem. S komer se bijem, vina ne pijem.»

Po kratkem premolku sta se pogovorila o drugih nevznemirljivih stvareh. Pomenek jima ni tekel gladko; oba je težilo neko breme na duši. Preden se je začelo mračiti, ju je poklicala gospodinja v sobo. Pri večerji je največ govoril Hren. Zavedal se je, da se je prebojazljivo vedel, ker ni ugodil prijateljevi prošnji. Zagladiti je hotel neprijetni vtisk in inženjerjevo misel napeljati na drug predmet. Ves rdeč v obraz je hitel obirati piško ter jo oslajati s čežano od bosenskih češpelj, poleg pa dražiti soprogo z zbadljivo besedo, ki je umela spretno odbijati njegove šale. To govoričenje je bilo povsem nedolžno, zasnovano z namenom, da bi udobrovoljilo malobesednega gosta. Vilarju se je zdelo, da se te šale v Hrenovi hiši mnogokrat ponavljajo, da je na vsako že davno pripravljen primeren odgovor, da so nekakšna hišna potrebščina, s katero se preganja dolgočasje. Z zanimanjem je zrl na dvojico in se nasmehaval. Prepričan je bil, da jima teče življenje mirno kakor kaplja za kapljo, da, tiho zroč na rodbino, nevede uživata veliko srečo. V Hrenovem značaju je videl tisto logiko, ki zagotovi človeku mirno in udobno

življenje. Ker je ljubil svojo rodbino, je ljubil tudi deželno vlado, ki mu daje sredstva, da preživi ženo in otroke. Mimo iskrene ljubezni do rodbine ni bilo v njegovem srcu nobenega ognja. Za narodnost in socializem se ni ograževal; bosensko agrarno vprašanje mu je bilo sicer znano, toda o tem ni nikdar govoril, ni rad slišal o njem, ker rešitev tega vprašanja bi mogla povzročiti prekucije, ki bi slabo vplivale na njegovo službo. Želel je, da bi ostalo v Bosni vse lepo pri miru, da bi se ukoreninile trdne in trajne razmere, ker potem more napredovati v službi in priti do bogato plačane stopnje. Vilar ga je v mislih primerjal Jovici. Ni si mogel misliti večjega nasprotja, nego se mu je pokazalo v bivšem srbskem kaludjeru in boječem uradniku Hrenu. Ta ne pozna čuta za kakršnokoli samostojnost, utonil mu je v številkah in rodbinskih skrbih, oprezno gleda v tla in se pri vsakem koraku trese za svoj kruhek, a oni je vaje korakati smelo, z dvignjeno glavo in upornim pogledom, samega sebe bi žrtvoval za svobodo in še druge bi potegnili za seboj.

«Vinko, s svojim strupenim jezikom me vedno navajaš, da moram rabiti hribovske izraze, ki sem se jih naučila od tebe. Kaj si bo mislil gospod inženjer o najinem besedičenju»,

je rekla gospa Minka po dolgem prerekanju s soprogom.

«O, prosim, gospa, mene takšen pomenek zelo zabava, prav očara me. Tu se mi zdi vse tako domače, človek pozabi, da živi v mrzli tujini», je odvrnil Vilar.

Bilo je že po večerji, ko so se odprle duri in se je v sobo privalil Stanko, za njim pa Mirko z Miško v naročju. Dečka sta bila okrog ust in po licih vsa zaripana in pobrazdana z neko rdečkasto tvarino, tako da bi človek mislil: oživeli in vstopili sta dve moderni sliki, na katerih na pravem mestu stoječi ogledovalec ne vidi nič človeških črt, ampak samo brazde drobno nanesene barvaste malte.

«O nesrečna mažarja!» je zavpila mlada mati ter vstala. «Glejte, kako sta se mi pomazala! Kaj takšnega! Dala sem jima skledo čežane in jedla sta kakor prasca pri koritu.» Plosknila je v roki in zaklicala pri odprtih durih: «Majka! Majka!»

Čez hip je stala za dečkoma gologlava, visoka ženska suhljatega, bolestnega obraza, napetega v izredni pozornosti. Na njej je visela kakor na ptičjem strašilu ohlapna, ponošena, nekoliko prekratka obleka švabskega kroja. Vilar je mislil, da ima pred seboj Hrenovo ali gospejno mater, zato je vdano naklonil glavo proti starki.

«Glej, majka, kakšna sta! Fej, Mirko! Fej, Stanko! Še jesti ne znata. Na, čakajta!» se je togotila gospa ter skočila k Mirku in mu lahko nategnila uhelj, Stanka pa dregnila v bok. Potem je vzela Miško v naročje. Majka je hotela s predpasnikom dečkoma otreti mažo z obraza, toda gospa ju je pognala ven, da se umijeta. Majki je velela, da pospravi z mize in prinese kavo.

Vilar je zapazil, da se starka izredno zanima zanj: vedno mu je gledala v oči, posebno varno je pobirala izpred njega namizno pripravo, posebno skrbno je brisala pred njim drobtine s prta. Držeč skladanico krožnikov na roki si ni mogla kaj, da bi ne izpregovorila s tujim gostom. «Gospodine, ali ste šele prišli v Tuzlo?» je vprašala in postala pred mizo. Njene oči so švigale od gosta na Hrena in na gospo, kakor bi prosile pri zakonski dvojici sveta in pomoči.

Gospa Minka je precej razumela njeno željo. Obrnila se je k Vilarju ter rekla: «Gospod inženjer, ako še niste preskrbljeni s stanovanjem za čas svojega delovanja v Tuzli, bi vam priporočila tole našo strežnico, ki ima v Szapáryjevi ulici hišo in v njej prav lično sobico, ki bi jo rada dala v najem. Majka je poštena, zanesljiva, podpore vredna in po-

trebna, ker živi večinoma le od dohodkov tiste sobice in od krave.»

«Dobro, sprejemem», je rekel Vilar, zroč starki v strogi obraz, ki se je začel jasnit. «To se pravi, jaz ne ostanem v mestu več nego kakšnih šest tednov in ta čas rajši stanujem pri tebi nego v nemirni gostilni. Kako se pravi pri tvoji hiši?»

«Vprašajte po Grgiću, ta je namreč moj sin.»

«Dobro, majka! Pojutrišnjem dopoldne pridem pogledat. Ako dobite do tedaj stalnega najemnika za svojo sobo, mu jo oddajte, in kadarkoli se bo oglasil kdo drug za njo, vselej se mu rad umaknem.»

«Srečen bil, gospodine! Živ bil in zdrav mnogo let!» Odhajajoč se je starka z izrazom hvaležnosti v očeh ozrla na Hrenovo gospo. Novi najemnik jo je močno razveselil: vsaj za šest tednov je padla velika skrb z njenih ram. Neka prožnost in gibčnost jo je izpreletela; njene lične mišice so zaigrale v milem nasmehu.

Po kavi se je Vilar poslovil.

«Siromak je prišel v Bosno v stope. Neizkušeni je, čeprav je toliko študiral, da zna uravnati vode in graditi mostove,» je govoril Hren zamišljen in šetajoč se po sobi. Tajna Vilarjeva zadeva ga je silno tiščala.

«Kaj je ž njim? Ves čas je bil raztresen in malobeseden. Tudi večerje se je komaj dotaknil.»

«Kaj bo ž njim, še ne vem. Prav lahko se zgodi, da ga bo zastonj pričakovala Grgičeva majka, da ga odvedejo v bolnico ali pa na pokopališče. Boš že slišala.»

«Saj tudi nocoj nimam zamašenih ušes. Vinco, ti imaš nekaj v potaji. Ali je bolan?»

Hren je stopil k soprogi ter ji tiho govoril: «V dvoboj se je zapletel siromak — pa nikomur ne povej! V tisti njegovi knjižici so dvobojna pravila. Bojim se, da ga Buzduga namaže. Z orožniki hoditi v caker je skrajno nevarno. Rajši bi poljubil njegovega psa na gobec, nego pogledal njemu drzno v oči. Vilar me je hotel imeti za sekundanta.»

«Pa ne pojdeš?»

«Ne. Oficirji naj si izvojujejo svojo čast brez mene. Mar so mi!»

«Za zajca te bo smatral odslej. Lahko bi bil prijatelju storil takšno majhno uslugo.»

«Majhno uslugo? O, v kakšno nevarnost utegne priti sekundant! In dalje — stvar je protizakonita. Prav je, da nisem obljubil. Vso noč bi ne mogel mirno spati. Itak se mi mnogokrat sanja o mrličih in pogrebih.»

«To je dobro znamenje. Mrlič pomeni denar. Nemara pa ugodno rešijo tvojo prošnjo

za nagrado.» Gospa je pogledala na stensko uro. «No, Vinko, že je polosmih proč in čas, da zlezeš v paradno obleko. Poslednji ne smeš priti k odhodnici.»

Hren je gledal v strop, divje zavrtel z očmi, zaškripal z zobmi. Potem je šel v sosednjo sobo, da se preobleče.

33.

Drugo jutro je stal Vilar pred Agularjevim hotelom ter premišljeval, kje bi dobil drugo pričo. Krog oficirjev laziti in prositi se mu je zdelo sitno, z uradniki pa ni bil znan. «Bajić naj mi preskrbi,» je naposled sklenil, «on ima v konaku mnogo znancev; enemu ali drugemu uradniku se bo zdelo zabavno gledati, kako se pere omadeževana čast.»

Komaj se je domislil Bajića, ga je že tudi zagledal, gredočega v Samojlovem spremstvu proti čaršiji. Pohitel je za njima, ki sta se živahno pogovarjala in kretala z rokami.

«Takšni neredi me spravijo na beraško palico. Buzduge mi ne sme nihče ubiti. H generalu pojdem, on mora prepovedati ta dvoboj. Ako je še kaj pravice na svetu, on ga prepove», je razdraženo govoril Samojlo in mahal s polama novega kaftana. Vilar ga ni razumel, dasi mu je bil že za hrbtom.

«Vi ste smešen človek. General vas vrže ven. Na ta način ne dosežete ničesar», je z glasnim smehom rekel komisar in se obrnil k židu. Tisti hip je zagledal Vilarja. «Zdravo, prijatelj! Glej, gospod Blaustift pravi, da je zvedel o nekem dvoboju, ki ga baje bijeta ti in Buzduga. In zaradi tistega dvoboja že dve noči ni mogel spati.»

«Potolažite se, gospod Samojlo! Vam se ne zgodi nič žalega. Blebetavi ljudje so nekaj slišali in raztrobili. Jaz takšnih govoric ne morem preprečiti», je nevoljno rekel inženjer. Okrenil se je k Bajiću in tiho pristavil: «S Hrenom ni nič. Boji se za kruh. Koga naj naprosim?»

Komisar mu je z očmi namignil na žida. Širok smeh se je inženjerju razlil po obrazu. Čez hip je postal in prijel Samojla za rokav. «Gospod Blaustift, poznate li dvobojna pravila?»

Žid je priskočil, v razmahu se je udaril na prsi. «Samuel Blaustift vse pozna, vse ume, vse premore; vse ovoham, vse vidim, vse slišim. Tri leta sem služil pri sanitejcih, zato vse vem. Prvo dvobojno pravilo je: Bij, sekaj in streljaj bolje nego tvoj nasprotnik! O, koliko gospodov oficirjev sem videl, ki so jih pripeljali iz dvoboja pohabljene in razmesarjene v bolnico! Veliki Bog, česa nisem doživel, kolikokrat sem moral miriti, ko so se v moji žga-

njarni v Subotici pretepavali Šokci in Vlahi, Madžari, Rumuni, Nemci in cigani.»

«Prosil bi vas, da mi greste za sekundanta. Storite mi to uslugo!»

«To se pravi: moj klijent naj bo tisti, ki hoče streljati na Buzdugo, čigar življenje je drago ceneno zame. Bog mojih prednikov, kakšne žrtve zahtevate od mene! Bodite milostiv, gospod inženjer, nikar ga ne ustrelite! Ti kavalirji nič ne pomislijo, da je kri prav poseben sok, ki drži človeka pokoncu.»

«Nu — hočete ali ne? Ako nočete, vam prav odločno prepovem govoriti o tej zadevi, kjer je prizadeta čast dveh gospodov.»

«O, čast je bila vedno domača v rodbini Blaustiftov. Vsi moji predniki so bili vneti zanjo. Eden je bil liferant v vojski princa Evgena, drugi je bil z Lavdonom pod Beogradom —»

Vilar je prezirno odvrnil z roko, žid je zaplesal pred njim, vtaknil palec za telovnik in mahal s kaftanom krog sebe. «Bog mi je priča, da tudi jaz vem, kaj je častna zadeva. Vedno imam častne posle s kavalirji, ki se v zadregah obračajo name. Poprašajte v kazini, vsi vam poreko: Samuel Blaustift ume brzdati jezik, ta je vse časti vreden človek. Zato se vam čudim, da ravnate z menoj kakor s cucikom in bebcem. Saj veste, kako sem na vašo

željo v vseh ozirih priboljšal sekačem. Prav danes mi pride iz Bačke pet tovorov najfinejše prežganke v konzervah. Drago jo bom plačal, a drvarjem jo nastavim po prejšnji ceni. Vse storim — in vaša velemožnost zahteva, naj se odpravijo znamke, naj zaprem štacuno, skratka, naj pridem ob vse.» Samojlo je zadromljal po prsih ter odskočil za dva koraka proč od hudobnega inženjerja, ki je zopet nevšečno zamahnil z roko.

V pogovor je posegel Bajić. «Gospod Samojlo, kar stopite v zbor sekundantov, tu se vam ponudi prilika, da s svojo besedo napeljete zadevo v takšen tir, da se opere omažeževana čast in vi ne izgubite svojega položaja.»

«Bog pravičnik, koliko je to denarja! In zdaj me hočejo pripraviti še ob znamke!» je vzkliknil Samojlo ter se opotekel po rogljatem tlaku. Naposled se je vdal. «Vam se zaupam, gospod komisar. Uredite stvar tako, da bo strašno grmelo in se bliskalo, a na zemljo naj pade samo blagodejen dežek.»

«Delo se bo vršilo po obče veljavnih navodilih», je resno rekel Vilar ter vrnil Bajiću knjižico o dvobojnih pravilih.

V pisarni brigadnega adjutanta so se tisti dan dvakrat sešli obojestranski sekundanti, da pri odsotnosti obeh nasprotnikov vestno in

natančno presodijo zadevo ter ukrenejo vse, kar jim je velela čast in tista knjižica. Opoldne sta obe stranki sklenili pomirjevalno vplivati na nasprotnika, ki pa o kakšni prijazni poravnavi ničesar nista hotela slišati. Popoldne se je vršilo zopet dolgo in viharo posvetovanje sekundantov, pri katerem je Samojlo skakal, mahal, javkal, proti večeru pa je nesla vsaka stranka svojemu klijentu končno zasnovo, ki se je glasila: Jutri ob pol šestih se vrši v Solinski dolini za Obrenovim hanom dvoboj s pištolami na 15 korakov razdalje.

Ko se je bilo drugo jutro dobro zdanilo, sta se v presledku petih minut ustavila dva voza na poti za Obrenovim hanom. S prvega so poskakali Buzduga, pl. Merks in Mik ter vojaški zdravnik Raps s torbo za zdravila ob bedru. Ti gospodje niso čakali drugega voza, ampak so mahnili nemudoma na stransko pot, ki je držala v smrečje. Mik je nesel pod pazduho na več mestih zapečateno škatlo. Drugi voz je pripeljal Vilarja, Bajića in Samojla; i ti gospodje so peš udarili po oni stranski poti. V obeh strankah je vladalo resno razpoloženje, kakor se pač spodobi pri tako častnem in važnem podjetju. A Vilar je zapazil, da se njegova sekundanta prav silita v resnost, da v globokem molku, zroča v sveži gozd, komaj zadržujeta izbruh nasmeha. Posebno Samojlo,

drobno in brzo stopicajoč kraj njega, bi bil najrajši priskočil in zaplesal po rosnati travi od same škodoželjnosti, vsaj tako si je Vilar razlagal njegovo nasilno premagovanje dobrovoljnosti.

Sredi smrekovega gozda je bila prijazna trata, v enem delu ravna, v drugem grbasta, valovita. Na njo je lilo solnce že morje svetlobe. Tu sem so zahajali ob krasnih popoldnevih pravoslavni ljudje iz Tuzle na teferič, nekateri na vozeh ali na konjih, drugi peš po bližnjici preko hriba. Tu in tam je ležal na trati košček razmečkanega in pomaščenega papirja, ostanek zmerne pojedine; trava je bila v ravnem delu vseskozi poteptana in izhojena od težke noge, cepetajoče v kolu. Ob robu gozda se je videlo dvoje pogorišč, manjše za kuhanje kave, večje za pečenje koštruna.

Po četrtturni hoji so se zgodnji izletniki ustavili na tej goljavi. Pl. Merks je kot predsednik sekundantov potegnil iz žepa busolo, se orientiral in pregledal kraj. Izbral je prostor, odštel 15 korakov razdalje, naznačil stališči za nasprotnika, se sam postavil na eno in drugo, da bi se prepričal, ne ovira li bleščanje solčnih žarkov pri streljanju prostega pogleda. Potem so sekundanti odprli zapečateno škatlo, kjer sta bili nabiti pištoli. Ko je bil določil žreb, kdo sme izbrati pištolo in stališče, sta nasprotnika sto-

pila na določeni mesti. Tedaj je Bajić glasovito in razločno prečital dogovorjena določila za dvoboj, na kar je pl. Merks dvignil glas: «Gospoda, slišala sta določila, kakor so se dogovorila med sekundanti in sta jim pritrdila tudi vidva — obljubita, da se hočeta točno ravnati po njih!» Nasprotnika sta prikimala. «Čast zahteva, gospoda, da morata vestno paziti na signale, ki jih bom dal s trikratnim ploskom v roko, in se strogo ravnati po njih. Pred prvim ploskom ne smeta dvigniti orožja, pred tretjim ne smeta streljati. Pozor, gospoda, sedaj dam signal!» Čez pol minute se je razdal dvoglasen močan strel, pištoli sta izbruhnili po kolobarcu tankega dima. V smrečju je zakrakala jata vran in se prepeljala na varnejše mesto, preko trate je skokoma bežal zajec v goščavo. Nasprotnika sta stala osupla, videlo se je, da je obema padlo v lahkem vzdihu nekaj težkega od srca. Oba sta bila mrka, bleda kakor vojak, ki mu na bojnem polju prvokrat žvižgajo krogle krog ušes.

Prvi se je zavedel Vilar. «Kaj — ali smo prišli sem vznemirjat šumske živali?» je kliknil ter vrgel pištolo na tla. Porogljivo se je ozrl po družbi. «Gospoda, drugikrat ne spravljajte v svoje burke človeka —»

Hotel je reči: človeka, čigar pojmi o časti se nikdar ne bodo ujemali z vašimi — a hitro ga

je prekinil pl. Merks, ki je jecaje predlagal, da se nasprotnika sprijaznita in si v znak sprave sežeta v roko.

Samojlo je skočil k Buzdugi, ki je potr in nedoumevajoč držal pištolo v desnici. Pogladil ga je po prsih in mu položil roko na ramo, kakor bi se hotel prepričati, ali je še celo življenje v njem. «Viteški ste se vedli, gospod nadporočnik — ne — takšnih korenjakov še nisem videl!» Zaplesal je po trati in se ustavil pred Vilarjem. «Gospod inženjer, vaša hladnokrvnost me je očarala!» Potem je zafrfotala kaftanova pola, zasukal se je in zakrilil z rokami, rekoč: «Bog pravičnik je usodil, da sta ostala oba gospoda nepoškodovana. To srečo moramo praznovati v mojem hanu. Vabim vse vas, gospoda moja, da se popeljemo popoldne v moj han na malico. Kakšen srečen izid! Kaj ne, gospod doktor, da je ta okolnost vredna imenitne pojedine?»

Doktor je ob misli na Samojlovo malico pogoltnil debelo slino. Ljubil je dvoboje, ker vsak mu je prinesel nagrado za pot in pomoč, navadno pa tudi spravno pojedino. Udeleževal se je teh dvobojev skrajno malomarno in brezčutno, kakor bi se vršila vsakdanja stvar. «Pač res — danes imam čas za izlet k Spreči», je rekel. «Pri mnogih dvobojih sem bil navzoč, pa pri nobenem nisem videl toliko žentl»

menskega ravnodušja. Ni se roka zatresla, ko je počil strel, niso vztrepetale ustnice, ko sta zažvižgali krogli.»

«Koliko ste jih slišali frčati?» je porogljivo vprašal Buzduga ter vrgel pištolo v škatlo.

«E=e=e — sedaj pustimo vse drugo na stran!» je velel pl. Merks. «Dvoboj je končan, užaljeni časti je zadoščeno. Ako pa nasprotnika z izidom nista zadovoljna, se ples lahko začne iznova. V naš zapisnik se mora zabeležiti, ali sta se nasprotnika spravila ali ne. Nu!» Stisnil je ustni in zastrmel v Buzdugo in na Vilarja.

Tedaj je poskočil Samojlo, kakor bi ga bila dvignila vzmet. «Nu, gospod inženjer, kaj se obotavljate? Oskrunjena čast je umita, najmanjšega madeža ni več na njej. Kaj bi radi še enkrat poizkusili srečo, ki je tako opotečala! Mnogo sem videl gospodov, ki so bili zaznamovani v dvoboju za večne čase. Eden je izgubil uho, drugi je nosil na obrazu praske in brazgotine liki tetoviran Indijanec, tretji —»

«E=e!» ga je prekinil pl. Merks, «Gospod Blaustift, vašega mešetarstva sem se naveličal. Gospoda imata sama toliko kavalirskega čuta, da presodita, je li užaljeni časti zadoščeno ali ne. Vi nikakor nimate pravice vplivati na razpoloženje gospodov, ki zastavljata življenje za svoje prepričanje.»

«Oprostite, gospod nadporočnik», je zavpil Samojlo, položivši stisnjeno pest na vzbočene prsi, «jaz sem sekundant in kot tak imam nalogo in dolžnost, pomirjevalno vplivati na nasprotnika.»

«To ste imeli, preden sta počila strela. Ako se zdaj začne afera iznova, vas ne pripoznam vrednega za sekundanta, ker v častno zadevo mešate svojo osebno korist.»

Ne meneč se za te besede, se je Samojlo s plapolajočim kaftanom zazibal k Buzdugi. Prijel ga je za ramo. «Gospod nadporočnik, tega viteštva je zadosti. O, da vas je videla moja Etelka, kako bi se čudila vašemu junaštvu! Ne repenčite se, podajte roko v spravo! Ves obraz pojde Etelki narazen, ko vas po poldne zagleda živega in zdravega. Sam se popeljem naprej domov, da naročim vse za spravno radovanko. Do pozne noči ne gremo vsaksebi. Ako pa nočete poslušati mojega sveta, Bog mojih prednikov mi je priča, da grem naravnost k sodišču ter naznanim, da tukaj gospod protizakonito strelja na gošpoda.»

Zdajci se je pripetilo nekaj, kar je odvrnilo pozornost od Samojlove grožnje, ki bi bila sicer izzvala ugovor in protest vsega zbora. Po gozdni poti je v neznanskih skokih pridiral šejk, se zagnal v svojega gospodarja, ga

obliznil po licu, potem je v širokem krogu dvakrat obletel družbo od samega veselja, da je našel svojega gospodarja.

«Vraga, ali ima ta pes človeško dušo, da je slutil nevarnost?» se je začudil Mik, ki se je držal vse jutro resno in veličastno.

«Človeku se samo dozdeva, a pes natanko vé, kje je prijatelj, kje je sovražnik,» je govoril Buzduga, z veliko všečnostjo zroč za šejkom. «Ušel je služabniku in dirjal za menoj.»

Ta odmor je porabil Bajić, da je skrivaj pošepetal Vilarju: «Spravi se ž njim! V zadoščenje naj ti bo okolnost, da se Buzduga ni smel dvobojevati z ostro nabitima pištolama. Obe sta bili brez svinčenk. Drugače ni dovolil žid. Vsa stvar je postala smešna in ta burka bo dolgo tlačila Buzdugo in ga ukrotila, ako ima količkaj časti v sebi.»

«Dosti imam prijateljev, toda nobeden ni zvestejši od tebe», je govoril orožniški nadporočnik, ko je bil šejk iznova prispel k njemu in se v izobilju radosti vzel po njem. Poljubil ga je med ušesi in pristavil: «O, da bi tvojo vdanost mogel preliti v človeško dušo, kakšen človek bi bil to!» Tisti hip so se združile in razpletle različne misli v njegovi glavi in spomnil se je vdane mu gospe Etelke. Gižnjenost se ga je polastila. Sunil je psa stran in ves razburjen je rekel s tresočim glasom:

«Kar je bilo, je prošlo. Pozabiva na to, gospod inženjer! V moji krvi leži neugasljivo sovraštvo do nepokornih Bošnjakov in pometal bom ž njimi, dokler se nam ne uklonijo. Uvažujte to moje prepričanje in lahko sva najboljša prijatelja. Tu vam je moja desnica v znak sprave!»

Vilar je vedel, da se hoče nasprotnik samo svečano in dostojno izluščiti iz zadeve, ki se je vršila zanj tako žalobno. Stopil je pred Buzdugo. «I jaz vam podam desnico», je rekel, iztežka prikrivajoč porogljivost v izrazu in naglasu. «Gospod nadporočnik, vi ste mi brez pridrška odkrili svoje prepričanje. Ceninim vašo odkritosrčnost, uvažujte i vi mojo. V moji krvi kipi globoka človekoljubnost do siromašne bosenske raje. Očitati ste mi nekaj, s čimer me ne morete razžaliti, namreč filantropijo. Ž njo hočem še nadalje pridobivati ljudstvo za cesarstvo. Po diametralno nasprotnih potih hodiva in nikdar se ne moreva sniti s takšnimi nasprotnimi nazori.»

Po teh besedah je nastopil povratno pot, kakor bi se mu zelo mudilo proč od te družbe. Pridružil se mu je Bajić in hitela sta po gozdu.

«Prav za prav je Buzduga sramotno pogorel. Si li videl, kako je izkušal zakrinkati svoj

polom?» je rekel Bajić, komaj dohajajoč prijatelja.

«Videl», je odgovoril inženjer. «Kdor nima srca, ne pozna pravega ponosa. Je li on vedel, da v pištolah ni svinčenk?»

«Od svojih sekundantov tega gotovo ni zvedel. Mogoče pa je, da mu je skrivaj povedal žid.»

«Tem večja sramota za oba.»

Pred Tuzlo je družba stopila z vozov in šla peš v mesto, da s svojim zgodnjim izletom ne bi zbudjala pozornosti meščanov.

Povabilu, da se udeleži popoldanskega izleta v han ob Spreči, se Vilar ni odzval. Obžalovaje se je izgovoril, da si mora poiskati stanovanje in pričeti z delom.

34.

Vilar je začel graditi most čez Jalo. Iztrebil je strugo, dal na obeh straneh dvigniti dovozno pot ter jel misliti o kamenitih stebrih, na katerih naj bi ležale mostnice. General je prišel, navadno v spremstvu adjutanta, skoraj vsak dan pogledat na delo. Pl. Merks je zameril inženjerju, ker ni prišel k njemu po navodila ter pregledat njegov načrt za gradbo. Vmešaval se je v delo in nasvetoval to in ono. Ker je začel tudi ge-

neral pritrjevati svojemu adjutantu, je delal Vilar po njiju nasvetih. Prve dni septembra sta šla general in adjutant na vojaške vaje, ki so trajale štirinajst dni. V tistem času je Vilar dogradil oba obkrajna stebra do polovice, in sicer po adjutantovem načrtu, dasi je dobro vedel, da sta preveč izpostavljena vodni sili. Koncem septembra je pričelo deževati in prigodilo se je, da je prva velika voda podrla in odnesla do polovice dograjeni most. General je potrtno stal ob razvalinah. Okrenil se je k adjutantu in rekel: «Ne zadošča, da dela inženjer, on naj dela tudi po svojem prepričanju!» Odslej je imel Vilar mir. Začel je graditi po svojem in delo je napredovalo. Ta nezgoda je povzročila, da se gradba ni dovršila v šestih tednih, ampak se je zavlekla do srede novembra.

Ves ta čas je Vilar stanoval pri Grgičevi majki. Poštena in skromna vdova je blagohotno skrbela za njegovo udobnost. Rajni Grgić je bil čevljar, ki si je bil z neverjetno štedljivostjo prihranil toliko, da si je kupil hišo od Turka, ki je že dvajset let prej slutil švabsko nevarnost, se ji umaknil in se preselil v Macedonijo. V dveh pritličnih, temnih in vlažnih sobah je prebivala majka s sinom Mijom, njegovo ženo in tremi vnučki. Mijo se je od svojega očeta navadil čevljarstva in

je za nekaj grošev na dan šival in krpal, kar mu je kdo prinesel. Vilar je stanoval v gorenji suhi in svetli sobi, kamor so vodile z ozkega dvorišča lesene odprte stopnice.

Že prvi dan nastanitve ga je klicala majka za gospodina Franja, čemur se ni čudil, ko je zvedel, da je majka sestra onega Bobojedca, kateremu je bil dovolil jemati drva na Konjsplanini. Ta siromak je zadnje čase prav pogosto prihajal z drvmi v mesto in večkrat je posestil tudi sestro, ki je včasih sama kupila tovor ali mu pridobila kupca. Brat ji je pravil o gospodinu Franju, ki je postal načelnik drvarjev, kako je pošten in dober, kako je uvedel nov red, pri katerem vsak dobro izhaja in je tudi on, bedni katolik, prišel do boljšega zaslužka. Kajpada se je majka razveselila podnajemnika, ki je zaradi svoje pravičnosti na tako dobrem glasu in ji je za sobo plačal več, nego je zahtevala. Za takšno velikodušnost je Hren pri prvi priliki pokaral gospodina Franja ter mu očital, da razvaja domačine in jih navaja k podraževanju vsega, kar potrebuje ubogi uradnik. Majka je živela od tega, kar ji je nesla soba, od bornega zaslužka pri Hrenovih in pa od medle krave.

Vilar je bil pod Konjsplanino obetal, da se potegne za Mušiča in Jovico in da njegovo pričevanje oba osvobodi iz ječe. Uspehi, ki

jih je že dosegel na torišču svojega delovanja, ugled, ki ga je užival v vsem okolišu Oskove, in nada, da si s poverjeno mu zgradbo jalskega mostu pridobi naklonjenost in priznanje tuzlanskih mogočnikov, vse to je rodilo v njegovi duši neko samozaupnost, od katere ni daleč do samoljubnosti. V zavesti duševnih zmožnosti je začel precenjevati svoje moči. Vedel je, da vlada vsepovsod sirova sila, vendar se je zanašal na pravico, ki je glasno govorila za oba osumljenca. Pričal je obema v prilog in trdil, da je edini krivec Atif Sarajlija.

Zgodilo se ni tako, kakor si je domišljal. Kar je povedal, je Lisinski vse zapisal v zapisnik, toda v zadevo s tem ni spravil jasnosti. Stvar je postala res zmedena. Vilar je prisegal, da je videl Sarajlijo par dni, preden se je našlo orožje, iti iz tiste kotanje, kjer je bilo baje skrito, prisegal, da je Sarajlija nesel pod pazduho nekaj v papir ali v cunje zavitega, navedel je za pričo Mrkezkovega Janeza, ki je pred avditorjem vestno opravil svojo dolžnost, toda Atif je spretno ovrgel te izpovedi, trdeč, da je v svojih poslih res hodil po tistih krajih, o skrivališču orožja pa ničesar ni vedel. Pač pa je on videl Jovico Miloševića prinašati od nekod orožje in ga je ovadil orožnikom. Če je bilo v tisti jami

toliko orožja, kdo ga je odnesel in kje je zdaj? je skrbno izpraševalo sodišče. O tem nihče ni vedel odgovoriti in orožništvo je brez uspeha preiskavalo Konj=planino. Preiskava se je vlekla pet tednov. Koncem septembra je vojaško sodišče spoznalo, da v tem slučaju sploh ni pristojno, ker orožje se je našlo pod streho, ne pa v rokah osumljencev. Tedaj je upoštevalo onemoglost in neškodljivost Mušičevo ter ga izpustilo na svobodo s pripomnjo, da bo starec vedno na razpolago, ako bi v nadaljnji preiskavi letel količkaj upravičljiv sum nanj. O Atifu Sarajliji je sklenilo, da je pač sposoben za vsak zločin, a po izpričevalih gozdarja Bierkopfa, stotnika Hvalibogovskega in nadporočnika Buzduge je državi vdan in prav poraben v določenem mu delokrogu. O Jovici je razsodilo, da ga treba kot človeka državi nevarnih nazorov, kot agitatorja in šuntarja izročiti civilnemu sodišču. Glavno pričo, inženjerja Vilarja, je označilo za verodostojnega človeka z neizvedljivimi, močno na socializem cika=jočimi nazori, za mladega uradnika začetnika, ki je sicer povsem zanesljiv, ki pa s hlepenjem po popularnosti in s svojo filantropijo zbuja v ljudeh neizpolnjive nade, s čimer ne vpliva pomirjevalno nanje; v zadevi osumljenca Jovice Miloševića pa pričuje morda s predsodki,

ki še niso popolnoma jasni. Lisinski je, opisujoč Vilarja, porabil vse opazke, ki jih je bil ob priliki preiskave v okrožju Konjzplanine zapisal v svojo beležnico. Nikakor ni hotel in mu tudi ni mogel podtakniti bratovščine z nezadovoljnimi in nevarnimi elementi, vendar pa se mu je zdelo potrebno, opisati zadevo vsestransko, tako da poreče civilni sodnik, ki jo dobi v roke: «Oj da — ti vojaški sodniki so korenjaki! Kako natančno in psihološko resnično so posvetili v ta zagonetni slučaj!» Mnogo je vplival nanj nadporočnik Buzduga, katerega je parkrat poklical, da napiše ž njim protokol.

Buzduga je hodil po onem dvoboju ves potrt po svojih poslih. Težila ga je zavest, da se ni osvetil inženjerju. Fizičnega zadoščenja ni dobil, moralno je pa sramotno propadel. Mnogi častniki so vedeli, da se zaradi dolgov ni smel pravilno dvobojevati. Kaj takšnega se pač še ni primerilo, zato ostane vsakemu neizbrisljivo v spominu. Na pravilni viteški dvoboj se hitro pozabi, toda o njegovem izjemnem bodo z zasmehom leta in leta govorili po vseh postojankah, kamor se polagoma razkrope častniki, ki so sedaj nastanjeni v Tuzli. To ga je peklo. Z inženjerjem se je sicer sprijaznil, ker ni mogel drugače, suho sta se pozdravljala, toda želo

je ostalo v Buzdugi, ki se ni dalo izruvati. Ta usedlina je povzročila, da je pred sodiščem pobijal Vilarjevo pričevanje. Namignil je na njegovo znanje z Danico, ki ga je zapeljalo v prezaupljivo občevanje z Jovico in mu zastrlo oči, tako da ne vidi jasno, kako ga zlorablajo nezadovoljneži in agitatorji. Povedal je tudi, da mu je že enkrat izpregledal nedovoljeno vmešavanje v orožniško uradno poslovanje, ker ni maral rezervnemu častniku napravljati neprijetnosti.

Major Lisinski je opisal zadevo tako pordrobno, da je bilo v obširnem aktu pač mnogo štiva, toda malo jasnosti, da Jovica ni bil opran in so padale na inženjerjevo pričevanje neke sence. Ko se mu je zdela stvar do kraja obdelana in premeta, je napisal na akt: *Videat Hvalibogovski!*

Pri mestnem poveljniku so spisi ležali tri dni. Vestno jih je čital. Stvar je segala močno v njegov delokrog. Za vsakim zapisnikom si je privoščil pol ure odmora, da premišljuje o vsebini ter spravi dogodke v stik in da se izprehodi po sobi, okrepi z žganjico ter poljskima generaloma na steni izpusti iz svoje pipe oblak dima pod nos. Ko je bil tretjič prečital protokol z orožnikovimi podatki, se je pri odstavku, kjer je Buzduga namignil na Vilarjevo znanje z Danico, ustavil. Pošetal

je po sobi, dolgo je mislil, naposled je sedel ter zapisal v svojo beležnico: Hercegovko bi trebalo zaslišati. Vsiljevalo se mu je mnenje, da je v zvezi z dogodki morda tudi deklica, ki jo je sam občudoval v hanu ob Oskovi. Čudno se mu je zdelo, da Lisinski ni poklical Miloševićeve sestre za pričo. Pripisoval je to majorjevi delikatnosti napram ženstvu, ki se mu pa v tem slučaju ni zdela umestna. Deklica je bivala pod eno streho z agitatorjem, ž njim je ustanovila prepovedano šolo, od njega in otrok je mogla mnogokaj zvedeti. Ako se je našlo eno skrivališče orožja, utegne biti jih še petdeset v gorah med Tuzlo in Sarajevom. Tako je modroval Hvalibogovski. Iz aktov se je že tudi uveril, da Atif Sarajlija ni več na pravem mestu. Ljudje ga v tem okraju preveč poznajo, ogibajo se ga, oprezno se vedejo v njegovi navzočnosti, zato ne koristi toliko, kolikor velja državo. Res se kaže uslužnega, a prekanjen je in ona dva dragocena handžarja, ki mu jih je bil nekoč prodal, sta prišla morda prav iz onega skrivališča, o katerem se toliko govori v obtožnici. Uvažujé te domneve je sedel ter pisal mestnemu poveljništvu v Mostaru, da zamenja enega svojih konfidentov za Sarajlijo. Teden pozneje je Atif za vselej izginil iz tuzlanskega okraja.

Jovica je prišel z vsemi sodnijskimi listinami vred v oblast civilnega sodišča. Tu so ga z ozirom na njegovo agitatorsko silo in na kritični položaj v zasedenih deželah pustili v preventivnem zaporu in so malone pozabili nanj.

Poleti 1881. leta so bili na Dunaju zaradi dežel, ležečih južno od Save, v velikih skrbeh. V prejšnjem letu se je bila nezadovoljnost ljudstva že nekoliko polegla, mogočno pa je zopet vzrastla, ko se je začela centralna vlada 1881. leta na odločno priganjanje vojaške stranke, brez katere se pri nas ničesar ne zgodi, resno pripravljati, da uvede v deželah vojaško obveznost, kakor jo je namepravala dvanajst let poprej uveljaviti v južni Dalmaciji, kar se ji takrat ni posrečilo.

Stojan Kovačević, še izza 1869. leta znani in od takrat mnogo imenovani četaški vodja, ki je po okupaciji izginil s pozorišča, je začel zopet zbirati četo in je z veliko drznostjo izvršil nekaj roparskih napadov v okrajih Gacko in Nevesinje.

Druge čete so vznemirjale konjiško okolico; tudi v fočanskem okraju so prisilili razbojniki, nastopajoči vedno smejeje, ondotno slabotno garnizijo k neprestanim, večinoma brezuspešnim pogonom.

Ob pripravah za uvedbo brambnega zakona v južni Dalmaciji v juniju 1881. in z rebelskim odporom Krivošij je nastal prvi konflikt, ki je spravil dogodke v tok in povzročil, da so se pokazale v očividnih oblikah morda še v zelo nedoločnih obrisih tudi v istorodni in enakousodni Hercegovini se nahajajoče tendence.

Krdelo oboroženih Krivošijcev, ki so si z odločnim nastopom takoj pridobili simpatije svojih sosedov, je postalo tako rekoč jedro nezadovoljnežev; iz odročnega gorskega zakotja na severu kotorske zatoke naj bi prišlo geslo za splošno vstajo.

Vlada je porabila vsa sredstva, da bi pridobila Krivošijce za novi zakon: pregovarjala je župane, nameravala je prebivalstvu goratih krajev zabraniti pristop k obmorskim seliščem ter pregovoriti Črno goro, da postavi kordon in zapre mejo za prenos živil v Krivošije, hoteč tako izstradati uporni okraj. Ker se ta namera zaradi nasprotujočih političnih in lokalnih razmer ni dala izvesti, je poslala 7. novembra kotorskega pravoslavnega škofa, da poseti župniji v Ledenicah in Dragalju ter svari narod pred nepremišljenimi koraki. Toda škofa je ustavilo oboroženo ljudstvo že pri Ledenicah, tako da se je moral s spremstvom vred vrniti. Prav tedaj je vdrla četa

Stojana Kovačevića v Krivošije, na kar sta osamljeni orožniški straži v Ubljih in Dragalju zapustili svoje mesto. Vedno več čet je prihajalo iz Hercegovine. Opustošile so trdnjavo v Dragalju, razrušile stražarnici v Crkvicah in Ledenicah ter zažgale nekaj javnih poslopij. Vznemirjati so začele celo obmorska selišča. Sedaj so spoznali na Dunaju, da ima ta peščica ljudstva veliko odporno silo v sebi, proti kateri ne opravi ničesar ugled dalmatinskega cesarskega namestnika, obenem vojaškega poveljnika Rodića, ki je šel novembra v pokoj, niti njegovega naslednika generala Jovanovića. Krivošijska upornost se je nagloma razširila po sosednji Hercegovini, in ko je vlada 4. novembra razglasila brambni zakon tudi za obe zasedeni deželi, je zahrumelo po vseh okrajih od morja pa do srbske meje, dasi je bila uveljavljena samo dveletna vojaška služba in je oblast poučevala, da se bodo pri vojakihi strogo ščitili mohamedanski verski običaji. Takrat je Avstrija začela razpostavljati svoje vojaštvo na najbolj ogrožene točke ter pošiljati nove čete v vse tri dežele. Odslej novine niso več pisale o hercegovskih in krivošijskih razbojnikih, marveč o urejenih vstaških četah, katerim stoji nasproti pomnožena c. k. armada.

Vilarjeve misli so se tudi v Tuzli mnogo pečale z Danico in z razmerami v drvarski koloniji. Dobival je od tam poročila po Bobojedcu, ki ga je posetil vsak teden vsaj enkrat. Če ga ni dobil doma v sestrični hiši, je zavrnil k jalskemu mostu, da vidi svojega dobrotnika in mu potoži svoje gorje. In pravil mu je, kako se je na planini vse izpremenilo na slabše. Oni Birkov s pasjimi zobmi mu je prepovedal drva, tako da se ne more založiti ž njimi za zimo.

Vilar se je razjezil. «Zakaj se pa ne sklicuješ na moje dovoljenje, da smeš jemati dračje, ki sicer segnije!» ga je pokaral.

«O gospodine Franjo, jezik se prilepi h gol-tancu, če stojiš pred takšnim grozovitim človekom, kakor je Birkov. Kako bi se bunil bedni katolik!» je vzdihnil Bobojedac. Potem je priznal, da usmiljeni delavci skrivaj vzemo kakšno vejo ali platišče in mu zvečer privlečejo v Pilić, toda to je komaj tretji del tega, kar je smel prej vzeti.

Drugikrat je pravil, da je Birkov uvedel zopet stari red pri delavcih: hrana je slaba, nalagajo se globe; da bi se kdaj odpravile znamke, o tem še misliti ni — tako je rekel pri poslednjem izplačevanju strašni gozdar.

«Gajer se napije že zjutraj in potem uganja sitnosti, da ga ni moči prenašati. Drvarji se togote in si žele nazaj dobrega gospodina Franja. Pravijo: Ako njega ne bo, ustavimo delo in gremo tja, kamor solnce zahaja.»

«Kje je to?» je vprašal inženjer, videč, da postaja siromak domač, zgovoren in zaupljiv.

«To je v pokrajinah kraj debelega morja, tam se ljudje preživljajo s kamenjem. Vlada je izprevidela, da na krševitih hercegovskih tleh ne zraste toliko, kolikor treba za življenje, pa je ukazala graditi velike kamenite trdnjave, vojašnice in stražarnice. Pri teh zgradbah je baje zaposlenih na tisoče delavcev. Kdor hoče lomiti, obdelavati in donašati skalo, vsak si zasluži kruha. Gospodine Franjo, povej ti meni, ali je res v zemlji kamen, s katerim se lahko skuha kosilo? Slišal sem praviti, pa ne morem verjeti, Boga mi!»

«Istina, Ante! V nekaterih krajih je pod zemljo vse polno okamenelega lesa. Pri nas ga kopljejo in kurijo ž njim.»

«Res učeni so vaši ljudje», je pohvalil Bobo jedac in naslonil desno uho na ramo. «Pa tudi pri nas so navihani. Evo, to nedeljo je prišel v delavski tabor na Konjplanini človek, Vlah, ves razcapan, zbit in medel, kakor bi živel od samega kruha in hladne vodice. Prišel je, kakor bi bil padel z neba, nihče ni vedel odkod.

Ob vsakem boku je imel torbo. Jemal je iz torbe majhna razpela in svete podobice ter jih prodajal za majhen denar. In pravil je Vlah, da so našli na Črni gori v zemlji gorljiv kamen. In modri vladar one pokrajine je sklenil kopati tisti kamen, kuriti ž njim in ga prodajati čez morje. Ker nima zadosti delavcev, jih vabi v svojo deželo, kjer jih hoče bogato plačati. Nekateri drvarji so verjeli, drugi so se muzali in vprašali Vlaha, zakaj ima v torbi nove opanke. «Da jih obujem, kadar se razležejo stare, ker mnogo sveta mi je treba prehoditi s svojo robo», je odgovoril. Samo eno uro se je mudil pri delavcih, potem jo je odkuril, tako da nihče ni vedel kam. To je bilo dopoldne. A popoldne so že prisopihali zaptije na Konj-planino izpraševat po Vlahu. Radi bi se bili seznanili ž njim. Drvarji so vse lepo povedali in nekateri so trdili, da so Vlaha dvignile božje podobice v zrak ter ga odnesle preko Zeleboja in Kravanje.

«Kaj misliš, Ante, da je bil tisti Vlah s podobicami kak ogleduh in šuntar?»

«Kaj pa drugega? Čemu pa je imel nove opanke v torbi? Nekje v planini je vrgel svete podobe v špiljo, si prebarval obraz, obul nove opanke in zbežal. Eto, gospodine Franjo, sta viva — jaz stavim za svoj turban, ti pa za svojo tedensko plačo, da najdejo sčasoma v

planinskih brezdnih cele oltarje božjih razpel in podob.»

Vilar se je čudil stvarjem, ki se gode v njegovem okrožju. «In Atif Sarajlija — ali še sedi gori na tisti skali?» je vprašal.

Bedni katolik je pritrknil z glavo. «Jok, ni ga več! Mera njegovih hudobij se je napolnila do vrha. Pravijo, da so mu dokazali njegovo lopovščino z orožjem in ga zašili. Jedva bo več vohunil po naših krajih.»

Vilar se ni mogel ubraniti, da ne bi kaj pozvedel o Danici. «Ali si bil te dni v Mušičevem hanu?» je vprašal in kazal ravnodušnost.

Prekanjeni Bobojedac je precej uganil, kam meri ta radovednost. Segel je po globok vzdih in odgovoril s hvalospevom: «Daj ti Bog milost svojo, gospodar ti naš, gospodine Franjo! Blagoslavljaljaj te do konca življenja, da bi doživel mnogo krepkih in učenih otrok! U, kakšna deklica je Danica, oprost, da govorim o njej! Naj bo Vlahinja, a hvaliti jo moram. Kako tiha, vdana, pripravna za vsako delo in učena! Pred včerajšnjim sem bil v hanu z vso svojo bosotinjo. Morda sem letos poslednjičkrat tovoril v mlin par ok koruze. S čim pa naj kupujem žito, ko so mi prepovedali drva na planini! Gladovali bomo pozimi in umirali, ako se ne usmili dober človek moje drobne dečice. U-u! No, da vidiš, gospodine Franjo,

kako se je igrala Danica z mojo sirotinjo. Kot da je deset let stara, tako je sedela in se sme-
jela ž njimi v travi. Moja najmlajša dva je
naučila jahati na mojem konju, najstarejšo
hčerko mi je počesala in ji spletla kite. Uf, to
je deklica!»

Inženjer je buljil oči in poslušal, zadovo-
ljen, da je vsaj nekaj slišal o Danici. Naposled
je bogato obdaril možaka. «Kupi si kave in
kruha za svojo bosotinjo», mu je rekel. Bobo-
jedac se je tako privadil teh darov, da je po-
zno v noč čakal pri svoji sestri na dobrotnika,
ako ga ni bil našel pri mostu. Postal je poštni
sel med hanom ob Oskovi in mestom. Če je
videl, da gospodin Franjo kaj odlaša ali mečka
z nagrado, je zavzdihnil ter rekel, da zdaj ne
ve, kdaj pojde zopet v Mušičev han, ker tam
nima nobenega opravka. Vilar ga je razumel
in mu kupil poln meh koruze, da ima kaj
opravka v Mušičevem mlinu.

Danici je postal Bobojedac najprijetnejši
gost in naročnik. Ni bilo treba baš njega, da
se spomni gospodina Franja. Saj je mislila
ves dan o svojem idealu moške popolnosti, ki
gradi daleč za hribovjem most, in sama je
ves dan gradila most do svoje sreče. Zamiš-
ljena je šivala novo jopico, a delo ji ni šlo več
tako hitro izpod rok. Mnogokrat ji obstanē
roka, skoraj dih ji zastane, oči se upro v kaj

nevažnega na tleh, zastrme v bilko slame ali v kupček pepela, v lonček za kavo ali v nezumiti findjan, ob katerem pipajo odebelele muhe; nepremično sedi, kakor bi spala, tako tihe so sanje njene sreče. Vazku se je sčasoma zdelo čudno, da so njeni presledki v vezenju tako pogosti in dolgi, zato jo je večkrat pokregal in izpodbudil k delu, češ: Gospodin Franjo se povrne in jopica še ne bo dodelana. Vzneseno ime gospodina Franja, neizbrisno zadovolbeno v njeno srce, jo vselej predrami in iznova sladko pretrese. On ji bo stal vedno na strani in tudi brata ji reši iz ječe. Tiste dni se ji je v ljubezenskih sanjah rodila prečudna misel, ki jo je začela precej izvrševati. Iz obeh oprsnih delov jopiča je populila toliko všitih cvetic in metuljev, da je dobila prostora za novo tvorbo: na prazno mesto je začela všivati na levo, srčno stran nekoliko razkoračenega mladeniča, ki drži v iztegnjeni desnici rdečkasto-rumeno jabolko, na drugo stran pa lepo deklico, ki izteguje roki proti jabolku. Morda bi se namrdnil ostroumen kritičar, kakšen Dalajlama učenosti — Bože, kako mnogo se jih je zaredilo dandanes na svetu! — morda bi trdil takšen nezadovoljnež, da je nova tvorba pokvarila estetski okus in užitek, toda umetnica je tako hotela. Niza Danica nit k niti, jih ureja po svojem bistrem razumu

ter neprestano misli o njem, kako gleda na njo, ji ponudi usodni sad, jo prime za roko in kako je bila ž njim pri slovesu. Solze njenosti se ji nabirajo v očeh, pa ona jih zadržuje, da bi jih ne videl Vazko. Včasih zbeži v navalu sladkih občutkov od brbljavega dečka, steče k Oskovi, sede kraj mlina na skalo in gleda v šumeče pene, zlateče se v solčnih žarkih. Nič ne ve in ne hotela bi verjeti, da so modrijani proglasili vsako ljubezen, pa naj traja še tako dolgo, za pozlačeno peno. Ko se vrne naposled vsa zamišljena v han, jo izprašuje umni in vse raziskujoči Vazko: «Mar iščeš štiriperesno deteljico, kaj li? Ali šteješ stopinje, ki jih je naredil todi gospodin Franjo?»

Kadar pride Bobojedac, se njena pazljivost prevrne nanj. Večkrat gre krog njega: zdaj se skloni po čibuk, ki mu je padel na tla, zdaj pobere suhljad, ki se mu valja pri opankah, ali findjan, ki ga je pozabila na klopi, celo s cunjo pride brisat klop, kjer sedi imenitni mož, kar se sicer nikdar ni zgodilo, ker ni bilo v navadi. Nastavlja uho in utripajočega srca pričakuje, da zine možak in izpusti resilno besedo. Toda ta le počasi pripoveduje, kaj je v mestu novega. «Oni most, čigar zgradbo je poveril carski general našemu željirju, bo takšen, da mu ga ni para daleč na-

okoli.» Tako konča po priliki in s tem zadene v živo pri Danici. Zdaj ve, da še živi njen ljubimec. Njena lica zagore. Prinese lonček kave in napolni findjan. Bobojedcu se zazdi seja na klopi nepripravna, zato zdrkne na tla, počene na peti. Pomalem odsrkava gosto črnino, z dlanjo si briše brke in vljudno ter grozno obenem se mu bliska izpod nasršenih obrvi. Kuj železo, dokler je vroče, si misli in še pritakne besedo, s katero vkuje gospodina Franja v zvezde. Še en findjan kave dobi, na kar obmolkne, ker ognja noče gasiti s slamo. Vazko cepi na oglu drva za zimo in posluša. Tisti most ga začne zanimati. Ker Ante ne da več besede od sebe, ga vpraša: «Ej, Ante, bo li oni most takšen, kakršen je mostarski, ki je naslikan v Daničini knjigi?» «Ne vem, kakšen je mostarski, a jalski bo lep in za večnost. Učen je gospodin Franjo, sicer bi ga ne klical carski general k sebi», odgovori bedni katolik, pokima z glavo, natrpa čibuk in poškili po tretjem findjanu, ki se mu še tudi napolni. Vazku zaroji misel o osvoboditvi Mušića in Jovice. Na primerno vprašanje dobi zatrditev, da gospodin Franjo gotovo osvobodi oba, a treba čakati, ker gospoda je kasna. «Gospodin želir bi precej pomogel, on hitro vidi in precej ve, kaj je prav, toda sodnik počasno gleda v pisanje.» Deček pritrkne

z glavo in z jezika mu zdrkne kletvina, grozeča sodnikovemu svetcu z neko neslanostjo. Pazna deklica nažge Bobojedcu duhan, potem sede, vzame jopico v roke in z iglo snuje od nalične strani do narobne in obratno. Ante gleda z levim očesom na tvorbo, vidi v obrisih razkoračenega možica z jabolkom v roki, prisrkne kave, potegne iz čibuka ter pljune, hvaleč Boga, da je poslal poštenega in učenega gospodina Franja v Bosno. Ko se naposled dvigne ter misli, obotavljajoč se plačati kavo, zve, da mu je odpuščen ves dolg. I Danica ume biti darežljiva, dasi je silno uboga. Prekanjen nasmeh mu spreleti lice, ker z vsem je zadovoljen, posebno z odpuščanjem dolgov. In pobožno zamrmlja v svoj brk: «Bedi je vsak dolžan. Dal Bog, da bi nam bili tudi pred prestolom božje milosti tako lahko odpuščeni naši dolgovi!» Potem gre, da sede na konjiča, ki neprivezan dremlje pred hanom. Danica gre za njim. Bobojedac se skobali na suhega in mrtvičnega trpina, v katerem pod takšno težo nekaj zabrboče, kakor bi se cvrli ocvirki v ponvi. Ko ga okorni in zatepeni jezdec prvokrat dregne z železnim stremenom v trebuh, se žival predrami in izpregleda; ko ga buhne drugič, pomiga z glavo in repom, a premakne se šele tedaj, ko začuti šibo na vratu. Bedni katolik se šele sedaj spomni,

kaj mu je naročil gospodin Franjo. Glavo okrene proti deklici in zroč na njo z levim očesom, reče: «Pozdravlja te želir z jalskega mostu», — a sam zase zvijačno pristavi: «Žvižgati treba in ovce gredo za pastirjem.» Tudi Danica pošlje pozdrav gospodinu Franju. In dolgo gleda za počasnim jezdecem, ki je tako srečen, da bo že jutri videl onega, čigar podoba bo do konca življenja nosila pod svojo jopico.

Ob večerih, ki so postajali že dolgi in hladni, čepi Danica sama zase pred Drljačkino hišo, stiska roke pod jopico ter gleda v mirno nočno globino, vso polno svežosti in dišav. V temnih obrisih stoje pred hišo pritlikave češplje; skozi šibke in ogoljene veje se rišejo tršasti hrasti velikani kakor mrki stražniki planine; za njimi se v neprodirni temi spaja Zeleboj s Kravanjo. Dočim že gluha noč ziblje zemljo in vleče od nekod tanke meglice, da pokrije ž njimi hrib in plan, je na nebu še vse svetlo. Belkaste lise večernega sijaja se razlivajo po vsem nebosklonu, kakor bi zapad podajal vzhodu roko, in v blede nebesni svetlobi so razstlani višnjevskasti oblaki kakor otoki po dalmatinskem morju. In tam na severnem kraju leži velik otok, podoben prostoranemu cesarstvu, katero je videla Danica z vsemi njegovimi gorami, rekami in mesti

narisan v svoji šolski knjigi. «Bog ve, iz katere pokrajine tega silnega cesarstva je prišel oni, ki se ga je tako močno oklenila moja misel», premišljuje deklica, vsa zatopljena v svojo srečo. Vsenaokrog sama tihota, le sova zdaj pa zdaj tužno zaskovika v planini, kakor bi zajavkala gorska vila pod udarci gozdnega škrata. Takšno vpitje, hripenje in grgotanje je Danica slišala v Hercegovini, ko so Turki morili ujete vstaše.

Preteklost in sedanost sta se zlili v njeni domišljiji. Kakor je bila prva ob vstaji in po smrti staršev grenka in prazna, tako je druga sladka in bogata. Poprej je lazila po temi, zdaj ji sveti mogočna luč na praznik življenja. Kakor otrok, ki jemlje iz stavbne skrinjice kocke in gradi ž njimi veličastne hiše, cerkve in gradove, jih podira, vse križem razmetava in zopet postavlja, tako je delovala njena domišljija: ustvarjala je čudežne svetove, kjer več ne vladajo naravni zakoni, kjer se izpolni vsaka želja in vsako hrepenežje, ker nimata moči ne snov ne sovražnost in se izvrši vse, karkoli je komaj slutila duša, ko je bila še vsa vkovana v bedno telesnost. Frej je mnogo mislila o Jovici, kadar je bil odsoten, a zdaj je skoraj pozabila nanj, tako mogočno je priplaval na površje njenih občutkov gospodin Franjo: polastil se je vsega

občutljivega ustroja njene notranjosti. Nekdaj je ljubila brata, oboževala njegov nravni heroizem, njegovo moško odločnost, celo njegovo prezirno in asketsko vedenje napram ženstvu, sedaj je njeno srce ohladnelo, njeno uho je oglušelo zanj, nekako drobila se je njegova junaška postava, ker vso njeno domišljijo je zavzel gospodin Franjo: stopil je pred njo, ji zastrl oči, da so bile slepe za ves ostali svet. On je neomejeni gospodar njenih misli; kakor globoko zabirajoči plug po mehkem polju, tako pojde ljubezen do njega ž njo do groba.

Večkrat je sklenila, da pojde z Bobo jedcem v Tuzlo, ker hoče videti gospodina Franja, toda sramovala se je razodeti takšno željo. In v sanjah se ji je prilaskala druga misel: sama gre pojoč preko hribov in dolin z neizrekljivim hrepenenjem v srcu; vsa trudna in onemogla od poti in duševne bolesti zagleda pred seboj mesto s kupolo pravoslavne cerkve; v solncu se blešči zlati križ nad njo in v njegovi senci stoji mnogo belih minaretov. Pri jalskem mostu zagleda gospodina Franja, poklekne predenj, oklene se njegovih kolen in doslej neznan blaženost se razlije po njenem bitju. Bdeč je zavrgla to misel: sramežljivost in strah pred samotno potjo sta jo odvrčala od nje.

Treznejši je bil Vilar, ki je bil že davno okusil prvo ljubezen in je imel že vse jasno načrtano pred seboj in si zlatih gradov ni več stavil v oblake. Mislil je o Danici, kolikor se spodobi, toda njegov organizem ni bil tako uravnan, da bi bilo v njem v gotovih časih prostora samo za žensko. Sicer se ni povzpел na stališče takšnega asketa, kakršen je bil Jovica, ki je s svojo revolucionarno dušo preziral oba vladarja človeštva: feminizem in materijalnost, a toliko se je nagibal na zdržljivo stran, da se je umel zatajevati tudi sredi najhujših ljubezenskih navalov. Toplo se je spominjal Danice, toda v njegovi široki duši je ostalo še mnogo prostora za druge stvari. Imel je jasen pogled za vse, kar se godi krog njega, in voljo, ne zatisniti očesa, ako se godi krivica. V prejšnjih časih je bil tudi on nekaj cinika, ki je prisiljeno poslušal umazane pogovore v javnih lokalih in jim ni ugovarjal, ki je molče šel mimo krivice in je z žalostjo v srcu zatisnil oči, da bi je ne videl, ker se je takrat še sramoval svojih boljših občutkov. Bosenske razmere pa so mu odprle oči in tako gorostasne so se mu zdele, da je javno grajal vse, kar je bilo vredno graje. Mislil, govoril in delal je drugače nego oni na otoku, zato je veljal za neumestnega filantropa ne samo nadporočniku Buzdugi, am

pak malone vsem, ki so hodili v kazino. Kakšno onemoglo rahločutnost bi mu bili še odpustili, dasi sami še tiste niso bili zmožni, ko pa so zapazili, da se je ž njo priljubil nezadovoljnim ljudem, so začeli pikro gledati nanj ter mu podtikati nevarne zveze, o katerih nikdar mislil ni. Pod Konj-planino se je zameril orožnikom, za svojega bivanja v Tuzli pa tudi vojakom. To se je zgodilo zaradi majkine krave. S tem stopa novo bitje na pozorišče mojega romana in jaz mu rade volje odprem vrata v novo poglavje.

36.

Stara Grgičevka je imela v lesenem hlevu za hišo suho kravo, ki je dajala dosti mleka, kadar je dobivala dobro krmo. Zadnje čase jo je zelo skrbelo, kaj bo s to ljubo živaljo. Pod turškim gospodarstvom jo je smela paсти po vseh rebrinah nad mestom, na te razsežne pašnike je takrat gonil živino vsak, kdor jo je imel. Pod avstrijsko vlado se je vse izpremenilo. Ta je darovala del teh pašnikov sestram božjega usmiljenja, na drugem delu so se vežbali vojaki in nekaj so jih zagradili begi, ker jim je nova uprava naložila nanje davek. Majka ni vedela, kje pasti. Nabirala je s snaho ob poti in njivah zelišč

ter nosila domov. Pozimi je nameravala dati kravo na kmete k bratu v rejo. Bobojedac bi jo bil nagnal v hosto, kjer bi si po zgledu njegovega konjeta sama iskala živeža. Morda je umna žival slutila svojo bodočnost, pa je hotela poskusiti, kakšno je vlačuganje na svobodi, morda se ji je zasmilila majka, pa ji je hotela lajšati skrb za hrano in sama poskrbeti zanjo, verjetnejše je, da jo je spomnil prazni želodec na socialno vprašanje in jo pognal na težko pot s trebuhom za zeliščem; naj bo tako ali drugače, res pa je, da se je neko prekrasno noč izmuznila iz nezaprtega hleva, vohala po ulici gor in dol, mulila kraj potov in v dobri slutnji pribirkljala na posled pred kazino. Tu je dolgo opletala, veseleč se zvezd in druge nočne prirode ter gosposkega vonja, ki je prihajal s kazinskega vrta. In ni se mogla ubraniti vseobčemu hlepenju po čim večjem užitku: fini vonj, lasten vsem koritarjem in žlebarjem, ji je pokazal v zelenem plotu odprta vratca, skozi katera se je potisnila v črni greh. Ko je stala onkraj plota, je kolovratil po oglajeni poti sredi vrta poslednji pijani gost iz kazine. Zanj krava «haje i nehaje», ker mikale so jo boljše stvari. O, blagor mu, komur je dano priti k polnemu koritu! Ta je morda tako skromen in čednosten, da niti ne ve, kje je, no drugi,

ki nismo tam, vemo, da je tam dobro, in vedela je tudi krava. Na vso sapo je šavsala in hlatala po sočnih rastlinicah, dokler se ni na vzhodu pokazala prva krpica dneva. Tedaj se je spomnila, da se spodobi po slastnem telesnem uživanju zatopiti se v premissljevanja, za kar se ji je jutranje razpoloženje narave zdelo zelo primerno. Legla je na pot, kjer se čez dan in do pozne večerne ure šeta tuzlanska gospoda. Spokojno prežvekujoč je dolgo zrla na solnčni vzhod ter se čudila, kako iz malega zraste veliko. Prešerna radost se ji je razlivala iz polnega želodca na gobčne poteze. Nagledavši se naravnih navlak, se je poglobila v socialno vprašanje, ker nekaj mrvic tega velikega vprašanja se je bilo tudi njej, kakor vsem drugim stvarim, ki so obtežene z želodcem, zadoblo v možgane. Zakaj ni vedno tako, kakor je bilo nocoj! Toliko je dobrot na svetu in poštemu bitju so zaprte! Zakaj ni svet tako ustvarjen, da bi nežno rastlinje samo frčalo v odprte gobce! Po tem pametnem vzdihu je začutila žejo, kakor jo začuti človek, kadar se je do sitega najedel in namislil. In glej — v ta dobri čas se je zgodilo kakor v pravljici: jedva je pozelela, že je stalo pred njo. Kraj poti so se šopirili krasni šopi pisane trave, kimajoči pod srebrno roso. Šavsnila je po travi

ter polizala ž nje biserno vlago. Tedaj pa jo je dohitela usoda maščevalka, ki stoji vedno v službi samopašnikov in okrutnikov. S ceste je stopil na vrt brkast vojak, za katerim je tovorilo pet Bošnjakov drva za kazinsko kuhinjo. Ko je brkič naletel na kravo, ovirajočo promet, se ni malo začudil; ko pa je zagledal vse polno svetločrnih mlincev na oglajeni poti, koder se šetajo gospoda in njegov gospodar stotnik Hvalibogovski, se je zgrozil in razsrdil. Izdrl je iz prvega tovara debel sklesek ter začel ž njim udrihati po živali, kakor bi ji hotel zmleti kosti. Ko ji je odbil desni rog, je boleстно zamukala in vstala. Zdajci jo je spoznal prvi tovornik, naš znanec Ante Bobojedac. Zamahal je z rokama ter rahlo prijel vojaka za ramo, rekoč: «Oj brate mi po Bogu, gospodar ti naš, ne tolci, kakor se bije s tolkačem po kamenju na cesti! To je krava moje sestre Mare Grgičeve, bedne katoličanke. Vrt ima vrata zato, da se zapirajo. Da jih je snoči zaprl eden tvojih služabnikov, krava bi ne bila mogla grešiti», na kar je pritajeno in vščipljivo pripomnil drugi tovornik: «Gospoda in psi ne zapirajo vrat za seboj.» To je vojaka še bolj razkačilo in je zavpil: «Zakaj imajo pa čuži vrata pri hlevu, a? Ušivci, cigani, puntarji! Vse postreliti!» Bobojedac je preplašen skočil za dva koraka

nazaj in vojak je iznova začel mlatiti po kravi. Prenehal je, ko je videl, da ji je prebil zadnjo nogo, ki jo je žival iztegnila otrplo in nerabno. Ta rabuka je privabila še dva vojaka, ki sta skočila iz kazine tovarišu na pomoč. Vsi trije so se uprli v žival ter jo zarinili na kazinsko kegljišče, kjer so jo privezali k ograji. Potem so stopili v krog na vojno posvetovanje.

«Za slano vodo drvé ovce, za vodo gremlin, za travo krava», je izpregovoril Bobojedac ter ponižno naklonil glavo. «Krava je nedolžna kakor pšenično zrno.» Čez hip je zaprosil, naklonivši glavo na desno ramo: «Dajte jo nazaj, kaj naj počne moja sestra brez nje!» In zopet čez hip je vzdihnil ter se zlagal: «Bedna katoličanka bo molila za vas, gospodarji vi naši.»

Vojno posvetovanje je bilo končano in prvi vojak je razglasil: «Hajdite, čuži, in polizite nesnago na poti, pa bo krava vaša.»

Tedaj je zakipelo v drugem tovorniku in zadrl se je: «Kaj — mi naj polizemo! Nismo lizali niti pod sultanom, pa tudi pod novim carjem ne bomo! Nismo vaši psi, tudi psi bi ne lizali!» Ta moška beseda je prestrašila Bobojedca. «Dolg je tvoj jezik, prokleti Vlah, in zanj boš visel gotovo še na drevesu», si je mislil.

Tovorniki so zmetali drva, pobrali borni izkupiček in odšli. Bobojedac je hitel k Grgičevim, da naznani nesrečo. Sestre ni bilo doma, ker pol ure je bila že z doma in iskala kravo. Sporočil je Vilarju, ki se je pokazal na oknu, Daničin pozdrav, dasi tistikrat ni bil nič v mlinu, potem mu je povedal dogodek na kazinskem vrtu in ga prosil, naj on posreduje, da pride krava nazaj, ki itak ne bo za drugo nego za mesarja. Inženjer je obljubil svojo pomoč, zaprl okno in se začel napravljati.

V tem je skrbna majka pretekla že vse mesto. Vse je preiskala. Naposled je zaperila sledove kravje poti, ki so kazali na kazinski vrt. Nič dobrega sluteč je stopila vanj. Ostrmela je, ko je našla žival privezано s konopcem in tako razmrevarjeno. Skočila je k njej in jo stokajoč hitela odvezavat. Tisti trenutek je stopil k njej brkasti vojak ter jo neprijazno prijel za rokav. «Premila majka, ta krava je zdaj naša, ker smo jo zaplenili na našem ozemlju. Plačala boš vojno odškodnino, ako jo hočeš vzeti nazaj. Razumela?» Tako je v slabi srbohrvaščini govoril brkič in da bi majka bolje razbrala položaj, ji je pokazal deset prstov ter ji pred nosom posvaljkal s palcem in kazalcem češ: Plačala boš!

Kadar je trebalo plačati, majka niti najčistejše srbohrvaščine ni razumela, kaj še takšno žlobudranje. Ker ni mogla hitro razplesti vozla, je segla v nedrje po pipec, da kakor veliki Aleksander v škripcih prereže voz. Pa vojak ni pustil. Prijel jo je od zadaj za krilo in jo s takšno močjo odtegnil od krave, da se je starka opotekla in povalila na grmiče odcvetajočih se begonij, pelargonij in fuksij, ki so se šopirili pod kegljiščem. «Zulumčare švabski!» je zakričala, pobirajoč svoje kosti in ko je bila prišla do sape.

Vojak se je iznova razsrdil, ker besedo švabski je smatral za razžaljenje časti, vrhu tega mu je bilo žal pomandranih cvetic. «Marš ven, marš, marš!» je zakričal, prijel starko za suhi tilnik, jo tiral k plotu, ki je tudi za kegljiščem ograjal vrt, in jo pahnil skozi vratca na pot. «Tukaj čakaj, kolovrat stari! Buta! Krava pride šele preko protokola in konaka v tvoj hlev — kadar plačaš globo.» In je z zapahom zaprl vratca.

Majka ni vedela, kaj je protokol, a globa in konak sta ji bila znana. Vedoč, da je med njo in mučiteljem plot, preko katerega je ni mogel doseči, je zdajci vsa razkačena odprla zatvornico svojim psovkam. «Kaj, še globo naj plačam zato, da si mi ubil kravo? Čakaj jastreb švabski, lopov, prašič mastni — za

tožim te v konaku, pri carju častitem te bom tožila, da mi plačaš žival! S to desetorico nohtov se preživim jaz — dvignila je roki — a ti živiš s tujimi žulji, ciganče smrdljivo, gavran črni —»

Vojak psovk ni ostal dolžan. «Molči, brez zoba kuzla! Da znaš tako delati s svojimi nohti, kakor umeš z gobcem, sedem debelih krav bi ti stalo v zaprtem hlevu.» Še drugih cvetk ji je nasul, vzraslih na vojaškem polju.

Ona za plotom je nadaljevala: «Ječa naj ti postane domača hiša, če jo še kdaj uvidiš, ti steklina švabska! Žena tvoja naj vso deco tvojo zapored poljublja na mrzle, posinjele ustnice, za kugo naj pocepa tvoja živina in sam crkni za plotom! Kolne naj te majka na tvoji smrtni postelji, očrni naj tvoj obraz liki gruda ledu, kosti naj ti gnijejo pri živem telesu in po smrti naj te izmeče zemlja volkovom v žretje!» Žugala je majka s pestjo preko plota, iztegovala je vrat, da bi bolje videla nasilnika, iz oči ji je sršela strašna jeza.

Vojak ni dosti premišljeval o logiki njenih psovk. «Na tvojem jeziku bo še vrag brusil kremplje, koklja pijana!» je zavpil in še več neslanosti ji je nametal. Končno se je spomnil, da z besedami ne pride na konec. Pobral je sklesek, s katerim je bil prej obdelaval kra-

vo. Da bi dal duška svoji jezi in bi se pomirila Bosna, ga je vrgel proti starki. «Idi k vragu, rilec babji!»

Majka se je okretno ognila sklesku. Tedaj se je podrobneje zazrla v vojakov obraz: ves je bil črn in višnjev, živalske oči so se svetile, kakor bi vrag prežal iz najtemnejšega peklenškega kota. Šinila ji je v glavo misel, da se že vrši njeno prekletstvo. Zbežala je in kolikor so jo nesle noge, je tekla k Hrenu, ki je velik gospod in ji pomore do krave.

Hren si je z vodo izgrgraval usta in s ščetico snažil zobe, ko je starka planila predenj. Njene sicer tako mile oči so divje švigale, kosti na licu so ji še bolj izstopile, na njeno znojno čelo se je tu in tam usul trdi češuljek sivih las, roki sta se ji vdrli v suhe prsi kakor kremplji v živi plen, njeno telo je drgetalo. Hren se je prestrašil te nenavadne prikazni.

«Kaj se je zgodilo, majka?»

V naglici je pravila, zadihajoč se in s tresočim glasom. «Pomozi mi, gospodar ti moj milostivi! Ako Boga poznaš, pomozi! Ti ho- diš v konak, tvoja beseda mi privede kravo nazaj.» Tako je končala vsa v solzah.

Hren se je razsrdil. Držeč v eni roki kozarec, v drugi ščetico, je zavpil: «Kam pa misliš, majka! Jaz naj se vtikam v vojaške stvari? To bi se mi utepalo! Ako so namlatili tvojo

kravo, ki se je povsem neupravičeno zarila ponoči na kazinski vrt — dobro, a mene ne bodo mlatili, ker jim nočem po nepotrebem nastaviti svojih kosti. Sicer pa — kultura, kultura! Kolikokrat sem te že učil, da ne smeš kar tako na vrat na nos vdirati v moje stanovanje. Treba lepo potrkatii na vrata in čakati, da kdo reče: Herein ali pa noter! Takšna je pri nas olika in navada.»

«Pozabila sem, oprosti, gospodine!» je zahtela majka. Vse drugačnih besed je pričakovala.

«Takšna prideš in ob tako zgodnji uri, ko te nihče ni zval. Da te vidijo moji otroci, uroke bi dobili od tebe.» Začel je zopet grgrati.

To glasno govorjenje je privabilo gospo Minko iz kuhinje. Tudi ona se je prestrašila starke. Obžalovala je njeno nesrečo, celo prebledela je. «Kako je to grdo, trpinčiti ubogo žival!» je mehko rekla. «Toliko so nagnali sem nemških vojakov, ki se ne marajo naučiti deželnega jezika —»

Tu je Hren zabrusil polna usta vode v kablič kraj umivalnika in z zlobno ironijo na obrazu rekel nemški: «Prosim te, Minkec, ne čvekljaj takšnih budalosti v navzočnosti teh ljudi. I kaj pa ima opraviti deželni jezik s kravo? Tvoje besedičenje bi nama lahko škodovalo. Majki se prav godi. Že večkrat sem

videl njeno kravo samo na izprehodu po mestu. Pomisli, kako bi bilo, ko bi se smele vse krave tako svobodno šetati po ulicah. Zapira naj jo, zato je tesar naredil vrata. Stari red mora izginiti in novi se mora uveljaviti, zlepa ali zgrda.»

«Kravi je zlomil nogo —»

«Ima še tri zdrave. Jaz hodim samo po dveh.»

«Rog ji je odbil —»

«Mleko ne teče iz roga.»

«Ali se ne spominjaš, Vinko, kako sva pred leti skupno čitala Stritarjeve pesmi, tiste lepe o Raji?

Mati, Turek je lisko ukral,
ko sem jo v rebri pasla.

Kdo nam bo zdaj, ko jo je odgnal,
mleka dajal in masla?

Takrat te je ganila tista mati, a danes si trd, neizprosen, mož jeklen —»

Hren je vrgel ščetico na umivalnik, pograbil brisalko in jezno odgovoril, otirajoč si usta: «Pa naj Stritar danes napiše pesem o tej nesrečni majkini kravi, ako si upa. Avšica, vsaka reč ob svojem času! Zdaj veje drug veter, ž njim moram frčati jaz, pa me zafrkavaj, košlikor ti je drago.» Osato je pogledal na majko, vrgel brisalko na posteljo, stopil bliže k

soprogi in nemški nadaljeval: «Spravi mi starko za danes iz hiše, jutri pa zopet lahko pride, ko se pomiri in ne bo več toliko neplodonosnega jadicovanja. Zaradi ene krave naj bi imel sitnosti! Minkec, bodi mi oprezna ženica, saj poznaš tukajšnje razmere. Majki dovoli, da si na našem vrtu napuli pet ali šest rjuh trave — jesen je tukaj — nič ne ugovarjam. Vse naj poruje ali požanje. Drugega ne morem storiti za kravo. Naj se zateče k svojemu gospodinu Franju, on se rad ukvarja z dobrotljivostjo. Pa se tudi lahko, ker je sam in naposled neodvisen od bosenskega kruha.»

Ko je majka zaslišala imenovati gospodina Franja, je dvignila glavo. «Da, gospodin Franjo je naša skala. On se jih ne boji», je viknila navdušeno in pikro obenem.

«Da, on jim pokaže», je patetično odgovoril Hren, ljubosumen na Vilarjevo svobodo.

Majka je vsa zasopla hitela domov. Vilar je bil že pripravljen na odhod. Majki je obljubil, da stori vse, kar je v njegovi moči. Tudi on se je spominjal Stritarjevih verzov in se nečemu posmejal. Toda sklenil je pomagati, da ne porečejo Bošnjaki: Nova kultura je prišla in ž njo nova nasilstva, pa ga ni bilo človeka, ki bi jih skušal ublažiti. Gredoč po ozkem dvorišču ni zapazil Bobojedca, ki je

pred hlevom zajtrkoval čebulo in kruh, čepeč kraj svojega konjiča.

Šele pri vratih je zaslišal Bobojedčevo vzdihovanje: «Boga mi, mrzla zima stoji pred pragom — kaj bo, kaj bo? Gola je moja bosotinja — u!»

Okrenil se je in šel k siromaku.

«Otroci mi jokajo doma», je javknil bedni trgovec s carskim lesom.

«Naj jokajo, saj jih ti nisi učil», je malo marno odvrnil Vilar še vedno zamišljen v Stritarjevo lisko.

«Sami so se naučili, istina! O, velika je tvoja pamet, gospodine Franjo! Srečna je majka, ki te je nosila, in srečna je ženska, ki bo rodila od tebe. U!»

Vilar je natresel nekaj srebra predenj in mu naročil pozdrav za Danico. Bobojedac je z živahno kretnjo pobiral in mrmral nekaj o bednih katolikih in učenih ljudeh.

Majka je drobnela za Vilarjem, ki se je napotil na kazinski vrt. Ona je ostala na poti, boječ se razkačenega vojaka, on je šel naravnost h kegljišču. Ogledujoč pohabljeno žival je zmajeval z glavo. Pristopil je brkasti vojak.

«Zakaj ste tako razmrevarili žival? Ali se vam nič ni smilila?» je vprašal Vilar v tonu dobrega mirnega človeka, ki pričakuje dobroto od sobrata.

«Zgodilo se je mrhi po njenih zaslugah», je moško odgovoril brkič.

«Dajte kravo nazaj! Lepo napitnino dobite od mene in tudi škodo povrnem.»

Vojak je pogledal v višek, kakor bi bila tam napisana lepa beseda napitnina. Pomislil je nekaj, ker močno mu je ugajala ponudba, toda kaj, ko je bilo prepozno. Potresel je z glavo kakor lisica pod nedosežnim grozdem. «Ne morem, gospod! Krava stoji že v jutranjem raportu, prijavljena kot plen. In kar je priplenjeno, denejo naš poveljnik gospod stotnik Hvalibogovski vse na protokol. Ob osmih bodo vstali, ob devetih pridejo sem pogledat. Kar zaukažejo gospod stotnik, to se mora zgoditi, pa je amen besedi.» Zasukal se je na peti in odšel v kazino.

Vilar je šel k Jali, da se prepriča, napreduje li delo po njegovih odredbah. Ob desetih je stal že pred stotnikom Hvalibogovskim, da poravna kravjo zadevo. Hvalibogovski se je šetal po pisarni od Bema do Kościuszka in premišljeval o tajnem ukazu, ki je prišel od sarajevskega vojnega kora, in je iznova za bičal vsem poveljnikom vojaških krdel ter vsem načelnikom vojaških gosposk, naj skrajno previdno pazijo na vsako sumljivo gibanje v ljudstvu in naj vsak nered, ki bi mogel kaliti mir v zasedenih deželah, nemudoma

naznanijo kornemu poveljstvu, ki razpolaga z zadostno vojaško silo in hoče v kali zadušiti vsak odpor ter precej skrajša zavdati strah nezadovoljnim elementom. Stotniku so v glavi zamrleli različni položaji, v katere bi lahko prišla tuzlanska vojaška sila, ko bi se v tem ali onem delu okraja pojavil upor. Za vsak slučaj je imel primerne ukrepe, o katerih bi poročal generalu. Tisti hip, ko je vstopil Vilar, je začel v mislih ponavljati svoje vojne načrte. Moten je bil in to mu ni bilo prav. Ker je bil pa inženjer zaradi mostu generalov zaupnik, mu je po prijaznem pozdravu ponudil stol ter ga vprašal, kaj je povzročilo čast, ki ga je doletela z njegovim posetom.

«Malenkostna stvar me je privedla k vam, gospod stotnik», je rekel Vilar s priljudnim in samozavestnim nasmehom, kakor bi sedel v prijateljevi sobi. «Moji gospodinji je to noč krava ušla. Že ni bila dobro privezana, ali Bog ve kaj —»

«O, glejte no, gospod inženjer! Čujmo in strmino! Iz vaše hiše je prišla dragocena priza na naš vrt?» Hadžirumba se je spomnil, da nima pred seboj samo inženjerja, ampak tudi mladega rezervnega poročnika, v čigar nezkušenost in samoljubnost mora podregati z nasmešljivo besedo. Vilarju se je zdela ta beseda cinična in ga je nekoliko zmedla.

«Krava je zašla na kazinski vrt —»

«Nihče ne sme zaiti na kriva pota. Tega smo se učili že v prvem katekizmu.»

«Lastnica krave je siromašna majka —»

«Vsi smo siromaki in bedni hudiči na svetu», je vzdihnil Hvalibogovski in pokimal. «Dosti bi imel opravka, kdor bi hotel vsem ustreči. Še Bog ne more.»

«Poštena, zanesljiva ženska je moja gospodinja in nazaj bi rada dobila svojo žival.»

«Umevno, umevno. Zanesljiva pa ni, ker je tako grdo okregala našega vojaka, ki je storil samo svojo dolžnost. Kako se imenuje vaša gospodinja?»

«Mara Grgičeva. V Szapáryjevi ulici ima majhno hišico in to kravo, drugega pa nič. Zato bi vas prosil —»

«To ime mi je znano», je rekel stotnik ter stopil k pultu, kjer je na papirno podlago nekaj zabeležil. Vilar je vstal. Nič dobrega ni pričakoval od tega trdosrčnega človeka, ki se je, položivši desnico v levo dlan, po strani postavil predenj ter mu govoril čez ramo, strmeč v poljskega generala na steni: «Vaša Mara Grgičeva ni poštena. Spominjam se je, da je lani stanoval pri njej uradnik. Plačeval ji je mesečnih 6 gold. za sobo, a ona je davčni oblasti napovedala samo 5 gold., ker je ta znesek še prost davka, prvi pa ne. Še urad-

niku je prigovarjala, naj napove nižji znesek. To ni pošteno, takšnim ljudem ne smemo dajati potuhe. Kam pa pridemo, ako bo vsak utajil svoj zaslužek in dohodek? Tukajšnji ljudje niso disciplinirani, pod sultanom je delal vsak, kar je hotel. Čakajte — še nekaj — vse se mi zdi —» Hvalibogovski je stopil k omari in izvlekel iz nje črn sešitek; obrnil je nekaj listov in zdajci je ves vztrepetal ter se pošibil v kolenih. «Je že res!» je vzkliknil in izrazil grozo na obličju. «Glejte, vaša gospodinja je v moji črni knjigi med tistimi hišnimi posestniki, ki lani, ko smo obhajali svoj praznik, ni marala obesiti naše zastave na svojo hišo, čeprav so ji zastavo poslali iz konaka. O, ta pa ni zanesljiva, gospod inženjer! Naš poklic je, da privadimo te ljudi z železno roko discipline in našega reda.»

Skraja so se vse Vilarjeve lične črte združile v lahen nasmeh, poln milobe, saj je nastopil v poslu ponižno vdanega prosilca; ko pa je slišal o majkinih prestopkih, je dvignil obrvi ter se zagledal v potlačeni in razdrti nos generala Bema, pri čemer so se odkoder si bodi prikradle neke satirske poteze v njegov nasmeh, ki so še narastle pri poslednjih stotnikovih besedah, zakaj spomnile so ga korejskih porcelanastih klobukov, ki bi jih bil dični Hadžirumba rad nataknil tudi Slovencem.

«Nu, gospod stotnik,» je zaprosil in naklonil glavo, «kršila se je disciplina, rad priznavam, toda vse to je opravičljivo pri teh ljudeh, ki ne tiče še v naši kulturi.»

Hvalibogovski, ki je bil zapazil ves satirski zasmeh Vilarjev, se je z vsem telesom okrenil k njemu ter zastrmel v njegove oči. «Gospod inženjer, vi me ne boste učili, kaj je tu upravičeno, kaj ne.»

«Gotovo ne, gospod stotnik», je pohitel malo razkačen. «Toda pomislite, prosim, kdo naj zdaj daje majki mleka in masla?»

«Kdor hoče. Jaz ne morem in vi tudi ne. To se pravi: Vi ji lahko kupujete oboje, ker ste dober človek.» Samo zlobo in ironijo je kazal stotnikov obraz in pogled.

«Rad bi nosil do konca dni zavest dobrote v sebi, pa naj me zaradi tega zasmehuje, kdor hoče.»

Hvalibogovski se je sklonil bliže k Vilarju. Oduren in hreščav je bil njegov glas. «Dajte si dopovedati, gospod inženjer, da vi ne veste, s kakšnimi zanikarnimi ljudmi imamo tukaj opraviti. Vi jih ne poznate do dna, ker ste kratek čas tukaj, a mi smo jim preiskali obisti in vemo, kaj je notri: samo sovraštvo do nas in pohlepnost po izkoriščanju vojakov in uradnikov. Za zgled naj vam bo vaša ‚poštena‘ majka.»

«Njena kazen bo za njeno siromaštvo itak velika, ker dobi kravo vso pohabljeno nazaj.»

«Dobi jo nazaj, kakršna je. Nismo razbojniki, da bi siloma jemali komu. Žival je prišla sama in dosti nam je naredila škode. Popoldne napravim opis kaznivega dejanja, da ostane črno na belem, kaj se je zgodilo. Brez globe je ne vrnemo. Naš vrtni zaklad potrebuje prispevkov. Vi ne veste, koliko mi da vrt posla, skrbi in stroškov. Sam sebe mora živiti, od erarja ne dobi ničesar. To je cvetlični in zabavni vrt za našo gospodo, ne pa za krave. Zato treba kaznovati vašo gospodinjo, da bo drugim za strašilo. Naj se drugi zgledujejo ob tem slučaju, globa naj ostraši vsakega, kdor bi hotel goniti živino na naš vrt. In protokol je tudi potreben, da imam kaj v rokah» — stotnik je s prsti desnice potrkal v odprto levo dlan — «protokol, protokol, to je tista reč, ki me krije, ko bi mi kdo očital nepravilnost ali pa tako zvane atrocités. Tu mora biti človek za vsak slučaj pripravljen, tu veje drugačen veter nego onkraj Save. Nevarno je tukaj in pozebe človek, ako ne stopi v zatišje. Vi ste dobra duša, gospodine Franjo, vijolici bi vas primerjal, ki prikrita v samoti razširja dobrodejni duh krog sebe, toda pazite, da ne pozebete v viharjih, ki prihrume morda še to zimo. Glejte — stotnik je s

prstom pokazal na mizo, kjer je razgrnjen ležal korni ukaz — glejte, ravno danes sem prejel iz Sarajeva nekaj prav zanimivega in sumljivega, nekaj, kar vtepava načelnikom in predstojnikom največjo previdnost in opreznost. Intencije visokega kornega poveljstva — no, reč je strogo tajna.» — Hvalibogovski se je skrčil, kakor bi moral pod pezo tajnega ukaza pasti na kup; dvignil je roki, češ: Naj se zgodi volja božja! — in ves seseden stopil k mizi, hoteč se iznebiti nesimpatičnega posetnika.

Vilar je stopil za njim. «Povejte mi, gospod stotnik, globo, jaz jo plačam.»

Hvalibogovski se je razmahoma okrenil k njemu. «Nikarte, nikarte! Kaj koristi globa, ki jo naložimo in sami odrajtamo. S tem pljujemo v lastno skledo. Kazen naj bo občutljiva, ali pa naj je ne bo. Vi ste vendar član naše družbe, ki je prevzela nalogo, da pokori te ljudi —»

«A uničevati jih ne smemo. Tem ubogim ljudem treba prizanašati, gojiti jih treba, da se rede in da jih potem laže strižemo», je rekel Vilar. Zašel je v zbadljiv ton.

«Čutijo naj našo premoč, zato niti ena naša odredba ne sme biti takšna, da se ji lahko ognejo brez škode. Ako Mara Grgičeva ne more plačati globe, prodamo njeno kravo in stvar je poravnana.»

«Tedaj bi ji jaz moral kupiti drugo in boljše, prej bi ne imel miru.»

Stotnik se je odurno posmejal. «Vi ste ne-poboljšljiv filantrop. Vedite pa, da se naša situacija od dne do dne hujša, kar nas sili k čim večji brezobzirnosti. Naša odgovornost je velika. Vsa Evropa gleda na nas, kako vršimo prevzeto nalogo. Nič mlečne filantropije, prav nič. Zdaj treba napeti drugačne strune. Z dobrotami ni šlo, zdaj mora iti s svincem in vislicami.»

Vilar se je prestrašil tega krutega človeka. «Torej svinec in vislice naj bodo naša filantropija? Tedaj vem, da sem prišel zaman prosit.»

«Zaman, zaman. Vedite pa tudi, da kdor ni z nami, je proti nam. Iztreznite se in ne vmešavajte se v posle, ki vam nič mar niso. Slabo ste pogodili z orožništvom, še slabše boste z vojaštvom. Z dežja pridete pod kap.»

«Klanjam se, gospod stotnik!» je glasno in zadirčno govoril Vilar, vrteč čepico v roki, pomikajoč se vzníc proti durim in zroč na Bemov nos. «Klanjam se!» je ponovil, kakor bi hotel reči: Nisem voljan poslušati vaših propovedi!

Ko je drugi dan majka iz konaka dobila ukaz, naj plača naloženo globo, je Vilar sam

šel v konak, sam odštel denar, hoteč strmečim in muzajočim se uradnikom pokazati, da ga nič ne peče, ako ga tuzlanska gospoda zasmehuje zaradi človekoljubnosti.

37.

In tuzlanska družba ga je zasmehovala, kakor se spodobi človeku, ki ima svoje nazore, različne od onih, ki so običajni v družbi, smatrajoči se za krotilko premaganega ljudstva. Šla je mimo njega bobnečih korakov in on ni hotel ž njo. Njena oholost mu je izpodjedla zaupanje vanjo in podpalila njegovo gorečnost za revne ljudi. Kmalu je opazil, da ga kazinski ljudje ne marajo, da jim velja za mehkužnega idealista, ga gledajo po strani, se muzajo pred njim, se mu smejejo za hrbtom in ga obrekujejo. Nekateri so mu zavidali njegovo neodvisnost, drugi njegovo znanje, tretji so ga sovražili, ker se je začel ogibati kazine, tega središča tuzlanskega življenja in nove kulture, četrti niso mogli umeti, kako se more inteligen ten človek bratiti s čuži, posedati po hanih in poslušati dolgečasne guslarje. Vilar se je namreč vsako popoldne zatekel v okolico, dočim so častniki in uradniki v kazini in pri Agularju igrali karte in na biljardu. Obhodil je vse hribe na severu

in na jugu mesta, spoznal je vse poti in stezice, v vsakem hanu se je ustavil. Zelo se mu je priljubilo to samevanje, združeno s hojo. Narava si je že nadela koketno jesensko obleko, že se je začela spogledovati s svojo dozdnevno smrtjo, povsod je kazala neko omamljenost kakor dotekajoča ura. Jesenski podleski so bili že docveli, po kamenju so se kakor srebro svetili slinasti polžji sledovi, goste pajčevine so omreževale vršiče mladih smrečic, solnčni žarki so se onemogli lili na zemljo: babje leto je nežno uspavalo mehko stvarstvo. Zamišljen je korakal Vilar med raznobojnim listjičem, pripravljajočim se na pogin. In zdelo se mu je, da nikdar ni v tako dobri družbi kakor takrat, kadar je sam. Kolikorkoli je imel na svetu prijateljev, z vsemi se je pomenkoval v samoti brez strahu, da bi se komu zameril in bi od tega trpela čast; in sovražnikov mu ni trebalo poslušati. Spoznal je, kako lahko postane človek razposajeno vesel, kadar je sam. Polasti se ga široka prešernost, kateri da naposled na vse grlo duška v prešerni pesmi daljne domovine, ali pa v glasni deklamaciji lepo zaokroženih verzov, ki so se v deških letih za veke zadolbli v spomin. S svoje poti je videl v daljavi zelene kope Majevice in Čaklavice-planine, lesketajoče se v motnih solnčnih žarkih. In zamikalo ga je tja. Najel si

je pri Bošnjaku osedlanega konjiča, ki ga je zanesel v temne doline in na svetle, okrogle vrhove, od koder je gledal v rodovitno Posavino. Oni v mestu so se škodoželjno rogali, rekoč: Le počakajte, sreča se na samotni poti z groznim hajduškim pogledom in nikdar več si ne bo upal v planino. Toda Vilar nikdar ni srečal sumljivega človeka: bodisi, da se hajduki niso skrivali v tistih krajih, bodisi, da so poznali dobroto gospodina Franja in se ga ogibali.

General ga je večkrat vabil, naj pride v kazino. Izgovarjal se je, da mu škoduje tobačni dim, v resnici pa mu je tako omrzela tuzlanska družba, da ni hotel imeti ž njo nobenih stikov več. Opoldne je kosil pri Agularju, zvečer pa mu je majka prinašala večerjo domov. Dolgo v noč je sedel pri knjigah. Delo pri mostu, izprehodi in knjige, ta modra razvrstitev telesnega in duševnega dela bi bila odvrčala od njegovega samotarstva morečo dolgočasnost, dolgo bi bil izhajal brez družbe na otoku, a njeno življenje je bilo tako mnogostransko, da ga je moralo tuintam pritegniti v svoj kolobar, njen vpliv je bil tako močan, da se mu ni mogel povsem odtegniti. Ta gospoda je bila nasilna, kolikor se ji je zljubilo, ničemna, kolikor je mogla biti, trda, odločna in brezsrčna, prav takšna, kakršno hočejo

imeti zgoraj, da nadzoruje in kroti črede navadnega ljudstva. Ohola in mogočna si je lastila pravice do vsakega človeka in zahtevala, da se ji v nekem oziru in v gotovih slučajih pokori tudi Vilar.

Ves čas svojega bivanja v Tuzli je bil samo dvakrat pri Hrenovih in enkrat je posetil Bajićeve in še tistikrat si je poset pri Bajićevih uredil tako, da ni dobil doma Ljubice in Katicice. Zato sta na ulici obe odzdravljali njegovim pozdravom hladno, zviška, stisnjenih ustnic. Ob deževnih dneh je hodil popoldne v kavarno in tam sedel k Bajiću. Toda ta je postal malobeseden in razdražen ljudomrzec, takšen, da iz njega ni bilo mogoče spraviti besede. Očividno je kazal, kako ga peče ženina nezvestoba in da ga je sram.

Nekoč, sredi oktobra, je srečal na čaršiji Bajićevo mater. Poljubil ji je roko. «Veste, gospod inženjer, da smo onstran Save, ne hotela bi, da mi na ulici poljubite roko,» je veselo zaskvirala, «toda tukaj naj se zgledujejo Turki, kako treba ravnati s pošteno žensko. S tem stopam tudi jaz s kulturonosci.» Potem ga je pokarala, da je zgrešil pot v njeno hišo, hkrati ga je opravičila z žalostnimi razmerami v tej hiši in z njegovimi obilnimi posli. Opozorila ga je na tuzlansko gospodo, kako jo je razdražil. «Prav se je zgodilo mogoče»

nemu Buzdugi», je nadaljevala. «Silno se je osmešil. Pa glejte, kakšni so ti ljudje! Vi ste vendar pošteno nastavili svoje prsi, a s tem niste želi njih priznanja. Prav za prav je Sašojlo v takšne škripce spravil nadporočnika, a žid je dobrotnik in krmilec, zato on ni kriv, ampak vi ste krivi. Vi ste zadali globoko rano njih samoljubnosti. Sicer so polni razvratnosti, a svojo tako zvano čast morajo imeti, da se igrajo ž njo. Vedno se še smejem tistemu dvoboju in blagrujem vas, posebno pa še zaradi Grgičeve krave. Vi ste doživeli tukaj razburjene ure, a tudi pri nas ni prijetno.»

«Kaj dela Bajić, kaj njegova mlada žena?» je vprašal Vilar, ko se mu je pokazalo, da se to vprašanje ne bo zdelo neskromno, ne brezobzirno.

Gospejin obraz se je zasenčil, bolest je za trepetala na njem. «S tem zakonom si je Saša nakopal žveplo in ogenj na glavo. Upala sem, da bo bolje, kadar ji gre izpred oči oni grdi židovski malik, pa je še huje. Kako se le more zakonska ženska tako zatelebati v tujega človeka? Saša se ji prilizuje, na rokah bi jo nosil, a ona kar očitno kaže, kako malo ga mara. Poprej je skrivala svoje pregrešno razmerje, se hlinila, a zdaj se ga nič več ne sramuje. Veste, da govori s sestro vedno le madžarski, to je jezik, ki ga Saša slišati ne more. Kar pri

mizi se tako pogovarjata in večkrat sem že slišala, da se pomenkujeta o onem zapeljivcu v Banjaluki. Kakor bi namenoma hotela žaliti mojega sina. In Ljubica dobiva skrivoma pisma iz Banjaluke — dobro vem. S povešeno glavo mi hodi Saša cele popoldneve po polju, kakor bi štel repo in korenje. Zahvalite Boga, da se niste navezali na Katico. Ta ne bo nič boljša.»

Vilar je majal z glavo, češ: hudo je in pomoči ne vem nobene. In oprezno je dejal: «Gospod Bajić naj bi izpregovoril ž njo in naj bi ji povedal —»

«Kaj? Ali naj ji reče: Bodi samo moja, če ne, te ustrelim?»

«O ne, tako grozovit nisem, milostiva.»

«Korabač naj bi vzel in jo pretepel. Turek pravi, da treba ženo, otroke in psa biti in rediti.»

«Ne, tudi tako ne. To bi mu nič ne hasnilo. Kratko malo naj bi ji rekel: Veš kaj, ljuba, midva se ne ujemava, ti ne maraš več zame, samo življenje mi greniš, povrni se torej k svojemu očetu.»

«Tedaj bi šla v Banjaluko.»

«Naj gre.»

«Bog naredi že konec tem neznosnim razmeram — tako ali tako!» je vzdihnila gospa in solza ji je zdrknila po velem licu.

Vilar je v svoji notranjosti triumfiral, da se ni navezal na Katico. «Boljša ne bo, nego je njena sestra», mu je govorilo nekaj, kadar se je spomnil gospice. Vedel je, kar je moral videti tudi slepec, da je bil zakon pri Ljubici samo okvir za izlete, flirt in zabavo, neka forma za lahkomišno življenje. Slišal in čital je o takšnih zakonih, videl je že ženske, ki so se spotaknile na zakonski poti in teptale rodbinski ugled. Vseh vprek ni obsojal, ker je vedel, da ne more ne ženska ne moški pred vstopom v zakon pogledati v vse kote tuje hiše, ne more razbrati vseh gubic tujega srca. Za nekatere je imel svojo utemeljeno opravičbo, za Ljubico je ni mogel najti. Naj je presodil zadevo s te ali one strani, vedno je Bajić duševno in telesno nadkriljeval pl. Pesterja. Za načelnika je govorilo samo njegovo višje dostojanstvo in bogastvo, stvari, ki nimajo za tako npravno urejenega človeka, kakor je bil Vilar, nobene cene.

Prve dni novembra je dogradil most in prejel generalovo pohvalo. Njegovo slovo od Tuzle je bilo kratko. Posetil je Hrenove in Bajićeve, drugod se ni pokazal. Tako na tihem in skrivaj se je odpeljal, da je po pravici govorila tuzlanska gospoda, da ga je vzela noč in megla. Zgodaj v jutro je ukazal zapreči voz, ki je prejšnji večer prišel izpod

Konjplanine. Za voznika ni bil več Marko Krpica, ampak bivši kuhar Mrkezkov Janez od Sv. Frančiška v Savinjski dolini. Vilar se je obveselil Gorogranca: imel bo na potu za tovariša Slovenca, s katerim se more pomešiti kaj.

Bilo je pusto jesensko jutro. Od mraka, ki je ležal po dolinah, je človeku mrlelo pred očmi, po nižjih hribih so se plazile lahne meglice, najvišji vrh je zastirala težka megla, kakor bi si bil nadel siv turban. «V sredini tihe gozdne prirode bom preživel zimo ter skrbel za delavce», je premišljeval, sedeč na vozu. «Morda ne potečejo tedni mirno, a vsekakor je tam prijetneje nego v mestu pri brezsrčni družbi. Zadnje tedne sem nekako otrpnil za vse, kar se godi na otoku. Gotovo izvirajo od tam tudi koristni poskusi, poštena stremljenja, dobra volja, toda vse to utone v krivicah teh krutih ljudi. Čemu imajo Jovico toliko časa zaprtega, čeprav so prepričani o njegovi nedolžnosti!» Obžaloval je, da njegovo pričevanje ni osvobodilo Miloševiča, kar je obetal Danici. V Tuzli je bil parkrat sklenil, da sede na konja in pojezdi pod Konjplanino ter izpregovori z deklico, toda okolnost, da ni mogel rešiti njenega brata, ga je zadrževala od izleta. «Še to zimo se hočem ruvati z Bierkopfom — tako je nadaljeval svoje misli — potem pa

hajdi dalje v svet! In Danica pojde z menoj. Tukaj me bodo zasmehovali, da vzamem preprosto deklico, pa ona ni iz nizkega rodu, saj je hčerka hercegovskega vojvode. Njenega očeta ni imenoval ne cesar ne sultan za vojvodo, narod ga je dvignil na ščit, ko je bil spoznal njegovo silno dušo in plemenito ter požrtvovalno ljubezen do Hercegovine. Svojo ženo bom gledal s svojimi očmi: kakšna se bo zdela drugim ljudem, za to mi ni mar.» In začela se mu je smehljati rodbinska sreča, kakršno je videl pri Hrenovih: tuintam kakšne neprilike in sitnosti, a človek se jim privadi in za njimi zasije tem lepše solnce sreče. Sklenil je, da že z novim letom odpove deželni vladi službo. Ker je bil ž njo dogovorjen za trimesečno odpoved, bi moral služiti še do konca marca. In spomladi z Danico dalje v svet, kamor kaže božji prst!

V Samojlovem hanu je trebalo podušhati, ker voznik je moral spotoma naložiti meso in še nekaj drugega brašna za delavce. Samojlo in njegova žena sta skrajno prijazno pozdravila inženjerja, ki se pa za njih uslužnost ni dosti zmenil in je le priganjal liferanta, naj hitro odmeri.

«Oh, gospod inženjer! Kako sem vesela, da ste se zopet vrnili. Zdaj zopet zavlada toliko potrebni mir v delavski koloniji», je govorila

sveža in brhka gospa Etelka in Samojlo je zlostno kimal, obračajoč oči zdaj na inženjerja zdaj na ženo.

«Kaj do zdaj ni bilo miru?» se je začudil Vilar.

«Vsa hrana je bila za nič, ker ni prišla iz vaših rok.»

«Čudno, da morejo samo moje roke deliti take dobrote.»

Tedaj je priskočil Samojlo. «Gospod inženjer, vi boste s svojim vplivom vsekakor dosegli, da se izboljšajo razmere. Vi ste hraber človek, vas se bodo bali. Toda, kar se tiče znamk, ne pojde po vašem. Bog pravični ve, da ni mogoče; ž njimi stoji in pade vsa moja kramarija.»

«Ste li v tej zadevi dobili kaj od deželne vlade?»

«Dobil in odgovoril sem, da odneham od znamk, a v tem slučaju precej zvišam ceno živilom za deset odstotkov. Zdaj imajo na izbiro. Boga mi, rad grem odtod, itak se pripravljajo stvari, ki nas vse skupaj lahko čez noč pomečejo z naših prostorčkov. Čemu so mi pa dali v hišo štiri puške, ako ne zato, da se brašnim razbojnikov.»

«Pomislite, gospod inženjer, streljamo naj! Bog pravični, ali je res že tako nevarno!»

«Ne lomi z rokami, Ete-leben! Samuel Blaustift je lojalen, državi vdan človek, zato so mi zaupali orožje. Ime Blaustiftov je na visokih mestih na dobrem glasu. Moj oče David Blaustift je bil liferant generala Haynaua na Ogrskem. Haynau je imel mojega očeta rad, še zapreti ga je dal.»

«Ek!»

«Po nedolžnem seveda. Moj oče je dobil ukaz, dobaviti ovsa za celo kolono; tako je zvedel za ves vojni načrt. Da ne bi česa izblebetal nepoklicanim ljudem, ga je dal Haynau zapreti. Čez dva dni ga je izpustil, prosil odpuščanja in ga bogato nagradil. Dosti so se trudili moji predniki za državo in niso obogateli. Zato pravim: Naj mi zaupajo še štiri topove, tlake pa le nočem delati.»

«Vidim, da so bili vaši predniki res ugledni ljudje —»

«In poštenjaki, kar sem tudi jaz. Jaz in poštenje, to si je tako blizu kakor palec in mezinec: drug lahko drugega objame in poboža. Vsakemu sem rad pomagal. Le naj vam pokaže moja ženka, koliko Bošnjakov ima zapisanih, ki so dobili pri nas blago na upanje. Seve — na brado dajati, to ugonobi trgovca, in zato nismo prišli semkaj, da bi tukaj potratili, kar smo si pošteno pridobili onstran

Save. Poleg vseh udarcev me pa doleti včasih tudi sreča.»

«Ker ste pošten in dober človek.»

«Pred dvema dnevoma sem zvedel pri sodišču v Tuzli, da sem postal pravi zemljiški posestnik v Bosni. Veste, ta han ni moj; s travniki vred je last deželne vlade, jaz sem samo najemnik. A zdaj sem postal pravi bosenski zemljak. Če se mi v hanu ne obnese, se polotim poljedelstva.»

«To je dobro», je rekel Vilar.

«Dobro», je potrdil Samojlo ter z rokami zaigral ob pazduhah. «Glejte, kako me je hotel nabrisati neki aga ne daleč odtod v Posprečju. Za Mujago Kujundžića ga imajo zapisanega. Pride Mujaga lansko zimo k meni in pravi: ‚Brate, posodi mi 300 bank! Postaral sem se in pred smrtjo bi rad potoval v Meko. Čez poletje ti denar vrnem.‘ Dobro. Ker sem vedel, da ima lepo in ugodno ležeče posestvo, sem mu posodil. Napisal sem pobotnico, namazal Mujagi s tinto palec. Tako — zdaj pritisni palec sem, to je tvoj podpis. Koncem zime je odšel. V njegovi odsotnosti je njegova sladkosneda bula vedno pošiljala k meni: zdaj po kavo in sladkor, zdaj po riž in moko, včasih se ji je zahotelo tudi moje slivovke. Njen dolg je narastel na 100 goldinarjev, ker jemala je

vedno na upanje. Pet mesecev je pobožni aga potoval in molil. Támle sredi poletja pride domov. Omlati pšenico, pobere fižol in koroza, otrese češplje, toda nič ga ni k meni. Napotim se torej k njemu, da se kaj pomeniva dva pobratima. Mujaga je baš sedel na pragu svoje hiše ter iz peharja jedel sočne češplje. — Kako si, brate? ga vprašam. ‚Dobro, fala Bogu!‘ mi odgovori. — Kako ti je rodila pšenica? ‚Dobro, fala Bogu!‘ — Kako fižol in koroza? ‚Dobro, fala Bogu!‘ — Kako češplje? ‚Dobro, fala Bogu!‘ — A šta radiš, brate? ‚Fala Bogu, ništa!‘ Beseda je dala besedo in polagoma sem zvedel, da je Mujaga ves svoj pridelek že prodal in denar potratil. A vse to se mu je zdelo dobro in v redu. Zagrozil sem mu, da prodam vso živino iz njegovega hleva, da zaplenim vse, kar ima v hiši, samo golo bulo in otroke mu pustim, ako mi v štirinajstih dneh ne plača dolga, ki je z obrestmi vred narastel že na 500 goldinarjev. Mujaga se je delal ravnodušnega in na vsako mojo prošnjo je mahnil z roko in pljunil v stran. Tako sem čakal štirinajst dni, a Mujaga nič. Tolažil sem se, da ima v hlevu lepo živinico in nanjo položim pest. Kar pride orožnik k meni in mi prinese novico, da se namerava aga izseliti v Turčijo in da pod roko prodaja svoje posestvo nekemu begu. Kakor da je treščilo va-

me! Nemudoma tečem k Mujagi. Na njegovem dvorišču naletim na ciganko, ki je služila za deklo v hiši. — Kje je Mujaga Kujundžić? vprašam. ‚Ni ga‘, odgovori ciganka. — Ali jo je že potegnil v Turčijo? ‚V haremu je, in nihče ga ne sme danes motiti. Da imaš sto jezikov, bi ga ne priklical. Še streljal bi nate.‘ — Ga pa jutri prikličem, ko pridem z orožniki. Salem aleikum! In res, drugi dan sem ga šel dregat z orožniki. Mujaga je prišel ves zaspan iz harema. — Nu, brat — pravim — tako in tako; midva sva v sorodu, odtisk tvojega palca se nahaja pri meni, dolg gre kvisku kakor plevel, če ga ne ruješ. Pokaži mi svojo živino! Koliko je vredna med pobratimi? Turek je pokimal in se mi zvijačno posmejal. Grem in odprem hlevna vrata. Okamenel sem, ko nisem zagledal niti enega repa. «Alah je dal, Alah je vzel», je mirno rekel moj dolžnik. — A tebe naj vzame vrag in pet sto petdeset koscev mesa naj iztrga iz tvojega telesa! Toliko bank si mi namreč dolžan. V konaku te pouče, da na tuje stroške ni dobro potovati v Meko. Čakaj! Šel sem k sodišču ter dal zabeležiti svoj dolg na Kujundžićevino. Imel sem veliko stroškov in potov, preden je gospoda v konaku stopila na mojo stran. Predvčerajšnjim sem bil zaradi prepornega posestva zadnjikrat v konaku. Beg je moral od-

jenjati. Odštel sem agi nekaj desetakov, a zdaj se naseli, če hočeš, devet ur hoda za Carigradom.»

«Čestitam vam kot novemu bosenskemu vladstelinu.»

Samojlo je z vso deseterico prstov dromljal po svojem trebuhu.

«Pretkan človek!» si je mislil Vilar, ko mu je za slovo segel v roko. «Takšni ljudje bodo v par desetletjih porobili in izmolzli Bosno.»

Po njegovem odhodu je skrbno vprašala gospa Etelka: «Ali si res kaj dobil iz Sarajeva?»

«A — kaj? Pri deželni vladi stoje na moji strani in tu ostane vse pri starem, pa naj se razkrehne gospodin Franjo. Še odgovora ne dobi na svoje pritožbe. Nametal sem mu peska v oči. Zdaj bo zopet gradil svoje posebno poslopje, dokler mu ne pade sleme na glavo.»

«Tega norca se razveseli Čumurpaša kakor miš mačke ali razbojnik orožnika», je rekla gospodinja in šla v kuhinjo.

38.

Onstran vegastega mostu čez Sprečo je voznik izvlekel iz žepa staro žemljo in košček sira. Srdito je prelomil žemljo in začel zajtrkovati. Obrnil se je k Vilarju. «Ali ste videli, gospod želir, da danes nisem dobil nič gulaša.»

Vas sta se bala. O, prav je. Zato sva pa dobila meso, kakršnega še ni bilo, odkar ste nam odšli v mesto, in tudi pri drugih živilih je odprli nove vreče. Mar mi je gulaš, če ga jem na račun delavcev.»

«Kako to, Janez, da si sedaj pri konjih?»

«Birkov me je degradiral v dolino. Veste, pred dvema tednoma je prišel tisti zdravnik, ki pride vsako četrletje pogledat, kako kaj živimo, če smo se zredili in kaj jemo. Prav takrat sem kuhal prežganko. Tako je prišel k meni, kakor pride pri vojaki v kuhinjo. Kuham prežganko in on me vpraša: ‚Kakšna je prežganka?‘ — Slaba, pravim klavrno. ‚Ker ne mešaš, teleban!‘ zarohni name. Veste, da je sam vzel kuhalnico in začel mešati. Čez dve minuti je pokusil. ‚Dobra, izvrstna-a-a!‘ je meketal zlodej ter gledal k nebu, kakor bi pil medico. Pa ni bila za nič in drvarji so ž njo zalivali rastlinju. Birkov je bil poleg in se je silno razkoračil pred menoj, čeprav jaz nisem bil kriv slabe prežganke, ampak žid sam in njegovo plesnivo blago. Za kazen me je spodil od kotlov in dal h konjem. Pa zame to ni kazen, ampak nagrada. In tako si mislim, da mi je hotel gozdar s to prijetno službo zamahiti usta, da bi ga ne opravljal, ker jaz kot prejšnji kuhar vendar nekaj poznam njegove zvižaje in spletke z živili.»

«Kdo je zdaj za kuharja?»

«Marko Krpica. Pa ta bojzljivec se nikdar ne pritoži, zato ga zmerja vsak, kdor ga doseže.» Janez je pomigal z glavo, kakor bi ne mogel razumeti Markovega strahu pred gozdarjem. Pognal je konja v dir. Ževajoč svoj zajtrk se je igral z vajeti, se zibal in prešerno priskakoval na kozlu. Ko se je začela pot dvigati, je prijenjal konjema.

«Kaj je sicer novega v našem taboru?» ga je vprašal inženjer ter mu podal smotko.

«Prav od srca se vas veselimo vsi delavci», je odgovoril voznik, vesel, da je bil odlikovan s smotko. «Na Gajerja in Birkova pa padete kakor komat na konja. Ta dva oslepita, ko vas zagledata. Kaj pravite, kje je zdaj Atif Sarajlija, da več ne hodi posedat na svojo skalo. Nekateri pravijo, da je zaprt zaradi tega orožja, ki ga je bil podtaknil. Potem takem bi bili morali izpustiti Jovico —»

«To so reči, o katerih ničesar ne vem in ne premišljujem,» se je potajil Vilar.

«Skrivnostne stvari se gode. K nam, namreč k drvarjem v Medvedji in Volčji dol pride včasih človek, o katerem pravijo, da ni to, za kar ga kaže njegova obleka. Tiho pride, prodaja kakšno stvar, povprašuje po stezi čez planino ali po poti v mesto in izgine kakor kafra.

Orožniki so takšnim ljudem za petami, pa ne vem, če so dobili že kdaj pravega. Veste, da imamo sedaj tudi v Piliću orožniško postajo?»

To Vilarju še ni bilo znano, zato se je začudil.

«Saj sem vam že pravil o Marku Čuruku — kaj?»

«Aha, to je tisti Marko, ki je zaradi Luce pretepel Atifa.»

«Tisti Marko se je povrnil. Mislili smo, da je zbežal čez mejo, pa glejte — dva dni pred sv. Terezijo se je zopet pokazal v našem kraju. Zarana smo ga zagledali vrh skale nad mojo kuhinjo v družbi štirih tovarišev, vsa petorica oborožena od nog do glave. Prestrašil sem se, ko so razbojniki tako grdo zrli na nas in držali puške pred seboj. ‚Zdravo, bratje!‘ je zavpil Marko. ‚Kako ste?‘ — Dobro. A kako si ti, brate? smo vpili mi. ‚Dobro, Bogu hvala! Tistega vašega psa iščem, da mu posvetim, pa ga ne vidim v vašem taboru. Škoda!‘ — Škoda! Ni ga! Morda je zaprt, ali pa vohuni po deželi — je zavpil Batinić. — Če ga dobiš, Marko, obesi ga na prvo vejo. Bog ti povrne za delo usmiljenja! je viknil Grbonog. — Ne ubijaj ljudi, Marko! Do konca življenja lepi kri na človeški duši — je s slabim glasom govoril stari Trkulja v skalo. Pa Marko ga ni mogel slišati. Glejte, edini Trkulja je pametno

svetoval razbojniku, ki je zakrivil smrt Lucinega očeta.»

«Kaj pa vi Slovenci, niste imeli jezikov? Ali so se vam prilepili h goltancu?» je vprašal Vilar, ki je z zanimanjem poslušal Janeza.

«Res so se nam prilepili. Onemeli smo, nismo si upali črhniti besede. Pomislite, pet takšnih hrustov visoko na skali s puškami, namerjenimi na nas. Z višave bi nas bili vse postrelili. Ali naj dvignemo sekire proti njim? Ni, ni, ni! Hudiča!» In Janez je dvignil roko ter odmahnil z vso petorico razprostrtih prstov. Užaljen je bil njegov ponos, ker je gospod očital Slovencem strahopetnost. Obrnil se je h konjema.

«Janez, pripoveduj dalje, kaj se je zgodilo! V hanu ob Oskovi se napijeva kave.»

Voznik se je zopet okrenil nazaj. Še je govoril Marko nekaj o zori, ki je napočila, in da se zaznava dan. Potem je nagovarjal naš tabor, naj prestopi v njegov tabor, kjer dobimo vsi puške in naboje. — Ne moremo, Marko, ves ta gozd moramo prej posekati in ogoliti moramo prej Zeleboj in Kravanjo, poteni morda pridemo — je tiho odgovoril Trkulja. A Grbonog je snel čepico, jo vrgel v zrak ter zavpil: «Bogme, bratje po Bogu, vsi pridemo za vami, ako nam deželna vlada ne pošlje

našega dobrega gospodina Franja nazaj. Prav tako je rekel.»

«Grbonog je rekel — praviš?»

«Grbonog. In zbežal je dva dni pozneje, na sv. Terezije dan, Grbonog in ž njim Dizdarić. Oba so zvalili oni razbojniki; prvi se je menda zbal preiskave zaradi onih besed, ki jih je zavpil Marku. Paznik Gajer je namreč nemudoma napravil ovadbo na orožniško oblast o vsem, kar se je bilo dogodilo v Medvedjem dolu. In na sv. Lukeža dan je prihrumela komisija z orožniki in četo vojakov na Konj-planino. Začela se je preiskava. Orožniki in vojaki so stikali po vseh planinah, pa hajdukov niso našli. Delavci so vse povedali po razumu in pameti, pa nobenemu niso mogli naprtiti zlega. Ni preteklo teden dni in orožniki so se stalno naselili v Piliću. Pazijo na delavce in stražijo prehode čez Konj-planino. In srbskemu Piliću je oblast naložila kontra — kontra — hudiča, kako se že pravi?»

«Kontribucijo? Čemu?»

«Da, kontribucijo. Rekli so, da mora občina plačati pedicijo —»

«Ekspedicijo, vojaško odpravo —»

«— vojaško odpravo, ker je Marko doma iz Pilića in je par moških iz vasi pobegnilo v gore. Ker občina ni hotela plačati, so vzeli

knezu najlepšo kravo in še drugim kmetom so vzeli, tako da so gnali šest živinčet v Tuzlo. To so novice iz našega kraja.»

Janez je pognal. Zbrano sta tekla konja ob zeleni Oskovi. Dan se je cmeril na vseh straneh. Na rjavkastih tratinah se je razlezla rosa, kamenje se je svetilo v mokroti, tudi drevje se je navzelo vlage. In zdelo se je inženjerju, da se solzi zemlja pod svinčnim nebeškim svodom, ki je grozil, da pade nanjo. Nič ga ni veselilo to, kar je pravil Janez. Nezadovoljnost v delavskem taboru narašča, njegovo ime pritikajo v svoje drzne izgovore. Gotovo izrablja to gozdar. V ljudstvu se nekaj nevarnega pripravlja in oblast s svojo strogostjo priliva olje v ogenj. Toda bal se ni. Ni bil iz tistega kota doma, kjer oprezni človek pri vsaki temni točki, ki se pojavi, zjavka: Kaj bo, če bo tako! Brez bojazni je zrl nevarnosti in boju v oči, govoreč: Če ne bo tako, bo drugače in zaradi mene se še ne poudere svet.

Pred Mušičevim hanom je velel ustaviti. Pod pristrešjem je pletel handžija Pero kosar. Mušičeva postava se je še bolj sklonila, šesttedenska ječa ga je postarala. Zdelo se je, da je zlomila njegove življenske moči. Ko je zagledal Vilarja, je vstal. «Hvala ti lepa, gospodine Franjo, da si pošteno pričal za naju.

Brez tebe bi se ne bil izrezal», je govoril s tihim glasom in z mirnim in milim usmevom, ki je lasten samo starčkom.

Na Vilarjevo vprašanje: «Kako si, Pero?» je tožno odgovoril: «Kakor v rešetku ne more stati voda, tako ne v trhljem telesu življenje.» Po teh besedah je sedel in nadaljeval delo.

Tedaj je prišel Vazko iz mlina. Nasmehnil se je gospodinu Franju ter šel v vežo kuhat kavo. Vilar je stopal za njim, zroč proti Oskovi, ne pride li Danica iz mlina. Toliko časa je bil odsoten, toliko gorjuposti se je nabralo v njegovi duši, in zdaj bi rad, da bi plamenica ljubezni posvetila v njegovo nožtranjost. Sedel je poleg duri na stolček, oprl roki ob kolena. Z velikim hrepenenjem v srcu je prišel sem. Rad bi oživel, odobrovoljil se ob njeni navzočnosti, preden se snide z renčavim in čemernim Bierkopфом. V radosti je spotoma poskakovalo njegovo srce, zaželelo je Danice in ni je v hanu. Brezoblačni praznik sreče bi ji moral biti ta dan, ko se on vrača, in nje ni. Skoraj svetišče mu je bil ubožni han one dni, ko se je tu vrtela Danica in s svojim vezenjem tu sedela; mavrične barve so se lile krog njega, ko se je začel igrati s probujajočo se ljubeznijo. A danes je tako pusto, prazno in dolgočasno, ker ni tiste svetle točke, h kateri bi iz tega proza

ičnega, neusmiljenega življenja vzel pogled svoje duše. Ko je odhajal v Tuzlo, ga je čakala ob solčnem vzhodu, in zdaj se zdi, da je obledelo tisto prvo ganotje nedolžne duše. Njegov pogled je blodil po zaprašenih stenah, po sajastem ostrešju, po Vazkovih podplatih, po naraščajočem ognju. Nemir se ga je polastil, mučilo ga je razočaranje. V tem živčnem razstrojstvu je začutil potrebo, da nekaj izpregovori, da izvede dušo iz teme mučnega molčanja. In vprašal je: «Vazko, kako se godi Luci?» Vprašal je po Luci in želel je slišati o Danici. Dečku se je zdela ta radovednost neprimerna in abotna. Kaj komu mar Luca, ki je z zakonom ločena od ostalega sveta? Zmajal je z glavo in molčal. Še je vprašal Vilár: «Ali je na dobro prišla Luca?»

«Deček je mrmral: «Šla je iz Zlosela v Kukavice», kar bi se po naše reklo: Šla je iz Tešče vasi na Lačno brdo.

Marsikaj Vazku ni bilo všeč: prvič, da se gospodin Franjo tako dolgo ni povrnil, da v tem dolgem času nikdar ni posetil Danice, da ji ni poslal nikakršnih daril — tudi sebi bi privoščil kakšen bakšiš — sploh ji je dal samo jabolko brez vbodenih dukatov, torej se je samo šalil z njo; drugič, da ni rešil Jovice, ki je priljubljen vsemu okraju, in tretjič, ker se zadnjič Bobojedac, ko je tovoril drva

skozi Pilić, nič ni ustavil, dasi je videl Danico, in ji ni prinesel običajnega pozdrava.

Po kratkem presledku vpraša zopet Vilar: «Ali si bil na Lucinem svatovanju?»

Vazko rezko na to: «Nisem bil.» Srdito je začel pihati v ogenj.

Skrivna želja, da bi kaj slišal o Danici, pa onemu ni dala miru. Zopet ni hotel naravnost zavpiti skozi okno, šel je rajši z vprašanjem krog hiše. «Vazko, imaš li kaj mletve v mlinu? Zdaj jeseni bo dosti.» Hotel je zvedeti, ni li Danica v mlinu.

«Mletve dosti. Tovorijo in vozijo mi koruzo in pšenico», se je pobahal prekanjenec ter poškilil po Vilarjevih kolenih. Uganil je bil že, kakšno struno bi rad slišal gost.

«Haj!» je pritrknil gospodin Franjo. Čez hip je iznova vprašal: «Kaj je novega v Piliću?»

«Žalost je nova. Teleta mukajo, ker so jim odgnali krave. Evo ti novice!»

— Bes te lopi, mladi upornik! Človek misli o ljubezni in on govori o teletih, si je rekel Vilar. Pisano je pogledal na sključenega Vazka, ki je ravnodušno dregal v žerjavico. In tega trdovratnega fanta sem ščutil orožniške kove bikovke! Hitro je pozabil. Prav za prav sem se dvobojeval samo zaradi njega.

Ko je sprejel kavo iz dečkovih rok, se je živo zazrl v njegovo resno obličje, namignil gor v brdo in tiho je vprašal: «Ali je vse zdravo gori?»

«Zdravo! Le Danica je bolna.»

Naposled vendar nekaj. «Bolna? Na čem pobleva?»

«Boluje na srcu. Kadar najdejo ptičjega mleka, takrat bo tudi za njeno bol leka.» Vazko se je odvrnil, da bi skrnil svoj hinavski obraz.

«Ti se norčuješ, dečko. Glej, potegnil sem se zate pred hudim orožnikom in sedaj se šališ. Grdo bi te bil oplazil oni oficir z bikovko, da te nisem branil takrat.»

Vazko se je omehčal ter se okrenil h gostu. V njegovih očeh je zasijalo pol hvaležnosti, pol nasmešljivosti. «Bolj me bole Daničine solze, nego so me udarci z bikovko.»

— Glej, premetenega zvodnika in izkušnjavca! Zgodaj je dozorel — je pomislil Vilar ter vprašal: «Zakaj je pa danes ni v hanu?»

«Deset dni že ne hodi več dol. Boji se moških. Samotno kozo hitro uje volk.»

Vilar se je posmejal robati primeri, ki se je deloma lahko nanašala nanj. Velel je dečku, naj nese vozniku kave.

Tedaj je stopil Pero v vežo. Handžija je potožil, da ga delo hitro utruji, česar ni čutil

nikdar prej. Njegove vele ustnice so se vidno tresle, kakor bi žebrale tiho molitev ali pa ponavljale besede, s katerimi se je zagovarjal pred sodniki. Sedel je na minder Vilarju nasproti. «Glej, gospodine Franjo,» je rekel, «kakšnih sedemdeset let sem živel pod sultanom, mnogo sem pretrpel gladu in krivice, a v ječo me za turške carevine niso vtaknili nikdar. Pod vašo oblastjo pa sem bil že dvakrat zaprt. Obakrat je zakrivil moj zapor Atif Sarajlija.»

«Ta zločinec je izginil iz naših krajev, njega se ti več ni treba bati.»

«Ne bojim se ga. Moji dnevi dotekajo, to čutim tu notri v prsih. Včasih se mi zdi, da se mi utrga sapa, posebno ponoči dobivam hude nadušljive navale. Čas pride, ko se bo treba ločiti od hudobnega sveta. Ako noče zlo od mene, moram jaz od zla. O, koliko sem moral pretrpeti! Ali ti je že kdo pravil, gospodine Franjo, kakšni zločinci so Sarajlije?»

«Kar se tiče Atifa, sem popolnoma na jasnem; o drugih Sarajlijah nisem še ničesar slišal. Pripoveduj, brate!»

«Ako me hočeš poslušati, ti povem, kako je ugonobil Atifov brat Smajo Sarajlija mojega brata Tunjico.»

«Rad te bom poslušal, Pero! Samo toliko počakaj, da odpravim svoje lačne konje domov»,

je rekel Vilar. Šel je k vozniku Janezu in ga poslal z vozom naprej, sam pride peš za njim. Potem se je povrnil z Vazkom k Peru.

Ko se je starec pogrel in okrepil s kavo, je začel: «Povedal sem ti že, da sem se rodil v Hercegovini. Moj oče je imel tri sinove: mene, Tunjico in Andrijo. Jaz in brat Tunjica sva se zgodaj oženila in dobila zarod. Kmetovala sva z očetom vred na zemlji bega, ki ni poznal Boga. Neusmiljeno je izterjeval tretjino, in ko se je raja pod vodstvom Luke Vukalovića uprla Turkom, nam je davek zvišal na polovico vseh pridelkov, češ: raja je presita, pa se buni. To je očeta in Tunjico gnalo v vstaški tabor, kjer je oče v bojih proti Turkom našel smrt. Mene je sprejel na svojo zemljo star, častitljiv aga, ki je bil usmiljenega srca in je mnogo dobrega storil svojim kmetom, dokler se ni zadolžil in ubožal. Tri leta sem služil novemu gospodarju in Tunjica mi je pomagal. Potem je nastala v tistem okraju vsled suše takšna lakota, da so ljudje trumoma bežali pred njo. Tudi z bratom sva se spravljala na pot in aga nama ni branil, ker sam je že moral prodati od svoje zemlje, da se preživi. Govoril je nama: «Idita z deco tja, kjer solnce vzhaja izza srbskih planin; tam so bogati in rodovitni kraji. Povsod je bolje nego na naših kamenitih, od solnca razpečenih tleh.» Šla bi bila rajši

za Andrijo na zapad k morju, no aga je rekel: «Po vsej oblasti noter do debelega morja mori lakota narode; ne hodita s solncem na zapad, idita mu na vzhod naproti in najde naj vaju sreča! Jaz sam bom trpel bedo, a star sem in ne bojim se je. Vsak dan prosim Alaha, naj me pokliče k sebi, da ne bi doživel propasti naše domovine. Ne potraja dolgo in naša Hercegovina dobi nove gospodarje, ki ne bodo boljši od starih.» Tako je prerokoval stari aga in nama pomagal z nasveti in z brašnom na pot. Takrat po Vukalovičevi vstaji se je pojavilo po naših krajih mnogo tujih popotnikov, ki so bili sami ogleduhi. Aga jih je prav spoznal, drugi se pa niso menili zanje. S Tunjico sva se —»

«Pero, povej, kaj se je zgodilo s stricem Andrijo. Pozabil si nanj», je prekinil pripovednika poleg ognja sedeči Vazko, zapazivši napako v pripovednem redu, zakaj mnogokrat je bil že slišal stričevo povest.

«Res sem pozabil. Staremu človeku se trga spomin kakor predici preja. Težko je onemu, ki mora hoditi za tujo pametjo. Brat Andrija se je izučil opankarstva ter se še pred vstajo vselil v Dubrovnik, kjer se mu dobro godi. Po moji smrti idi tudi ti k njemu in se nauči njegovega rokodelstva.»

«Pojdem, Boga mi! A poprej poiščem Atifa, da se mu osvetim», je rekel deček. «Nu, kako sta hodila z mojim očetom?»

«S Tunjico sva vzela rodbini ter se napotila proti Bosni. Leto dni sva potovala, preden sva prišla v tuzlanski okraj. Mnogo bede, lakote in mraza sva pretrpela spotoma. Ženi sta nesli vsaka po dva otroka, midva sva jima pomagala. Bog je tako ukrenil, da sem imel samo še dve hčerki; pet sinov mi je pomrlo že v Hercegovini. Nočevali smo na poljih in v hlevih, delali smo pri dobrih in hudobnih ljudeh; z bratom sva se vpregla v plug in vlekla brazdo, živinska dela sva opravljala, da bi preživila rodbini. Kar mi zbolí Tunjica. ‚Ne morem več,‘ pravi, ‚in otroci so gladni.‘ Hvala Bogu, da je bilo poleti, pozimi bi bili vsi poginili. S podvojeno močjo sem delal za obe rodbini in tudi ženi sta se vpregli: mlatili smo, orali, drva sekali, težke vozove vlačili, pomagali smo zidarjem. Za betvico brašna smo delali ves božji dan. Če sem našel kje skorjico kruha, polovico jabolka, nagnito hruško, sem pobral in nesel domov deci. Pri kmetih sem pobiral ostanke, celo pomije. In nikoli me niso videli otroci jesti. Nekaj milodarov smo dobili v pravoslavnih hišah, nekaj smo zaslužili in tako smo prebili tisto poletje. Zimovali smo v vasi ob reki Krivaji. Usmiljeni Turek nas je

nastanil v svoj prazni hlev. Naj se mu za to dobroto na veke godi dobro v njegovem rajju! Brez njegovega usmiljenja bi bili zmrznili. Cunj nam je nanesel, da smo zavijali otroke, in kadar naju z bratom ni bilo v hlevu, je kaduna s svojo hčerko posečala najini rodbini in jima prinašala živeža. Slišal sem nekoč o sveti kraljici, ki je nosila revežem brašno, toda tiste kraljice nisem poznal, videl pa sem zahaljeno turško kaduno in še zdaj se je hvaležno spominjam. Večkrat je rekla: «Toliko imate živih ust, pa ničesar, da bi vanje metali.» Dobra je bila kakor dober dan. Bodi človek katere vere in katerega stanu hočeš, a pošten bodi in usmiljen, pa te čaka zveličanje.»

Pero je umolknil in priskrnil kave. Potem je nadaljeval, lahko pokašljujoč, iztegoval roke predse in zrl na dlani, kakor bi imel tam zapisan svoj žalostni življenjepis. In usipale so se njegove besede liki kleno zrno iz vevnice. «Dobro uro za Tuzlo na zvrniško stran se začinja nizka Čaklavica-planina. Na njej sta dve vasi: pravoslavna in turška Čaklavica. Do tja sva prišla z bratom. Tunjico je tam našla dobra sreča, ker ga je vzela za kmeta na svojo zemljo premožen Srb, ki mu je zgradil hišo in hlev. Skraja sem pomagal bratu, da si ustanovi svoje gospodarstvo, potem sem gledal, kje najdem sam svoj kot. In

glej, na rebrini za turško Čaklavico sem našel ob kolovozni poti majhno tratino sredi hoste. Kraj se mi je zdel kaj pripraven za našelbino in dolgo sem ga ogledoval; izpraševal sem v vasi, čigava bi bila tratina, in so mi rekli, da je brez gospodarja. Začel sem tam graditi kočo in Tunjica mi je pomagal. Koliko je bilo trpljenja! Svojo streho sem imel, toda živeža nič. Tunjica je bil požel že prvo žito, letina je bila dobra; prinašal nam je vsak teden od svoje urode toliko brašna, da je bilo dosti za hčerki. Sam sem stradal in žena je stradala. Takrat sem šel v konak javit, da sem postavil kočo na carskem svetu, in prosit, smem li na tistem kraju iztrebiti hosto, kolikor je treba sveta za njivo. In v konaku so mi rekli: «Krči, krči, krči!» Tedaj sva začela z ženo krčiti hosto krog kočice. Podnevi je svetilo solnce, ponoči je sijala luna na najino delo. Večinoma sva živela ob jagodah in lesnikah; če sva ujela veverico, ptico ali zajca, sva napravila prazniško kosilo. Čez leto dni smo jedli že svoj prvi krompir. To je bil praznik! Potem sta zrastle na mojem posestvu česen in kuruza. V svoji sreči sem se šalil z bratom, da on obdeluje tujo zemljo, jaz pa svojo lastno. Prislovica pravi: Svoja kočica, svoja svobodica, in da je bolje leči v grob, nego biti tuji rob; toda bratu se je na tujem

bolje godilo nego meni na lastnem. On si je v par letih kupil kravo in vola, jaz sem se do-
mogel samo do dveh koz. Da bi si zagotovil po-
sest, sem šel v Tuzlo v konak prijavit, da sem
na carski zemlji izkrčil in pridobil rodovitno
zemljo. Zapisali so me med one, ki plačujejo
sultanu davek, in naložili so mi desetino, ki
sem jo plačeval deset let. Pred osmimi leti se
je priselil iz Sarajeva v Tuzlo Turek Omer
Sarajlija z odraslima sinoma Smajem in Ati-
fom. Smajo je stopil v službo; nekaj časa je bil
zaptija v Tuzli, pozneje je prestopil k voja-
kom. Iz Kolašina ob črnogorski meji je po-
begnil in se pritepel zopet v Tuzlo. V Mahali
je ukradel konja, v Marančanih ga je prodal.
Nihče ni takrat izpraševal, je li blago ukra-
deno ali ne. Sarajlije so bili moja nesreča, ž
njimi se je začela prava moja beda. Stal sem
že na trdnih nogah, imel sem svojo streho in
ni mi trebalo beračiti kruha. Trden gospodar
bi bil danes, da niso prišli Sarajlije.»

Pero je izpil ostanek kave, izvlekel izza
pasu duhan ter si zvil svalčico. Vazko mu je
podal goreč utrinek. Handžija je puhnil dva
valčka dima, a precej je zakašljajal. «Glej,
brate, več ne smem pušiti. To znači, da pride
kmalu mojih dni konec», je rekel ter odložil
svalčico. Nagnil je život naprej, prekrižal roki
na kolenih in se zazrl v tla, kakor bi se sramo-

val svoje bolehnosti. In dalje je pravil: «Nekega jesenskega večera pride Smajo s puško ob rami k Tunjici ter veli: «Hajdi, brate, z menoj v Tuzlo, v konak te zovejo!» Tunjica se je prestrašil. Čez dan je potrgal koruzo, zvečer jo je hotel v hišo spraviti in oličkati. Prosil je tedaj Smaja, naj počaka, drugi dan se ž njim napravi v konak. Smajo je privolil. Ostal je v hiši. Tunjičina žena mu je lepo postregla z večerjo in blazine mu je položila. Nenavadni poziv je tudi njej zadal strah. S solzami v očeh se je poslovila drugo jutro z možem: «Pak ti idi z Bogom potujoč!» Moj brat je odbral polno torbo hrušk in orehov, da jih odnese Smajevim otrokom. Odpravila sta se proti Tuzli, Smajo s puško naprej, Tunjica s torbo za njim. Spotoma sta se na samotnem kraju ustavila in Turčin je ponudil sopotniku duhana, da si zviije svalčico. Moj brat sicer ni pušil, vendar ni odrekel. Vzel je duhan in papir ter jel viti. Med pogovorom dalje gredoč zaostane Smajo, tako da je šel Tunjica pred njim. Pa glej turško izdajico! Tiho sname puško, pomeri, ustrelil mojega brata v hrbet ter ga prestrelil. Tunjica pade na pot z vikom: «Po Bogu brate Smajo, zakaj si me ubil?» Še enkrat je Smajo pomeril, pa tu je ranjenec kakor tiger skočil na noge in se zagnal na morilca. Dolgo časa sta se borila.

In kakor zver je zatulil Tunjica: «Pomagajte, bratje, poginem, pogubil me je Smajo Sarajlija!» Na vpitje sta pritekla iz gozda neki Vidaković in neki Biberica. Smajo je pobegnil. Hotel je oropati mojega brata, ki je imel pri sebi dva dukata in tri kajme, pa časa ni bilo. Pot je bila vsa oškropljena s krvjo, hruške in orehi so raztreseni ležali po tleh. Tunjica se je še enkrat z vso močjo dvignil od tal, potem so ga bolečine premagale in vrglo ga je pet korakov daleč kraj poti na trato. Vidaković in Biberica sta ga prenesla na njegov dom, kjer je ležal osem dni, preden je umrl.»

Handžijo je posilil suh kašelj in mu prestriigel besedo.

«Vazko, nalij kave Peru in meni!» je velel Vilar.

Deček, ki je tiho in spokojno poslušal stričvo povest o usodi svojega očeta, je bled in mrkih oči nalival kavo.

Mušić si je s požirkom zmočil usta in nadaljeval: «To se je zgodilo dobro leto pred prihodom avstrijske vojske. Leto dni je bil Smajo zaprt. Ko je prekoračila vaša vojska Savo, so bili izpuščeni v Tuzli vsi zločinci in tudi Smajo je dobil puško. Ko se je zasedba Bosne izvršila, je vzel han v Dubošnici v najem. Jaz

sem kmalu. zatem ubil na Majeveci-planini volka ter ga nesel v Tuzlo okrajnemu načelniku Narančiču. Pohvalil me je in me dobro nagradil. Narančič je bil prijazen in zgovoren človek. Velika je bila njegova pamet, Bože dragi! Vprašal me je to in ono. Potožil sem mu, da so mi Turki ubili brata in da hodi morilec Smajo Sarajlija svoboden po Bosni. Načelnik mi je ukazal, naj čez pet dni zopet pridem. Prišel sem in izpričal, da je Smajo, ki so mi ga pokazali uklenjenega, pravi morilec. Nekaj tednov pozneje je so dišče zaradi krščanskih in turških prič objavilo Smaju ‚kažnjeno‘ smrt. Čitali so mu obsodbo po starem in novem zakonu. Bošnjaki so se izpraševali, kakšna je kažnjena smrt; niso je bili še vajeni. Smaja ni nihče več videl; potihoma je izginil s sveta. No, brat njegov Atif se je takrat zaklel: ‚Kdor se ne osveti, se ne posveti!‘ Pičila ga kača! Vedel sem, da velja zakletev meni, ki sem bil brata ovadil sodišču. Za življenje se nisem bal, pač pa sem kmalu spoznal, da segajo Turki po mojem posestvu. V dolgih letih sem si bil izkrčil dober kos ravne in rodovitne zemlje, ki je mejila ob njive čaklaviških Turkov. Z močnim plotom sem zagrabil to zemljo. In glej, nekega jutra vidim, kako so navalili Turki na moj plot in ga podirajo. Zagrabil

sekiro, tečem k njim in vprašam, kaj to pomeni. Odgovore mi: ‚Ta zemlja pripada vaš kufu in ti idi po svetu, odkoder si prišel!‘ Ne — sem odgovoril — v konak pojdem in tam si poiščem pravico. Ne vlada več turški sultan, ampak car čestiti. Moja uboga zemljica mi je toliko vredna kakor čestitemu carju njegovo prostrano cesarstvo. In sem šel h gospodinu Narančiču. Ko sem mu povedal, da nimam tapije na posestvo, da so pa pod sultanom radi videli, če je kdo začel trebiti hosto in pridobivati rodovitno zemljo ter plačevati desetino, kar sem pošteno storil, mi je načelnik obljubil svojo pomoč. Tapije mi ni mogel dati, rekoč, da je nihče ne dobi, dokler ne bo zemlja premerjena, in da bo trajala ureditev morda še 20 ali 30 let. Poslal pa je orožnika z listom k čaklaviškemu muktarju. Potem sem imel nekaj časa mir, a živel sem v velikih skrbeh, ker vlada je šla Turkom povsod na roko. In ti so me črtili zaradi ovadbe. Oni so lastniki zemlje in povsod so se pravdali in motili narod in to še sedaj delajo: vsakdo si izkuša prilastiti zemljo, ki mu je najbolj pri roki. Nesreča je bila zame, da je zapustil Narančič Tuzlo in je prišel nov načelnik. Turki so začeli zopet ruvati proti meni. In nekega dne mi prineseta dva orožnika iz konaka odlok, da moram v tridesetih dneh zapustiti

svoje posestvo, ki je pripisano vakufu v last. Zarjul sem od bolesti kakor vol, ki dobi sez kiro med rogova, pa hajdi naravnost v konak k načelniku. Ta je skakal pred menoj in se obračal k človeku, ki mu je prevajal moje besede na njegov jezik. Brez strahu sem mu govoril: Ako je prišla misel, porobiti mojo zemljo iz tvoje glave, onda ta glava ni pametnejša od kozje, ker si me obsodil, preden si me zaslišal. Načelnik je od jeze pihal, smešno skakal in mi zagrozil osemdnevni zapor. Takrat sem se udaril ob prsi, rekoč: Da, zaprite me na osem let, ne na osem dni, a pravica je le na moji strani, ne na vaši! S temile žuljavimi rokami sem izkrčil zemljo, sultanu in carju čestitemu sem dajal desetino, po starem zakonu je moja in tudi po novem mora biti! Res sem prišel v osemdnevni zapor in zemlja ni bila več moja. Tisti večer, ko sem se vračal iz zapora, se je prigodila na mojem domu strašna nesreča: zločinec je zažgal mojo leseno kočo. Menda je mislil, da sem že doma in se spečem v ognju. Pa jaz sem tistikrat korakal preko vrhov Čaklaviceplanine proti domu. Ko zagledam v daljavi žar ognja, sem precej vedel, da gori moja kočica. Z nadčloveško hitrostjo sem tekel domov. Ni mi bilo žal kočice, ki itak ni bila več moja, a gnala me je skrb za usodo moje žene

in otrok. Pred poslopjem, ki je prasketalo v ognju, sem našel jokajoči hčerki in obe kozi, v sredi te gruče pa se je zvijala moja žena v strašnih bolečinah, vsa opečena. Skočila je bila v gorečo kočo po mlajšo hčerko, jo prebudila in pahnila čez prag. In za njo samo se je povalilo plameneče bruno ter vžgalo njeno obleko. Na pol mrtva se je zgrudila k nogam obeh otrok. Mene je še spoznala. Iz njenega slabotnega javkanja sem razumel le besedo: Sarajlija! Sarajlija! Umrta je še tisto noč. Tako sem ostal sam z otrokoma. Tri dni sem hodil okrog pogorišča ter se poslavljal z zemljo, ki sem jo bil gnojil s svojim znojem. Potem sem prodal kozi, drugega mi ni ostalo za prodaj. Hčerki sem dal služiti k Nikoli, ki je Tunjičin sin in je po mojem bratu prevzel kmetijo. Nikola mi je izročil svojega brata, tegale Vazka, da ga povedem k Andriji v Dubrovnik. Napotil sem se v Tuzlo. V konaku sem ovadil Atifa kot požigalca. Dolgo so me izpraševali in pisali na papir. Toda Atif je s pomočjo turških prič dokazal, da je bil oni večer, ko je gorelo na Čaklavici, daleč proč na Majeveci-planini. Vrhu tega so sodniki spoznali, da se je moji ženi v smrtnih mukah pač lahko nekaj bledlo o Sarajlijah, a izrečno ni povedala, da je zažgal Atif Sarajlija. Hodil je svoboden po Bosni in dobro se mu je

začelo goditi. Toda on je požigalec in morilec moje žene; če ga sodišče ni kaznovalo, doleti ga kazen božja.» Starec je utihnil in izpraznil findjan. Topo je zrl v tla.

Vazko je vstal. Krčevito držeč roki za pasom, je stopil pred strica in viknil: «Kakor gotovo sedi na svojem zlatem prestolu naš veliki pravoslavni Bog, tako gotovo se osvetim za mučno tetino smrt in za tvoje trpljenje, dragi mi amidža!» Njegove oči so se zasvetile, kakor bi se solnčni žarek utrnil v biserni solzi. Vilarju se je zdelo, da je deček zrastel, odkar ga ni videl; njegov glas se je izpremenil, okrepil se je, prijetno se zadirajoč je prehajal v možatost.

«Človek snuje, Bog boguje. Ti ne premišluj o osveti, ki je v božjih rokah. Tvoje delo bodo opanke, ne maščevanje», je rekel Mušić.

Vazko je zganil z ramo.

«Boj se onega, ki se Boga ne boji! Ne hodi volku v čeljusti!» je poučil starec. Vzravnal se je ter se okrenil k Vilarju. «Glej, gospodine Franjo, tako sem prešel na stara leta zopet v robstvo. Pol leta sva služila z Vazkom po vaseh, potem se je naju usmilil Karavajić. Dobremu gospodarju robujeva. Spomladi sem hotel z Vazkom v Dubrovnik, pa zdaj se ne

sme tako svobodno potovati kakor pod sul-tanom. Ne puste zaptije.»

«Bolje ti je tukaj, nego gospodariti poleg hudobnih in močnih sosedov, dokler ni reda v deželi», je rekel Vilar odhajajočemu hand-žiji.

«Gospodine Franjo, gospodine Franjo, pridi kmalu zopet! Danici povem, da si bil tukaj», je s praga viknil Vazko, ko je bil Vilar že na potu. Ta je pokimal. Mimogrede se je ozrl pod pristrešje na Mušića, ki je zopet vrtel košaro med rokami. Perov obraz je bil teman, dve strogi črti sta se mu razpoložili od nosu do konca ustnic, nad rjavim in žilavim vratom se je gugala albanska čepica, dolgi brk je pri vsakem potegljaju roke obrsnil ob rameni.

39.

Zvečer mu je oddal Bierkopf zopet admini-stracijo ter mu razložil, kakšnih popravil treba pri drčah, žlebih in jezih. «Hvala Bogu,» je rekel gozdar ter hlinil veselje, «hvala Bogu, da ste prišli in boste sami jedli juhico, ki ste jo skuhali. Delavci niso več tisti, ki so bili nek-daj. Obudili ste v njih zahteve, zdaj jih sami izpolnajte.»

«Zakaj ne?» je odgovoril Vilar. «Kar je iz-polnjivega, vse naj se zgodi.»

«Naj sel!» Mnogo je tistih, ki trkajo, malo jih je, ki odpro. Zdaj zahtevajo deveturni delovni čas.»

«Tudi drugod ga zahtevajo. Ako me naprosijo, naznanim i ta zahtevek deželni vladi. Zaradi tega mi ne more odtrgati glave. Delavcem treba olajšati njih bedo.»

Drugo jutro je bil zgodaj na potu na Konj planino. Vzel je s seboj instrumente, da izmeri one prostore, kjer ga je čakalo inženjersko delo. Pragozd je bil ves izpremenjen. V vrhah je bil redkejši, ker mu je po večini že odletelo listje, zato je bil v pritličju gostejši. Tu in tam se je nagomililo na debelih vejah in med njimi ter po bohotnem grmovju na kupe suhega listja, kakor bi si bil tam napravil gozdni mož zimska gnezda zase in za svojo mnogobrojno rodbino. Z drevja in od onih gnezd je še vedno na gosto padalo listje kakor južnega zimskega dne težke snežinke z neba. Šumljanje padajočega listja je bilo slišno povsod, kjer ga ni oglušilo hrumenje po jesenskem deževju narasle Oskove. Njeni pritoki so žuboreli pod gorko odejo obilnega listja, ki je čakalo naliva, da se prepelje v dolino. Povsod je bilo podnožje nastlano kakor tla velikolepe dvorane v jutro po slavni gostiji, ki je trajala vso noč. Privrše vetrovi kot silne metle, privro nalivi in pospravi se vsa ta na-

vlak. Kupi nastelje, ki so se nabrali v grapah in za skalami, segnijo in prhné pod snegom. V motni svetlobi med drevjem je nekaj migljalo, kakor bi neki jesenski bog zaspano gledal na omrtvelo naravo in ji trudno namigaval. V listnatem pregledu se je pragozd šele sedaj, ko je stal malone gol in oskubljen, prav odkril Vilarjevemu pogledu. Tista brstna srobotina, ki jo je poleti videl le v pritličnih delih, se mu je pokazala v jeseni v vsej svoji nagoti, razsežnosti in sili: mogočno se je razlezla in razpletla v širino in višino. Kakor je vrgla ta in ona vrsta ali kasta ljudi čez vesoljno človeško družbo težko, gosto razmreženo vrv, ki brani, da svetli duhovi ne morejo dvigniti perutnic jasne misli in svobode, da drevesa prosvete in svobode ne morejo rasti do nebes, tako je zaždrževal v pragozdu srobot pravilni in mirni razvoj rastlinstva: tu je skrivil klečeplaz in ovijač stebrasti bukvi ravno vzrast, tam se je oklenil kot zanka, vržena na jetnika, vitkega jesenovca, stremečega v višek, tam je priril skozi grmovje do nežnega javora ter vrgel nanj pogubonosne okove. Kar ni bilo mrtvega, vse je objel ta sivokosmati zajedavec in skušal ovirati v bujni rasti. Mimo oskubljenega vejevja je zagledal inženjer prizor, ki bi ga bil porabil za vsako izrednost v naravi dovetni major Lisinski, da ga je videl, za veličastno

pesem žalostinko. Na neki strmini je bila padla bogve kdaj močna hoja, razrahljana v koreninah, silnemu hrastu med rogovile. Še vsa zelena leži v hrastovem objetju in oba pričakujeta, solzeč se v jutranji rosi, smrti pod drvarsko sekiro.

Zrl bi gospodin Franjo v zanimivosti in tajnosti jesenskih šum, da ga ni tako zelo gnalo k drvarjem. Dobro ogret je nenadoma pristopil k njim, ko so bili vsi zbrani pri zajtrku: nekateri goloroki, drugi ogrnjeni z razcapanimi suknjiči ali s kosi umazanih plaht. Ta je sedel, ta je čepel, oni je stal, držeč pred seboj polno skodelo. Kuhar Krpica jim je nalival prežganko.

«Zdravi, bratje!» je glasno in dobrovoljno pozdravil, kot da je stopil v domačo hišo. Zapazil je, da se je odprlo okno kolibe, pri katerem se je v nočni opravi pojavil paznik Gajer ter precej izginil.

Tesači so iztegnili vratove in z izrazom veselja na obrazu pogledali na gospodina Franja; nekateri so sneli čepice, drugi so dvignili desnice in po vojaško pozdravili; mnogi so vstali. «Zdrav, gospodine Franjo!» so viknili smejejši.

Trkulja se je preril skozi množico, stopil pred inženjerja, ga prijel za desnico, da mu jo poljubi, pa Vilar jo je odtegnil. «Dobro nam

bo, kakor črv v siru bomo živeli zdaj, ko si se povrnil, gospodar ti naš!» je momljaj starec. «Ti si dober kakor pohlevni dežek, a oni drugi so dobri kakor poletna toča.»

«Gospodine Franjo,» se je oglasil iz gruče Batinić, «zlate odtiske puščajo tvoje noge za seboj, iz tvojih oči padajo biseri. A drugi zro na nas kakor sestradani volk iz šume.»

«Oj gospod želir, toliko da ste se povrnili, pa smo dobili dobro prežganko», je rekel iz gruče Slovencev bebasti in razmršeni Trdoz glav. Pomolil je Vilarju skodelo pod nos, da poduha.

«Prej so nam jo kuhali iz mrčesnih praškov», je nekdo pristavil.

«Človek ne živi samo od prežganke; so še drugi oblizki, katerih je deležen poštenjak», je rekel Vilar, široko se smehljajoč v zbor, kakor bi se bil od nog do glave navlekel slaščic. Zazdelo se mu je primerno, da precej danes pove drvarjem, da z odpravo znamk ne bo nič, ker bal se je, da bi mu jih pri prihodnjem izplačevanju ne metali pred noge. «Bratci,» je rekel in njegove oči so prosile prizanesitve, «bratci, znamk nočejo odpraviti. Treba torej potrpeti in jih sprejemati. Ko bi nas rešili znamk, zvišali bi nam ceno živil za deset odstotkov.»

«Kdo?» je zarohnel nekdo v ozadju tako močno, da je odmevalo od skale.

«Ako nam odpro ena vrata, zapro nam precej druga», je kliknil Batinić na ves glas in dvignil desnico.

«Kdo bi zvišal?» se je iznova zaslišal gromski glas iz ozadja.

«Nu,» je odgovoril Vilar, izkušajoč pogledati preko krdela, «naš liferant Samojlo bi nam zvišal dogovorno z deželno vlado. Takšne znamke niso samo pri nas, običajne so po vsem Ogrskem.»

Bosna ni plačevala harača sultanu in ga ne bo ogrskim židom.»

Vilarja je pogrelo, njegovo lice se je zresnilo. «Kdo govori tam v zadnji tolpi?» je vprašal. Čez hip je velel: «Naj stopi naprej!»

V gručah so se razmaknili ter naredili gaz. In stopil je predenj visok človek z močno in čedno brado, vzbočenih prsi ter smelega pogleda. Njegova obleka je bila delovna, toda snažna in samo na enem mestu zakrpana. Na glavi mu je čepel neoguljen fes, kakršnega ni bilo videti delovni dan pri nobenem drugem drvarju.

— Ta človek je videl boljše čase. Gotovo je kakšna velika nesreča vzrok njegove nezadovoljnosti in odpornosti — je pomislil Vilar

in zopet se mu je pojavil običajni dobrotljivi in prizanesljivi smehljaj na obličju. «Tebe še nisem videl, brate! Ti si novinec tukaj. Kako se imenuješ?» je vprašal.

«Lazar Tunguz», je trdo odgovoril možak ter snel fes z glave.

«Čital sem tvoje ime v listinah. Si li Bošnjak?»

«Ne, Hercegovec.»

Vilar je osupnil ob tem odločnem glasu. Ugajal mu je samozavestni in junaški nastop človeka nižjega poklica, dočim mu ni ugajalo po ceni kupljeno in obilo poplačano junaštvo onih, ki nosijo orožje.

«Dobro, brate! Čuješ, ti butaš z glavo ob skalo, ako hočeš tukaj kaj pre narediti. Pusti to delo meni, ki mi leži delavčeva blagodat tako zelo na srcu kakor lastna. Še bolj, ker vidim, da je delavec prikovan, a jaz sem vsaj svoboden, kolikor je človeku mogoče.»

«Uzu — gospodine Franjo, dobro moje!» je zavzdihnil Trkulja ter se zopet sklonil k Vilarjevi roki.

«Oprosti, gospod inženjer, moja smelo besedo!» je povzel hrust in se prikupljivo nasmešnil. Vilarja je presenetil njegov prepričevalni glas in pa pravilno izgovarjanje besed. «Tu se nam vedno nekaj obeta, vedno imajo

tujci lepe besede na jeziku, toda izpolnitev ne pride nikdar. Vaš general Jusuf beg Filipović nam je v proklamaciji obetal, kako bodo skrbeli za šole in kako se bo pri nas v kratkem vse predrugačilo in obrnilo na bolje; a sedaj vidimo, da zatira vlada šole in ustanavlja orožniške postaje. Zgodilo se je v Piliću, da sta brat in sestra ustanovila šolo za pravoslavno deco, pa vaša gospoda je to šolo razgnala in poslala tja orožnike. In tako se godi po vsej Bosni in Hercegovini. Istino govori naš pregovor: U tudjinca vjera na koljenu, vjeru daje, a misli drugčije.»

Vilar je odprtih ust poslušal Tunguza, ki je tožil in sodil. In vprašal ga je: «Čuješ, prijatelj, ali si prišel sem drva sekati ali kaj? Mi govorimo o prežganki in znamkah, a ti pričneš o vsem drugem.»

Tunguz je zavrtel fes in se lahko priklonil. «Oprosti, gospod inženjer! Trda je zemlja in nebo je visoko: kam naj bežimo pred našim siljem? I drvar čuti dušo in udarce, ki padajo na njegovo kožo. Ne smatraj nas za topoklado! Naše oči so odprte.»

«To je prav, to uvažujem. Nihče naj ne pritiska delavca ob zid. A sedaj ni časa obravnavati o tem.»

«A kdaj bo čas?» je porogljivo kliknil iz prednje gruče srednje velik drvar močne po-

stave in temne ciganske polti. Že prej ga je zapazil Vilar, kako je pri Tunguzovih besedah grozeče švigal s črnimi, leskečimi očmi.

«Tudi ti si novinec tukaj. Kako se zoveš?» je vprašal.

«Mehmed Konjhodžić.»

«Ako si prišel na Konjplanino delat, tedaj sekaj in vse drugo ti bo pridano», je rekel Vilar ter dal z roko znamenje, naj se drvarji odpravijo na delo. Postal je poleg kuharja ter gledal za zavaljenim in junaškim Tunguzom; vsega je premeril: od bičjega vratu pa doli do debelih meč. Je li mogoče, da se rodi takšno bitje v naši iznemogli dobi? V Herkulovih časih bi bil morda navaden, danes je čudo. In kako je zavpil? Štiri tisoč let staro mumijo bi prebudil v življenje. Razdraženo in razburljivo je govoril in samo sovraštvo mu je kipelo iz kljubovalnih oči. Ta po postavi še nadkriljuje kaludjera, po agilnosti jezika ga pa tudi doseza. Tako je pomislil inženjer. Stopil je v kolibo, da se pokaže Gajerju.

Oziral se je krog sebe. Pri durih je opazil stojalo, na katerem je stalo pet pušk; poleg je ležal zaboj s patronami. Po slamnatih ležiščih so bili razprostrti debeli koci. Pušk in kocev poleti ni bilo. V kotu se je pri svoji postelji napravljal Gajer. Vilar mu je želel dobro jutro in paznik se je mahoma vzravnal

v vojaški postoj; čez hip je nadaljeval svoje delo. «Novosti vidim tukaj, ki se mi zde praktične», je govoril došlec ter sedel na kraj postelje. «S puškami se bomo branili hajdukov, ako bo treba.»

«Mogoče je tudi, da bomo streljali na delavce», je ravnodušno odgovoril paznik.

«Res so razburjeni in nezadovoljni. Sploh se je bati izgredov. Povsod se priliva olje v ogenj, zlost v razgrete duhove. Prenapeta struna rada počí. 4. novembra je bil razglašen novi zakon za zasedene dežele, splošna vojaška dolžnost. To je bilo prav tisti dan, ko je bil otvorjen in blagoslovljen novi most čez Jalo. Zdaj ta naredba še ni povsod znana, a kamor pride, povsod razžge zakrknjena srca. Prav je, da nam je dala oblast vsaj nekaj orožja, nadejam se pa, da ga ne namerimo ne na hajduke ne na tesače. To bi bilo grozno, pri našem mirnem poslu prelivati kri.» Obmolknil je in čakal, da mu paznik odgovori kaj. Pa ta ni dal besede od sebe: z nepritajeno jezo je vlekel škornje nase in se vedel, kakor bi bil sam v kolibi. Vilar je nadaljeval: «Slišal sem, da so se javili za moje odsotnosti agitatorji in ogleduhi tukaj, celo hajduki so posetili Medvedji dol. Treba nam bo ravnati z vsó opreznostjo. Čimdalje večja odgovornost leze na nas. Kaj mislite, Gajer, o tem Tunguzu?»

Ali se vam ne zdi sumljiv človek? Ste li slišali, kakò agitatorski drzno je govoril?»

«Nisem.»

«Saj ste odprli okno.»

«Nisem poslušal.»

«To mora biti hujskač prve vrste. Kako je mogel naš gospod gozdar sprejeti tega smelega podpihovalca v službo, tega ne umejem.»

«Agitatorstva nima nihče napisanega na svojem čelu ali na svoji obleki. Vsak delodajalec se lahko zmoti pri izboru svojih delavcev. Tudi vi, gospod inženjer, bi ga bili sprejeli.»

«Ali pa ne. Pogledal bi bil v njegove hajduške oči — ne — ne bil bi ga sprejel. Sploh nima nič drvarskega na sebi. Kretnje, jezik, postava: vse kaže, da je lahko četovodja iz prejšnje vstaške dobe. Ali niste tudi vi prepričani, da ni prišel sem zaradi borne tesarske plače, ampak, da ga je poslala neka tajna sila, ki skrbi za to, da se izrabi vsaka nepravilnost in krivica za agitatorske namene? In takšnih krivic se zgodi na naši strani več, preveč. Proti njim sam delujem, a agitatorstvo obsojam, ker domačim ljudem ne koristi, pač pa onim tujcem, ki jedva čakajo nemirov, da si na lahek način pridobe priznanja in odlikovanja. Kako spretno je porabil Lazar Tunguz slučaj piliške šole za šuntarske svrhe! Ali ni

ste že prej kaj podobnega opazili pri njem?»

«Ne nastavljam ušes drvarskini marnjam. Moja naloga je, paziti na delo, da se ne pre-
stano in pravilno seka, žaga in teše», je od-
govoril Gajer. Mirno je zrl v zrcalo ter si z
glavnikom česal lase in brado.

Vilarja je njegov mir razburil. — Glej hi-
navca, kako se dela nevednega! A jaz vem, da
je pustil Bierkopf Tunguza zato v službi, da
mi dela neprilike. Poskusiti me hoče, kako
se povedem pred agitatorjem. Nadeja se, da
začnem ž njim, kakor sem z Jovico, prijatelj-
ske odnošaje, da se potegnem zanj, potem
žrtvuje mene in Tunguza. Na ta način me
hoče izriniti iz službe, da bi lahko zopet sam
ribaril v kalni vodi. Tako je pomislil Vilar in
mirno vprašal: «V kakšnem spominu živi pri
delavcih Jovica?»

Paznik je pomajal z glavo, češ: Vprašal bi
jih bil! — in ravnodušno je odgovoril: «Ne
vem.»

«Ta človek je dosti pretrpel in zopet trpi
po nedolžnem. Zavzel sem se zanj pred so-
diščem, pa se mi ni obneslo. Kaludjer je ves
drugačen človek nego ta agitator. Z obličja se
bere Jovici njegova visoka misel, a Tunguz
prav po hajduško bliska z očmi. Prosim, pazite
nanj, da ne bo sitnosti radi njega. Rad bi v
miru in v slogi z vsemi preživel to zimo.»

«Gospod inženjer, tega vendar ne morem storiti, da bi noč in dan stal poleg njega in poslušal, kaj govori. Kdor hoče imeti mir, naj bo nem in gluha. To bi imel mnogo posla, ko bi moral zlesti vsakemu v njegovo misel.»

«To ni mogoče», je rekel Vilar. «Vohunov in ovaduhov pa tudi ne maram imeti v našem taboru. Še Bog, da smo se iznebili Atifa Sarajlije! Z velikim zločinom je odšel in ni ga bilo sram. Takšni propalici pljuni v obraz in mislil bo, da gre dež.» Stopil je iz kota in šel proti vratom. «Dobro misel je imel naš gospod gozdar, da je preskrbel delavcem te zimske koce. Koliko treba plačati od njih za obrabo vojaškemu oskrbovališču?»

«Od vsakega komada novčič na dan. Pravijo pa, da ne marajo plačati.»

«Toliko vsak lahko utрпи. Jim vsaj ne bo treba toliko prezebati in zdaj ostanejo lahko tudi zimske noči tu gori. Ne bo jim treba hoditi spat v dolino, kar je zamudno in utrudljivo.»

Naročil je kuharju, naj tudi zanj pripravi obed, ker ostane ves dan na planini. Potem je velel dvema drvarjema, naj gresta ž njim. Dopoldne in popoldne je lazil pod Medvedjim dolom in meril. Mestoma sta mu morala spremljevalca s sekiro izklestiti dohod v no-

tranje gozdne dele. Kakor črv pod lubje, tako so se zarili v goščavo.

Drugi dan se je vreme zjužilo. Deževalo je dva dni, vmes je naletaval sneg. Vilar je ostal doma, čeprav ga je zelo mikalo, da bi posetil han.

40.

Ko se je nebo izvedrilo, se je napotil Vilar ob Oskovi v svoj han. V srcu mu je zagorel ogenj koprnenja, zdelo se mu je, da ga neso peroti. Treznost, v katero se je silil skoraj tri mesece, se je umaknila opojni misli. Mušić je zopet pletel košaro pod pristrešjem. Vilar se je z razmehčano dušo ozrl nanj. Odkar je poznal njegovo trpljenja polno življenje, se mu je še bolj približal, ga je še bolj uvaževal. Z dobrosrčnim nasmehom je šel mimo njega in jasnega obraza je stopil v vežo, kakor bi vstopil v ljubo domačo hišo, toda precej se je zresnil, ko je zagledal dva orožnika, sedeča na minderju ob steni. Moža sta, držeča vsak svojo puško pred seboj, vstala, ga kot največjega gospoda v tem kraju po vojaškem načinu pozdravila ter zopet sedla. Eden je bil dolg in suh, po madžarskem načinu namazanih in zasukanih brkov, po zvezdah na ovratniku in po neki inteligentnosti obraza je soditi, da je načeloval orožniškemu oddelku; drugi, manjši

je bil zavaljen, robatega in sirovega obličja. Vilar je prišel v zadrego: ni pričakoval tukaj ljudi jeklenega srca, s kakršnimi je bil imel že prav v tem hanu neprijetnosti. Hotel je zavrnuti pod pristrešje in tja naročiti kavo, a tisti trenutek se je oglasil Vazko, čepeč kraj ognja: «Hajdi v sobo, gospodine Franjo! Tja ti prinesem kavo.»

Odrinil je nizke duri, ki so zaškripale v stezajih, in sklonjen je stopil v ubožno izbo, kjer je ob vzhodni steni stala ilovnata peč s pečnicami, ob treh ostalih stenah pa so ležali goli minderji. V poltemi je zagledal Danico, ki je sedela s šivanjem v naročju. Nobene besede nista izpregovorila: on je stal pred njo s svojim odkritim in jasnim smehljajem, gladeč si brke, ona je zastrmela vanj, vsa zalita z rdečico: v njiju očeh je žarela vsa srčna sreča svidenja. Par minut sta si zrla tako iz oči v oči, s pogledi se dobrikajoč drug drugemu. Vsa izpremenjena se mu je zdela: odkar je ni videl, je vzcvetela za leto dni; v njenem pogledu ni več prejšnje plašljivosti, na njenem obrazu ni več prejšnje nezrelosti. «Zdravstvuj, Danica!» je tiho izpregovoril ter stopil bliže k njej. Prestrašila se je njegove besede in plaho pogledala na duri. Razumel je, da izvira njena boječnost iz strahu pred orožniki. Zopet se je zresnil in nelepa misel ga je izpreletela. Tiho

je sedel na minder na njeno stran. Hotela je nadaljevati šivanje, toda roka se ji je uprla, prsti so zastali. Dvignil je desnico in s prsti ji je pobrodil nad tilnikom po mehkih laseh. Sam ni vedel, kaj dela v prijetni razdraženosti. Roka mu je zastala na njenem tilniku, toplo in tesno ga objemajoč, in na lahno je vlekla deklico k sebi. Polastila se ga je vsa strast človeške ljubezni. Danica je nagnila glavo nad šivanje in njena roka je mehanično prijela za sukanec, kakor bi se hotela zanj držati v navalu največje slasti. Nagnil se je k njej, da bi ji pogledal naravnost v oči. Pa le en kotichek njenega pogleda je ujel in tam se je zbirala vlažnost in se zgoščala v kapljo. Ta solza ga je ohladila. Zasmilila se mu je deklica in njegova roka je več ni vlekla k sebi. Preselila se je z vratu na njeno ramo. Tako sta sedela zamaknjena, oba presunjena od istega meča, dokler ju ni zdramilo škripanje vrat. Vazko je prinesel kavo, pomaknil pred gospodina Franja stolček ter postavil nanj polni findjan.

«Danes je pri tebi dosti gostov, Vazko», se je ponorčeval inženjer, ko je spraval prekipevajoče čuvstvo v ravnotežje.

«Dosti, kolikor v satu praznih luknjic», je odgovoril deček. Sklonil se je k deklici in ji

pošepetal: «Teh dveh nama je treba kakor volku pete noge.» Povrnil se je v vežo.

Vazkov pojav je povzročil kratko premirje v ljubezenskih občutkih in odnošajih. Danica se je vzravнала k šivanju, Vilar si je vil svalčico. Okrenil se je tako, da je naravnost gledal nanjo. In pomislil je: Za kolikor se je pogreznil handžija Pero za moje odsotnosti v zemljo, za toliko je vzrastla iz nje ta moja krasna handžijica. Popje se je razvilo v nežno rožo. Velik siromak je oni, ki plete zunaj košaro; ni več pomoči za njegov prsteni obraz in za usahle oči, a moji Danici pomorem, zlati grad, ki si ga stavi v oblake, ji zgradim. Osladil si je usta s požirkom kave. Druge misli so mu šinile v glavo, nelepe in težke. Spomnil se je besed, ki mu jih je pred tremi dnevi govoril Vazko, da Danica več ne hodi v han, ker volk uje samotno kozo. Ali se niso nanašale na orožnika, ki sedita v veži? Kaj iščeta tukaj? Ali hodita za Danico? To bi sicer ne bilo kaj nenavadnega, a čudno je vendar in se ne spodobi, da bi orožniki zalezovali inženjerjevo ljubo... Ta misel ga je pičila, njegova samoljubnost se je probudila, njegov ponos se je uprl. Orožniki ne smejo dvigniti svojega pogleda k njej, ki si jo je on izbral za vse življenje. Odvrigel je konec dogorele svalčice in še bliže se je nagnil k deklici. Prijel jo je za roko

in šepetaje izpregovoril, zroč v njeno živo zar-
rdeli obraz, ki ga je dvignil z drugo roko:
«Danica, kaj iščeta orožnika tukaj?»

«Ne vem», je tiho odgovorila.

«Ali prideta vsak dan?»

«Pred desetimi dnevi sta šla za mano. Danes
sta mi bila zopet za petami.»

Vilar se je razburil ter spustil njeno roko.
Spomnil se je, da je omenil Vazko oni dan, da
Danica deset dni več ne hodi v han. Torej
lazijo orožniki za njo, odkar so prišli v Pilić.
«Ti nesramni ljudje si vse upajo. Nič jim ni
sveto, čeprav morajo ščititi zakone. Njih gla-
var sam je najostudnejši zakonolomec, ničem-
nik, nasilnik, človek, ki ne sme dati junaškega
zadoščenja.» Obrnil se je k deklici in glasno
rekel: «Le naj se te kdo dotakne, Danica, zve-
del bo, kdo te brani.»

«Braniti se znam sama», je odgovorila, mir-
no zroč v njegove oči. Čez hip se je okrenila
in pritegnila svojo delovno jopico, ki je ležala
za njenim hrbtom. Razgrnila jo je na svojem
naročju. Na jopično podvlako je bil prišit dolg
in ozek žep, iz katerega je štrlel ročaj, okovan
s srebrom.

Vilar je ostrmel. «Kaj imaš tu notri?»

«Kinžal», je zalepetala.

Potegnil je orožje iz žepa, izvlekel iz pol
usnjene, pol železne nožnice na obeh straneh

brušeno bodalo, ki se je zabliskalo v poltemi. «Krasno delo, lepo bodalo», se je tihoma čudil. «Kdo ti je to dal?»

«Jovica.» Ob tem imenu je povescila glavo. Brat ji je dal kinžal tisti dan, ko je šel v ječo, dal zato, da brani, kar ji mora biti najdražje, pred vsakim zalezovalcem, če treba tudi pred gospodinom Franjem. Tako jo je poučil. Skrila je kinžal v duplo v gozdu. Pred gospodinom Franjem se je čutila brez sile in brez lastne volje, njemu bi žrtvovala vse, tudi zveličanje svoje duše, ž njim bi šla v pekel ali v nebesa; zanj ni potrebovala orožja. Šele ko so se nastanili orožniki v Piliću in jo začeli zasledovati, je vzela kinžal k sebi. Takrat jo je navdala velika pogumnost, zavrela je njena hercegovska kri pri misli, da se bo branila za gospodina Franja.

— Ljudstvu jemljejo orožje, obenem mu ga stiskajo v roke, da brani čistost svojih žensk, je pomislil Vilar, poskušajoč ostrino. «Odslej ne potrebuješ orožja, Danica», je govoril z nepritajenim, polnim glasom, spravljajoč bodalo nazaj v jopico. «Tvojo obrambo prevzamem jaz. Toliko je v meni junaške krvi, da bi te branil tudi z orožjem, pa tega ne bo treba. S svojim usmiljenjem sem te ogrnil in moj razum te bo ščitil.» Segel je po findjanu, ga

prinesel k ustom in odpil. Potem je privil desnico krog njenega pasu, levico je položil na njeno koleno, obraz je potisnil k njenemu ušesu in tiho je govoril: «Mislil sem že o tem, da bi te spravil proč odtod, kjer je vse polno nadležnih in zavratnih ljudi, katerih te ne ubrani tvoj kinžal. Tvoj najboljši varuh je zaprt, Pero je star, brezsilen, ves zlomljen, Vazko ti v nevarnosti ne more pomagati, dasi je zrel in prekanjen deček, tudi jaz ne morem sedeti vedno poleg tebe. Lahko je mogoče, da nastopijo za Bosno zopet nemirni in viharni časi, ko bodo puške pokale izza vsakega drevesa. Kdo te bo čuval razuzdanih ljudi? Kakor bi rad, da ostaneš tukaj, kjer se vidiva lahko vsak dan, tako tudi želim, da greš čez zimo v varstvo kakšne poštene rodbine. Pozimi bi prišel pogosto pogledat k tebi. Kadar se pa spomladi iznova ogreje svet, takrat pridem po tebe in te popeljem v varnejše kraje, kjer bom deloval z večjim uspehom v svojem poklicu.»

Gledala je nanj kakor otrok na mater, ko mu reže kruha, sprejemala je njegove besede, kakor vsesava zarana cvetna čašica, ki se je napila rosne vlage, solnčno gorkoto. V globoko usmiljenost se je potopilo njegovo srce, v globoko hvaležnost njeno, in oba sta čutila, da praznujeta zmagoslavje ljubezni.

«Ali bi ne hotela čez zimo k Bajićevim?» je vprašal. «Stara gospa je zelo dobra ženska in rada te ima.»

«O, ne morem, gospodine Franjo, zaradi Katicice ne pojdem. Ona tudi tebe sovraži zaradi mene — kako bi tam prestala?»

«Vse je spoznala njena bistra pamet», je pomislil. «Katica me sovraži, ker sem pust in odljuden človek, sovražim njeno družbo in sem se je ogibal kakor nalezljive bolezni. Preveč sem se zadel ob njeno samoljubnost, ker nisem hotel stopiti v krog njenih častilcev.»

Tedaj je zaslišal iz veže hrušč ljudi, ki vstajajo in rožljajo z orožjem. Orožnika sta se napravila za odhod. Plačala sta. Potem je eden potrkal na duri. Danica se je preplašeno odmaknila za pol metra od Vilarja ter začela šivati.

Orožnika sta se, noseč puške v roki, sklonjena privalila v izbo ter se vojaški postavila pred inženjerja, ki je vstal. «Oprostite, gospod inženjer, da v imenu zakona preiščeva izbo, ni li tu skritega orožja,» je rekel starejši orožnik.

«Tukaj? Že zopet?» se je začudil Vilar, sileč se v dobrovoljen nasmeh. «Prosim, prosim.»

Orožnika sta si obesila puški na rame. Po-brskala sta v kot za peč, kjer je ležala neka

šara: cunje in nekaj stare obleke, potem sta, ker ni bilo prav nobenega drugega pohištva v izbi, začela dvigati minderje, ni li pod njimi skrita kakšna sumljiva stvar. Danica je vstala in stopila k Vilarju sredi izbe, kjer je bilo baš toliko prostora, da so se mogle kretati štiri osebe, ogibajoč se druga drugi. Pod klopmi nista preiskovalca mimo prahu in smeti našla ničesar. Preden sta dvignila tretjo klop, je prijel starejši orožnik za jopico, ki jo je bila preplašena in zmedena Danica pozabila vzeti k sebi. Nežno jo je hotel položiti na tla, a zdajci je začutil nekaj trdega v njej. Pretipal jo je, obrnil in njegov pogled je zadel ob dragoceni kinžal. Potegnil ga je iz žepa. «A-a-a . . .» je zamomljal ter spačil obraz od same zadovoljnosti, da ni iskal zastonj. Izvlekel je bodalo iz nožnice. «Glej sem,» je rekel tovarišu, ki je bil tretjo klop zopet poveznil na tla, «takšnih bodal smo dobili mnogo ob črnogorski meji; v Črni gori jih menda izdelujejo na debelo in od tam pridejo na našo stran. Zadosti ima, kdor ga dobi pod kožo. Devojka, ali je ta kinžal tvoj?» je precej mehko vprašal, obrnivši se k deklici.

«Moj», je odločno odgovorila Danica in iskra sovraštva se je zasvetila v njenih očeh.

Orožnik je izvlekel zapisnico izza bluze. «Le nikanar se ne razburjaj! Vse povej lepo po vrsti!

Nisi ti prva ne poslednja, pri kateri se je našlo orožje. Kako se imenuješ?»

«Danica Miloševićeva je njeno ime», je odgovoril Vilar, ki je osupel stal kraj deklice. «Za telesno varnost nosi bodalo s seboj.»

«M_ada — oprostite, gospod inženjer, ako sem vas neljubo motil.» Orožnik je podal bodalo svojemu tovarišu, potem je nekaj zapisal v svojo zapisnico. Dvignil je obrvi in dromljavač s svinčnikom po zapisnici govoril Vilarju: «Za telesno varnost Bošnjakov skrbi naša vlada. Bošnjak naj v miru božjem obdeluje svojo zemljo, vse drugo je naša skrb. Po zakonu ne sme nositi orožja. Tisti časi so minili, ko je nosil za pasom cel arzenal. Zdaj sme imeti kvečjemu nožič, da si odreže kruha, ali popotno palico, vse drugo mu je prepovedano.»

«Takšen kinžal je v ženskih rokah pač nedolžno orožje, igrača», je rekel Vilar. In zopet je izobrazil prijazen nasmeh, da bi ublažil službeno strogost.

«Zadosti ima, kdor ga dobi pod kožo», je izpregovoril mlajši orožnik, ki si je vtaknil kinžal za pas.

«Igrača ni. Bosenskim ženskam se ne smejo pustiti takšne igrače», je menil starejši orožnik, in mlajši, ki mu je v vsem prilagal ter po-

navljal njegove misli in besede, je pripomnil: «Kakšna igrača! Ni prva ne poslednja Bošnjakinja, ki je sposobna oklati našega človeka s takšno igračo.»

«Stvar je tudi v tem oziru sumljiva, ker je bilo v tem hanu že poprej zaplenjeno orožje», je nadaljeval starejši, bezajoč s svinčnikom po dolnji ustnici, pod katero se je bila razrastla tanka brada. Za hip se je zagledal v ono, kar je bil zabeležil v zapisnico. «Torej, Danica Miloševićeva, si li ti sestra onega Miloševića, ki sedi v Tuzli v preiskovalnem zaporu?» je vprašal, zbirajoč misli za natančno preiskavo.

Tedaj se je oglasil za durmi Vazko, ki se je bil tihoma priplazil iz veže: «Sestra je Jovice Miloševića, ki ga imate po nedolžnem zaprtega v Tuzli. Čas je že, gospodje zaptije, da izpustite Jovico in obesite Atifa Sarajlijo. A kinžal, ki ste ga zaplenili, je prinesel Jovica iz svobodne Črne gore, kjer mu ga je podaril sam črnogorski knez za junaštvo v bojih s Turki. Vsak hercegovski junak, ki je pribežal v Črno goro, je dobil handžar ali kinžal, jačagan ali samopal. Za spomin je delil čestiti knez orožje in ne za boj proti švabom. Zato dajte kinžal nazaj, ako se nočete zameriti svojemu čestitemu carju, ki je prijatelj črnogorskega gospodarja.»

Deček si je to povest v naglici na lepem izmislil, zato pa tudi ni zalegla bogve kaj.

«Kaj se blede temu smrkavcu?» je vprašal starejši orožnik, ki, zatopljen v svojo zabeležbo, ni dobro razumel dečka.

«Molči, ušivec! Hajdi k vragu, mrhojedec!» je rohnel mlajši ter dregnil predrzneža s puškinim kopitom v bok.

«Kdo pa tebe kaj vpraša? Odnese te vrag, kakor jastreb krastačo!» je zagodrnjal starejši in pisal.

Vazko se je zazrl v njegov visoki obraz in smelo govoril: «Gospodar, ne išči vraga, da ga ne najdeš. Laziš za Danico kakor volk za ovco, pa vedi, da ti jo ubranimo tudi brez kinžalov in handžarjev. Gledaš nanjo kakor beg na pečenko na večer dolgega posta ramazana, a gospodin Franjo ji bo zanesljiv zaščitnik, kakor je zanesljiva puška. Le zaradi tebe se je oborožila s kinžalom in v strahu pred teboj se je deset dni držala kume Drljačke. Napiši to! Navil si si brke kakor vol rogove, a bodel nas ne boš ž njimi. Nu, Danica, povej nasilniku, da mu tudi brez kinžala ne boš po godu. Naj si ga vzame in moje besede naj si zapiše za ušesa!»

Danica se je nasmejala dečku, a njen usmev je bil težak in bolesten. Strašna ji je bila misel, da mora k sodišču, kakor pred tremi meseci

Pero in Jovica. Slišala je že, da so Švabi tudi ženske tirali v zapor, ako so našli pri njih orožje. Groza jo je obšla.

«Nu, kaj se držiš kakor lesena Jevrosima majka? Govori mu odločno in brez strahu!» jo je pokregal Vazko.

Nagnila je glavo na Vilarjevo roko. Njene prsi so težko dihale. Z vzdihni in solzami si je olajšala pekočo bol. Ni mogla spregovoriti besede.

Orožnik je začel zopet bezati v ustnice in buliti oči v papir, da bi izpričal napetost svojih misli in obenem pokazal, da ni slišal Vazkovih očitaj, ker ta so mu bila tu pred inženjerjem skrajno neprijetna in so prerezko osvetljevala njegovo vedenje napram deklici. Obžaloval je vsak korak, ki ga je napravil zaradi nje, vso pohlepno pozornost, ki jo je posvetil njej. Kako se je le mogel spozabiti on, čigar usposobljenost in strogost so njegovi predstojniki ustno in pismeno tako močno hvalili! Želel je stvar poravnati tako, da ne bo škodila njemu, da nihče ne bo mogel smatrati njegove ovadbe za nizkotno maščevalnost.

Vilar ga je opazoval in je uganil, da se nahaja v škripcih. Naznaniti mora zadevo, a vsekakor mora v ovadbi izpustiti dečkovo pričevanje, da se je deklica zaradi orožnika

oborožila s kinžalom. In mirno je rekel, obrnjen k starejšemu orožniku: «Vaša služba je težavna, odgovorni ste tu in tam. Na vsak vaš korak pazijo. Toda to vam rečem, da sem odslej jaz zaščitnik te deklice, ker drugega nima. Vzeli ste ji bodalo, a jaz ji dam svoj revolver, da se brani pohotnih zalaznikov, kadar mene ne bo v bližini.»

«I meni daš samopal, gospodine Franjo!» je kliknil Vazko.

Vilar mu je z roko in s pogledom dal znak, naj molči. Potem je nadaljeval: «Ako mislite, da vam vevata vaša dolžnost in odgovornost tako, tedaj odvedite deklico v mesto. Ta hip pojdem za njo, da posredujem pri generalu in pri sodišču zanjo.»

Zopet ga je prekinil neugnani Vazko s smešnim vzklikom: «Evo vam, zaptije, moje roke, i mene zvežite in priklenite k Danici, pa me tirajte v one preplete temnice, kamor ste vrgli pobratima Jovico, ki se je pobratil s svojimi učenci, preden ste ga izgnali iz šole. Za njim grem bos po ostrem kamenju, gologlav po žarkem solncu, žejen kraj hladne vode, lačen kraj belega kruha —»

«Ne budali, mrhobrbec, govnač garjavi! Krastača gnusna — kdo pa tebe vprašuje?» je vzbesnel mlajši orožnik ter pahnil dečka v vežo.

«Ne maram vklepati bosenskih dam v železje in jih spremljati v Tuzlo», je govoril starejši mirno in v zadregi, ki jo je skušal prikriti z nasmešljivostjo. «Pod vašo zaščito, gospod inženjer, je ta dama varna in bo gotovo pri rokah, ako jo pozove sodnik.» Vilar je z nemim naklonom pritrdil, oni pa je vtaknil zapisnico za bluzo in opravičujoč svojo strogost pristavil: «Sami poznate mojo odgovornost, ki je tem večja, ker imajo ljudje v tem kraju še mnogo prikritega orožja. Tu vladajo strogi zakoni, ki mi vелеvajo, neomahljivo se ravnati po njih brez ozirov na desne ali levo. To ljudstvo more odgojiti in privaditi reda samo orožnik, ki momlja in mrmra liki medved, kamorkoli pride. In tudi v tem je ubogi orožnik podoben medvedu, da ga drže na vrvcu in mora vestno delati to, kar hočejo drugi.»

«Težaven je vaš posel, vem —»

«Žal, da mi je le malokdaj mogoče zatisniti pravici eno oko, kar storim danes —»

«Dobro, dobro», je pohitel Vilar, srčno želeč, da bi se iznebil nadležnega človeka.

Ko sta se orožnika zmotala skozi duri, je obrisal Vilar Danici solze, jo posadil na klop in sedel kraj nje. Neznosno in ostudno se mu je zdelo to, kar je pravkar doživel. Tisto zoperno stikanje po orožju ne more pomiriti

ljudstva in ga spraviti z nemilo usodo. Večno rožljanje z verigami in okovi priliva olje v ogenj agitacije in budi sovraštvo v onih, ki bi se sicer prilagodili novim razmeram. Ni čuda, da sta Bosna in Hercegovina podobni velikima očesoma, ki polni solz, mržnje in zlosti zreta preko Save in Dinare na Avstrijo. Pod pepelom navidezne malobrižnosti tli žerjavica, ki se lahko razplamti v velik požar. Tako je premišljeval, držeč Daničino roko. Njeno oko, poprej solzorosno in motno, je žarko zasijalo vanj, igrajoč v ljubezni in hvaležnosti.

«Kakor hudourni oblak sta padla na naju, ki nisva prav ničesar zakrivila. To je pusto tukaj, to je grozno», je na glas ponovil svoje misli.

«Povesila sta brke kakor handžija, kadar nima gostov, in sta šla», je rekel vstopivši Vazko. Žareč v lice se je smehljal, ker močno mu je ugajalo, da se je gospodin Franjo tako moško potegnil za Danico. Minila je vsa nezaupnost, ki se mu je bila nabrala zadnje tedne, ko je pričakoval, da gospodin Franjo gotovo reši njegovega pobratima Jovico iz ječe, pa ga ni, ko je toliko razmišljal o razmerju Danice do tega švabskega gospodina, ki je bil mnogo obetal, pa ga toliko časa ni bilo od nikoder. Dečku se še niso razbistrili nazori o stvareh in o ljudeh; še vedno je pla-

val v nekih čudovitih in prenapetih mislih, ki jih je črpal iz narodnih pesmi; sanjaril je o silnih junakih, vršečih prava čuda hrabrosti in bistrumnosti: naj jahajo v sijajnem spremstvu, obloženi z bogatimi darovi preko planine daleč kam po nevesto, naj nalete kjer si bodi na ljute dušmane in troglave zmaje, naj vzdihujejo v strašnih ječah — vedno se nahajajo v smrtni nevarnosti, iz katere jih končno reši njih junaštvo in zvijača ali pa pomoč posestrime vile. Iz teh pesmi si je ustvarjal svet svojih misli in svoje pojme o nerazrušljivem prijateljstvu, o požrtvovalnosti in zvesti ljubezni.

Pomaknil je stolček zopet pred Vilarja in postavil nanj findjan. Potem je zložil roki za hrbtom in rekel: «Je li, gospodine Franjo, da sedaj ni več takšnih temnic, o kakršnih se poje v starih pesmih, da so bile vsekane v skalo, jetnik je stal do kolena v vodi ali v trnju, iz skale so molele gobce šarovite kače, v kotu je čepel ljut zmaj?»

Vilar se mu je hladno posmejal. «Stare pesmi pretiravajo. Mogoče, da je bila kdaj takšna strahovita ječa, toda brez zmaja.»

«Pero je pravil, da se mu je v ječi najhujše zazdelo to, ker ni dobil duhana, ni videl planin in mu je med kolena rožljalo železje. Dolgočasje ga je vsega potrla. Bog ve, kako

se godi Jovici! Ga li straži mnogo zaptij in askerov?»

«Gotovo», je suho odgovoril inženjer. Okrenil se je k deklici. «Ali naj mirno gledam te nesramnosti? Tega vednega nadzorovanja ne prenesem. Poniževalno in sramotno je, toda priznati moram, da sem proti orožnikom brez moči. Sedaj te pokličejo nemara pred sodišče. S teboj pojdem kot radovoljna priča.»

«I jaz pojdem, sestra mi je po Bogu», je rekel Vazko.

«In kakor sem poprej rekel: odtod moraš proč. Bajićeva mati te bo ščitila kakor svojo hčer, in Bajić sam ti bo pošten varuh. Katićine sitnosti ti ne morejo škodovati.»

«H Katici ne pojdem, ne morem», je zahtevala deklica.

«Kaj, gospodine Franjo, ti hočeš vzeti Danico proč odtod?» je vprašal osupli Vazko.

«Vsaj čez zimo mora odtod, ali pa do bratovega povratka. Lahko se zgodi, da se prav kmalu z Jovico povrne sem. Dragi mi Vazko, ne boj se zanjo, ti je ne moreš čuvati. Zato mora v mesto k dobrim in zanesljivim ljudem.»

«Ti jo hočeš odvesti kakor Luka Luco?»

«S tvojim dovoljenjem skoraj prav tako», je odgovoril Vilar blagovdano, izzivajoč dečka in izkušajoč njegovo vdanost.

«Sprejela je od tebe jabolko, sedaj je tvoja», je rekel Vazko in dvignil rami, češ: delaj, kar hočeš. Čez hip je pristavil: «Ako jo pošlješ h Katici, jo zavedeš v volčji brlog. Kakor volkulja na nabito puško, tako gleda Katica na Danico. V tvoji odsotnosti je bila že dvakrat tukaj. Domislila si je ta divja vešča, da je dolina ob Oskovi čudovita pokrajina, in sedaj hodi v naš han nadlegovat Danico. Prvikrat se je pripeljala v velikem spremstvu, kmalu potem, ko si nas bil ti zapustil; v drugič je prihajala jeseni, in sicer tisti dan, ko so se nastanili orožniki v Piliću. To pot je bila v njenem spremstvu samo njena sestra in oni zaptija s hudim psom in z bikovko. Obakrat je svarila Danico zaradi tebe.»

Vilar se je čudil. «Kako te je svarila?» je vprašal, položivši Danici roko na ramo.

«Rekla je, da si se povrnil preko Save v svojo domovino in te nikdar več ne bo nazaj», je odgovorila, sklonivši se k šivanju.

«Glej, kako je lagala! Evo, mene, ki sedim zopet v hanu ob Oskovi. Kaj ti je še natezla?»

«Rekla je, da sem neumna pura, ako ti kaj verjamem. Mimogredoč si se ozrl name, zaiskril z očesom in pljunil — je rekla.»

«Gospodin Franjo odvede na svoj dom gospico iz mesta, takšno, ki ume odgovarjati

v nemškem in madžarskem jeziku in se je izobrazila na učenih šolah, a tebe ukani. Tako je razlagala o tebi», je pridejal Vazko.

«Ali si ji verjela?»

Za Danico je odgovoril Vazko: «Skraja je plakala in jadikovala; dve ribi sta se na eni žerjavici pekli, pa druga drugi ni verjela. Ko pa je prišel Ante s tvojim pozdravom, se je potolažila in ni verjela.»

«Zvita kača je ta Katica, nisem mislil», je rekel inženjer in odganjal občutek samoljubnosti; z ljubeznijo razvratne in vihrave Katice se ni maral ponašati. «Kaj je še povedala?»

Danica je od strani zrla na Vilarjevo koleno, kakor bi pozvedovala, je li resnica, da sedi poleg nje oni dobri gospodin Franjo, o katerem je toliko sanjala. Ker je pozabila na odgovor, je povzel Vazko: «Ko je bila drugič tukaj, je prigovarjala Danici, naj gre ž njo v mesto, da jo izobrazí za gospodina Franja, ker je še preveč okorna in neotesana za gosposkega človeka. Kadar poteče Oskova v breg, tedaj bo začela hoditi Danica h Katici v šolo.»

Danica je dvignila glavo in njen pogled, opran v solzah, se je zadolbel v Vilarjev obraz, kakor bi vprašal: Ali res ni zate preprosta hercegovska deklica?

Prsti njegove desnice so se dotaknili njezne ušesca in se jeli poigravati ž njim. «Ne dam te h Katici», je rekel z veliko ljubeznijo v besedah in v srcu.

«Zadavila bi jo, otrovala», ga je prekinil Vazko. «Da si videl, gospodine Franjo, kako se je nasadila na Bobojedca, ko je bila drugič tukaj. Ante je tu pred hanom z mehom moke zlezel na svojega konja prav takrat, ko so oni prihajali. Katičin konj se je splašil Bobojedčevega konjeta ali pa meha in je tako odskočil, da se je Katica malone zvalila na tla. O kako je ona osa s palico pripalila Bobojedca po glavi, potem pa še njegovega konjeta!» Vazko se je zahahljal in tudi Danica se je posmejala.

«Kaj pa Ante nato? Ali se je dal ženski tepsti?» je vprašal Vilar.

«Dal. „Joj meni, bednemu katoliku!“ je viknil. „Prišel je moj vranec na svoj klanec!“ Zmignil je z ramo in odjahal.»

«Katica je otročja in hudobna, k njej ne pojdeš», je po kratkem premolku povzel Vilar. «Še drugo rodbino poznam v Tuzli, ki te bo rada sprejela. On piše v konaku, njegova soproga je zelo prijazna gospa s širokim, usmiljenim srcem. Oba sta prišla iz moje domovine, moja rojaka sta. Tja te dam. Otroci so v hiši, pri njih se ne boš dolgočasila.

Hočeš li?» Danica je prikimala. «Precej jutri pošljem po slugi list k Hrenu, to je ime gospoda, kateremu te izročim, in pojutrišnjem pride odgovor.»

Tudi Vazko je bil zadovoljen s tem načrtom. Nadejal se je, da pojde v posete v Tuzlo, ko bo tam bivala Danica, in da se mu pri tej priliki posreči videti svojega učitelja in popobratima Jovico. Ostal je v izbi in se mel pred zaljubljeno dvojico, dokler ni gospodin Franjo naročil druge kave. Točno mu je postregel, na kar se je tiho splazil iz izbe.

Tedaj je privil Vilar deklico k sebi ter se zagledal v oči, tako svetle in dobre, kakor so bile one, ki jih je srčno ljubil na slovenski zemlji. Dolgo je gledal vanje, dolgo je srce odgovarjalo srcu. Strogemu čuvaju nežnih krizan tem bi pri tem prizoru nič ne moglo privabiti znakov sramežljivosti na lice.

Mračilo se je že, ko je stopil pod pristrešje, da se poslovil pri Peru.

«So že zopet iskali?» je rekel s slabim glasom handžija. «Po vsej sili hočejo najti pri nas orožarno. Vse gre pri nas v propast.»

«Trava ne poraste, kamor stopi zaptija», je zabelil starčevo tarnanje Vazko.

Pero je dvignil vele oči k Danici, ki je stala za Vilarjem. «Ti si se odločila, da pojdeš v Tuzlo? Ne hodi, dekle! V mesto greš, kadar

hočeš, a iz mesta, kadar te puste. Tudi Drljača je šel, ker je želel, in se ni povrnil.»

«Dobro ji bo v mestu, Pero. Gospodin Franjo jo skrije pred psi, ki ne lajajo samo, ampak tudi grizejo. Posetim jo v mestu in ako Bog da in sreča junaška, bom videl tudi Jovico», je rekel deček.

Vilar nato: «Dovoli mi, Pero, da jo vzamem v svoje varstvo. Govorite o moji nameri z Drljačko. Bog mi je priča, da hočem biti Danici pošten zaščitnik do konca življenja. Opravičiti se hočem pred Jovico, kadar pride iz zapora. Močnejša je moja roka nego tvoja.»

«Delajte, kakor morete in veste, a vselej bodite pošteni. Sreča in nesreča gresta eno pot, pa jaz vas ne morem spremljati. Za mene se že borita smrt in starost, ne potraja dolgo, da zmaga smrt. Sneg je pokril mojo glavo in kmalu me pokrije zemlja.»

Vilar je stopil v večerno meglo in hitel domov.

Še tisti večer je pisal Hrenu.

41.

«No, Minkec, srna se nama obeta izpod Konj-planine. Veseli se, dušica! To bo nekaj zaleglo v najinem gospodarstvu in gospodinjstvu», je rekel drugo popoldne Hren svoji so-

«Ali bi ne hotela čez zimo k Bajićevim?» je vprašal. «Stara gospa je zelo dobra ženska in rada te ima.»

«O, ne morem, gospodine Franjo, zaradi Katicice ne pojdem. Ona tudi tebe sovraži zaradi mene — kako bi tam prestala?»

«Vse je spoznala njena bistra pamet», je pomislil. «Katica me sovraži, ker sem pust in odljuden človek, sovražim njeno družbo in sem se je ogibal kakor nalezljive bolezni. Preveč sem se zadel ob njeno samoljubnost, ker nisem hotel stopiti v krog njenih častilcev.»

Tedaj je zaslišal iz veže hrušč ljudi, ki vstajajo in rožljajo z orožjem. Orožnika sta se napravila za odhod. Plačala sta. Potem je eden potrkal na duri. Danica se je preplašeno odmaknila za pol metra od Vilarja ter začela šivati.

Orožnika sta se, noseč puške v roki, sklonjena privalila v izbo ter se vojaški postavila pred inženjerja, ki je vstal. «Oprostite, gospod inženjer, da v imenu zakona preiščeva izbo, ni li tu skritega orožja,» je rekel starejši orožnik.

«Tukaj? Že zopet?» se je začudil Vilar, sileč se v dobrovoljen nasmeh. «Prosim, prosim.»

Orožnika sta si obesila puški na rame. Pobrskala sta v kot za peč, kjer je ležala neka

šara: cunje in nekaj stare obleke, potem sta, ker ni bilo prav nobenega drugega pohištva v izbi, začela dvigati minderje, ni li pod njimi skrita kakšna sumljiva stvar. Danica je vstala in stopila k Vilarju sredi izbe, kjer je bilo baš toliko prostora, da so se mogle kretati štiri osebe, ogibajoč se druga drugi. Pod klopmi nista preiskovalca mimo prahu in smeti našla ničesar. Preden sta dvignila tretjo klop, je prišel starejši orožnik za jopico, ki jo je bila preplašena in zmedena Danica pozabila vzeti k sebi. Nežno jo je hotel položiti na tla, a zdajci je začutil nekaj trdega v njej. Pretipal jo je, obrnil in njegov pogled je zadel ob dragoceni kinžal. Potegnil ga je iz žepa. «A-a-a . . .» je zamomljal ter spačil obraz od same zadovoljnosti, da ni iskal zastonj. Izvlekel je bodalo iz nožnice. «Glej sem,» je rekel tovarišu, ki je bil tretjo klop zopet poveznil na tla, «takšnih bodal smo dobili mnogo ob črnogorski meji; v Črni gori jih menda izdelujejo na debelo in od tam pridejo na našo stran. Zadosti ima, kdor ga dobi pod kožo. Devojka, ali je ta kinžal tvoj?» je precej mehko vprašal, obrnivši se k deklici.

«Moj», je odločno odgovorila Danica in iskra sovraštva se je zasvetila v njenih očeh.

Orožnik je izvlekel zapisnico izza bluze. «Le nikar se ne razburjaj! Vse povej lepo po vrstil

Nisi ti prva ne poslednja, pri kateri se je našlo orožje. Kako se imenuješ?»

«Danica Miloševićeva je njeno ime», je odgovoril Vilar, ki je osupel stal kraj deklice. «Za telesno varnost nosi bodalo s seboj.»

«M=da — oprostite, gospod inženjer, ako sem vas neljubo motil.» Orožnik je podal bodalo svojemu tovarišu, potem je nekaj zapisal v svojo zapisnico. Dvignil je obrvi in dromljavač s svinčnikom po zapisnici govoril Vilarju: «Za telesno varnost Bošnjakov skrbi naša vlada. Bošnjak naj v miru božjem obdeluje svojo zemljo, vse drugo je naša skrb. Po zakonu ne sme nositi orožja. Tisti časi so minili, ko je nosil za pasom cel arzenal. Zdaj sme imeti kvečjemu nožič, da si odreže kruha, ali popotno palico, vse drugo mu je prepovedano.»

«Takšen kinžal je v ženskih rokah pač nedolžno orožje, igrača», je rekel Vilar. In zopet je izobrazil prijazen nasmeh, da bi ublažil službeno strogost.

«Zadosti ima, kdor ga dobi pod kožo», je izpregovoril mlajši orožnik, ki si je vtaknil kinžal za pas.

«Igrača ni. Bosenskim ženskam se ne smejo pustiti takšne igrače», je menil starejši orožnik, in mlajši, ki mu je v vsem prilagal ter po-

navljal njegove misli in besede, je pripomnil: «Kakšna igrača! Ni prva ne poslednja Bošnjakinja, ki je sposobna oklati našega človeka s takšno igračo.»

«Stvar je tudi v tem oziru sumljiva, ker je bilo v tem hanu že poprej zaplenjeno orožje», je nadaljeval starejši, bezajoč s svinčnikom po dolnji ustnici, pod katero se je bila razrastla tanka brada. Za hip se je zagledal v ono, kar je bil zabeležil v zapisnico. «Torej, Danica Miloševićeva, si li ti sestra onega Miloševića, ki sedi v Tuzli v preiskovalnem zaporu?» je vprašal, zbirajoč misli za natančno preiskavo.

Tedaj se je oglasil za durmi Vazko, ki se je bil tihoma priplazil iz veže: «Sestra je Jovice Miloševića, ki ga imate po nedolžnem zaprtega v Tuzli. Čas je že, gospodje zaptije, da izpustite Jovico in obesite Atifa Sarajlijo. A kinžal, ki ste ga zaplenili, je prinesel Jovica iz svobodne Črne gore, kjer mu ga je podaril sam črnogorski knez za junaštvo v bojih s Turki. Vsak hercegovski junak, ki je pribežal v Črno goro, je dobil handžar ali kinžal, jastagan ali samopal. Za spomin je delil čestiti knez orožje in ne za boj proti Švabom. Zato dajte kinžal nazaj, ako se nočete zameriti svojemu čestitemu carju, ki je prijatelj črnogorskega gospodarja.»

Deček si je to povest v naglici na lepem izmislil, zato pa tudi ni zalegla bogve kaj.

«Kaj se blede temu smrkavcu?» je vprašal starejši orožnik, ki, zatopljen v svojo zabeležbo, ni dobro razumel dečka.

«Molči, ušivec! Hajdi k vragu, mrhojedec!» je rohnel mlajši ter dregnil predrzneža s puškinim kopitom v bok.

«Kdo pa tebe kaj vpraša? Odnese te vrag, kakor jastreb krastačo!» je zagodrnjal starejši in pisal.

Vazko se je zazrl v njegov visoki obraz in smelo govoril: «Gospodar, ne išči vraga, da ga ne najdeš. Laziš za Danico kakor volk za ovco, pa vedi, da ti jo ubranimo tudi brez kinžalov in handžarjev. Gledaš nanjo kakor beg na pečenko na večer dolgega posta ramazana, a gospodin Franjo ji bo zanesljiv zaščitnik, kakor je zanesljiva puška. Le zaradi tebe se je oborožila s kinžalom in v strahu pred teboj se je deset dni držala kume Drljačke. Napiši to! Navil si si brke kakor vol rogove, a bodel nas ne boš ž njimi. Nu, Danica, povej nasilniku, da mu tudi brez kinžala ne boš po godu. Naj si ga vzame in moje besede naj si zapiše za ušesa!»

Danica se je nasmejala dečku, a njen usmev je bil težak in bolesten. Strašna ji je bila misel, da mora k sodišču, kakor pred tremi meseci

Pero in Jovica. Slišala je že, da so Švabi tudi ženske tirali v zapor, ako so našli pri njih orožje. Groza jo je obšla.

«Nu, kaj se držiš kakor lesena Jevrosima majka? Govori mu odločno in brez strahu!» jo je pokregal Vazko.

Nagnila je glavo na Vilarjevo roko. Njene prsi so težko dihale. Z vzdihom in solzami si je olajšala pekočo bol. Ni mogla spregovoriti besede.

Orožnik je začel zopet bezati v ustnice in buliti oči v papir, da bi izpričal napetost svojih misli in obenem pokazal, da ni slišal Vazkovih očitanj, ker ta so mu bila tu pred inženjerjem skrajno neprijetna in so prerezko osvetljevala njegovo vedenje napram deklici. Obžaloval je vsak korak, ki ga je napravil zaradi nje, vso pohlepno pozornost, ki jo je posvetil njej. Kako se je le mogel spozabiti on, čigar usposobljenost in strogost so njegovi predstojniki ustno in pismeno tako močno hvalili! Želel je stvar poravnati tako, da ne bo škodila njemu, da nihče ne bo mogel smatrati njegove ovadbe za nizkotno maščevalnost.

Vilar ga je opazoval in je uganil, da se nahaja v škripcih. Naznaniti mora zadevo, a vsekakor mora v ovadbi izpustiti dečkovo pričevanje, da se je deklica zaradi orožnika

oborožila s kinžalom. In mirno je rekel, obrnjen k starejšemu orožniku: «Vaša služba je težavna, odgovorni ste tu in tam. Na vsak vaš korak pazijo. Toda to vam rečem, da sem odslej jaz zaščitnik te deklice, ker drugega nima. Vzeli ste ji bodalo, a jaz ji dam svoj revolver, da se brani pohotnih zalaznikov, kadar mene ne bo v bližini.»

«I meni daš samopal, gospodine Franjo!» je kliknil Vazko.

Vilar mu je z roko in s pogledom dal znak, naj molči. Potem je nadaljeval: «Ako mislite, da vam velevata vaša dolžnost in odgovornost tako, tedaj odvedite deklico v mesto. Ta hip pojdem za njo, da posredujem pri generalu in pri sodišču zanjo.»

Zopet ga je prekinil neugnani Vazko s smešnim vzklikom: «Evo vam, zaptije, moje roke, i mene zvežite in priklenite k Danici, pa me tirajte v one preklete temnice, kamor ste vrgli pobratima Jovico, ki se je pobratil s svojimi učenci, preden ste ga izgnali iz šole. Za njim grem bos po ostrem kamenju, golo glav po žarkem solncu, žejen kraj hladne vode, lačen kraj belega kruha —»

«Ne budali, mrhobrbec, govnač garjavi! Krastača gnusna — kdo pa tebe vprašuje?» je vzbesnel mlajši orožnik ter pahnil dečka v vežo.

«Ne maram vklepati bosenskih dam v železje in jih spremljati v Tuzlo», je govoril starejši mirno in v zadregi, ki jo je skušal prikriti z nasmešljivostjo. «Pod vašo zaščito, gospod inženjer, je ta dama varna in bo gotovo pri rokah, ako jo pozove sodnik.» Vilar je z nemim naklonom pritrnil, oni pa je vtaknil zapisnico za bluzo in opravičujoč svojo strogost pristavil: «Sami poznate mojo odgovornost, ki je tem večja, ker imajo ljudje v tem kraju še mnogo prikritega orožja. Tu vladajo strogi zakoni, ki mi velevalo, neomahljivo se ravnati po njih brez ozirov na desne ali levo. To ljudstvo more odgojiti in privaditi reda samo orožnik, ki momlja in mrmra liki medved, kamorkoli pride. In tudi v tem je ubogi orožnik podoben medvedu, da ga drže na vrvcu in mora vestno delati to, kar hočejo drugi.»

«Težaven je vaš posel, vem —»

«Žal, da mi je le malokdaj mogoče zatisniti pravici eno oko, kar storim danes —»

«Dobro, dobro», je pohitel Vilar, srčno želeč, da bi se iznebil nadležnega človeka.

Ko sta se orožnika zmotala skozi duri, je obrisal Vilar Danici solze, jo posadil na klop in sedel kraj nje. Neznosno in ostudno se mu je zdelo to, kar je pravkar doživel. Tisto zoperno stikanje po orožju ne more pomiriti

ljudstva in ga spraviti z nemilo usodo. Večno rožljanje z verigami in okovi priliva olje v oženj agitacije in budi sovraštvo v onih, ki bi se sicer prilagodili novim razmeram. Ni čuda, da sta Bosna in Hercegovina podobni velikima očesoma, ki polni solz, mržnje in zlosti zreta preko Save in Dinare na Avstrijo. Pod pepelom navidezne malobrižnosti tli žerjavica, ki se lahko razplamti v velik požar. Tako je premišljeval, držeč Daničino roko. Njeno oko, poprej solzorosno in motno, je žarko zasijalo vanj, igrajoč v ljubezni in hvaležnosti.

«Kakor hudourni oblak sta padla na naju, ki nisva prav ničesar zakrivila. To je pusto tukaj, to je grozno», je na glas ponovil svoje misli.

«Povesila sta brke kakor handžija, kadar nima gostov, in sta šla», je rekel vstopivši Vazko. Žareč v lice se je smehljal, ker močno mu je ugajalo, da se je gospodin Franjo tako moško potegnil za Danico. Minila je vsa nezaupnost, ki se mu je bila nabrala zadnje tedne, ko je pričakoval, da gospodin Franjo gotovo reši njegovega pobratima Jovico iz ječe, pa ga ni, ko je toliko razmišljal o razmerju Danice do tega švabskega gospodina, ki je bil mnogo obetal, pa ga toliko časa ni bilo od nikoder. Dečku se še niso razbistrili nazori o stvareh in o ljudeh; še vedno je pla-

val v nekih čudovitih in prenapetih mislih, ki jih je črpal iz narodnih pesmi; sanjaril je o silnih junakih, vršočih prava čuda hrabrosti in bistrumnosti: naj jahajo v sijajnem spremstvu, obloženi z bogatimi darovi preko planine daleč kam po nevesto, naj nalete kjer si bodi na ljute dušmane in troglave zmaje, naj vzdihujejo v strašnih ječah — vedno se nahajajo v smrtni nevarnosti, iz katere jih končno reši njih junaštvo in zvijača ali pa pomoč posestrime vile. Iz teh pesmi si je ustvarjal svet svojih misli in svoje pojme o nerazrušljivem prijateljstvu, o požrtvovalnosti in zvesti ljubezni.

Pomaknil je stolček zopet pred Vilarja in postavil nanj findjan. Potem je zložil roki za hrbtom in rekel: «Je li, gospodine Franjo, da sedaj ni več takšnih temnic, o kakršnih se poje v starih pesmih, da so bile vsekane v skalo, jetnik je stal do kolena v vodi ali v trnju, iz skale so molele gobce šarovite kače, v kotu je čepel ljut zmaj?»

Vilar se mu je hladno posmejal. «Stare pesmi pretiravajo. Mogoče, da je bila kdaj takšna strahovita ječa, toda brez zmaja.»

«Pero je pravil, da se mu je v ječi najhujše zazdelo to, ker ni dobil duhana, ni videl planin in mu je med kolena rožljalo železje. Dolgočasje ga je vsega potrló. Bog ve, kako

se godi Jovici! Ga li straži mnogo zaptij in askerov?»

«Gotovo», je suho odgovoril inženjer. Okrenil se je k deklici. «Ali naj mirno gledam te nesramnosti? Tega vednega nadzorovanja ne prenesem. Poniževalno in sramotno je, toda priznati moram, da sem proti orožnikom brez moči. Sedaj te pokličejo nemara pred sodišče. S teboj pojdem kot radovoljna priča.»

«I jaz pojdem, sestra mi je po Bogu», je rekel Vazko.

«In kakor sem poprej rekel: odtod moraš proč. Bajićeva mati te bo ščitila kakor svojo hčer, in Bajić sam ti bo pošten varuh. Katicine sitnosti ti ne morejo škodovati.»

«H Katici ne pojdem, ne morem», je zahtevala deklica.

«Kaj, gospodine Franjo, ti hočeš vzeti Danico proč odtod?» je vprašal osupli Vazko.

«Vsaj čez zimo mora odtod, ali pa do bratovega povratka. Lahko se zgodi, da se prav kmalu z Jovico povrne sem. Dragi mi Vazko, ne boj se zanjo, ti je ne moreš čuvati. Zato mora v mesto k dobrim in zanesljivim ljudem.»

«Ti jo hočeš odvesti kakor Luka Luco?»

«S tvojim dovoljenjem skoraj prav tako», je odgovoril Vilar blagovdano, izzivajoč dečka in izkušajoč njegovo vdanost.

«Sprejela je od tebe jabolko, sedaj je tvoja», je rekel Vazko in dvignil rami, češ: delaj, kar hočeš. Čez hip je pristavil: «Ako jo pošlješ h Katici, jo zavedeš v volčji brlog. Kakor volkulja na nabito puško, tako gleda Katica na Danico. V tvoji odsotnosti je bila že dva-krat tukaj. Domislila si je ta divja vešča, da je dolina ob Oskovi čudovita pokrajina, in sedaj hodi v naš han nadlegovat Danico. Prvikrat se je pripeljala v velikem spremstvu, kmalu potem, ko si nas bil ti zapustil; v drugič je prihajala jeseni, in sicer tisti dan, ko so se nastanili orožniki v Piliću. To pot je bila v njenem spremstvu samo njena sestra in oni zaptija s hudim psom in z bikovko. Obakrat je svarila Danico zaradi tebe.»

Vilar se je čudil. «Kako te je svarila?» je vprašal, položivši Danici roko na ramo.

«Rekla je, da si se povrnil preko Save v svojo domovino in te nikdar več ne bo nazaj», je odgovorila, sklonivši se k šivanju.

«Glej, kako je lagala! Evo, mene, ki sedim zopet v hanu ob Oskovi. Kaj ti je še natezla?»

«Rekla je, da sem neumna pura, ako ti kaj verjamem. Mimogredoč si se ozrl name, zaiskril z očesom in pljunil — je rekla.»

«Gospodin Franjo odvede na svoj dom gospico iz mesta, takšno, ki ume odgovarjati

v nemškem in madžarskem jeziku in se je izobrazila na učenih šolah, a tebe ukani. Tako je razlagala o tebi», je pridejal Vazko.

«Ali si ji verjela?»

Za Danico je odgovoril Vazko: «Skraja je plakala in jadikovala; dve ribi sta se na eni žerjavici pekli, pa druga drugi ni verjela. Ko pa je prišel Ante s tvojim pozdravom, se je potolažila in ni verjela.»

«Zvita kača je ta Katica, nisem mislil», je rekel inženjer in odganjal občutek samoljubnosti; z ljubeznijo razvratne in vihrave Katice se ni maral ponašati. «Kaj je še povedala?»

Danica je od strani zrla na Vilarjevo kolenjo, kakor bi pozvedovala, je li resnica, da sedi poleg nje oni dobri gospodin Franjo, o katerem je toliko sanjala. Ker je pozabila na odgovor, je povzel Vazko: «Ko je bila drugič tukaj, je prigovarjala Danici, naj gre ž njo v mesto, da jo izobrazi za gospodina Franja, ker je še preveč okorna in neotesana za gosposkega človeka. Kadar poteče Oskova v breg, tedaj bo začela hoditi Danica h Katici v šolo.»

Danica je dvignila glavo in njen pogled, opran v solzah, se je zadolbel v Vilarjev obraz, kakor bi vprašal: Ali res ni zate preprosta hercegovska deklica?

Prsti njegove desnice so se dotaknili njene ušesca in se jeli poigravati ž njim. «Ne dam te h Katici», je rekel z veliko ljubeznijo v besedah in v srcu.

«Zadavila bi jo, otrovala», ga je prekinil Vazko. «Da si videl, gospodine Franjo, kako se je nasadila na Bobojedca, ko je bila drugič tukaj. Ante je tu pred hanom z mehom moke zlezal na svojega konja prav takrat, ko so oni prihajali. Katičin konj se je splašil Bobojedčevega konjeta ali pa meha in je tako odskočil, da se je Katica malone zvalila na tla. O kako je ona osa s palico pripalila Bobojedca po glavi, potem pa še njegovega konjeta!» Vazko se je zahahljal in tudi Danica se je posmejala.

«Kaj pa Ante nato? Ali se je dal ženski tepsti?» je vprašal Vilar.

«Dal. „Joj meni, bednemu katoliku!“ je viknil. „Prišel je moj vranec na svoj klanec!“ Zmignil je z ramo in odjahal.»

«Katica je otročja in hudobna, k njej ne pojdeš», je po kratkem premolku povzel Vilar. «Še drugo rodbino poznam v Tuzli, ki te bo rada sprejela. On piše v konaku, njegova soproga je zelo prijazna gospa s širokim, usmiljenim srcem. Oba sta prišla iz moje domovine, moja rojaka sta. Tja te dam. Otroci so v hiši, pri njih se ne boš dolgočasila.

Hočeš li?» Danica je prikimala. «Precej jutri pošljem po slugi list k Hrenu, to je ime gospoda, kateremu te izročim, in pojutrišnjem pride odgovor.»

Tudi Vazko je bil zadovoljen s tem načrtom. Nadejal se je, da pojde v posete v Tuzlo, ko bo tam bivala Danica, in da se mu pri tej priliki posreči videti svojega učitelja in pobratima Jovico. Ostal je v izbi in se mel pred zaljubljeno dvojico, dokler ni gospodin Franjo naročil druge kave. Točno mu je postregel, na kar se je tiho splazil iz izbe.

Tedaj je privil Vilar deklico k sebi ter se zagledal v oči, tako svetle in dobre, kakor so bile one, ki jih je srčno ljubil na slovenski zemlji. Dolgo je gledal vanje, dolgo je srce odgovarjalo srcu. Strogemu čuvaju nežnih krizan-tem bi pri tem prizoru nič ne moglo privabiti znakov sramežljivosti na lice.

Mračilo se je že, ko je stopil pod pristrešje, da se poslovil pri Peru.

«So že zopet iskali?» je rekel s slabim glasom handžija. «Po vsej sili hočejo najti pri nas orožarno. Vse gre pri nas v propast.»

«Trava ne poraste, kamor stopi zaptija», je zabelil starčevo tarnanje Vazko.

Pero je dvignil vele oči k Danici, ki je stala za Vilarjem. «Ti si se odločila, da pojdeš v Tuzlo? Ne hodi, dekle! V mesto greš, kadar

hočeš, a iz mesta, kadar te puste. Tudi Drljača je šel, ker je želel, in se ni povrnil.»

«Dobro ji bo v mestu, Pero. Gospodin Franjo jo skrije pred psi, ki ne lajajo samo, ampak tudi grizejo. Posetim jo v mestu in ako Bog da in sreča junaška, bom videl tudi Jovico», je rekel deček.

Vilar nato: «Dovoli mi, Pero, da jo vzamem v svoje varstvo. Govorite o moji nameri z Drljačko. Bog mi je priča, da hočem biti Danici pošten zaščitnik do konca življenja. Opravičiti se hočem pred Jovico, kadar pride iz zapora. Močnejša je moja roka nego tvoja.»

«Delajte, kakor morete in veste, a vselej bodite pošteni. Sreča in nesreča gresta eno pot, pa jaz vas ne morem spremljati. Za mene se že borita smrt in starost, ne potraja dolgo, da zmaga smrt. Sneg je pokril mojo glavo in kmalu me pokrije zemlja.»

Vilar je stopil v večerno meglo in hitel domov.

Še tisti večer je pisal Hrenu.

41.

«No, Minkec, srna se nama obeta izpod Konj-planine. Veseli se, dušica! To bo nekaj zaleglo v najinem gospodarstvu in gospodinjstvu», je rekel drugo popoldne Hren svoji so-

progi, ko je prišel iz pisarne. Obesil je pozvršnik na kljuko, vzel iz njega drobno pismo ter zavihtel ž njim po zraku, rekoč: «Glej tu notri nama Vilar napoveduje pošiljatev.»

«Saj je skrajni čas, da nama pošlje srno, ko jih je pa tam toliko, da se komaj ogibljejo druga drugi. Ne vem, kako naj mu primerno izkaževa svojo hvaležnost», je odgovorila gospa, rdeča v obraz in vesela, da dobi za teden dni mesa v hišo.

«Motiš se, ljuba! Drugačna srna pride sedaj v hišo, živa, dvonoga», je pojasnil soprog. Vrteč pismo v roki je sedel za mizo. «Ti ne uganeš, ko bi ugibala vso noč.»

«Pa precej povej!» je rekla gospa in stopila po moževe copate, ki so ležale za pečjo.

«Kakor nalašč se je to pripetilo, ljuba moja! Ti postajaš obširnejša, v dveh mesecih pride katastrofa —»

«Ne brbljaj mi, Vinko, saj veš, da tega ne maram večno poslušati. Ako imaš kaj resnega na srcu ali v tistem pismu, povej pametno ali pa molči. Menim se za tvoje neslanostil!» je rekla in s copatami soproga lahno udarila po kolenu ter jih položila k njegovim nogam.

«Res, o pravem času nama pride ta pomoč. Stara Grgičevka je okorna, zato me je že skrbelo, kje bi ti dobil mlado, okretno žensko, ki bi ti pomagala, stregla, prala plenice, pre-

vezavala, kadar pride tvoja bridka urica. He=he=he!»

«Vinko, ne uganjaj mi nespodobnosti!» Ozlovoljena je gospa iz mestej prinesla lonček kave, iz omare pa kos kruha. Oboje je postavila pred soproga na mizo. «Na, snej malico, potem si umij nespodobna usta, preden izpregovoriš. In prosim te, Vinko, vsaj pred otroki mi ne gobezdaj neumnosti, ti vse slišijo in obdelajo po svoje. Danes me je Mirko vprašal, zakaj me imenuješ matuško širokih obsegov.»

«Aa, zanikarnež, lopov! Mirko je bister deček. V vse vtakne svoj nosek, vsaki stvari bi rad do jedra. Uvidiš, ako doživiš: ta postane še bosenski hofrat. Mislec — ti pravim.» Tako je govoril Hren, sezuvajoč čevlje. Potem je vzel list iz ovoja. «Glej, tu notri stoji, da nama privede Vilar te dni neko preganjano nedolžnost. Oj, da, France je velik idealist. Saj je lahko. Kaj slabega še ni izkusil v življenju, zato vidi povsod preganjanje nedolžnosti, zatirane ljudi, hlepi po pravici, svoj bodi in Bog ve po čem še. Ko bi šlo vse na njegovo kopito, pa bi nikdar ne imeli mraza ne suše ne toče. Po bratovsko bi se ljubili in lizali in živeli bi kakor evangeljski ptiči. Je tista, da se takšne reči lepo slišijo, a izvesti jih ni mogoče.»

«Nu, kaj je torej tista preganjana nedolžnost, ki jo nama privede?»

«Deklico nama pošlje, živo punco, ki zunaj na deželi ni varna pred zapeljivostjo sveta, zato jo bova midva skrila, čuvala — in denarce bova vlekla zanjo. Hercegovsko devojko nama da v rejo, hčer junaškega vojvode — pomisli! — ki je pred petimi leti padel v bojih s Turki in ji mati umrla v cetinjski bolnici.» Hren je dvignil glavo, nagubančil čelo, razširil oči, da bi bolje videl, kako učinkuje novica na radovedno in romantično sooprogo.

«Njen oče je bil torej vstaški vojvoda, ne takšen, ki nosi na glavi šesterozobato krono.»

«Ne, pokrivala s tistimi roglji ali češarki ni imel na glavi, vsekakor pa je bil za našo Avstrijo zaslužen mož, ker je pomagal tirati Turke iz Hercegovine in nam je pripravljaj pot v deželo. Za nas je šel po kostanj v ogenj in poginil. Tako misli o njem tudi Vilar. Nu, naj je bil takšen ali drugačen, njegova hči je nama dobrodošla. France piše in prosi, naj jo vzameva pod streho, ker je sedaj brez pravega zaščitnika in že toliko odrasla, da so ji nevarni orožniki in drvarji, sploh vse, kar je moškega spola na Konjplanini.»

«Samo inženjer ji ni nevaren?»

«Za mojo mislijo hodiš, Minkec. To bo najbrž njegova nevesta. Takšen idealist! Pri majkini kravi sem ga šele prav spoznal. Zakaj pa ne? Hči hercegovskega vojvode je lahko tudi bogata. Morda ima dote kakšnih dve sto ovac in baš toliko koz, vrh tega pa še sto kozjih mehov starega vina ali pa pehar starih dukatov in križavcev. Dobro je, kar je, čeprav France ne potrebuje. Iz tega se da napraviti majhna denarna zaloga, fond, iz katerega človek, kadar pridejo težki časi, lepo sesa obresti. O, da sem jaz dobil takšen fond!»

«Vedno mi očitaš, da ničesar nisem prinesla k hiši.»

«Ničesar ti ne očitam, ljuba moja. Ti sama si pridna, delavna, varčna in najboljši fond za potomstvo. Na, beri, kaj piše moj prijatelj!»

Hren je malical, gospa je čitala Vilarjevo pismo. Iz druge sobe se je slišalo otroško rajanje.

«Kaj — Minkec, ali ni to naravnost fenomenalna ponudba? Plača nama zanjo tri golddinarje na dan. To nese na mesec več nego znaša moja mesečna plača s stanarino vred. Toliko pa vendar ne bo pojedla tista mlada buzakljunka na dan! Veš kaj, preden pride tvoj čas, jo lepo uvedi v gospodinjstvo, da se bo znala vrteti v kuhinji, zakaj hči hercegovskega vojvode nemara ne ve navadnih hišnih

poslov. Morda ume speči jarca ter opraziti čebulo in česen, a za takšnega gospoda, kakor je naš France, mora vedeti mnogo več. Najbrž ti pošlje preganjano nedolžnost zato, da jo olikaš in ogladiš. Naj se zgodi po njegovem!»

«Gotovo je njegova nevesta, ker toliko žrtvuje zanjo», je rekla gospodinja, zamišljeno zroč preko lista na gospodarja. «Precej mu odpiši, da rad sprejmeš deklico v hišo. In ne čakaj o tem na trgu! Gospod inženjer želi, da ostane stvar, kolikor je mogoče, tajna.»

»To se ve«, je hrknilo v Hrenovem grlu.

Pol ure pozneje je nesel pismeni odgovor Vilarjevemu vozniku Mrkezkovemu Janezu, ki je nočeval v Agularjevem hlevu.

Pri večerji in potem še dolgo v noč sta se zakonska prijetno razburjena pomenkovala o sreči, ki ju je doletela tako nenadoma. Še enkrat sta skupno čitala pismo izpod Konjplanine. Hrenu je sijal obraz, njegovi soprogi so od same ginjenosti mrlele oči, kakor da se pripravljajo na solzni naval. Gospa Minka je pod odejo res potočila solzo, tako močno se je zamislila v bedno usodo sirote brez staršev in v inženjerjevo značajnost. Obljubila si je, da bo deklico ljubila kakor svojo sestro ali pa kakor svojo hčer. Vse je ukrenila, kako si bo

uredila stanovanje, da bo preganjana nedolžnost najudobneje živela pod njeno streho.

Danici se je zdelo vse prav, kar je želel in svetoval gospodin Franjo. V teh petih letih, odkar ni imela več pravega domovanja, se je navadila kočujočega življenja in povsod se je lahko udomačila, kjer so bivali dobri ljudje. Dokler se ni zavedala svoje nedolžnosti, se ni bala moških, šele ko je bil Vilar zbudil njeno ženstvo, je vsakega tujega moškega smatrala za svojega sovražnika. Tako ji je ganil nedolžno srce, da bi bila šla ž njim kamorkoli, samo h Katici ne.

Bližal se je dan, ko se je Vilar moral odpraviti v mesto po denarno zalogo. Dogovoril se je z Bobojedcem, naj ga tisti dan spremlja z Danico h gospodu Hrenu. Ni se mu zdelo priлично, da bi sam šel ž njo; ljudje bi gledali za njima in bi takšno potovanje smatrali za ugrabitev in njega za dekliškega roparja. Zato je vzel Bobojedca s seboj. Ker v obeh Pilićih ni bilo dobiti primerne voza, onega, ki je bil last drvarskega podjetja pa za svoje privatno podjetje ni maral rabiti, je najel za Danico brhkega konjiča. In nekega meglene jutra se je Danica v hanu ob Oskovi poslovila od Vazka in Pera. Starček je privezaval na sedla njeno borno prtjago in tako je govoril hاندžija: «Dal ti Bog dobro, Danica! Sprejemaj

dobre nasvete in pomagano ti bo! Kdor jih ne mara, mu ni treba pomoči. Naj te ne ostraši vsaka muka in nesreča; kdor teh ne pozna, ne ve, kaj je radost in sreča.» Govoril je kakor človek, ki gre v večnost, pa še postane na vratih, se obrne in zakliče v svet, ki je jedro njegovih izkušenj, kakšen sad je utrgal z drevesa življenja.

«Po Bogu mi sestra Danica! Z gospodinom Franjem pridem v Tuzlo k tebi. Naj tiči tvoj brat Jovica za zidovjem iz samih skal, naj ga straži sto zaptij in askerov, jaz se proderem k njemu, ker ga moram videti», je vzkliknil Vazko, ko je sedela deklica že na konju. Stal je šele dobro na vratih v življenje in že je vrelo v njem neugnano hrepenenje po junasških delih.

«Lahko ti bo priti k Jovici, ti nezrelo in nezkušeno dete, a težko od njega», ga je pokazal Bobojedac, ki je nestrpno čakal odhoda. «Hajdimo, hajdimo!» je priganjal. Poželjivo je gledal na debelo torbo, privezано k sedlu inženjerjevega konja in rad bi bil že duškal kje poleg nje.

Vilar je ogrnil Danico z dolgo zelenkasto haljo, kakršno nosijo turške ženske; halja jo je pokrila vso do nosu. Odpravili so se na pot. Ves dan je trajalo potovanje. Vilar se ni maral oglasiti pri Samojlu, ker se je hotel ogniti

izpraševanju, čemu potuje v takšnem spremstvu. Pol ure pred njegovim hanom so zavili s poti na tratino, stopili s konj, jih privezali h grmu, jim nasuli zobanja. Sedli so na podrto hraščino in se pokrepčali iz torbe. Ko so si bili dobro opomogli, so se vzdignili in odpravili. Spotoma je Vilar razložil Danici, zakaj se ne mara ustaviti pri Samojlovih. «Ti židje imajo grde jezike. Raztrobili bi, da sem ugrabil deklico in jo skrili v Tuzli. Zato mimo hana ob Spreči ne bom jezdil z vama. Naprej po hitim in vaju počakam v Kulin-hanu.»

«Delaj po svoje, gospodine moj! Ti vse najboljše veš in znaš», je tiho odgovorila.

Izpodbodel je konja in zdirjal. V Kulinhanu ju je počakal.

Na vsej dolgi poti se ni zgodilo našim potnikom nič posebnega. Bobojedac je bil toliko obziren in razumen, da je skrajša hotel jahati na čelu, češ, naj se onadva neopazovano gledata in razgovarjata za njegovim hrbtom. Pa to se mu ni posrečilo. Buhal je z bedrom in stremenom v suha konjska rebra, toda njegov konjič se ni zmenil za čast, da bi nosil zvonec, kakor so se izražali v dobrih starih časih, ni maral prvačiti. Svest si svoje nezmožnosti, se ni hotel riniti v ospredje, rajši je, diha joč v mater zemljo, capal v ozadju in pobiral stopinje za svojima bodrima tova-

rišema. Tako je dajal dober zgled vsem, ki so prišli z nezadostnimi močmi na svet, in onim, katerim so se v preteгах življenja že skr hale za prvačenje potrebne moči. Dočim je konjič kazal sliko ravnodušnega in izguranega bitja, se je držal njegov jahač bahato, skoraj oblastno. Tisti dan mu je turbanov konec posebno koketno mahal čez uho. Saj bednega katolika še nikdar ni doletela takšna čast. Vedno je tovoril drva v mesto, a danes spremlja visokega gospoda, ki po dovršeni poti ne bo štedil denarja, spremlja pa tudi krasno Srbkinjo, ki je ljuba njegovega velikega dobrotnika, spremlja jo kot telesna straža. Mati, ki čepi v plesni dvorani vso noč ob mrzli steni kot strašilo prepodjetnim moškim, ni tako ponosna na svojo zalo hčerko, vrtečo se po parketu, kakor je bil Bobojedac ponosen na Danico. Zdaj je pogledal na deklico, zdaj na svojega dobrotnika in neprestano je mežikal z desnim očesom, kakor bi se mu bleščalo in bi ne mogel prenesti tolike lepote in tolike mlade čilosti. Gospodin Franjo je mnogokrat zadržal konja, se vzravnaval z Bobojedcem ter mu pomolil čutaro s slivovko, potem krhelj pečenke ali kosec sira s kruhom ali pa trdo kuhano jajce in naposled še svalčico. Za vse je imel bedni katolik hvaležno srce in odprto pest.

V Kulinhanu so dolgo duškali, ker Vilar ni hotel, da bi prišli pred trdim mrakom v mesto. Odpel je torbo ter izvlekel v papir zavite ostanke brašna. Ante se je začudil, da se da toliko zmestiti v švabsko torbo. Izrazil je mnenje, da tisto drobčkano gosposko uživanje božjih darov nič ne zaleže, človek se mora kakor konj počasno do trda najesti, potem pa mirna Bosna za ves dan. Vilar je upošteval nauk tega zavaljenega bitja sirove stvaritve in je vse ostanke razpoložil pred njim na tla. Bobojedac je umel imenitno stradati, kadar ni imel; znal je pa tudi imenitno požlamboriti do kraja vse, kar so mu predložili dobri ljudje.

Že se je naredila noč, ko so v Kaisersheimbovi ulici pred Hrenovim stanovanjem stopili s konj. Vrata na vrt so bila že zaprta in Vilar je moral dolgo trkati, preden je prišel Hren odpirat, užaljen, da ga motijo v večernem miru.

«Privedel sem ti deklico, kakor sva se dome nila», je rekel Vilar. «Oprosti, da pridem ponoči. Pot izpod Konjplanine se vleče, vrhu tega nisem hotel v mesto pred mrakom.»

«Že prav, France, je že dobro», je pohitel Hren in postavil svetiljko v ozadje, kjer je stala Danica, zahaljena liki turška bula. Potem se je poklonil in slovesno pristavil: «Dobro mi je došla tvoja varovanka. Pozdravlje»

na v moji hiši, hči slavnega hercegovskega vojvode! Prosim, gospoda, potrudite se v moje bele dvore! Čemu bi stali na mrazu!» Obrnil se je proti hiši, hipoma pa se je domislil še nečesa ter se okrenil proti ulici in zaklical: «Hej vozniki, zapeljite parizarje na dvorišče in sem pod streho razložite balo!»

«Ni, ni! Siromaki smo in vse smo prinesli na konjih», je rekel Vilar in spremljevalcu je velel: «Ante, odvedi konje k Agularju in poskrbi, da dobe zadosti krme!»

Bobojedac je vzdihnil: «U, lahko je poslušati ukaz, a težko ga je izpolniti. Nimam novcev, da bi plačal toliko krme.»

«Saj tudi ni treba. Jaz sam pridem k Agularju in vse poravnam. In tebe nagradim.»

«Daj mi pare, gospodine Franjo! Za takšnega dobrega človeka, kakršen si ti, gospodar ti naš dobrotljivi, grem brezplačno do debelega morja in nazaj, toda glej, moj konj se je zbosil. Preden ti jutri vstaneš, moram ž njim h kovaču, pa nimam pare v žepu. Daj, daruj!»

«Tvoj dolžnik sem, toda sedaj nimam drobnega. Le idi! Jutri zjutraj —»

«Daruj na debelo, gospodine Franjo! Srečala te sreča, to ti želim kakor sebi! Oprosti bednemu katoliku njegova večna moledovanja! Saj veš, siromak je kratkih rokavov, a

dolgega jezika. U — gospodine Franjo!» Bobo jedac se je upognil, sesedel in stisnil, kakor da se ga je sesula dobra tretjina.

Hren mu je posvetil v obraz. «Ta prekleti čuž! I mene tako obira, kadar pride z drvmi. Ne gre, dokler ne dobi.»

«Pošten človek si iz kamna izbije kruh, kako ne iz dobrega gospodina Franja?» je odgovoril Bobo jedac.

Vilar ga je bogato nagradil.

Dočim jih je Hren sprejel z obilo porcijo sarkazma, se je vedla njegova žena zelo odkritosrčno in ljubeznivo. Prihitela je iz kuhinje, vzela Danici iz rok dve culi prtljage, izmotala jo iz haljine, jo objela in posadila na zofo za mizo. Ni vedela, čemu bi se bolj čudila, ali njeni lični jopici, tisti, ki so jo pred tremi meseci občudovali tuzlanski izletniki pod Konj planino, ali njenemu lepemu obrazu in pravilnosti ter skladnosti njene postave. Jedva je Danica dobro sedela, že sta se vzpela dečka k njej in od vseh strani ogledovala njeno slikovito opravo. Posebno ju je zanimala nova jopica. Mirku je ugajal mladenič z jabolkom v roki, Stanku ptiček z zlatim kljunom. Prvi je celo potipal tisto všito jabolko, za kar ga je mati krcnila po roki. Miško, ki je že sama stala, je mikala srebrna zaklopnica, bleščeča se na Daničinem pasu;

po zofi se je po vseh štirih priplazila do deklice in ji sedla v naročje. Stanko se je domislil pravljic, ki jih je pravila mati, in je Danico naravnost vprašal, ni li ona tista deklica iz devete dežele, ki je pasla gosi in je postala potem kraljica. Mirko je bil skromnejši, ker jo je smatral le za navadno preganjano bitje in jo je primerjal vili, ki je pred zmaji bežala s planine; o takšni vili je slišal pesem, ko ga je Grgičeva majka nekoč vzela na svoj dom.

Zelo oprezen in boječ je bil Daničin prvi nastop v tuji hiši. Zaupno je parkrat pogledala na Vilarja, kakor bi hotela reči: Oprosti mojo zbežanost! Nisem jih še navajena, a navaditi se jih hočem, ker ti tako želiš. Ni si upala se ozreti na Hrena: po nekem naravnem nagibu je spoznala, da za njegovo porogljivostjo tiči neodkritost in slaba volja. Kakor z deco, tako se je njen pogled precej seznanil tudi z gospo Minko, ki jo je navdala že prvi hip velika prisrčnost za deklico.

Vilar je pravil o potu, ki so ga naredili, gospa je prijazno vprašala deklico, če je sama všila te krasne podobe in arabeske v jopico, potem je hotela vedeti, kje se je naučila te umetnosti, naposled je izrazila željo, naj bi se precej jutri obe skupaj lotili večjega dela, pri katerem bi ona sama delovala le kot učenkica. Danica je z ljubkim in jasnim glasom od-

govarjala in se močno prikupila gospe. «Jaz se bom učila od tebe umetnega všivanja, ti pa od mene kuhanja. Si li zadovoljna tako?»

«Zadovoljna», je odgovorila Danica in gospa je prijela za Miškino obnaženo nožico, tako da je z nožico vred držala tudi Daničino roko.

«Kako se imenuješ, devojka?» je vprašal gospodar s pipo v ustih. «To treba vedeti.» Njegova srbohrvaščina se je močno naslanjala na slovenščino.

«Danica», je zalepetala deklica in mahoma jo je zalila rdečica, ko se je zazrla v debele Hrenove oči.

Vilar je zapazil njeno plašljivost pred gospodarjem. «Danica Miloševičeva je njeno ime», je pojasnil.

«Dobro, to treba vedeti. In kakšno dostojanstvo naj pridenem njenemu imenu, ko jo jutri zglasim v konaku? Tu so za takšne stvari zelo strogi.»

Vilarju so legle neke sence na lice. Ni mu ugajalo, da govori prijatelj zbadljivo o Danici, pa tudi to ne, da deklica ne ostane skrita. Zamolklo je odgovoril: «Dostojanstva nima še nobenega. Čakaj, prijatelj, napišem ti, kako jo prijaviš v konaku.» Iztrgal je list iz svoje beležnice in zapisal nanj besede: «Danica Miloševičeva, rojena 1865. leta. Rojstni kraj:

Nevesinje v Hercegovini. Prišla iz Pilića pod Konjplanino. Sirota brez očeta in matere.» Položil je list pred Hrena: «Nadejam se, da zadošča, kar sèm napisal. Sicer vama pa naravnost povem, kaj nameravam. Ona je moja nevesta, ne morda kakšna slučajna simpatija. To povem zato, da ne bo napačnih ugibanj in nesporazumljenja.»

«Sem si precej mislila, gospod inženjer», je rekla gospa Minka, ljubo se smejoč na vse strani. «Takšna deklica ni za šume, v svet mora, da se uči in lika, ko je še v letih za učenje. Da sem jaz moški in bi se mi pojavila sredi gozdov, tudi mene bi ganili njena usoda in lepota.» Hotela je povedati Vilarju nekaj prikupljivega, pa se je izjalovilo.

Prava nerodnost pa se je izvalila na dan, ko jo je gospodar podražil z vprašanjem: «In ko bi zagledala taka, kakor si, fanta takšne postave in takšnih oči? Minkec — a?»

«Ti vselej prištuliš neumnost!» ga je odbila gospodinja in mu zalučila Mirkov fesič v prsi. «Kdaj se vendar odvadiš svojo naklonjenost odevati z zarobljenostjo! Sedaj, ko imamo krasno in milo gostjo v hiši, ti ne prizanesem nobene tvoje neotesanosti.»

Vilar je vstal in se poslovil, dasi ga je gospa vabila, naj ostane pri večerji. Vsem je podal roko. Gospo je prosil, naj uvede Danico ko-

likor mogoče v vse stroke gospodinjstva, svoji varovanki je prigovarjal, naj zaupa vanj, ker krivica, ki jo trpi ona, zadene tudi njega in on noče omahovati, noče opešati na poti, po kateri jo privede v varno zavetje. Danica ga je razumela in mu s hvaležnim in vdanim pogledom plačala njegove bodrilne besede.

Hren je prižgal svetiljko in ga spremil po stopnicah in prek vrta. «France, nekaj me skrbi», je dejal, ko sta postala pri izhodu na ulico. «V konaku so pravili, da je ta tvoja varovanka sestra človeka, ki ga imajo zaprtega in ga peste, ker so našli pri njem poln arzenal prepovedanega orožja.»

Inženjer ga je prijel za roko. «Dragi prijatelj, saj sem te vendar v tistem listu prosil, da o moji zadevi ne poveš nikomur.»

«Kako naj ne povem, če jo moram prijaviti v konaku?»

«O tem do danes nisem premišljeval», je rekel Vilar in s kratkimi besedami pojasnil vso stvar, molčal pa je o kinžalu, ki so ga orožniki zaplenili pri Danici.

«Slišal sem, da je njen brat nevaren agitator», mu je segel v besedo uradnik. «Kot takšnega ga ne izpuste sedaj. Čeprav je pri onem orožju nedolžen, kakor trdiš ti, je danes že malone gotovo, da ne osvobode njenega brata, dokler ne uduše vstaje, ki se pripravlja.»

«Prav zato moram skrbeti zanjo jaz. Ljubi moj Vinko, ti govoriš tako, kakor bi ti bilo žal, da si mi storil uslugo. Ako se bojiš kakšnih sitnosti zaradi Danice, tedaj odkrito povej, da pridem jutri po njo in jo spravim h Grgičevi majki.»

«Nikakor ne, France!»

«Rajši sem jo dal k tvoji gospe soprogi, ker se pri njej nauči marsikaj lepega.»

«Oprosti mojo opreznost, saj veš, kako sem navezan na svojo rodbino, ki se mi množi od leta do leta. V Bosni postaneš kaj lahko veleizdajalec. To besedo ti nasprotnik tako ravno dušno zabrusi v obraz, kakor bi ti drugod mirno voščil: Dobro jutro, France!»

«Ne bodi zajec, Vinko!»

«Nisem. Samo opozoriti sem te hotel na to stvar. Danica naj ostane pri meni. Reči moram, da je krasna deklica, kakor bi pohajala iz prave vojvodske rodovine. Pri nas se ji ne bo godilo slabo. Vse naj se vrši po najinem pismenem dogovoru. Lahko noč!»

Vilarju je tisti večer dolgo rojila Hrenova boječnost po glavi. Zdaj se ji je posmejal kot neosnovani in smešni, minuto pozneje je zaradi tolike strahopetnosti okregal svojega slovenskega prijatelja, potem ga je zaskrbelo, kaj stori Hren, ako naperijo tudi proti Danici ob

tožbo zaradi prepovedanega orožja, naposled ga je opravičil kot siromašnega kruhoborca, v katerem se bosta še dolgo bojevala dva močna elementa: strah pred višjimi in vpliv zavedne slovenske žene. In v svojih mislih je šel ž njim v tista pozna leta, ko bo imel davkarski upravitelj Hren svoja zrnca že spravljena na suhem, otroke preskrbljene in si bo, sedeč v mirnem kotičku s pohvalo in odliko upokojenega človeka, trkal na prsi in poudarjal svoje neustrašljivo slovanstvo, češ: Kaj nam pa morejo!

Drugo jutro je dal na pošto pismo, naslovljeno na Bajićevo mater. Vsebina se je glasila: Milostiva gospa! Zla usoda me je prisilila, da sem danes privedel v Tuzlo Danico Miloševićevo. Pod Konjplanino se mi ni zdela več varna. Sirota se je izgubila od svojega roda kakor čebela od svojega roja; videl sem jo brez zaščite, zato jo privijem k svojemu rodu. Tako ji je usojeno. Poznam njeno značajnost, njen pogum, njeno deviško nedolžnost, čednosti, ki jih ne premaga noben nasilnik, vendar pa se mi je zdelo potrebno, da jo vem v Vaši bližini. Vse drugo naj Vam pove sama. Nahaja se sedaj v zavetju pri davkarskem uradniku Hrenu, ki je dobro znan Vašemu blagemu sinu gospodu Saši. Obžalujem, da je nisem mogel nastaniti v Vaši hiši, srčno mi je žal, da

Vas ne morem posetiti in Vam ustno predložiti svoje velike želje. Danica v svojem novem domu morda ne dobi tistega okrilja, ki ga potrebuje. Njen gospodar se mi je danes pokazal strašljivega in jo bo morda pisano gledal, ker je zvedel o njej, da je sestra zaprtega Jovice, katerega smatra za agitatorja in nezanesljivega človeka, dočim je gospa Hrenova idealna ženska, od katere se Danica lahko mnogo nauči. Ker vem, milostiva, da se zanimate za ubogo deklico, Vas tem laže prosim, da bi blagovolili včasih pogledati k njej in se prepričati, je li pri Hrenovih dobro shranjena, zakaj meni pozimi nemara ne bo mogoče tako pogosto priti v mesto, kakor sem hodil doslej. To je morda samo domneva, kakor je lahko samo domneva in krivo natolcevanje ono, kar sem gori napisal o gospodu Hrenu. Vsekakor pa bom mirneje prebil pod Konjplanino, ako bom vedel Danico pod Vašim poštenim nadzorstvom. Vso zimo se Vas bom hvaležno spominjal in prosil Boga, naj mi da oči sokolje in bela krila labodja, da poletim spomladi ž njo v druge, srečnejše kraje. Vaša razsodnost in dobrota, Vaše usmiljenje do zatiranih in preganjanih ljudi, vse to mi jamči, da nočete preslišati moje neskromne prošnje.

Globoko se Vam klanja vdani in hvaležni Franjo Vilar.

Vilar je začel riti po Konjplanini: iztrebil je dve novi drči, popravil nekaj žlebov, nekaj jih je na novo postavil; vse je uredil tako, da bi se na več krajih lahko spravljali hlodi v dolino, kadar začne zmrzovati. Težavno je bilo njegovo delo, ker je bilo treba prodreti na videz neprodirno goščavo, z žlebovi premostiti nedostopne usedline, mestoma razstreliti gruče skal in odpraviti kopice po hudo urnikih nanese trhline. Delo je trajalo tja do konca leta. V tem času je imel dosti sitnosti in bojev z gozdarjem, ki je godrnjal, da mu inženjer jemlje delavce, tako da zastaja pravo delo, namreč sekanje.

«Sedaj bomo napravljali samo pota za odpravo lesa, les pa naj stoji», je mrmral.

«Vso planino vam preprežem s sredstvi za odganjanje lesa», je odgovoril Vilar. «Skrajni čas je bil, da so me poslali sem. Vse vaše dosedanje naprave so preproste in nerabne; vidi se jim, da jih ni napravil inženjer.»

«Potrati glede delavskih moči se moram upreti. Pozimi je pravi čas za sekanje, pa ne bomo mogli napredovati. Svoj ugovor pošljem vladi, ker to zimo ne napravim toliko lesa, da bi z izkupičkom pokrili stroške.»

«Pošljite!» je suho odgovoril Vilar.

Bierkopf ni bil toliko kratkoumen, da bi ne spoznal, kakšne zapreke premaguje inženjer: toliko časa trka na vrata sirove prirode, da mu odpre. Tihoma se je čudil bistroumno in smelo izpeljanim napravam, ki bodo naposled koristile tudi njemu, zakaj čim več lesa pojde v dolino, tem več odpade po računu za njegov žep.

«Sedaj res zastaja sekanje, toda za to sem odgovoren jaz», je govoril Vilar. «Povsod leže kupi hlodov, ki jih po sedanjih potih ni moč goče spraviti v denar. Videli boste, kako bo vse to po novem letu frčalo v dolino.»

Gozdar je temno gledal. «Da bi le ti kmalu sfrčal iz našega tabora!» si je mislil. Ta neprestana želja ga je navajala, da je povsod iskal prilike, kako bi inženjerju priskutil službo.

Malenkostne Bierkopfove nagajivosti niso škodovale Vilarju, pač pa so od političnih in bojnih dogodkov, vršečih se tisto zimo, ne pričakovano padle na njegov čisti značaj težke sence, ki so ga spravile v navzkrižje z odločujočimi krogi v Bosni. Odločeval pa je pri takratnih razmerah samo vrhovni general v Sarajevu; vojaštvo in uradništvo ga je imenovalo bosenskega vicekralja, takšna moč je bila združena v njegovih rokah; prideljen mu civilni adlatus mu je moral tudi pri naredbah nevojaškega značaja le kimati.

Razglasitev brambnega zakona z dveletno aktivno službo se je le polagoma širila po zasedenih deželah: po nekaterih svetu odleglih krajih so zvedeli o novem zakonu šele koncem novembra. Razburil je obubožano, v nadah o novi upravi prevarjeno ljudstvo, in različni agitatorji so imeli lahko delo, nagnati prebivalce goratih in težko dostopnih krajev k upor. Slikali so nevarnosti, ki prete ljudstvu, in jih povelečevali na vse mogoče načine. Švaba hoče Bošnjake tako organizirati, da bodo sami streljali na domače ljudi, dasi do tega nima pravice, ker vrhovni glavar Bosne in Hercegovine je še vedno sultan. Vojak se bo dve leti valjal po vojašnicah in ko pride domov, ne bo za nobeno delo. Razvadil se bo, navadil se hrane, kakršne doma ne more imeti, odtujil se bo domačim šegam in starodavni, edino pravi veri. Na duši in telesu poabljen se vrne domov kot suženj mehkužnosti, kot propalica in postopač. Tako so govorili agitatorji in ne brez uspehov. Dočim je brambni zakon podkuril že obstoječi nezadovoljnosti in ogorčenosti, so vesti o vstaših, nastopajočih v Krivošiji in Hercegovini, zbudjale nado, da se bliža veliki dan osvobojenja iz tujega jarma. Te vesti so silno pretiravale, ker njih namèn je bil, v pronicavo luč postaviti vstaško gibanje, kateremu ne

more priti do živega avstrijska sila. Po njih so rastle uporne čete kakor gobe in vsak vstaški vojvoda je baje poveljeval «hiljadam junakov», ki jemljejo in plenijo obmorska mesta južne Dalmacije. Dalje so se širila lažna niva poročila, da se snujejo po vsem slovanškem svetu in tudi v Angliji odbori za podpiranje vstaje. Takšne novice so marsikaterega omahljivca spravile v vstaški tabor. Agilni Stojan Kovačević in nekdanji turški buljukaša Salko Forta, oba tedaj poveljnika majhnih čet, broječih do 200 mož, sta s prigovarjanjem, grožnjami in strahovanjem pobunila vso Hercegovino; drugi četovodje so zanesli plamen vstaje v južno Bosno; Krivošija pa, kjer je bil že spomladi 1881. leta razglašen brambni zakon, je stala že oktobra, ko so se začeli vojaški nabori, v očitnem uporu.

Za vstajo ugodna tla so bila samo v onih krajih, kjer so zemljepisna lega, značaj težko pristopnega sveta ter obupnost bednega ljudstva silili k odpornosti. Ves bosenski svet severno od Sarajeva je ostal miren, ker tukaj je bližina naših mej onemogočila vsak odpor; ta del Bosne obsega rodovitne ravnine in nizke, do vrha obrastle planine; pri urejenih agrarnih razmerah bi preživil lahko dvakrat toliko prebivalstva, kakor ga preživi sedaj; posestniki in sopoestniki ali najemniki te rodovitne

zemlje niso poslušali agitatorjev, ki so jim obetali uspehe zelo dvomljive vrednosti, ker človek gre kakor žival po samoohranskem nagonu vedno le tja, kamor kažeta korist in varnost; niso zgrabili za orožje, čeprav so pisano gledali na mnoge tuje koloniste, ki jih je vlada naselila med njimi, na davke, na tlako, sploh na ves novi red, ki so ga smatrali za nered in nasilje. Na bosenskem vzhodu, namreč v tuzlanskem okraju, ločenem po reki Drini od svobodne Srbije, je zastavila agitacija sicer z vso silo, opravila pa je malo, ker tudi tu je bilo prebivalstvo imovitejše, nepristopno negotovim obljubam in kar je glavno, mejna reka Drina, dobro zastražena, bi zabranjevala večjim četam za slučaj poraza svoboden prehod na varna tla. V Beogradu je vladal takrat knez Milan, ki se je čutil varnejšega v tujini nego na domači zemlji. Hlepel je po kraljevski kroni, ki si jo je 6. marca 1882. l. res posadil na glavo. Tega je skrbelo tisto zimo novo dostojanstvo, zato je želel z Avstro-Ogrsko najboljših odnošajev in skrbno pazil, da bi bosenski upor ne dobival kakšne zaščite iz njegove države. Ker je pa od Beograda do Drine precej daleč in je večina njegovih podložnikov sovražila njegov značaj in njegove tendence, se je vkljub njegovi nevtralnosti dan na dan zgodilo, da je v Bosni kompromi-

tiran človek našel ob Drini na srbski strani gostoljubne ljudi.

Pri izplačevanju drvarskih dnin je zapazil Vilar, da od obroka do obroka narašča nezadovoljnost v delavskem taboru, da se v njem čimdalje bolj razvija agitacija za odpravo nedostatkov. In začel je slutiti, da se pod to pretvezo pripravljajo delavci na drzna podjetja. Pri izplačevanju koncem novembra je doživel neprijeten prizor. Poprej so drvarji toliko uvaževali svojega dobrega gospodina Franja, da mu niso zavrnil niti ene znamke, ker so upali, da sčasoma uredi to sporno stvar po njih želji, a sedaj je Lazar Tunguz nabral pri tovariših polno pest znamk — agitator je imel široko pest — ter jih vrgel inženjerju pred noge.

«Nu, Tunguz, še ogrel se nisi v našem taboru, pa že prodajaš nezadovoljnost. Čemu šuntaš tovariše, ki hočejo mirno opravljati svoj posel?» je vprašal Vilar, strmeč v svoje listine in jedva kroteč jezo. Iskal je primerno besedo, s katero bi zabrisal nastop nasilnega Hercegovca, primerno odbil udarec, tako da bi se videlo, kako se glede osnovanih zahtev ujema s tesači, sicer pa zahteva pokorščino, brez katere ni mogoče uspešno delo. Dvignil je glavo in vso družbo je obrsnil z zadivljeznim pogledom.

«Stopi bliže, Tunguz, da si pogledava naravnost iz oči v oči!» je velel.

Hercegovec je napravil tri trde korake proti Vilarju. «Evo me, gospod inženjer! Kdor išče vruga, lahko ga najde.»

Vilar je ostrmel ob takšni predrznosti. «I ti ga najdeš. Prijatelj, nihče ni navezan na naš tabor. Komur ne ugaja tukaj, naj mi odpove in naj gre. Tvoje besede toliko pristojajo drvarju, kolikor niz biserov žilavemu vratu.»

«Vaš general Jusuf beg Filipović je obetal, da bo odslej Bosni in Hercegovini sreče in svobode i čez brk —»

«Kaj ima opraviti general z znamkami, s prežganko in s tem, koliko ur na dan naj delamo pozimi in koliko poleti? Tu smo delavci in ne agitatorji. Pusti na miru generala! Si že oni dan govoril o njem, pa te žal nisem za vrnil. Jaz delavcem ne morem iztresati iz rokava, česar sam nimam.»

«Delavec ostane na vekov veke delavec, nikdar ne bo gospod», je rekel Trkulja.

«Skoraj da bo tako, pa je le vse časti vreden delavski stan», je z vnemo odgovoril inženjer, spravljajoč plačilne listine v žep. «Delavčevi žulji ustvarjajo vse, kar potrebujemo, od opank pa do brze železnice in zelo lepih palač. Vendar pa so delavci kakor telo brez duše,

ako nimajo vodnikov, ki jim za vsako podjetje načrtajo osnovo in zasnujejo načrt. Te je treba poslušati in se ravnati po veljavnih zakonih.»

«Velika je tvoja učenost», je rekel lokavi Tunguz ter se v vdanosti nekako skrčil kakor živalce, ki jih imenujemo mehkužce.

«Tudi moja potrpežljivost je velika, lahko se pohvalim. Ne izkušaj je preveč!»

Tunguz je hipoma zopet vzrastel do neznanke velikosti in zadirčno je govoril: «Vaši učeni ljudje so nam prinesli ogromno kopo novih zakonov, a naš trpinčeni narod se je prepričal, da je tem več krivic, čim več je zakonov. Toliko časa so vaši ljudje nabijali puške, da so se naposled sprožile. Že se glase bojne pesmi po hercegovskih in dalmatinskih skalah —»

«Drzen človek si, Tunguz!» je zavpil Vilar, ves rdeč v lice. «Ne pluj v veter, da ti ne pade na obraz! Ne kliči pušk, ki so nam itak blizu! Povedal sem ti že, kaj ti je storiti. Kdor ni tu zadovoljen, naj gre drugo pot!» Obrnil se je, da odide v dolino. Tedaj je zapazil, da so se Slovenci razmahoma vrgli na tla ter suvajoč in dregajoč se pobirali znamke, dočim so stali Srbi, Hrvati in Turki nepremično kakor granitno stebrovje. Zagnusilo se mu je vse skupaj. Ko je napravil dvajset korakov

med vejevjem, je slišal Konjhodžičev glas, ki je viknil: Padišahim, čok jaša! (Živio, sultan!) In slišal je, da je vzklik ponovila tretjina delavskega tabora.

Podobno se je godilo tudi plačilne dni meseca decembra. Vilar ni več z naivnim veseljem nosil plače v Medvedji dol. Gajer mu je svetoval, naj pokliče k vsakemu izplačevanju orožniško asistenco iz bližnjega Pilića; inženjer pa ni hotel v senci bajonetov govoriti s svojimi drvarji. Vedel je, da sta prva hujskača Tunguz in Konjhodžić, a naravnost njima ni hotel odpovedati dela, tega ni pustilo njegovo usmiljeno srce.

Odkar so bili orožniki v Piliću, se vnanji agitatorji niso upali v Medvedji dol, pač pa so delavci ob nedeljah in praznikih trumoma zahajali v han ob Oskovi in celo v daljne Živnice. Tam se jim je oprezno pridružil tuj človek, katerega je poslal kakšen odbor za vstaško gibanje. Taki tajni odbori so delovali v zasedenih deželah in v večjih mestih sosednjih držav, kamor je pribežalo mnogo uglednih bosenskih in hercegovskih emigrantov. Balkanski polotok je bil v zadnji četrtini 19. stoletja preprežen z vstaškimi odbori ali komiteji, iz katerih je izhajala vsa ona živahna agitacija, ki je rodila vstajo v tako zvani Novi Avstriji, pozneje pa je vzdrževala dolgotrajni brez-

obzirni novi odpor v Macedoniji, Stari Srbiji in v krajih, kjer prebivajo Grki.

Decembra je bil Vilar dvakrat v Tuzli. Seveda je obakrat posetil Danico. Prvikrat je prišel precej po obedu, ko je Hren sedel še doma pri kavi in pipi in je bila krog njega zbrana vsa rodbina z Danico vred. Prepričal se je, da se ji godi dobro, kakor še živ dan ne. Hren nikakor ni pozabil, da je njen brat osumljen malone veleizdaje; tajna bojznost se je mnogokrat pritihotapila v njegovo dušo, toda dobičkaželjnost jo je premagovala in nič vščipljivega ni izustil pred deklico. Gospa Minka, dobra in odkritosrčna, jo je pohvalila, rekoč: «Mehko in tiho kakor mačica se suče po hiši, najde vsako delo, v vsako špranjo pokuka, noben prašek ji ne uide. Otroke mi je kar odtujila, le za njo gredo, le ž njo bi se igrali. Če sem poprej s trga prišla domov, so mi pritekli naproti, iztegali roke k meni, a zdaj se ne ganejo od nje.»

«Kar začarala jih je s svojimi puntarskimi očmi», je pridejal gospodar in vedel Vilarja za mizo.

Omamljenih oči je zrla Danica na prijatelja in tresla se ji je beseda, ko je vprašala po Petrovem in Vazkovem zdravju. Hotela je izzvati njegov glas, da bi govoril samo njej in bi iz njega spoznala, trepeče li še tista bol v nje-

govem srcu kakor v njenem. Vdano in sramežljivo ga je poslušala, ko ji je mehko govoril o stvareh, ki so ji bile itak znane. Neko plahost je videl v njenih pogledih in neko začudenje, kakor bi hipoma vprašala: Je li mogoče, da je prišel tako krasen in tako dober človek iz švabskih dežel k nam? A nagli so bili njeni pogledi in bistri, kakor da se bliska za planino. Skraja se je bal kakšne vesti, da se vrši morda preiskava zaradi Daničinega kinžala; ker pa Hrenova nista ničesar omenila o tem, se je potolažil.

Hrenova sta molčala, videč, da se mlada zaljubljenca pogovarjata toliko z očmi kolikor z opreznimi besedami in da polagata v vsako besedo neki poseben pomen, nerazumljiv onemu, ki mu je prva ljubezen že za brdom. Gospodar se je muzal v pipo in si banalno mislil: Lahko jima je sedaj, ko strgata sladke koreninice, a težko jima postane, kadar bosta čakala na četrto številko. Gospodinja se je po idealni strani poglobila v ljubezen srečne dvojice; smehljaje je kimala z glavo, kakor bi hvalila mlada človeka zato, ker več ne živi ne eden ne drugi sam zase, ampak očitvidno misli vsak prav toliko na drugega, kolikor se zaveda samega sebe.

V te različne občutke je zdajci udarila Grgičeva majka, kakor butne ob mirno potujočo

ladjo ledena gora, plavajoča po širokem oceanu v gorkejši kraje. Majka je v kuhinji pomivala posodo. Skozi okence je videla, da pride gospodin Franjo. Nadejala se je, da jo kdo pokliče v sobo, ker se je pa nihče ni spomnil, je naposled sama pohitela tja, da pozdravi svojega dobrotnika. «O gospodine Franjo!» je zavpila že ob vratih. «Srečala te dobra sreča in gospodin Bog!» Posegla je po njegovi roki, jo privila na svoje suhe prsi in zroč na Danico, je s preletečim glasom v eni sapi zagostolela: «O kakšna lepota in dobrota je tvoja zvezda danica! Bel kruh na belem prtu, zlato jabolko na zlatem pladnju. Da bi oba dolgo poživala in pošten rod rodila in z rodom se podičila kakor pav z zlatim perjem, kakor polje z rumeno pšenico in trta s sladkim grozdjem!» Pri zadnji besedi se ji je utrgala sapa; po hipnem odmoru se je, spustivši Vilarjevo roko, udarila na prsi ter pristavila, neznansko vzhičena v pogledu in hripava v grlu: «Tako ti Boga!» — kar je pomenilo: Naj se zgodi tako! Amen!

Položil ji je roko na ramo ter jo ljubeznivo vprašal: «Kako si majka?» Pa starka ga je v svojem vzhitu preslišala, ker tisti hip ji ni bila mar lastna blaginja. Ko se je sunkoma odhrknila, je visoko dvignila desnico z razpr-

timi prsti in zanosno poudarila: «Kdor bi vama hotel škodovati, ne daj mu Bog!»

«Pomagaj Bog i tebi, majka mila!» je dejal Vilar ter si pogladil bradico.

Starka je stisnila pest in jo, zadihaje se, podržala nad seboj. Po trenutnem oddihu je iztegnila palec in se na pol okrenila k oknu, tako da je gledala v mesto. «A ona — ona — ljuba gospodina Bajića — ljuta kača —» je grožljivo kliknila in sovražen ogenj se je pojavil v njenih oživljenih očeh.

«Za Boga, kaj pa je z gospo Ljubico?» je vprašal Vilar in se kazal prestrašenega.

«Kače naj se ji vijejo krog duše, naj ne dobi od srca poroda, težke muke naj boluje, težke poti naj potuje, mirni spanec naj beži od nje! V poslednjo posteljo, ljuto ozko in tesno, v domovanje brez vrat in brez okna naj jo polože kakor oglje očrnelo! Boga mi!»

Po tej strašni kletvi je s samoljubnim pogledom obrsnila vse navzoče, češ: evo, koliko se je v srcu in glavi nagomililo dobrega in protivnega, a sedaj sem vse izbruhnila — bogme! Mirno se je sklonila čez mizo in pobrala posodo za kavo.

Hrenova, Danica in Vilar, vsi so se tiho in pomembno spogledali. Gospodar je vzel pipo iz ust in ogorčen zablejal v nasprotno steno: »Osel! Osel!»

«Gospodine Franjo, dovolite, da vas tudi jaz imenujem tako, kakor sem se navadila od Danice. Saj pač že veste, da je gospa Ljubica pobegnila?» je izpregovorila gospodinja.

«Kje bi zvedel? Od Agularja sem šel naravnost sem. Ničesar ne vem», je odgovoril v veliki osuplosti inženjer. «Pobegnila? Kdaj pa?»

«Predvčerajšnjim popoldne je rekla doma, da pojde v posete k prijateljici. In je šla in več se ni vrnila. Pravijo, da je pobegnila v Banjaluko. Kam pa drugam?»

«Aa! Čudom se čudim, dasi je bilo kaj takšnega pričakovati od nje.»

«Ubogi Bajič! Tudi jaz sem slutila, da mu pride nesreča v hišo.»

Zdaj, ko se je usodno dejanje že završilo, se je vsem zahotelo vedeti, da so kaj takšnega že izdavna pričakovali, prej pa se nikdar niso izrazili, da kaj pričakujejo. Morda v naši zavesti nekaj mrli o bodočem slabem dejanju, kar imenujemo slutnjo, toda logična razporednost dejanj nam je jasna šele tedaj, ko se je vse že završilo. Slabo priporočilo pa je za nas to, da po dovršenem dobrem dejanju nikdar ne rečemo: To sem pričakoval. Morda zato, ker je slabih činov več nego dobrih, ali pa je v nas tako malo zaupljivosti

v človeško dobroto in toliko črnoglednosti, da od sobrata ne pričakujemo dobrot, ampak vedno le zlo.

«Kakor poosebljeno pohujšanje ji je bil pl. Pester vedno za petami. Ni čuda —»

«Minka, tisto plemenitost pred njegovim imenom mi pa le izpuščaj! Takšen človek ima toliko plemenite krvi v sebi, kolikor bosenski koštrun, ki se pase na planini. Kako more biti še plemenit oni uradnik, ki je zapeljal soprogo svojega tovariša, čeprav nižjega po činu. Pes je, in naj bo stokrat načelnik. Uradniški stan more v teh težkih časih uspevati le tedaj, ako vlada v njem pravo tovarštvo in duh skupnosti. Eden za vse in vsi za enega. Lopov je Pester, to rečem še enkrat, pa naj me zapro, če me hočejo.» Tako se je sokolil Hren, a precej je upadlo njegovo junaštvo, ko je zagledal, da stoji majka še pri durih in prisluškuje.

In oglasila se je majka: «Veste li, gospoda, kako jo je ugrabil? Preoblečen za bogatega Turka se je pripeljal v mraku pred mesto, ona pa je prišla in skočila k njemu na voz in od dirjala sta v večerno meglo. Ljudje so videli, kako se je zgodilo.»

«A, majka!» se je vznesele Hren. «Čemu pa otepavaš posluške? Tukaj si opravila. Idi v kuhinjo pomivat! Še tega je treba, da bi se raznesli naši pomenki!»

Starka je odprla duri, toda kar se ji je bilo nabralo na jeziku, to je moralo na dan. Vzravala se je, zasvetile so se ji zbadljive oči in kliknila je v sobo: «Oni mutašerif bo plačal vragu harač za svoje zlo delo — bogme!»

«Ti ga pozoveš na dvoboj, baba neumna!» je zarenčal za njo gospodar.

«Bog ve, kako se to konča», je rekla gospa.

«Brez krvi gotovo ne. Bajić je častihlepen in pogumen», je menil Vilar.

«Danes dopoldne sem ga videla iti preko čaršije. Da ga vidi kdo, ki ne pozna nesreče, bi mislil, da ga tare huda telesna bolezen, tako se mi je zdel upadel in medel. Slep in gluha za vrvenje na ulici je šel mimo mene, zroč v tla, kakor bi iskal svojo srečo. Takšna sramota boli.»

Hren se je jezil na Bajića, češ: Sam je kriv; čemu je pa vabil v hišo Pesterja, kakor bi mu ponujal svojo ženo. Gospa se je potegnila za Bajića in tako se je razlil potok besedi, nastal je prepirček, kakršnih je bilo v tej rodbini dosti, ki so se pa vsi končali v lepem sporazumu ali pa z zmago gospe Minke. V tem zakonu se je nagibal praznik življenja že tudi k zatonu, ljubezen je pač tudi že izgubljala svojo mavrično barvo, a vrivala se je na njeno mesto neomahljiva dolžnost.

Vilar je zaradi vljudnosti sicer poslušal prepirajoča se zakonska, toda razumel ni ničesar; njegove misli in večinoma tudi njegove oči so bile pri Danici. Vedno ga je vlekla v svoj magični krog. Sedela je tiha kakor dete, ki se igra v kotu, ter šivala na nekem prtu. Na licih sta ji rdeli rožnati lisi. Kadar je izpregovoril gospodin Franjo, se je lahko vzravnala in se s pokornim in mehkim pogledom ozrla nanj, ker vsaka njegova beseda je imela zanjo poseben pomen: razmnožila se je v mnogo drugih, s katerimi je govorila v svoji sanjivosti. Nabirala si je te besede, jih hranila v spominu, da priplavajo takrat, ko njega ne bo več tukaj, zopet na površje in ji postanejo vir novih velikih misli, prepojenih z njegovo podobo. Zakaj tiste dni ni mislila o malenkostnih stvareh, sanjala je le o čem velikem in dobrem in gospodin Franjo je stal ob njenih sanjah na straži.

«Kaj pa, ali Bajićeva mati kdaj pride sem?» je vprašal, ko sta se bila zakonska nehala prerekati.

«Vsak dan pride in pravi, da se ji zdi pri nas prijetneje nego doma», je odgovorila gospa. «Tudi danes pride. Čez pol ure bo tukaj.»

«Preden pride ona, odidem jaz», je rekel Hren in vstal, da se napravi v pisarno. «Gospa je sicer sama dobrota, toda njeno srbsko

velikaštvo mi preseda. Njene težnje merijo vse v Srbijo, dasi je vdova po avstrijskem častniku. Ta bi nas z loparjem pognala iz Bosne, ko bi mogla. Vrtoglava je kakor njena snaha. To ti povem, Minkec, pazi mi na vsako svojo besedo, bodi oprezna, drži jezik za zobmi —»

«To se pa že postreže. Ne boj se, Vinko!» je porogljivo rekla ter pomagala soprogu nategniti suktnjo.

S Hrenom se je odpravil tudi Vilar, rekoč, da mora pri dnevu opraviti svoj posel v koznaku. Gospa ga je povabila, naj se po svojem opravku povrne na kavo, kar je rade volje obljubil.

Po preteku debele ure se je vrnil. Bajićeva mati je že sedela pri Hrenovih. Pozdravil jo je z izrazi hvaležnosti, da se gospa tudi v svojih težkih urah — iz teh besed je zvenelo toplo pomilovanje — spominja njegove prošnje.

«O gospod inženjer, ne smete misliti, da so to žrtve z moje strani, ako prihajam vsak dan semkaj. Tu se počutim, kakor bi živela na odpočitku, v krogu teh ljubeznivih otrok — gospa je pokazala na Hrenove otroke in na Danico — se razvedrim in pozabim na sramoto, ki doma iz vseh kotov gleda name.

Hvaležna sem vam, da ste me uvedli v poštenu hišo, kamor lahko hodim na oddih.»

Sedli so. Gospodinja je nalivala kavo. Babičeva mati je govorila o tem, kar ji je tlačilo srce. Tudi ona je slutila, kaj se bo zgodilo. «Glejte, gospod inženjer, zdaj sem v takšnem položaju, da se z enim očesom jokam, z drugim pa se smejem», je govorila in si brisala oči. «Ušla je nekoč svojemu očetu z mojim sinom, zdaj je ušla Saši z banjaluškim načelnikom, in lahko se zgodi, da uide kdaj še s tretjim in četrtem. Bog z njo! Vesela sem, da je odšla, zdaj pojde morda tudi njena sestra. Obžalujem pa Sašo, ker ne bo mogel preboleti tega udarca. „Za njim pojdem in ga ubijem kakor steklega psa!“ kriči v svoji obupanosti. „Oba ne moreva ostati na svetu. Eden mora poginiti, jaz ali on! Če je inženjer za prazne, v hitrem navalu srda izrečene besede zastavil svoje življenje, kaj bi ga jaz ne, ko mi je zapeljivec nagomilil toliko sramoto na glavo!“ Tako grozi in divja. To je največje gorje, da jo on še vedno iskreno ljubi. To mi dela skrbi. Da ni tega, vsak dan bi poslala za njo čez hribe in doline par blagoslovov. Povejte mi, gospodine Franjo, kako naj ozdravim sinovo bolezen! Oprostite mojo bolelost! Mati sem njegova.»

Vilar je iskal besede obžalovanja in tolažbe, pa jih ni mogel najti.

«O-o — dvobojevala se bosta, a ne tako, kakor ste se vi z Buzdugo», je v solzah vzdihovala gospa. «Ko bi umrl za našo svobodo, kakor je to storil njegov junaški praded, tedaj bi ne plakala, ponašala bi se ž njim, toda če pade v dvoboju z židom za vlačugo plemenitih Čobanov? Je li to častno zanj in zame?»

Vilar je miril, kolikor je mogel: poskusil je z nebeško pravico, ki naj stoji na strani globoko užaljenega človeka; ko to ni izdalo, je poskusil še z zemeljsko pravico, ki mora z vso silo zadeti krivičnika. Sam zase se na obe pravici ni kaj dosti zanašal, a govoril je prepričevalno, vneto in v deklamatorskem tonu. «Samo to vam rečem, milostiva, in to mora vedeti tudi načelnik, da se ne bo dolgo veselil svojega plena.» Tako je končal in stara gospa se mu je naposled posmejala z zasolzenimi očmi, zakaj sprejemljiva je bila za mnogo besedje, ako je prišlo iz ust priljubljenega človeka. Kar se tiče načelnikovega plena, ta naj bo, kjer hoče, tresla pa se je za sina, ako bi bil nesrečen v dvoboju.

Pogovor se je zasukal polagoma na druge stvari. Gospa Minka in Danica sta sedeli pri oknu in vbadali v svoje ročno delo. Otroci so

se igrali v kotu. Atmosfera miru, udobnosti in zadovoljnosti je objela družbo; celo Bajićeva mati se je razvedrila. «Poglejte malo, gospodine Franjo, na Daničin vezilni razpon. Če spoznate samega sebe?»

Vilar je šel in se je nagnil k deklici. Gledal je na prt, razpet v oklepu štirih palic, ter mišgal z glavo, ker vezenje se mu je zdelo fino in umetno. Gospa Minka je nagajivo zrla nanj. «Nu, gospod inženjer, ali poznate mladeniča pod jablano?» je vprašala.

Sklonil se je še niže in odgovoril: «Nič ne poznam.»

«Pa se pogledjte v ogledalo, če ste pozabili, kakšni ste. To se lahko pozabi.»

«Mojemu bratu je pa res podoben.»

«In brat je podoben vam.»

«Bo tako.» Močno mu je ugajalo krasno delo.

Bajićeva mati je vzela iz nedrij ščipalnik in stopila kraj inženjerja. Premotrivajoč, kako napreduje delo, je zadovoljno pritrknila z glavo in rekla: «Deklica ima velik talent. Škoda, da se za takšne ljudi nič ne stori. Vleče jih talent v neznane kraje, ki se zde zaprti, a oni ga vlečejo za seboj kot nekò sladko breme, prikrito in od nikogar uvaževano.» Iztegnila je kazalec in razkazala vse, kar je bilo na prtju.

«Glejte, motiv je vzet iz narodne pesmi. Tu stoji široka jablana, pod njo mladenič, čigar poteze in kretnje so res vašim podobne. In mladenič sega po jabolku. Začetek tiste pesmi se glasi:

Rasla jabuka Ranku pred dvorom:
srebrno stablo, zlačene grane,
zlačene grane, biserno lišče,
biserno lišče, merdžan jabuke;
po njoj popalo sivo golublje — —

Vse se krasno ujema!»

Vilar je okrenil obraz k Daničinemu ušesu. Začutila je njegov topli dih na svojem licu in igla ji je zastala. Pred očmi ji je migljala njen Ranko na prtu, a gospodin Franjo si je ob njeni glavi želel, da bi bil sam z deklico, ki ume v svojo umetnost spravljati svojo ljubezen.

Ko se jim je zdelo, da so dosti olaskali lepo ročno delo, so izpregovorili o nesrečnem Jozvici, ki tako dolgo čaka sodbe. Potem so začeli razpravljati o splošnem položaju v zaseđenih pokrajinah in Vilar je pravil, kakšne sitnosti mu nastajajo z delavci.

Zmračilo se je in Bajićeva mati se je poslovila. Inženjer je ostal pozno v večer pri Hrenovih. Drugo jutro je pri zaznanju dneva zapustil Tuzlo.

Začela se je zima. Zmrznilo je blato, voda, vsa zemlja je okamenela. In na to ogromno grudo je padal sneg; težko se je pritiskal k njej. Gozdi so se upogibali pod sneženo odejo, smrečice ob poti so se pod snegom, natlačenim nanje, zdele podobne zakuklencem, belim medvedom, turškim ženam in drugim fantastnim bitjem. Vilar je hodil po planini, nadzoroval in vodil dela, spadajoča v njegov delokrog, streljal divjačino, gledal, kako so frčali hlodi po žlebovih v dolino. Ugajalo mu je zimsko delo, sprijaznil bi se bil s svojo usodo, da mu niso povzročali delavci s svojo neugnano nezadovoljnostjo velikih skrbi in težav.

Na zadnji plačilni dan meseca decembra bi bili drvarji do mrtvega pretepli paznika Gajerja, da ga ni rešil Vilar. V kolibi sta namreč izginila dva koca, in sicer Konjhodžičev in še nekega drugega Turka. Nekdo ju je ukradel in odnesel in treba ju je bilo plačati. Gajer je pri zadnjem izplačevanju v letu zahteval poleg pavšala za obrabo kocov tudi odškodnino za oba izgubljena komada, ki je bila za drvarja dosti občutna. Kakor bi jima podtaknil kdo ogenj v streho, tako sta zahrumela Turka, ko sta zaslišala, da jima odtegnejo toliko denarja. Za nju se je zavzel Tunguz in

mnogi drugi, rekoč, da tesač ne more tičati vedno pod odejo in jo stražiti; samo opoldne in zvečer sme v kolibo, kako naj pazi na svojo stvar; plača naj paznik, ki se greje ves dan v kolibi in je najbrž sam spravił pogrešena koca v stran. Beseda je dala besedo, in preden se je Vilar dobro zavedel resnosti položaja, so drvarji že s pestmi navalili na Gajerja. V trenutku, ko je ta, ogrožen od vseh strani, zagrabil za revolver, da ustrelí onega, ki mu je najbliže, je priskočil Vilar in potegnil svoj revolver. Drvarji so obstali kakor okameneli, zavedajoč se nasilnega dejanja. Okolnost, da je gospodin Franjo posegel v spor, je kakor mrzla lijavica udarila na množico.

«Ne omadežujte si rok, ne prelivajte krvi, bratje! Bog jo je dal in Bog sam naj jo vzame!» je z ubitim glasom miril Trkulja. Brhki Batinić pa je skočil pred paznika ter zavihtel desnico; gradila in podirala bi ta krepka desnica, ko bi odločevala telesna moč. «Evo mene, ako si žejen nedolžne človeške krvi! Piškavega oreha ni vredno življenje v taboru, kjer se nahajaš ti, pasja duša!» je s preletečim glasom zavpil ter razgalil prsi. «Ustrelí me, lopov!» Prihuljeni nasmeh, ki mu je razsvetil raskavi obraz, je pričal, da hoče obrniti kočljivo in resno stvar na šaljivo stran, kar se mu je tudi posrečilo.

Gajerju je omahnila roka z revolverjem. Gubančil je čelo, bliski jeze in sovraštva so mu švigali iz oči. Vilar je poravnal preporno stvar. «Koca nista vredna tolike rabuke», je mirno rekel in vtaknil orožje v tok. «Kdo ju ima na vesti, tega ni mogoče dognati, zato ju plačam sam.»

Odhajajoč je zopet slišal slavoklice na sultana in pa staro graničarsko bojno pesem o puški drobni in tihoti grobni, o rani boleči in krvi rdeči.

Par dni pred novim letom je jahal zopet v Tuzlo po opravkih. Spotoma se je ustavil v hanu ob Spreči, da obračuni s Samojlom za mesec december. «O gospod inženjer, kakšne stvari se gode pri nas!» je zastokal žid in zaplahutal s kaftanom. «Udarec za udarcem trije zapored! Božjast naj me vrže, če ostaneš čez svoj čas v tem prekletem kraju!»

«Bog pravični! Vendar ne boste bežali sedaj, ko ste bosenski vlastelin —!»

«Vse prodam in se vrnem na Ogrsko. Extra Hungariam — kako se že pravi tisto?»

«I — kakšni udarci so vas zadeli?»

«Predvčerajšnjim sem moral iztresti dva zaboja konzerv za prežganko v Sprečo. Plesneti so začele, in veste, milostivi gospod, kaj takšnega ne dam, da bi užival človek, čeprav

je drvar. Ne pusti vest, pa je! To je prvi udarec.»

«Kakšen je drugi?»

«To noč so vdrli hajduki v Etelkin kurnjak in vse odnesli, kar je bilo tam perutnine. Etelka se je onesvestila, ko je davi zagledala takšen pokolj. Vse naokrog so ležale odrezane kurje in purje glave, vse se je cedilo krvi. Nemudoma sem jo moral pustiti v Tuzlo.»

«Mati nebeška — onesveščeno?»

«Osvestila se je zopet, a prevzele so jo takšne slabosti od živčnega pretresa ali kaj, da je mahoma sedla na voz. ‚Sami-leben, moje življenje visi na lasu, jaz moram k doktorju!‘ je rekla. In se je odpeljala. Kaj hočete — ženska glava! Stroški bodo občutni. Doktor ji pogleda na jezik, jo potipa na žilo, potem porече: ‚Vzemite mrzel obkladek, gospa!‘ — a ona nato: ‚Mrzlega ne prenesem, zapišite topel obkladek!‘ — ‚Onda vzemite toplega in brom pijte! To vas pomiri. Napišem vam recept.‘ In za takšno zdravljenje mu odrine debel bankovec. Ne veste, kakšna kavalirka je moja Etelka. Kadar pride iz Tuzle, mi naračuni toliko napitnin, honorarjev in toliko zdravil, da mi od samih številčk miglja pred očmi. Nič ne de, samo da se vrne zdrava in srečna.»

«Čudim se, da so se razbojniki upali v vaš kurnjak, ko je vendar precej poleg orožniška stražarna. To so jim že mogočno zrastle rogovi.»

«Veste, kaj so lopovi še napravili? Psu, ki ponoči tuli krog stražarne, so zavdali. Na poti pred stražarno so ga davi orožniki našli crknjenega. In v moj steljnjak so vrgli tlečo gobo. Še sreča, da je bil tam sam vlažen mah, katerega se ni tako hitro prijelo. Da je tam suha stelja, zgorelo bi mi bilo to noč do kosti vse, vse.» Samojlo je zamahnil z roko, kakor bi hotel presekat svet na dvoje. «Moje domovje bi bilo izpremenjeno v zgolj razvalino in sam bi bil zdaj morda bolj podoben pečeni repi nego človeku.»

Vilar je izobrazil na licu sočutje, primerno prestani Samojlovi nesreči. In oni, ki bi ga bila lahko zadela, pa ga ni. «Bog pravični vas je rešil nesreče, ker ste poštenjak in vaša gospa soproga rada daje Bošnjakom blago na počak.»

«Dobro srce ima moja zvesta ženica. Bog bodi zahvaljen! A gospod Bajić, ta se je urezal s svojo Ljubico. I-i-i, zdaj se spominjam, zakaj se je Etelki tako mudilo v Tuzlo.» Samojlo si je s kazalcem pomel čelo. «Radovednost jo je gnala tja. Razen zvedavosti ne pozna nobene strasti. Radovedna pa je kakor

veverica na drevesu. Čim prej je hotela zvedeti, kako se završi Bajićeva afera.»

«Kaj je z gospodom komisarjem?»

Samojlo je zafrfotal z rokama in priskočil. «Bog pravični, kaj niste slišali, kako se je njegova stvar zasukala! Pod Konjoplanino ste pa res nevedneži. Ura je enajst odbila in gospa Ljubica je sedaj že dve uri vdova pri živem soprogu. Imela je dva moža in eden je ugriznil danes v mater zemljo, kakor gotovo se imenujem Samuel Blaustift. Zapečaten je njena usoda, ta voz je presekan. Danes ob devetih zjutraj sta se dvobojevala, namreč pl. Pester in Bajić.»

«Kaj pravite?»

«Mesto Doboj sta si izvolila za dvoboj, ker stoji v sredi med Banjaluko in Tuzlo. Tam sta trčila, pa ne za šalo kakor vidva z Buzdugo. Tam je tekla kri, eden je živ padel in mrtev obležal. Sedaj v Tuzli že lahko vedo, kateri je propadel. Bog mojih prednikov mi je priča, da obžalujem oba, ker oba sta bila moja prijatelja in moje srce je rahločutno. Pogin enega ali drugega si štejem v nesrečo.»

Inženjer se je zresnil. Plačal je račun in se odpravil. V mesto je prispel še toliko za dne, da je mogel iti po svojih opravkih v konak. Na hodniku je srečal Hrena, ki ga je ves razvnet že od daleč pozdravljal. Stisnila sta si

roki in uradnik ga je prijel za rokav ter ga vedel po hodniku na prikrit prostor. «Ali si slišal, France?» je šepetal goreči Hren v te mačnem kotu.

«Nu, kako se je končalo?» je tiho vprašal Vilar.

«Bajić je ubil svojega prejšnjega predstojnika.»

«Prav je storil.»

Hren se je vzravnal, zamežal z desnim očesom in pomembno zanihal z glavo. «Čemu se je pač lotil tuje žene! Tako se godi onim, ki greše zoper zapoved božjo.»

«Amen, prijatelj! Toda pristaviti treba, da niso vsi soprogi, ki nosijo rogove, Bajići. Je li znano, kako se je vršil dvoboj?»

Tu je začel Hren, oziraje se po hodniku, skrivnostno praviti, kako se je zgodilo. Bajić se je peljal s svojima pričama v Doboj, kamor je pozval banjaluškega načelnika na krvavi sestanek. Dogovorili so na Bajićevo zahtevo zelo težke pogoje: eden mora obležati. Po žrebu je pristal prvi strel načelniku: poslednjikrat se mu je posmejala sreča, a on se je ozrl nanjo kakor ujeta žival na nastavljeno vado zapeljivko. Ali ga je zapekla vest in je namenoma pomeril previsoko — tako so trdili njegovi prijatelji v konaku, prisojajoč

mu plemenito kavalirsko misel — ali se mu je v razburjenosti zatresla roka, bodisi to ali ono — njegova krogla je sfrčala nad Bajićevo glavo. Komisar je pogodil bolje ter ga zadel v trebuh, na kar je po dveh mučnih urah nastopila smrt. «O,» je naposled vzkliknil Hren in si s prstom potrkal na čelo, «jaz sem to že davno vedel, pa si nisem upal povedati. O takšnih stvareh treba molčati. Tako je bilo zapisano v knjigi usode in tako se je moralo zgoditi. Idi, France, na moj dom in počakaj me doma! Po mojo ženko je poslala Bajićeva mati, da ji druguje v teh težkih urah, a zdaj jo dobiš še doma.» Tedaj so se odprla oddaljena vrata, in majhen uradnik z veliko plešo se je zibal in gugal preko hodnika. «Moj načelnik —» je plaho zašepetal Hren ter prav odskočil. Po prstih se je splazil ob zidu v svojo pisarno.

Po svojem opravku v konaku je Vilar posestil Danico. Tudi v Hrenovem domu se je sukal pogovor edino o Bajićevi zadevi, ki sta jo inženjer in gospa Minka prereševali skoraj do onemoglosti. Parkrat je pokukala k njima Grgićeva majka. Pokazalo se je, da nima v sobi posebnega opravka, marveč jo je prignala zgolj želja, da pozdravi gospodina Franjo, potem pa tudi radovednost, da pozve kaj o Bajiću. Ni mogla prikriti svoje razburje-

nosti. Na obrazu se ji je svetilo čuvstvo za doščene škodoželjnosti, na licu ji je poigravala zlobna radost. Liki vrtalka se je vrtela v pijanosti posrečenega maščevanja.

Ob štirih je gospa prižgala luč, nato se je odpravila k Bajičevi materi. Vilar je ostal sam z Danico in otroki. Nastopili so mu tisti blaženi trenutki, ki se jih človek dolgo spominja in o katerih pravi na stara leta, da so bili zlata peña, ako se je namreč že vdal resignaciji in ne zavida nikomur na svetu, niti zorni mladosti. Zdaj, ko ni bilo odraslih prič v sobi, se je Vilarjev pogled neprestano živahno in izzivajoče ustavljal na Danici; a deklica še vedno ni umela premeteno in smelo odgovarjati z očmi. Kakor žarnica se zablešči njen kratki pogled, a mahoma ga zaključi naivno krotek smehljaj, glava se nakloni, roka ji zastane nad vezenjem. V vsem njenem bitju se izraža nežna vdanost in neizrekljiva sreča. Šivati poskuša, pa ne more. Dobro ve, da bi kdo ve kakšne nestvore našila na platno, ker v teh sladkih hipih ji ni mogoče prilepiti svojih misli k delu. Oba sta obhajala praznik ljubezni, oba sta čutila tisti dolg, ki je bil z močno roko za vse življenje zapisan v njiju srci. Otroci, čebļjajoči v kotu, zanju niso imeli pomena. Molčala sta, kakor bi poslušala neki šepet duš, ki je povedal prav vse, kar se

je godilo v notranjosti. Za vse na svetu bi ji ne bilo mogoče izpregovoriti besede. Hitro je minila ura. Po peti uri se je vrnil Hren iz službe z novico, da derejo Tuzlanci v gostih trumah pred mesto, kjer hočejo pričakati in pozdraviti zmagovalca v pravičnem dvoboju. Tudi uradniki so sklenili, da ga sprejmejo pred mestom. Toliko se je bil navdušil za Bajića, da mu je šel sam naproti. Vilar se mu je pridružil.

Mimo uradnikov in nekaterih častnikov je pred mestom čakala malone vsa pravoslavna občina. Brez agitacije, sama od sebe je prišla, da sprejme zmagovalca kot triumfatorja. Dočim je dosihdob samo kazinska gospoda govorila glasno in izzivajoče in so v podjarmljenem ljudstvu le šepetali, škipajoč z zobmi ter stiskajoč pesti, in se je le na planinah med hajduškimi četami glasila svobodna beseda, si je tisti večer tudi v mestu dal ljudski glas širokega duška. Ko se je pripeljal Bajić v spremstvu sekundantov, je zaoril iz sto in sto grl navdušeni klic: «Živio Bajić!» Nekateri so vpili: «Svakom zlu smrt je kraj!» drugi: «Slava in propast gre eno za drugim!», namigavajoč na svojega bivšega načelnika, obenem pa tudi na nasilniško moč sploh. Potem so tolpe pele srbske pesmi, dokler jih ni začelo razganjati orožništvo. Precej, ko je bil Hren

zapazil, da se začne demonstracija, je izginil z Vilarjeve strani ter jo pobrisal domov.

Med množicami je čakala tudi Bajićeva mati. Gospa je prestala tiste dni mnogo duševnih muk in skrbi za sina. Zmaga li pravična stvar pred strašnim sodiščem? Kolikrat je že zmagoslavno dvignil glavo tisti, ki je zakrivil zločin! Po njenih materinskih in praktičnih nazorih se sinu niti ni trebalo dvobojevati; on ni napravil sramote, zato mu je ni treba prati; Ljubica naj gre, kamor jo vleče srce; ako ni sreče ž njo, tedaj je bolje, da je ni v hiši. Sramoval naj bi se pl. Pester, ki je sreče tat. Tako je mislila in tako je učila sina, preden je šel v boj. Seveda s takšnimi razlogi ni opravila ničesar. Ko je odšel, je legla velika obupanost nanjo. Ves dan se ni dotaknila hrane, vsa izgubljena je strmela predse, nobena stvar je ni mogla količkaj razvedriti, nikjer ni našla pokoja: zdaj sede in se zatopi v mučne skrbi, zdaj pošeta po osamelih prostorih, da bi si z delom pregnala težko moro, in neprestano ji vrta v glavi neznosna misel: Kaj bo, ako propade Saša? Ali s tem zabriše sramoto? Vso noč ni mogla zaspati. Ko bi poginil njen sin v boju za srbsko domovino, bi rekla z majko devetih Jugovićeov, padlih na Kosovem: Bogu hvala na njegovem daru! — a tu naj propade zaradi nesramne ženske, ki

se je izneverila svojemu rodu in svojemu možu! Drugo jutro je ležala malone v nezavesti. Hipoma pa ji je odleglo, ko je dobila proti poldnevu brzojavko, ki jo je obvestila o izidu dvoboja. In zavriskala je njena duša, ko je Katica po kratkem premisleku spravila najpotrebnejše reči v zaboj, naročila voz in se odpeljala, da se vrne preko Save v Banat k svojim roditeljem. «Z Bogom, z Bogom!» je veselo klicala gospa, videč, da se pelje ne ljuba deklica v smeri Majevice-planine, do čim se je sin vračal z nasprotne strani. «Hvala Bogu, zdaj zavlada zopet mir v naši hiši! Sama bova s Sašo», je šepetala. Zvečer je šla, še preden so se zbrale množice, z gospo Hrenovo pred mesto, kjer je debelo uro čakala na sina. In ko je prišel, je zletela predenj, se ga oklenila in mu položila glavo na prsi, kakor da se je vrnil po dolgih letih odsotnosti z drugega sveta.

Tuzla je tisti večer hrumela pod vtiskom krvavega dogodka v Doboju. Vsak je govoril o aferi ali pa vsaj nastavljal ušesa, da bi slišal, kako sosed sodi o njej. Po javnih lokalih so se zbirale gruče, v katerih so se slišala različna mnenja. Samo Turki so molčali; neumesten se jim je zdel dvoboj, ki bi bil lahko ukanjenemu soprogu upihnil luč življenja.

Vilar je šel pred večerjo v Agularjevo kavararno, kjer je bilo zbranih mnogo častnikov. Nekateri so bili zamaknjeni v igre, a večina jih je razpravljala o dvoboju. Vstopivši se je na vse strani klanjal; nekateri so mu hladno odzdravili, nekateri so ga namenoma prezrli kakor človeka, ki je zašel v nepravo družbo. Pred točilno mizo je stala gruča častnikov v živahnem pogovoru. Ker ni videl nikjer praznega prostora, se je, pijoč kavo, oprl ob ogel točilne mize ter segel po svalčici. Tedaj se je priril iz družbe poročnik Mik.

«Kako ste, gospod inženjer? Dobro?» je vprašal Mik ter rinil Vilarja v kot proti steni. «Lepo, da ste prišli zopet v našo družbo. Nočoj imamo v kazini dunajske pevke. Pridite tja, zabava bo imenitna.»

«Lepa hvala, gospod poročnik. Ne morem. Jutri hočem zarana odriniti.»

«Vi ste bili vedno zelo solidni. Ko bi se mogel človek tega priučiti! Pravijo, da je zdravo. Glejte, gospod inženjer, najina skupna plamenica je pobegnila iz Tuzle.»

«Koga menite?»

«Gospico Katico pl. Čoban. Skraja ste jo radi videli, a zdaj ste krenili drugam. Pravimate! Pobegnila je. Bog ž njo!»

«Gotovo pride nazaj. Ne bodite v skrbeh zaradi nje.»

«Deklica je brhka na vseh straneh, a jaz je ne morem vzeti. Ni, ni.» Mik je napravil s prsti tisto kramarsko pantomino, s katero se šteje denar. «Jaz potrebujem petično ženo, da izlezem iz dolgov. Zato pojdem v predpustu na dopust. Šesttedensko turnejo napravim po avstrijskih mestih, ni li kje bogate neveste zame.»

«Pametno. Naj vam jo nakloni mila usoda! Vi ste mi bili vedno simpatični.»

Nato je oni trčil z ostrogami, se priklonil in se pomešal v gručo, kjer so živahno razpravljali o krvavi aferi. Eni so pomilovali Ljubico in pl. Pesterja, drugi so držali s komisarjem Bajićem. Ljudje, ki so se vedno igrali z vprašanjem o ljubezni in zakonu, so s tega posebnega slučaja prehajali na splošno stališče. Eni so se potegovali za neko žensko vprašanje, rekoč, da je ženska reva in da izvirajo njene slabe lastnosti iz njene zaslužjenosti, drugi so trdili, da pride kmalu doba, ko bo treba odločno zaklicati ženski: Do tod in dalje ne! Nekateri so obsojali žensko, ki ni bila brezmadežna, ki ji je bila ljubezen zgolj igra, čeprav so bili sami razvratni nečistniki in so v smelosti pred žensko iskali svojo slast, drugi so smatrali ljubezen za smešno stvar pesnikov, a grešili bi proti mehanizmu prirode, ko bi se ustavljali njeni mamljivosti.

Na tako vihravo in opotekavo stvar, kakor je ljubezen, bi pač ne smeli graditi tako važne institucije, kakor je zakon, nerazrušljive zveze do konca življenja — so modrovali najmodernejši. Naposled se je družba razdelila v dva tabora: eden je bil za svobodno ljubezen, drugi za zakon, razbremenjen z razporoko.

Inženjer je naravnost gledal v družbo, včasi je celo z glavo pritrknil, da ne bi mislili, da tajno prisluškuje. Zdaj se je ozrl temu, zdaj onemu gospodu v obraz. Njegove oči so bile široko odprte, kakor bi gledala iz njih široka misel o obravnavanem predmetu.

«Gospod inženjer naj vam pove svoje mnenje!» je rekel stotnik Hvalibogovski, obrnivši se k Vilarju. Po njegovem prešitem in prežitem obrazu se je razlila sama porogljivost. «On nam je pokazal svojo filantropijo pri delavcih, pri Bošnjakih, pri kravah —»

«Pri Bošnjakinjah tudi», je pristavil Buzduga, ki se poprej ni zmenil za Vilarja.

«Žensko vprašanje spada v filantropijo. Od gospoda inženjerja zvemo, kaj je pravo, kaj ne.» Več nego ošabna nagajivost, zloba sama se je svetila v stotnikovih očeh.

Vilar je čutil, da ga hočejo objestno zbadati. Zato je dosti neprijazno odgovoril: «Po mojem mnenju bi trebalo začeti pri kali.»

«Ab ovo — e-e. To je res, ker vsako življenje se začne s kaljo», je rekel pl. Merks, vesel svoje dovtipnosti. Jezil se je na inženjerja, ker je postavil lep in trden most, za katerega si generalov adjutant ni mogel lastiti nobenih zaslug.

«Koren zla je v nas samih, namreč v moških. Treba bo vzpostaviti prapor nekega moškega vprašanja. Izpraševati nam bo treba svojo moško vest. To ne pojde, da bi ženskam nasajali težke porcelanaste klobuke na glavo, moški pa naj bi nosili mehko klobučevino.»

«Torej zagovarjate gospo Ljubico?» je vprašal Hvalibogovski, ko je začutil Vilarjev pik.

«Ne zagovarjam je, obsojam pa umrlega načelnika pl. Pesterja in ž njim vse razvratne ljudi, ki širijo našo razuzdano prosveto po Bosni.»

«Kakor s prižnice nam govorite, gospodine Franjo», je sladko se smejoč vščipnil pl. Merks.

«Naš gospod inženjer plava s svojim prijateljem kaludjerom», je zbodel Buzduga.

«Vse dobre nazore, kjerkoli sem jih slišal, sem zbral in živim ž njimi.»

«Ne rečem, gospod inženjer,» je povzel Hvalibogovski, «da niso vaši nazori koristni — za gotove kroge. Za nas kulturonosce pa niso.

Vi se družite z nekimi ljudmi, ki nas sovražijo in nam hočejo škodovati. Iz vaše samote prihajajo vznemirljive vesti. Prav tik vašega pašalika je morala oblast nastaniti orožnike.»

«Zaradi mene jih ni. Moje srce je čisto in moje roke so neomadeževane. Odgovarjale bodo one pijavke, ki so uvedle v Bosni ta nezdržljivi sistem. Vem, kdo hujska in šunta proti meni — tisti, ki sem mu trn v peti in bruno v očesu.»

Hvalibogovski se je odvrnil in tudi drugi so pokazali Vilarju hrbet.

44.

Po večerji je hodil po Kaisersheimbovi ulici. Mrazilo ga je in izhojeni sneg mu je škripal pod nogama. Mikalo ga je, da bi posetil Hrenove, pa zdelo se mu je prepozno in premagal se je. Zdajci je zaslišal za pravoslavno cerkvijo, kjer leži srbski del mesta, zvočno tamburanje. Napotil se je tja. Postal je pred podolgovato, pritlično, vso razsvetljeno hišo z napisom «Srpska kavana». Vstopil je. Prijetna toplota ga je objela in vonjava po dišečih svalčicah. Ozrl se je po zakajeni sobi, kakor bi iskal znanca. Sedel je k prazni mizici prav pri durih. Da je vstopil Kitajec, ne bi bil zbudil večje pozornosti, nego jo je on. Ta družba

ni bila vajena, da bi se zatekel kdaj švabski človek k njenim zabavam v njeno kavarno. Gostje so se ozrli nanj in si nekaj zašepetali. Kmalu pa so se privadili njegove prisotnosti in ga pustili v nemar. Le kavarnar je včasih pogledal k njemu in mu postregel. Pa še nekdo se je pojavil pred njim: oni šumar Nikolić, katerega je bil že parkrat videl v kaludjerovi družbi, mu je prinesel pisani spored zabave.

Dolgo je zrl v spored in luščil cirilico. Ko je bil z vsem na jasnem, je začel razmotrivati družbo, poslušati petje, govore, guslarja in tamburaše. Zaznal je, da se nekdo neprestano ozira nanj: v somraku pod stensko sliko, ki je predstavljala nekega v slavnostni obleki namočeradnega mogotca, se riše zabrisana velika glava Nikolićeva, svetijo se iz dima šumarjeve oči, kakor bi ga izpraševale, kako se kaj počuti v tej družbi. Vilarju se je zdelo prijetno, ker tu ga nihče ne moti, nihče ga ne izprašuje po njegovih nazorih, nihče mu ne ugovarja. Spomnil se je one družbe na pustem kazinskem otoku, ki se ne mara priličiti domačemu prebivalstvu, ki namerava na veke ostati sama zase s svojimi šegami in svojim jezikom, ki prav sedaj cinično razpravlja o nekem ženskem vprašanju ali pa o porobi zavojevanega ljudstva. In dobro se je zdelo Vilarju, da se je odkrižal tiste družbe.

Ker je kavarnar domneval, da se samotni tujec dolgočasi, mu je prinesel dva srbska lista. Poglobil se je v čitanje. V nekem gospodarskem članku je naletel na poročilo, da začne Turčija prihodnjo pomlad graditi železnico preko Macedonije. Ta vest mu je dala snovi za dolga premišljevanja, odprla mu je novo obzorje. Sklenil je, da poskusi spomladi svojo srečo v Macedoniji. Tja vzame s seboj Danico in jo reši vseh nevarnosti in neprilik. Tako se je bil zatopil v svoje načrte, da niti ni slišal tamburašev, ki so med hrumečim pritrjevanjem gostov prav takrat svirali himne: rusko, srbsko, in črnogorsko. Slavnostne pesmi so mahoma naredile konec zabavi. Še ni bila končana poslednja, ko je stopil v kavarno mestni pisar Odisej Korikić v spremstvu dveh pandurjev. Ponižno, toda z nekim izrazom nasmešljivosti je pozdravil inženjerja, potem je stopil v sredino kavarne ter objavil, da mora razgnati družbo, ker se tu svirajo in prepevajo državi nevarne pesmi; zunaj stoje vojaki, ki bodo s silo razgnali goste, ako se rade volje nemudoma ne uklonijo njegovemu ukazu. Gostje so drug za drugim plačali in mirno odšli. Pred kavarno je stala močna vojaška patrola. Izza nje se je zaslišal bobneči glas nadporočnika

Buzduga. «Lahko noč, gospod inženjer!» je zaklical Vilarju, odhajajočemu k počitku.

Vilar se je motil, misleč, da se je iznebil kazinske družbe in da lahko hodi svoja pota.

Drugo dopoldne so sedeli v biljardni sobi kazinske restavracije častniki Hvalibogovski, pl. Merks in Buzduga pri važnem poslu. Posvetovali so se o rezervnem poročniku Francetu Vilarju. Vsi trije so bili tega mnenja, da je imenovani častnik že mnogokrat omadeževal oficirsko stanovsko čast, za kar zasluži, da ga naznanijo kornemu poveljništvu v Sarajevu, ki naj ga tira v preiskavo pred oficirsko častno sodišče. Prvi obtožitelj stotnik Hvalibogovski je imel pred seboj razgrnjenih par pisem gozdarja Bierkopfa in je iz njih sestavljal obtožnico. Gozdar je bil namreč izpod Konj-planine večkrat pisal svojemu prijatelju Hadžirumbi in mu tožil gorje, ki je navalilo nanj, odkar je inženjer obrnil vse narobe. V teh pismih je slikal inženjerja kot uradnika, ki uči delavce štrajka in revolucije; njegovi nazori mejijo že na anarhijo, tako je popustljiv napram delavcem; on je kriv, da se pojavljajo neredi in nemiri v drvarski koloniji, kjer je zasejal neke ideje o svobodi, enakopravnosti in bratstvu; sam ni discipliniran in tudi pri delavcih ne ume uvesti discipline; med njimi trpi agitatorje in rogovileže; v svoji

samovoljnosti hlepi po popularnosti, katere je pri Bošnjakih tudi v obilni meri deležen; kakor delavcem tako našepetava tudi domačemu prebivalstvu ter zbuja neizvedljive nade in očito pravi, da dolgo ne bo mogel gledati tega zatiranja s strani švabske gospode; ves se nahaja v taboru nezadovoljnežev in upornikov in kjer le more, izpodbija naš ugled in našo idejo. Vse to je posnel Hvalibogovski iz gozdarjevih pisem in obžaloval ubogega Čumurpašo, da mora s takšnim nerednim človekom opravljati svoje težko, odgovornosti polno delo, in vse to je razložil svojima tovarišema. Sam iz svojih izkušenj je dodal, da tudi on smatra inženjerja za nezanesljivega človeka, ki je pripravljen pri vsaki priliki vreči poleno v pošteno kulturno delo ter mu podstaviti nogo; tako se je zaril v simpatije bosenskih malkontentov, da mu je vse prav, kar najde na teh ljudeh; celo deklico si je izposodil pri tem zakrknjenem rodu, sestro spodenega meniha in najhujšega agitatorja, ki jo skriva v Tuzli pri uradniški rodbini, izpodbil bi vsako vladno napravo in vsak ukrep, ki meri na ohranitev reda, tako potrebnega za Bosno.

«Ee — gospod stotnik,» je povzel pl. Merks, gladeč si s peresnim držalom temno dlačico pod nosom, «to ne gre, da bi kornemu povelj-

ništvu toliko nakavkljali na papir. Naš kanclijski poslovni red nam veleva, da morajo biti prijave kratke, jasne in prepričevalne. Tu treba navesti in poudariti konkreten prigodek.»

«To je tista», je potrdil drugi obtožitelj, nadporočnik Buzduga. «Mi kot poštenjaki ga ne nameravamo ovaditi civilni oblasti zaradi dejanj, ki se bližajo že veleizdaji, mi ga hočemo naznaniti vojaški oblasti, da ga pahne iz oficirskega zbora, katerega več ni vreden. Tudi jaz bi ga bil že dvakrat lahko ovadil, da se vmešava v težavno poslovanje mojih orožnikov, da zlobno kritizira našo upravo, pa tega nisem storil, ker sem si mislil: človek je mlad, neizkušen, sčasoma se pač prilagodi tukajšnjim razmeram in kar je glavno: častnik je, ki se je udeležil okupacije; s takšnim treba ravnati švalereskno.» Po teh besedah je priknjil svoj stol bliže k adjutantju, tako da je videl na njegov papir, kamor je bil že napisal naslov. «Ti naznani samo snočnji dogodek,» je govoril pl. Merksu, ki je posloval kot zapisnikar, «namreč uvodoma napiši, da se inženjer, dasi je častnik, namenoma ogiblje oficirske družbe ter zahaja v beznice, kjer se pojo in svirajo izdajalske himne, kjer na stenah ne visi nobena patriotska slika.»

«Panslav je — napiši!» se je vmešal Hvalibogovski.

«Ne, tega ni treba. Inženjer s svojim socialnim mišljenjem in svojim panslavizmom itak telebne v jamo, za kar ga odkrito obžalujem. Preden pojde iz Bosne, mu njegovo predstojništvo gotovo še naprtilo disciplinarno preiskavo, ali pa ga spravi njegova drznost pred sodišče. Pa to so skrbi drugih činiteljev, naša stvar je ta, da odloži častniško dostojanstvo, ki ga je zapadel s svojim neopreznim ravnanjem. Napiši torej, da se je udeležil nepatriotške zabave v srbski kavarni, da se je strinjal z izdajalskim mišljenjem, ki se goji v tem lokalu, ker ni vstal in odšel, ko je slišal slavnostne pesmi nam sovražnih držav.»

Pl. Merks je odobril orožnikov nasvet in pisal. Ovadbo so poslali na korno poveljništvo v Sarajevu, ki je odredilo preiskavo.

Bilo je že proti koncu januarja, ko je dobil Vilar poziv pred častno sodišče. Posmejal se je, ko je zvedel, kako je tisto noč v srbski kavarni onečastil sebe in vojaški stan. Prestregel je obravnavo, ki je navadno dolgotrajna, s prošnjo, da bi smel odložiti častniško dostojanstvo. Po tej odpovedi se mu je zdelo, da mu je tem lažje na duši, čim manj ima dostojanstev na telesu.

In zopet se je zaril v svojo planino. Vedel je, da ima med drvarji nekaj nezadovoljnejšev, katerim bi ne mogel nikdar ugoditi, nekaj

takšnih, ki očitno opravljajo posel agitatorstva, toda ne mogel bi odgnati od dela človeka, ki je prosil za delo. Potrpel je s šuntarji, tem rajši, ker se je nadejal, da se pomirijo, kadar bo strto vstaško gibanje v sosednjih pokrajinah. Do konca je hotel ostati zvest svojim načelom in s tistim gorkim srcem kakor po letne mesece je hodil tudi pozimi v delavski tabor. Včasih je ostal v Medvedjem dolu do poznega večera; to je bilo takrat, kadar je pričakoval jasno noč in je mogel brez plamenice v dolino; pozimi je bilo to mogoče, zakaj nočna luč je prodirala skozi ogoljene veje noter do steze. Drvarji so morali zvečer ob svitu zažganih grmad žagati in klestiti, in Vilar je rad postajal pri njih, ako ni bil navzoč Bierkopf. Grejoč se ob ognju je poslušal njih otožne pesmi, ki so se razlegale v mesečno noč; zvesto je vlekel na uho, da bi ne preslišal tega, kar žalgo in enozvočno kipi iz trpečih src: izlival se je iz njih potok solz in bridkih spominov na dolgotrajno sužnost. Ako niso peli, so se razgovarjali, skraja vsaka gruča o svojem osebem predmetu, a kmalu se je prerinila na površje vseobča nezadovoljnost, katero so umeli agitatorji zgovorno podpihovati. Lazar Tunguz je bil prinesel v delavski tabor zahtevo po skrajšanju dnevnega delovnega časa: sekalo naj bi se pozimi kvečjemu po

devet ur na dan, nikakor pa ne pri luči. Kdo je kdaj videl, da bi se v gozdu delalo ponoči? Te po gozdarjevih in paznikovih nazorih predrzne in preoblastne terjatve so se drvarji hitro poprijeli. Kadar je prišla govorica nanjo, so vse vprek letele grozne kletve ter strahovite pogrde in grožnje. Takrat je Vilar huje nego drugekrati čutil zamršenost socialnega reda. Kakor bi brušene sekire padale na njegovo razmehčano srce. Robantenja ni maral dolgo poslušati. Tu ni mogel odpomoči, ker določitev delovnega časa ni spadala v njegov delokrog. Tiho se je splazil od ognja in se napotil navzdol. V srebrni mesečini se je lovil preko kamenitih in lesenih pragov, zroč v fantastne oblike, ki jih je, podobne razmreženim arabeskam veličastne mošeje, magična svetloba naslikala na strmo stezo in na hrumeči potok.

Včasi je šel že zjutraj na planino. Opoldne je zaužil skromno kosilo pri drvarjih, potem se je napotil v han ob Oskovi. Laskala mu je misel, da posedi tam, kjer je živela Danica, kjer se je seznanil ž njo. Navadil se je bil tistega kraja in prijetno se mu je zdelo izpregovoriti besedo z Mušičem in Vazkom. Sam sebi se je čudil, da se je tako navadil teh ljudi. Ne, on ni bil ustvarjen za častnika, ne za gospodo, ki mora po nekih pravilih stati na

nekem posebnem stališču, nekje izven ljudstva. Ona pravila so se mu zdela v nekem oziru globoko premišljena, toda odganjala so ga od družbe, kljuboval jim je, dočim so ga preprosti ljudje v svoji odkritosti in naravnosti tako zelo vlekli nase, da so ga tako rekoč lahko ovili krog prsta.

Perovo zdravje se je nekoliko popravilo, vselej je oživel, kadar je prišel imenitni gost. Odkar mu je zaupal zgodbo svojega bednega življenja, se je nekako zblížal in sprijateljil ž njim. Tisti, ki pozna in uvažuje moje trpljenje, je moj prijatelj — tako si je mislil starec. Brez bojazni in z iskrenostjo v srcu je sedel po cele ure kraj gospodina Franja. Večkrat se je povrnil k svojim življenskim spominom, v odlomkih je ponavljal svojo tužno povest, jasnega obraza in smehlja je se jo je pravil, kakor bi hotel vlti Vazku, ki mu je čepel pri kolenih, svojo vztrajnost in krepko voljo in bi se hotel pred gostom ponašati s svojo borno preteklostjo.

Toda Vazko ni dolgo ostal pri svojem stricu. Zdaj, ko je bila tudi Danica v mestu, ga je še bolj mikalo tja. Vilar je začel premišljevat o njegovem hrepenenju. Rzsodil je, da bi bilo za dečka, kateremu je bilo itak prisojeno, da pride k svojemu drugemu stricu v Dalmacijo učít se opankarstva, koristneje, ako

prične z učenjem že sedaj, in sicer pri Grgiću v Tuzli. To misel je razodel Mušiću in tako se je zgodilo, da se je peljal nekega dne sredi zime z Vazkom v Tuzlo, kjer ga je spravil v učenje h Grgiću.

V Bierkopfovi duši se je nahajalo brezdno sebičnosti, iz katerega bujno rastejo vse druge strasti. Hlepenje po lastnem dobičku mu ni dalo miru; njemu je fanatično tlačanal brez ozira na blaginjo Avstrije in zasedenih dežel. Želel je nakopičiti takšno premoženje, da bi si na stara leta lahko kupil hišo, ki bo stala na glavnem trgu lvovskega mesta. S Tunguzom in Konjhodžićem je spravil v drvarski tabor dva agitatorja, ki naj bi delala inženjerju neoprilike. Gozdar je bil dober poznavatelj ljudi in je vedel, da mu njegov nasprotnik sede na limanice. Miril bo agitatorja, ne da bi ju spodel od dela. V konaku je bil Bierkopf dobro popisan; pl. Pester ga je bil zelo priporočil novemu okrajnemu načelniku, dočim o inženjerju ni sodil dobrohotno. Zato je načelnik, ko so se mu predstavili uradniki, Bierkopfa zelo prijazno izpraševal o delu na Konjplanini, dočim je šel hladno mimo Vilarja. Gozdar je to izrabil: večkrat se je napotil v Tuzlo, kjer je pred načelnikom skrajno neugodno slikal položaj v drvarski koloniji. Rekel je, da zdaj tam gospodari večinoma

inženjer, s čigar nazori se mnogokrat ne more ujemati, a upreti se jim ne sme; on, gozdar, ni krop ne voda, ne miš ne ptič in ta razdvojenost v vodstvu močno škoduje redu, prav zato je morala oblast blizu drvarskega tabora nastaniti orožnike, in če pojde tako dalje, bo treba postaviti tudi vislice. Vedel je načelniku vcepiti spoznanje, da so prava inženjerska dela na Konj-planini izvršena in da je za par let tam inženjer nepotrebna oseba. Načelnik se je prestrašil črne slike s Konj-planine, zakaj bal se je, da ne bi švignil plamen vstaje tudi v njegov okraj. Hitro si je prisvojil gozdarjev nazor in tem rajši ga je sporočil v Sarajevo, ker je bil vnet za reforme in za štedljivost v upravi, s čimer se je nameraval prikupiti deželni vladi. Inicativno je hotel vladati svojemu okraju in kdor je prvi kaj pametnega sprožil, tisti mu je prirastel k srcu. Še laže je dobil Bierkopf stotnika Hvalibogovskega na svojo stran. Ta je sploh sovražil uradnike, ki so se ponekod bratili z domačini in uvažali nevarne ideje v deželo, kateri se je moralo po stotnikovi sodbi vladati samo z vojaško silo. Obljubil je prijatelju, da se v njegovem smislu obrne na vplivnega gospoda pri deželni vladi, čigar beseda toliko zaleže, da nikdar več ne bo stopila noga takšnega panslava, kakor je Vilar, na Konj-planino. Go-

zdar si je od veselja mel roke v nadi, da mu kmalu zopet vzcvete pšenica. Ni se varal. Prej, nego je pričakoval, se mu je želja izpolnila.

45.

Kakor je napovedal Hren, tako se je zgodilo: Jovice Miloševića niso izpustili iz preiskovalnega zapora. Pri civilnem sodišču so proučili vse listine, ki so bile spisane o njem, toda glede njegove krivde niso prišli na jasno. Pričevanje inženjerja Vilarja in drvarja Glavača, tistega Mrkezkovega Janeza od Sv. Frančiška, ki je bil skraja za kuharja v Medvedjem dolu, je tako glasno govorilo proti Atifu Sarajliji, da se je zdelo sodnikom potrebno, zaslišati tudi njega. Pisali so orožništvu ponj, toda to je odgovorilo, da je Atif Sarajlija odšel v Hercegovino in kadar se vrne, se bo precej pojavil pri sodišču. Na takšno izjavo so odgodili preiskavo in položili nanjo se nanašajoči sveženj listin na stran. Prišla je ovadba zaradi Daničinega kinžala. Orožnik bi jo bil rad zamolčal, pa je ni mogel, ker je šlo za sestro močno osumljenega in nevarnega človeka. V svesti si svojega prevsiljivega vedenja pred deklico je napisal ovadbo z dosti rahlimi besedami, toliko da izpriča svojo vestnost in natančnost. Sodnikom je lepi kinžal zelo ugajal, bili pa so

toliko delikatni, da zaradi takšne malenkosti niso zvali deklice pred sodišče; stvar naj pride skupno s kaludjerovo zadevo na razpravo, kadar se pojavi Atif Sarajlija kot priča. Priložili so ovadbo k Miloševićevim aktom. Vanje se je zažrl kanclijski prah, preden so prišli na dnevni red.

Vazko je bival v Tuzli samo nekaj tednov. Mladi mojster Grgić je bil z okretnim in bozdrim dečkom zadovoljen. Osnovna navodila za prikrojevanje opank mu je kmalu vcepil, sicer pa ga je porabil za vsako pot k svojim naročnikom in odjemalcem. Teh potov je bil Vazko vesel, saj je videl v mestu toliko novih stvari, o katerih se mu v gozdu še sanjalo ni. Spotoma je navadno skočil k Danici ter jo pozdravil. Ni mu trebalo dolgo čakati, da je videl svojega učitelja in pobratima Jovico. Grgić, ki je tuzlanskim jetnikom popravljaj opanke, ga je pošiljal po dvakrat na teden v kaznilnico po poškodovana obuvala in z zakrpanimi nazaj.

Vazku je močno bilo srce, ko je šel prvokrat s šopom opank v kaznilnico. Navdajala ga je groza pred prostori, kjer žive po narodnih pesmih nesrečni jetniki v strašnih mukah. Vozjak, ki je pri velikih vratih stražil vhod v poslopje, ga je, videč opanke, spustil v hišo pokore. Ko je stopil na dvorišče, se je deček

ogledal po neprijaznem svetu. Na notranji strani pritlične hiše, zidane na štiri ogle, se je tiščalo k zamazani steni krog in krog preprosto pristrešje na lesenih stebrih; pod njim je bil netlakovan hodnik, kjer so se smeli ob deževnem vremenu v določeni dobi sprehajati jetniki. S hodnika so vodila z lukalnicami opremljena in z železnimi ploščami okovana ozka in nizka vrata v ječe. Niso stala vsa vrata v vodoravni legi s hodnikom; do nekaterih se je moralo po ozkih stopnicah navzdol, ker turška vlada je skrbela tudi za podzemne ječe. Okna, ki so mrko zrla v ta pusti svet, niso bila vsa enaka, ker niso vsi jetniki dobivali enake porcije svetlobe in zraka, a razen štirih velikih oken precej pri vhodu so bila vsa druga, majhna in majčkена, zavarovana z mrežami iz železnih prekel. Par vojakov s puško ob rami je korakalo po hodniku, nedolga vrsta jetnikov se je rožljaje z verigami vlekla zadi po dvorišču tik pred stolpovjem. Sredi prostranega dvorišča je zagledal trop Bošnjakov pod fesi in turbani ter z okovi na nogah. Gnetli so se krog razdrtega vodnjaka; menda so ga popravljali ali čistili. Oprezno se je bližal tej gruči, ni li Jovice v njej. Vojak, ki je stražil tolpo, je divje pogledal dečka, kakor bi ta ne nesel nedolžnih opank, ampak nevarne bombe.

«Gospodine asker, zakrpane opanke nesem h gospodu ječarju, pa ne vem, kje je, ker sem prvokrat tukaj», je poskusil Vazko potolažiti vojaka. Grgić ga je bil natanko poučil, kje biva ječar s svojo ženo in otroki, toda deček je hotel porabiti priliko, da se razgleda in razpozna po mračnih prostorih. Vojak ni dal besede od sebe, le z roko, oboroženo z ogromno sukнено rokavico napestnico, je strogo in mrko pokazal na velika okna pri vhodu. Vazko se je prepričal, da v oni tolpi ni Jovice. Urno se je obrnil ter se napotil proti ječarjevemu stanovanju.

Zdajci je zaslišal od nekod iz ječ strašno tuljenje. Okrenil se je in poslušal; ni vedel, ali veka tako bolan jetnik, ali vpije s takšnim presunljivim glasom na pomoč v telesnih mukah, ali je znorel. Vazko je postal. Spomnil se je zmajev in kač v temnicah; vlekel je na uho, da bi razbral, ne kriči li pobratim nekje v podzemeljski ječi. Kruta boleost mu je stisnila srce, ker prav tako neznansko je nekoč kričal Jovica na nekega dečka, ki se je bil zlagal. Tuljenje je potihnilo. Opotekajoč se je zavil na hodnik. Na druga vrata na desni od vhoda je podromljal s prsti — tako ga je bil poučil Grgić. Prišla mu je odpirat postarna, suha ženska v višnjevkašti, ponošeni halji, z mokro cunjо v roki. Vazko se je prestrašil ter stopil

korak nazaj, tako vražja se mu je zdela ženska. Njen obraz je bil malone zelen in prišpi-ljen kakor pri kači, za odprtimi ustnicami sta samevala na spodnji čeljusti dva orumenela zoba, njene zlovešče oči so gledale skozi veslike, črno obrobljene naočnike, na koncu nosa ji je visela kaplja. To je pol zmaja pol kače, si je mislil preplašeni Vazko in nič ni rekel, dasi je bil priljuden in je tudi v mestu vsakega vprašal: «Kako si?» Ko je bila ženska zagledala obutev v njegovih rokah, ga je spustila skozi vrata k sebi. Stopil je v topel prostor, kjer je močno dehtelo po prismojenem mleku. Stal je v ječarjevi kuhinji. Ženska je segla na omaro, odkoder je prinesla ogoljeno knjigo. Pogledala je vanjo, potem je odvzela dečku obutev. Dočim je ona štela opanke in jih pregledovala, so li dobro popravljene, se je Vazko zagledal skozi odprte duri v sosednjo sobo, kjer so pri mizi sedeli trije majhni, goloroki švabski dečki, obrnjeni k njemu. Dečkov eden je pisal, kimaje z glavo, druga dva sta zrla v moža, ki jima je sedel nasproti, tako da je kazal hrbet v kuhinjo. Vse je kazalo Vazku, da je ta širokopleči mož učitelj, zakaj onadva dečka sta mu nekaj odgovarjala. Zroč na učiteljeve črne lase, segajoče čez tilnik, je razsodil sam v sebi, da tu pop poučuje otroke. Že je hotel odvrniti oči od prizora, a zdajci je učitelj premaknil

nogo in zarožljala je veriga. Vazko se je pozorneje zazrl v moža ter zapazil, da ima na nogah okove, zvezane z verigo, ki je bila pripeta z vrvico za pas. Pogrelo ga je, ker učitelj je spoštoval, odkar mu je bil Jovica vtisnil pečate abecednega znanja. In tukaj poučuje takšen učen človek ob rožljanju jetniške verige! Vazku se je storilo inako in čim bolj je zrl na učiteljeve lase, na njegov suknjič, na njegove hlače, tem bolj je rastla v njegovi glavi dobro znana pobratimova podoba. In čuj — zdajci je učitelj izpregovoril, trdo nemško besedo sicer, toda glas je bil tisti, za katerim bi bil šel Vazko bos čez trnje, poslušno in vdano kakor jagnje za svojo materjo. Ni se mogel premagati, vzhičen je skočil čez prag, se oklenil Jovičine roke ter zavpil: «O moj učitelj in pobratim, tu učiš otroke, a pri nas v Piliću jih nisi smel učiti!»

Jovica je ostrmel, spoznavši dečka. Uprl je vanj melanholične oči, vesel tolike vdanosti. Hvaležni učenec se je hotel skloniti, da bi poljubil pobratimu roko, toda ni mogel: zagrabila ga je tisti hip koščena roka za vivček las nad tilnikom ter ga vlekla proč od jetnika. In kričala je ženska kačjega obraza: «Ti prasec bosenški, ti strigalec ušes, ti — ti — ovčji tat — ali ne veš, da se brez višjega dovoljenja ne

sme govoriti z jetniki? A?» Potresla ga je tako, da je odletel v kot.

Vazko bi se bil razburil ob hudi babi, a umel se je potuhniti, kakor se prihuli človek, ki je živel v dolgi sužnosti, vpričo nasilstva, ki mu ni kos. Vedel je, da bi mu upornost škodovala in bi potem več ne mogel videti pobratima: zato je tiho pretrpel lasanje in psovke. Ženska je vrgla zakrpane opanke v kot, iz drugega kota je prinesla raztrgane, jih preštela, povezala ter oddala Vazku.

Tedaj je vstopil ječar s šopom ključev. To je bil star vojak graničarskega rodu, visok in močan kakor Jovica, kateremu je bil podoben tudi po močni bradi, le da je bila ječarjeva že osivela in pristrižena. Pisal se je za Megliča. Dočim se je na obrazu njegove žene neprestano kremžila zloba, ki je govorila: Gorje ti, ako prideš pod naše ključe! — je sijala z njegovega skoraj častitljivega obraza neka dobrodušnost, katere ni bilo mogoče spraviti v sklad z njegovim sirovim poslom. Neprestano je sedela neka dobrovoljnost na njegovih ozkih ustnicah in v njegovih živahnih očeh; z izrazom smehljaja je vklenil jetnika, češ: Ne boj se, malo pokore ti ne bode škodovalo! Prav tako ga je izročil vojaškemu oddelku, da ga odvede na morišče, kakor bi hotel pred otroki poudariti: Glejte, tako se zgodi, ako

človek noče slušati. Smehljaj se je, kadar je razklepal jetnika, izpuščenega na svobodo, smehljaj se je, kadar je sprejemal od šumarja Milana Nikolića podarjeno divjačino ali pa bosensko slivovico. Še pod Radeckim je služil v Lombardiji, ostal je v Italiji do konca našega gospostva na Beneškem, potem je služil v Dalmaciji do okupacije; takrat so ga petdesetletnika preskrbeli v Tuzli s težavno ječarsko službo, ki jo je opravljal s pomočjo dveh ključarjev. Italijansko in dalmatinsko solnce je ožgalo njegov obraz: ves je bil otemnel, kolikor se ga je videlo iz brade. Mimo šumarja ni spoštoval nobenega pravoslavnega Bošnjaka, vse je kregal smejočega se obraza s tistimi psovkami kakor njegova žena, samo Nikolić se mu je zdel vdan in zanesljiv, ker ga je oblast spoznala za vrednega, da nosi puško in spredaj na prepasanem jermenu svetlega cesarskega orla. Šumarju je vse zaupal in mu dovolil, da je smel govoriti z nekaterimi jetniki. Pa še enega Bošnjaka je Meglič uvaževal — opankarja Grgića, to pa zato, ker je bil Grgić katolik in je kakor žid Samojlo poznal šege širokega sveta; vsak mesec je pri obračunu popustil nekaj odstotkov, kar je zdrčalo v ječarjev žep. Ko je prvikrat zagledal Vazka v svoji kuhinji in spoznal Grgićevega vajenca, se mu je nasmehnil; ko pa je zvedel, da je bil

deček v Piliću Miloševićev učenec, je postal oprezen in je pritrdil svoji ženi, ker mu ni dovolila govoriti z jetnikom.

Jovica je sedel že šesti mesec v preiskovalnem zaporu. Njegovo mirno, možato vedenje je zbuvalo spoštovanje pri vseh prebivalcih kaznilnice, s katerimi je mogel občevati. Svojih prevratnih nazorov tudi pred kaznjenci ni tajil; zaradi njih bi ga bila gotovo doletela kdaj občutna kazen, ko bi se ne bil prikupil ječarju, kateremu ga je Nikolić precej skraja priporočil kot sila učenega človeka. Na takšno priporočilo je oni uglednega jetnika porabil za učitelja pri svojih dečkih, ki bi jih bil moral drugače poslati čez mejo, ker v Tuzli ni bilo pripravnih šol. Pri poučevanju so Jovici kaj hitro tekli dnevi, tedni, meseci. Za svoj trud je užival neke udobnosti: na tlačanska dela mu ni trebalo hoditi, smel se je sprehajati po dvorišču, govoriti z jetniki in šumarjem, smel je pušiti duhan, ki ga je ž njim zalagal prijatelj Nikolić, pri ječarju je dobival črno kavo, celo sam jo je kuhal. Skromni, v vsaki bedi utrjeni in za samostansko ozidje namenjeni Jovica bi v zaporu razen svobode ničesar ne bil pogrešal tako hudo kakor nedostatek duhana in črne kave.

Kaludjer se je nekoč pohvalil, kako je v njegovem taboru vse znano, kar se godi v deželi.

Znatna oseba in gonilna moč v tem taboru je bil Nikolić. Opremljen z dvoglavim orlom je imel odprt dostop v orožniške stražarne, k financarjem, v ječe, v predsobe bosenskih pisarn. Kamorkoli je prišel, povsod se je umel priljubiti z divjačino, ki jo je smel streljati, kolikor je hotel, in jo je nosil v dar ljudem, od katerih je hotel kaj zvedeti. Pri švabskih ljudeh je marsikaj slišal, še več pa je zvedel pri domačinih, posebno pri inteligentnejših, ki so imeli rodbinske ali trgovske zveze v pobujenih okrajih, dalje od agitatorjev, katerim je pripadal sam. Po šumarju je bil Jovica natančno poučen o vstaškem gibanju na zapadu in jugu zasedenih dežel in čim bolj je ono rastlo, tem bolj je hrepenel po svobodi. Za občutke in strasti navadnih ljudi je bila njegova silna duša obdana z neprodinim zidom, a čut za neodvisnost, pravico in osveto je vedno živel v njej in vedno mu je mogel kdo še priti, kar je premišljeno delal Nikolić s tem, da je prinašal vesti o novi vstaji. Mnogokrat sta stala na hodniku za kakšnim stebrom in se nemotena razgovarjala.

Vazko je bil zadovoljen, da biva v bližini svojega pobratima, ki od zmajev in kač ne trpi kdove kakšnih muk, da vsak teden večkrat vidi njegove kodre in njegov hrbet. Včasi se mu je tako močno zahotelo zagledati se v

prijateljevo obličje, da je, čakajoč v ječarjevi kuhinji, glasno zakašljaj, na kar se je Jovica okrenil in sta se videla z obraza v obraz.

Nekoč je ječarka z metlo švigala po izbi, kjer je poučeval Jovica, ječar je v kuhinji zbiral in prešteval opanke, Vazko je čakal. Ta je sicer zakašljaj, toda pobratim ga ni slišal; razlagal je takrat svojim učencem z veliko vnemo pomen pregovora, ki pravi: Jezik laže, srce istino kaže. Ker mladi opankar pobratimu svoje navzočnosti ni mogel posvedočiti s kašljem, je smelo stopil med duri, učeno dvignil obrvi ter zaklical ječarjevim otrokom: «Govorite vedno samo resnico, vselej recite bobu bob in popu pop!» Seveda je dosegel svoj namen, ker Jovica se je okrenil in pogledal na svojega součitelja, toda tudi ječarka se je zbudila; na takšno drznost je dvignila kačjo glavo, zavpila: «Jezik za zobe, pasje seme, ušivec!» in zamahnila z metlo proti predrznežu. Z laktjo je prestregel metlo; ker se mu je za malo zdelo, da ga uganja ženska, je smelo odgovoril: «Kuma, da imaš čisto srce, imela bi tudi čist jezik.» Tisti trenutek pa ga je zagrabil Meglič za vivček nad tilnikom. «Ti mršava rastlina, ti prekleti cvet!» je klel smejočih se oči ječar, ga potegnil v kuhinjo in parkrat oplahnil z opanko, tako da se je deček zavrtel

kakor mlinsko kolo. Odslej se ni več osmelil približati se Jovici.

Do osebnega, neposrednega občevanja se nista domogla, čeprav sta si tega oba zaželela; s šumarjevim posredovanjem pa je Jovica vse zvedel, kar je Vazko vedel povedati o Danici, o gospodinu Franju, o Mušiću in drugih stvarih s Konjoplanine.

Neizmerno povečane vesti o krvavih spopadih hercegovskih in krivošijskih četašev z avstrijsko vojsko so spravile kakor mnogo drugih nezadovoljnežev naposled tudi šumarja in Jovico na pot očitnega upora. Nikolića se je polastila tiste dni drzna misel, osvoboditi po nedolžnem zaprtega Miloševića, bežati ž njim na planine, pobuniti ljudstvo tuzlanskega okraja; če se to ne posreči, pa pohiteti po gorskih stezah bratom, v Hercegovini se borečim, na pomoč. Svoj načrt je odkril Vazku, ki je bil precej pripravljen, pomagati svojemu najboljšemu prijatelju pri begu. Deček je težko čakal dneva, ko se smeli naklep izvede. To bo njegov prvi junaški čin, ki se mora posrečiti in če velja življenje. Šumar je vse pripravil za beg ter čakal ugodne prilike.

Neko jutro koncem januarja je prišel s puško ob rami že pri zasvitu dneva v kaznilnico. Vedel je, da se mudi ječar vsako jutro dolgo

pri jetnikih, vršeč svoj jutranji predpisani obhod po ječah. Zanašal se je na to okolnost in nanjo je oprl svoj smeli načrt. Prijatelja je našel še v stanovanju, zajutrkoval je z ženo kavo, otroci so še spali. Nikolić je postavil puško v kot ter se pritisnil k ognjišču, da si ogreje roki. «Na Majeviso moram. Orožniki pravijo, da na vseh straneh poje sekira», je govoril.

«Zdaj je najboljši čas za sekanje drv. Pa ne, da bi mi poslal kakšnih novih jetnikov», je rekel Meglič.

«Še nobenega nisi dobil od mene.»

«To uro bi niti enemu ne mogel dati za vetišča; popoldne že, ker danes bodo trije izpuščeni, dva pa ustreljena.»

«Kako jih pri tebi razpošiljajo! Ene tja, kjer jim zagodejo angeli, druge tja, kjer jim zapoje gorske ptice. Obojim bo bolje, nego poslušati v temnicah tvoje miši. Pa kako bodo streljali na ona dva, ko stoji zunaj takšna megla, da niti pedi ne vidiš pred seboj.

«Usmrtitev je že odgodena do enajste ure. Še enkrat jima bo posijalo solnce, preden jima mrkne za večne čase.»

«Kaj meniš, brate, kaj nameravajo z Miloševićem?»

«Do poletja naj ostane še pri nas, da pripravi mojega najstarejšega dečka za sprejem

v gimnazijo, potem pa Bog ž njim in vsi svetniki.»

«Nocoj se mi je sanjalo o njem, da sem ga videla mrtvega», je povzela ječarka, iztegnivši ozko glavo proti šumarju. «Ležal je v odkriti krsti in smejal se mi je, dasi tega resnega človeka še nikdar nisem videla v smehu.»

«Glej, Janja, kakšna neumnost je priblodila v tvojo glavo. Mrtvec se ti je smejal», je vščipnil ječar in oči so se mu svetile v smehu.

«Bog ve, kaj to pomeni?»

«To pomeni, da bo še dolgo živel in dolgo poučeval vajine otroke, ki bodo kaj znali in kaj veljali», je dejal šumar. «Srečna sta, da sta dobila tega učitelja.»

«Dobro je, dobro. Ali čudno, Nikolić! Oni dan se mi je pa sanjalo, da je bežal pri velikih vratih ven. Hotela sem kričati na stražo, naj ga zadrži, pa nisem mogla. Tako mi je bilo hudo, kot da je môra padla name.»

«Sanje so prazne marnje, a Bog je istina», je pohitel Nikolić, boječ se, da se mu ponesreči njegov naklep. «Kaludjera lahko pustiš samega v planino in sam se ti povrne! Zunaj bi imel vedno od ene strani morjé, od druge gorjé, to pravi sam. Zunaj se je vedno motal in vil kakor kača v precepu, a tukaj—kdo ga nadleguje? Zunaj so psi lajali nanj, kot da je pros-

jak, a tukaj je učitelj in — kdaj se je kdo pri-
tožil proti dobroti?»

«Nu, moder in učen človek je, vendar pa mi
nekaj ne prija na njem. To je njegovo sovra-
štvo do naših naprav. Včasi se tajno približa
jetniku in mu nekaj pošepeče. Marsikdo se
lahko skrije za drevo, drugi se niti za brdo
ne ume. K prvim štejem kaludjera. Sam sem
ga že slišal, ko je razlagal jetnikom, da na-
predujemo v Bosni kakor rak. Nezasodoljnež
je, kakor so tisti, ki so v Hercegovini začeli
dvigati rogove. Treba paziti nanj. Pravijo, da
na enem človeku ne more biti dveh kož, a on
jih ima. Včasi je tih kakor stena, drugikrat vro
iz njega besede kakor toča iz oblaka. Prekleti!
O, prežati moram nanj. Za tvoje sanje, Janja,
ne dam počenega groša. Zvečer rada potegneš
iz steklenice in od tam pride tvoja ponočna
môra. Nu, Nikolić, kdaj pojdeš zopet v Zvor-
nik? Rad bi, da mi od tam prineseš slivovke,
prave srbske.»

«Jutri nameravam v Zvornik in pojutriš-
njem imaš že lahko svojo pijačo», je lagal
šumar. «Pa še nekaj imam za vaju. Dva zajčka
visita pri meni v kuhinji in štiri tolste jere-
bice. Polovica je namenjena vama, polovica
pa Novaku, tistemu, ki pometa v konaku. Spo-
toma sem naročil Novaku, naj pošlje svojo
ženo po njegovo polovico, a ti, kuma Janja,

idi in si vzemi vajino polovico. Lahko si vzameš tri ali pa vse štiri jerebičke, ako prideš pred Novakovko. Ključ od kuhinje leži na tramu nad durmi.»

Janja je prikimala, ječar je rekel: «Precej idi, Janja, da prehitiš Novakovko. Jerebice imam rad. Vse štiri prinesi! Kaj bi puščala Novaku, ki nima otrok.» Zakonska sta vstala. Par minut sta se iztegala, zehala in ohala, jemaje slovo od nočnega počitka, potem sta se pričela oblačiti. Žena se je napravila, da pojde na trg in po šumarjevo divjačino, Meglič je vzel ključe, da napravi svoj običajni obhod.

«Dovoli mi, brate, da se grejem pri tvojem ognjišču, dokler ne pride kuma domov», je ponižno poprosil šumar. «Zgodaj je še in noče se mi v megli v planino. Kam naj grem, ko ne vidim poti pred seboj?»

«Ostani pri nas, prijatelj, dokler ti drago.»

«In pošlji mi kaludjera, da mi skuha fin djan kave. On zna to izborno. Tako mi škrtja v želodcu. A — Milošević je tvoj najzanesljivejši gost. To ti pravim jaz, ki občujem z njim. Odkritosrčen je in človeka, ki naravnost pove, kar misli, se ni treba bati. Kadar se urede bosenske razmere, pride tudi njegova učenost do veljave.»

«Nič se ne zgodi, kar ni usojeno. Reci mu tudi ti, naj bo oprezen v svojih besedah, sicer

moram ravnati tudi ž njim po naših strogih pravilih. Morda preveč skozi prste gledam nanj.»

«Zanesi se name, brate!»

Ječar in ječarka sta zapustila stanovanje. Čez par minut je prirožljajal v kuhinjo Jovica, ves oživljen od samega pričakovanja in moške podjetnosti. Tisti hip je vstopil tudi Vazko s šopom opank. Z razvnetimi pogledi so se pozdravili. Šumar je zaprl duri v sobo in tiho obrnil ključ, da bi otroci, ko bi se zdramili, ne mogli v kuhinjo. Potem je podal Vazku ostro pilo in oba sta se sklonila k okovom na jetnikovih nogah. V petih minutah sta prepilila ključavnici in odzela železje. Jovica je obul črevlje, ki mu jih je bil prinesel Vazko, ogrnil si je ječarjevo haljo, segajočo do pet, nataknil si je ječarjevo kapo na glavo; čez kodre si je nategnil ovratnik od halje. Šumar mu je pristrigel brado ter jo potresel z moko, očrnil mu obraz s sajami, tako da je bil ves podoben ječarju. Nataknil si je puško na ramo ter pokukal na dvorišče. Prav blizu na hodniku so se slišali koraki vojaškega stražnika, pri vodnjaku so ropotali lešeni kabliči, vsepovsod so rožljale verige, toda vse je bilo nevidno in zastrto v prhko meglo. Ubežniki so stopili na hodnik in se napravili proti izhodu dvorišča. V sredi je šel

uskok Jovica, na eni strani Nikolić, na drugi Vazko z opankami. Vsak je imel pod suknjičem skrit kinžal za slučaj, da jih ustavi straža. Na vsaki strani izhoda se je ob zidu iz megle mrko risal vojak stražnik. Nikolić je bodro stopal, s strumno kretnjo je položil levico na puškino kopito, desnico je dvignil k čepici, izkazujoč vojaško počastitev. Stražnika sta se površno ozrla nanj, a namišljenega profoza sta pozdravila spodobneje. Čez hip so beguni izginili v neprodorni megli. Hiteli so naravnost v hribe. Ko so bili že precej daleč nad mestom, si je Jovica nadel svojo popovsko čepico, obul prikladnejše opanke ter vrgel ječarjevo obleko v jarek. Tja je vrgel Vazko tudi šop opank. Po enournem begu jih je na vrhovih Majevice-planine pozdravilo zimsko solnce.

46.

Nikolićev beg razen ječarja in ječarke ni nikogar posebno razburil. Polovica onih maloštevilnih domačinov, ki jih je nastavila deželna vlada v svojih najnižjih, pičlo plačanih službah, je koncem 1881. in v prvih dveh mesecih 1882. leta itak pobegnila v vstaški tabor. Bolj so se zanimali za Miloševića. Drugo jutro po njegovem uteku sta priskakljali v

kaznilnico dve komisiji, vojaška in civilna. Prvi so ukazali podrobno pregledati poslopije, so li kaznjenci v njem proti nezgodi ubega zadostno zavarovani, ako ne, kaj naj se stori, da ostanejo na varnem; druga je izhajala iz sodišča in je dobila mandat, pečati se z osebo Jovice Miloševića ter natančno opisati vse okolnosti ubega. Ubogi ječar je v predčutju strogih ukorov in dolgih nosov hodil z izbuljenimi, čudečimi se in smejočimi očmi za gospodo ter premišljeval o posledicah preiskave, dočim se je njegova žena, nevidna v megli, plazila izdaleč za komisijama, iztegovala kačjo glavo in prisluškovala pomenkom in ukrepom. Obe komisiji sta dognali, da je nesrečo zakrivila megla, ki je povzročila na vseh poljih človeške delavnosti že neizmerno škode, in pa ječar Meglič s svojo preveliko zaupljivostjo. Prva komisija je nasvetovala potrojitev straž ob meglenih dnevih, druga je dolgo pisala in oddala naposled svoj zapisnik sodišču. Tam so Miloševićev akt zopet privlekli na dan. Iznova so nekatere listine prečitali in iskali navodil za novo preiskavo. Pri tisti priliki so se spomnili Danice in njenega kinžala. Prečitali so vse listine, ki so obravnavale njen pregrešek, toda dragocenega bodala niso mogli najti. Strnilo se je nekaj pogledov, kakor bi se izpraševali: Kdo

neki je poslal krasni kinžal za božično darilce v Avstrijo? Ta nedostatek jih ni oviral, da ne bi ukazali, naj se privede Danica Miloševićeva na zaslišanje. Postali so radovedni, kakšna je Hercegovka, ki je zmešala glavo inženjerju, ki je kot razvpit čudak prav tiste dni odložil svoje častništvo in skriva deklico zase.

Novica o pobegu se je še tisti dan raznesla po mestu. Domačini so se zadovoljno muzali, stikali glave in si šepetali uporne, Avstriji sovražne besede. Oblast je ukrenila vse potrebno, da bi ulovila ubežnike, poslala je osebni opis vseh treh zločincev orožniškim postajam tuzlanskega okraja. Orožniki so javili, da so se novi razbojniki tu in tam pokazali v hribovskih vaseh, oboroženi od nog do glave, da šuntajo kmete na upor, toda razen nekaterih delomrznih ljudi, katerim že od nekdanj tiči hajduštvo v krvi, niso mogli spraviti nikogar na svojo stran. Vendar pa je oblast razpisala 50 cekinov nagrade na glavo nevarnega Miloševića.

Nihče se za stvar ni zanimal toliko, kolikor davkarski uradnik Hren. Še preden je Jovica pobegnil, je bil Hren ves v strahu zaradi njega. Pogovori o resnem položaju v upornih krajih ga niso toliko razburjali, saj se je za našal na moč vojaškega orožja, da kmalu

razžene razbojniške čete in da bo potemtakem tudi v Bosni trajalo davčno uradovanje do konca sveta, toda vesti o mnogih agitatorjih, ki baje tudi v tuzlanskem okraju ščujejo na upor, so ga pikale v srce, zakaj v množice onih je bil prištet tudi tisti mož, čigar sestra biva pri njem v reji. Sicer je bil agitator še na varnem, pod ključem, toda ta okolnost prav nič ni izpremenila kočljivega položaja, v katerega je zašel on, davčni uradnik, s tem, da tako rekoč daje potuho nezanesljivim deželanom. Kako lahko ga zaradi te neopreznosti pritisnejo višji, kakor so pridurili njegovega prijatelja Vilarja in ga pozvali pred častno sodišče! Pa kaj se meni inženjer za svoje predstojnike, ko mu ni treba pri vsakem vetru ukloniti glave in gre, kamor se mu poljubi, ker se po vsem svetu gradijo mostovi, in se urejuje vodovje. On lahko kljubuje oblasti, a davčni uradnik jo mora slepo poslušati, ako ne, je brenk po njegovi službi! In potem — ali naj se povrne s tolikšno rodbino med komije? Tako je mučno premišljeval Hren in v tem smislu je mnogokrat tožil svoji ženi. Gospa Minka se mu je smejala, ga pitala s strahopetnikom in čim večjo čemernost je gospodar kazal Danici, s tem večjo vnemo se je zavzemala gospodinja za njo. Vendar je polagoma tudi njo zaskrbelo, kaj bo, ako se

soprog ne užene in bi njegova boječnost začela kaliti mir v rodbini.

Hren je ob novem letu dobil nepričakovano visoko uradniško nagrado, s čimer je bila vnetost za bosensko službo povečana, pomanjšana pa skrb za novo bitje, ki je moralo tiste dni po Svečnici privekati na svet. Inženjerjev denarni prispevek se mu več ni zdel neobhodno potreben.

Vilar je poznal njegovo malodušnost in je vedel, česa se boji. Meseca januarja je bil trikrat pri Danici in vselej je zapazil, da kaže davčni uradnik s svojimi bodečimi posmešicami, letečimi na deklico in na njenega brata, željo, iznebiti se mlade gostje, ki je bila že sama voljna preseliti se v Bajićevo hišo, odkar jo je bila zapustila tudi Katica. Ko jo je Vilar zadnjič posetil — to se je zgodilo tri dni pred begom njenega brata — bi jo bil najrajši kar precej izročil navzoči Bajićevi materi; tako neprijetno se je Hren ujedal ob mlade zaljubljenke, posebej pa še ob takšne, ki so različnega veroizpovedanja. Inženjer ga je že takrat, upoštevajoč njegovo boječnost, dostojno zahvalil za zavetišče ter poprosil Bajićevo mater, naj še tisto popoldne vzame Danico k sebi, a po uradnikovem odhodu v pisarno ga je pregovorila gospa Minka, da je pustil Danico še nadalje pri njej, čemur je

pritrčila tudi Bajićeva mati, rekoč, da bi imela hčerko svoje pokojne sestrične najrajša pri sebi, ker je pa deklica prav sedaj potrebna v Hrenovi hiši, svetuje gospodinu Franju, naj jo pusti še nekaj časa pri Hrenovih. Tisti večer je gospa Minka svojega plašnega soproga še lahko pregovorila, da ji je pustil deklico; drugače pa se je zgodilo, ko je zvedel za beg njenega brata.

Kmalu po Svečnici je nekega popoldne prijahal Bobojedac v Mušićev han. Obveselil se je, ko je zagledal tam gospodina Franja, zakaj imel je opravke do njega. Dvignil je roko ter moško vzkliknil: «Bog navede, konj nanesi baš junaku pred dvor!» Okrenil se je k čemernemu Mušiću, čepečemu na tleh, in samozavestno zroč nanj, kakor bi mu hotel reči: Počepaj ti ob svojem ognju, a jaz opravljam po širokem svetu svoje imenitne posle — je iztikal po žepih, brkljal za pasom, naposled je izvlekel izza srajce zapečaten list. Obrnil se je k Vilarju ter mu položil list na koleno. «Evo ti, gospodine Franjo, bel list, pisan od bele roke. Sestra mi ga je dala in ukazala mi je, naj ga nikomur ne zaupam nego tebi in božjim rokam.»

Vilar je hlastno segel po listu in ga odprl. Pisan je bil s cirilico, toda tako lično, da mu čitanje ni prizadelo dosti težave. Radoved-

nost ga je gnala, da je najprej pogledal na podpis: Danica Miloševićeva. Dočim je željno čital, se je Bobojedac sklonil k Mušiću ter mu pravil, kako je pobegnil Jovica z Vazkom in Nikolićem. Toda ta novica je bila ob Konj^zplanini že znana; agitatorji so bili poskrbeli, da se je hitro razširila po vsem okraju.

Evo, kaj je pisala Danica pod Konj^zplanino:

Ošabna sem bila, gospodine, ko sem noč in dan sanjala o Tebi. Ko sem videla in uživala Tvojo velikodušnost, za katero Te iskreno zahvaljujem, sem si govorila: Gdjegod ruča siv zelen sokole, tu i vrana može večerati. Oprosti mi mojo preprostost! Lezla sem po lestvi navzgor, da bi bleščala v Tvoji luči kot Tvoja dekla, a zdaj sem padla pod lestvo. «Velik prepad zija med teboj in gospodinom Franjem; — niti on ga ne more premostiti, čeprav ume graditi mostove» — tako mi je rekel Tvoj prijatelj Hren, preden sem morala iz njegove hiše. Pomiluj ubogo sestro hajduškega harambaše! Bolest bolujem, nikomur je ne kažem, samo Bogu in svojemu dragemu. Kukavice me zovejo pred sodišče, kjer bi krakale name kakor na belo vrano. Zato bežim z Bajićevo materjo iz Tuzle. Dobra teta je moja zaščitnica, a posestrima mi je globoka žalost. Ni mi žal tistih sladkih ur, ko me je ogrevalo solnce, ki mi zahaja za goro. Ali mi

kdaj zopet izide? Vse bo, kar je usojeno. Pozdravljam Te, solnce žarko! Danica Miloševićeva. Pripis: «Ni vsaka kapa za vsako glavo» — mi je rekel gospod Hren, a jaz pravim: Daj mi, Bože, vetra sa planine, da otvori beloju kuli vrata, da ja vidim, kud mi dragi šeta.

Dolgo je Vilar zrl v list, da bi prikril svojo razburjenost. Izvršilo se je ono, kar je želel: Danica je pri Bajićevi materi in morda je že zapustila Tuzlo. «Čim dalje od tega kraja, tem bolje zame in zanjo. Pride čas, ko preskočim prepad, ki se ga boji prijatelj Hren. Mene mika tisto, česar se drugi boje», si je rekel. Stvar si je razlagal tako, da je Bajićeva mati zaradi Daničine varnosti zapustila svojega sina in poiskala deklici zavetja pred uradnim zasledovanjem. Tako se je zamaknil v pismo, da ni nič slišal, o čemer se pomenkujeta ona dva. Tedaj je Bobojedac izvlekel izza srajce še eno pismo. «I to je pisala bela roka.» Vilar se je zagledal v cirilico, nekoliko okornejšo, nego je bila v prvem listu. Počasno je čital nastopno vsebino:

Spoštovani gospodine Franjo! Odkar Vas ni bilo v Tuzli, so se dogodile stvari, o katerih Vam moram sporočati. Pravila sem Vam že pri Hrenovih, kako se je moj sin Saša pogreznil v nesrečno misel, da mu brez Ljubice ni mogoče živeti. Sami ste ga že videli, kako je

hodil po tuzlanskih ulicah, zaviti v ženin pled, zbehan in potrt, kakor bi mu ležal težak greh na duši. Ne boli ga smrt banjaluškega načelnika, pač pa ga mori hrepenenje po svoji skešani ženi. Zdaj se kesa, ko lepi takšno osramočenje na obeh! Siromak je pozabil na njeno nepoštenost. Glejte, kakšna stanovitnost na njegovi strani! Značajnost takšna, da se Bogu smili! Neprestano si dopisujeta in že je sklešeno, da začneta iznova zakonsko življenje pod eno streho. Toliko čuvstva za poštenje še imata, da ju je sram združiti se v Tuzli, kjer bi se jima vsak rogal in s prstom kazal za njima, dasi je na tem otoku le malo poštetih ljudi. Zato je Saša prosil za premeščenje v Hercegovino. Na praznik Vaše Svečnice je dobil odlok, da se mu dovoli premestitev, in te dni odpotuje na novo mesto. Tudi jaz odpotujem, toda na nasprotno stran — k svojemu drugemu sinu, ker niti eno uro ne maram več živeti z Ljubico in Katico pod enim krovom. To je moja prva novica, druga je ta, da se izseli tudi Danica. Z menoj pojde tja, kjer solnce vzhaja. Sodite moje srce po svojem globokočutečem sreču in odpustite mi, da jo odvedem. Gotovo že veste, da je pobegnil Jovica, naš veliki trpin. Še tisti dan, ko je uskočil, je morala njegova sestra iz Hrenove hiše. Uradnikovo sebičnost je premagal strah

pred oblastjo. Celo oni drzni Vazko iz hana ob Oskovi, ki je večkrat posetil Danico in je pobegnil z Jovico, ga je plašil. Obnesel se je Vaš rojak Hren! On ne more riskirati svoje karijere zaradi — ciganke, ki se klati po svetu in napravlja poštenemu uradniku toliko skrbi — tako je rohnel. Precej mora iz hiše, da se lahko opraviči pred oblastjo, kako jo je, ko je zvedel vso resnico, precej iztiral iz svojega stanovanja. Koliko je na svetu strašljivcev zaradi ljubega kruhka! Dal je deklico k Grgičevi majki. Drugi dan sem jo vzela k sebi.

Ob pravem času ji je prišla moja zaščita, ker že jo išče pozivnica k sodišču zaradi tega stega kinžala. Ne maram izpostaviti njene lepote radovednim in pohlepnim očem trdosrčnih sodnikov. Zato pojdeva nemudoma odtod. Preden dobite Vi ta list, sva midve že onstran Majeviceplanine na savskem parniku, ki naju popelje v novo domovino.

Solzih oči gleda Danica v moje pismo. Koder bo hodila, v srcu Vas bo nosila, kakor mati nebogljeno dete. Obetali ste ji, da jo vzamete za svojo. Izpolnite obljubo! Bolje bo pozno kakor nikoli. Pravili ste, da nameravate v Macedonijo. Oglasite se spotoma v Nišu. Tam vprašajte po mojem sinu, kapetanu Živku Bajiću. Pri njegovi rodbini bom stano-

vala z Danico. Precej Vam je sicer ne dam, ker imam ž njo posebne namere. Po uglajenosti svoje deviške duše prekaša vse svoje vrstnice, potrudila pa se bom, da se izpopolni tudi njena vnanja oblika, kolikor je prav.

Gospodine Franjo, Vi niste postali samotar po neki užaljeni sebičnosti, Vas je ranila sebičnost in kovarstvo sveta in je odvrnila Vaš jasni pogled v samega sebe, v tisto morje lepih misli in plemenitih načrtov, iz katerega prevara ne more dvigniti glave. Pridite za nama! Tam Vas ne bo pričakovala kakšna Ljubica ali Katica, ki bi svojo samopašnost opravičevala z donečo frazo ženske osvoboje, ki bi se nobeni želji ne mogla odreči in bi svojo trmasto ter izpremenljivo mišljenje smatrala za temeljito resnico in nravstveno pravilo, ampak pohlevna deklica čistega srca, ki živi za vse, kar je lepega in vzvišenega pod solncem. Ako pa nimate poštenih namer, jo smatrajte za mrtvo! To Vam piše vseh vrstnih in pravičnih ljudi prijateljica Vukosava Bajićeva.

Dolgo je Vilar strmел v list. Vse, kar se je tikalo Danice, ga je razburilo in potreslo njegovo paznost. «Ne bo me smatrala za mrtvega, kako bi jo jaz?» si je rekel. «Zdaj mi je pokazala smer, kamor hočem kreniti», je dodal. To, kar je izvršila stara gospa, se mu je

zdelo pametno. Sam je želel spraviti Danico kam daleč proč iz Tuzle. Zdajci pa ga je zdramil Bobojedac, ki je viknil: «U — ti nesrečni trebuhi, koliko moram trpeti zaradi njih!» Rekel je siromak nevede prav tisto, o čemer je tožil navihani Odisej svinjskemu pastirju na otoku Itaki. «Vse lahko skriješ, brate, samo trebuha ne moreš. Jaz jih krmim osem.» Tako je zavzdihnil, da so mu zadrgetala pleča.

Vilar je pogledal nanj ter velel naliti fin djane, kar je stari točaj precej izvršil. Preden je Ante pil, je do kraja izrazil mnenje, ki se mu je sprožilo v želodcu. Držeč lepo dehtečo tekočino pred nosom, je rekel: «Nesrečni trebuh je prignal v starih časih v rodovitno Bosno ljute Turke, a ti niso naše vere. Amidže pa so naše vere in poštenjaki. U — da bi dali bednemu katoliku, ki ga nagec v trnju ne zaveda, par pedi zemljice!» Odpil je in lokavo zroč na inženjerja, se je zlagal: «Pozdravlja te tvoja sladka luč Danica!» Ker inženjer tistikrat ni bil v takšnem duševnem razpoloženju, da bi ga veselila dovtipnost beraškega skledoliznika, je vstal ter mu vrgel nekaj drobiža v nastavljeno dlan, na kar je Ante pogledal na denar ter milo vzdihnil: «Dal si mi žlico, gospodine Franjo, a sklede še nimam. Kjer je žlica, naj bo tudi skleda!» Privrženo mu je bilo še nekaj srebra. «Pošteni ljudje so

pri vas doma, to učim v mestu in na selu. Glej, gospodine Franjo — daj mi še za kašo! Naj ne lajam zastonj kakor pes! Za polovico sem starejši od tebe —»

«Vem, Ante! Tvoj vrug je že hladil svojo kašo, ko je moj še ni sejal. Toda zaradi tega še ne smeš biti presamogolten», je rekel Vilar in položil papirnat denar na Bobojedčevo dlan.

«Bog povrni tebi in Danici! O dobrotniki vi naši, da sem le vas učakal — u! Velika je tvoja pamet, a moja bi lahko podveznil pod tale findjan. Ni pamet v letih, ampak v glavi.»

47.

Vilar je živel tiste dni v nekem živčnem razstrojstvu. Radoveden je bil, kaj se godi v Tuzli. Zopet je zajahal konja. Moral je pri Hrenovih plačati svoj dolg, tudi čas je že bil, da opravi svoje redovite službene posle. Ob eni popoldne je prijahal v mesto. Po obedu se je napotil k Bajićevi hiši. Morda najde gospodarja še doma. Pa hiša je kazala vse znake zapuščenega bivališča: iz dimnika se ni sukal dim, vrata so bila zaprta, zaklenjena, na oknih ni videl zaves, nekatera so bila odprta. Hodil je nekaj časa krog poslopja, kakor bi hotel od njega zvedeti, kam je spravilo svoje

prebivalstvo. Tedaj se je odprlo okno v hiši, ki je stala za leseno ograjo v sosestvu, in pokazala se je lepa glava Kaliope Korkirićeve.

«Gospoda Bajića ni več tukaj», je mehko izpregovorila krasotica.

Inženjerju se je zazdelo, da iz tega nežnega glasu zveni škodoželjnost in zasmeh, ker išče zastoj svoje prijatelje. Snel je čepico in se poklonil. «Prav lepo vas prosim, gospica, ko bi mi hoteli povedati, kje je gospod Bajić.»

«Ga ni več v Tuzli.»

«Kje pa je?»

«Premeščen je. Menda v Hercegovino na črnogorsko mejo. Hišo smo kupili mi.»

«Oprostite, gospica!» Vilar se je poklonil in okno se je zaprlo.

Potem je šel v Kaisersheimbovo ulico, naš lašč ob takšni uri, ko Hrena ni bilo doma, ker se mu je gabila njegova boječnost in zadirčnost. Gospa Minka je odkritosrčno obžalovala, da je izgubila Danico, ki je tudi otroci ne morejo pozabiti; potem je govorila o moževi strahopetnosti; pol se ji je smejala, pol jo je opravičevala. Vprašal jo je, če je Bajićeve mati kaj naročila zanj. Pa gospa ni vedela drugega povedati nego to, kar je zvedel od Kaliope. «Bajićeve mati ni prišla po slovo in tudi Danica ne», je rekla. «Skrivoma sta zapustili mesto, vzelo jih je megleno jutro.

Veste, tiste zmedene razmere v njih hiši — saj jim ni zameriti, da se niso nikjer poslovili. Pač — Danica je prinesla h Grgičevi majki dve pismi za vas. Ali jih niste dobili?»

«Dobil.»

«Nu, majka», je odgovorila gospa Minka Grgičevo majko, ki se je tisti hip pritihotala v sobo in kimala za Vilarjem — «ali je Danica tebi povedala, kam pojde?»

«Nič ni povedala. Položila je dva lista na mojo mizo in rekla: «Pošlji to po svojem bratu gospodinu Franju! Priletel mi je cvet iz tuje zemlje», je rekla in od samega ihtenja ni mogla dalje. «Dobra devojčica kakor bela cerkvica.» Drugega starka ni vedela povedati.

Vilar je poravnal svoj dolg in se laskavo zahvalil rodbini, da je imela Danico toliko časa v oskrbi. Gospejin nasmeš ni bil več tako miloben; nekaj suhega, steklenega je bilo v njem; sramovala se je za svojega moža.

Drugo jutro je Vilar zgodaj odjahal iz Tuzle. Vreme je bilo južno, sneg se je v gostih kosmičih sul z neba, kakor jeseni trudno listjiče z drevja. Hitro je pokrilo zemljo z vlažno odejo. Konj je v metežu naporno ubiral pot in se pehal, ker so se mu nabirale med podkvami strjene kepe. Da ni tako neugodno vreme, bi inženjer ne bil mislil na duškanje v hanu ob Spreči.

«Inženjer se vrača», je rekel Samojlo, zroč skozi okno svoje gostilne na pot, kjer je dve sto korakov pred hanom spoznal jezdeca, ki se je počasno pomikal naprej, zavit v beli, prozorni, migljajoči zastor iz mehkih snežink.

Etelka, meseč kruh pri peči, je prhnila skozi nos. «Naj se vrača! Zatošli košček bifteka imam še v shrambi. Zanj je še dober. Ta nama ne bo dolgo belil zelja. To sem slišala v mestu od zanesljivih oseb. Načelnik ga nič ne mara in vsi drugi so tudi zoper njega.»

«Gumpec! V drvarskem taboru gre vse križem zaradi njega.»

«Pa se še zadelava, kakor bi bil kdo ve kako učen in moder.»

«I — lisica je najbolj prebrisana žival, pa je vendar lisičjih kož največ naprodaj.» Gospodar je šel ven na prag čakati gosta.

Jezdec je zavil pod njegovo pristrežje. «Pol ure posedim pri vas, gospod Blaustift», je rekel ter skočil s konja.

«Kar v hlev ga spravite! Ne pes ne hajduk ne ostaneta ob takšnem vremenu pod milim nebom», je svetoval Samojlo.

«Naj postoji tukaj! Pokrijte ga s kocem! V nosu čutim drugačen zrak. V pol ure se vreme izpremeni.»

Samojlo je širokih nosnic vohal in okušal zrak. «Mogoče. Naj se zgodi po vašem!»

Celo uro je Vilar posedel na toplem. Samojlo je dobrovoljno šetal po sobi, mahal s kaftanom, dromljal s prsti po telovniku ter hudomušno pogledaval na gosta, ki se je mučil s pokvarjeno pečenko. V tem je zavel zunaj drug veter in sneg se je utrgal. Toda mrak je še ležal na zemlji, v megli je sanjala planina, na njej je bistrooki volk prežal na svojo žrtev.

Vilar je segel po denarnici, da plača svoj dolg ter se odpravi na dolgo pot. Tedaj je nekaj ogromnega švignilo zunaj mimo okna in ga za hip zatemnilo. Kakor senčna podoba na čarodejevi steni, tako hitro in tako zabrisan je smuknil mimo velik Bošnjak z valovitimi kodri.

«Bog pravičnik, to je harambaša Jovica!» je vzpetih rok vzkliknil Samojlo, se pošibil v kolenih in nekako zdrknil vase. «Kaj iztika razbojnik krog moje hiše?»

«Pomirite se, gospod Samojlo, nič žalega se vam ne zgodi, ako je res Jovica», je mirno rekel Vilar ter vstal, da gre pogledat, kaj se godi zunaj. Pri vratih je zadel ob Manojla, ki je ves prestrašen s klikom: «Hajduki, hajduki!» planil v sobo.

«Koliko jih je?» je razdraženo vprašal Samojlo.

«Samo Jovico sem videl.»

«S puškami nanj! Lepa nagrada je razpisana za njegovo glavo», je zavpil stari žid in skočil v čumnato, kjer je hranil puške, ki mu jih je bila izročila oblast.

«Naš koc je potegnil z vašega konja, gospod inženjer.»

«Ga že zebe», je hladno odgovoril Vilar ter hitel ven. Prav tisti trenutek, ko je stopil na pot, je zadirjal Jovica — natančno ga je spoznal — na njegovem konju izpred pristrešja proti spreškemu mostu. Pogrelo je inženjerja, ostrmel je, videč se v neprijetnem položaju in čuteč svojo onemoglost, da bi na stvari kaj predrugačil. Tatvina, ki jo je zakrivil Daničin brat, ga je silno spekla. A o tem ni bilo časa premišljevati, ker prav tedaj so štirje orožniki, očitvidno zasledujoč ubežnika, prisopli z zasneženega travnika na pot, se ustavili ter streljali za Jovico, ki je bil že precej oddaljen. Priskočila sta k njim oba Blaustifta s puškami, pomerila in sprožila. Jata vran se je z vriščem dvignila z bližnjega drevesa, drugega učinka streljanje ni imelo; jezdec je v divjem diru izginil med drevjem. Vse to se je skoraj tako hitro zgodilo, kakor je tukaj povedano.

«Ušel je svinčenkam, vešalom ne uide!» je rekel Samojlo, poteč se v razburjenosti.

Vodja orožniške patrole, tisti, ki je bil pol leta poprej odvedel Mušića iz hana ob Oskovi

v Tuzlo, je spoznal brezuspešnost pogona za harambašo. Togotno je zamahnil z roko ter se okrenil k Samojlu. «Na čigavem konju je odnesel zločinsko življenje?»

Vilar je pristopil bliže in rekel: «Na mojem.»

«Na vašem? To je čudno.»

«Tu ni nič čudnega. Duškal sem v gostilni, moj konj pa pod pristrešjem. V sili si ga je kaludjer izposodil.»

«A tako. Dovolite, gospod inženjer, da vas o stvari izprašam in denem vaše pojasnilo na protokol», je rekel z zapovedujočim glasom vodja ter mignil družbi v han.

Stvar je bila enostavna, orožniški vodja pa jo je v svoji stanovski vnetosti razblinil v široko testo. In kakor pekovski mojster iz razteptanega testa poljubno gnete najrazličnejše krušne oblike, tako so iz orožnikove pozvedbe in izpovedbe dva tedna pozneje pri sodišču spekli domnevo, da je morda inženjer nalašč nastavil ubeglemu hajduku svojega konja.

Ko je bil Vilar opravil pri orožnikih, je sedel na Samojlove sani in Manojlo ga je peljal pod Konjplanino. Vso pot mu je brnel današnji dogodek po glavi. Čudno naključje! Človek, čigar sestri je obljubil svojo pomoč in svojo veliko ljubezen, je postal hajduški glavvar! Prijazno je občeval ž njim, potegnil se zanj, ko je videl, da se mu godi velika krivica,

in zdaj je za glavo tega človeka razpisana denarna nagrada. Morda je v gorski vasi že sam zakrivil zločin požiga, morda že lepi na njegovem handžarju nedolžna človeška kri. Tako se je mučil Vilar in nikakor ni mogel spraviti nesrečnega človeka v sklad s svojim нравstvenim naukom. Ni se vpraševal, kaj poreče svet o njegovi ljubezni: tuzlanski svet se mu je zdel toliko ničemen, kolikor se je temu svetu on sam zdel smešen in preziranja vreden. Zaradi ugrabljenega konja ni bil v skrbeh; vedel je, da ga Jovica v tem malo dostopnem, po orožnikih zastraženem ozemlju ne more dolgo rabiti. V hudi stiski si ga je izposodil, da je ušel preganjalcem. Vprašal je v Živinicah pri knezu, ni li jahal mimo kaludjer, pa tam ga nihče ni videl; nadejal se je, da zve kaj v hanu ob Oskovi, kamor se je pripeljal že v mraku, pa han je bil prazen in Mušića več ni bilo v dolini.

Ko je Bierkopf tisti večer slišal, kaj se je zgodilo, je zakipelo v njem čuvstvo škodoželjnosti. V zlobni radosti se je zamolklo rogal ponižanju tega pri drvarjih tako uglednega, pri gospodi pa tako osovraženega inženjerja. Težko je čakal dneva, ki ga osvobodi sovražnika.

Nočni spanec je pomiril Vilarja, uglasil mu je živčno razdraženost. Drugo jutro je mir

neje gledal na dogodek prejšnjega dne. Začel je opravičevati Jovico in čim več je mislil o njem, tem bolj se mu je utrjevalo prepričanje, da sta si v nekem oziru podobna, da teče nji-ju usoda vzporedno po dveh tirih. Že se je bil popolnoma zavedel, da smatrajo tudi njega za samosvojega človeka, za takšnega, ki hoče po svoji glavi vse zasnovati in uravnati, ki se ne boji težkoč življenja, izvirajočih iz tragičnih nasprotij med bornim posameznikom in mogočno družbo. Ni ljubil tistih potuhnjen-cev in tihošlapov, ki po vseh straneh po- magajo sramotiti in zatirati oni zaslužjeni narod, iz katerega so se sami rodili, občudoval pa je ljudi Miloševičevega kova. Borbo na- rodov za osvobojenje in za svobodni razvoj lastnih sil je smatral za največjo stopnjo npravnosti, zato je hitro opravičil dejstvo, da teče nedolžna kri, kadar prikipi takšna borba na svoj višek.

Nameraval se je napotiti v Mušičev han, da tam kaj zve o Jovici in o svojem konju. Pa tega ni bilo treba, ker blizu desete ure je za- gledal na poti pred kolibami dva orožnika, ki sta spremljala njegovega konja, poleg kate- rega je korakal otožni Bobojedac, držeč ga za uzdo. Pogrela je inženjerja radost, ob enem pa ga je zaskrbelo, kaj je z Jovico. Ali so ga morda vklenjenega že odgnali pred vojno so-

dišče, ali jim je utekel? Nič več se ni čudil, da je zašel Milošević na pot oboroženega upora, saj je takrat v zasedenih deželah gorelo in vrelo na vseh straneh; z neba ali odkod je padlo oznanilo, da je človek brez svobode, kar riba brez vode.

Eden orožnikov je stopil k njemu v sobo in prosil za pismeno potrdilo, da je oddal konja. Potem je izvlekel iz listnice razmečkan kos papirja in ga pomolil Vilarju. Na listu so stale v naglici in z grobo pisavo pisane besede: «Oprosti mi, gospodine Franjo! Do smrti sem Ti hvaležen za konja. Jovica.» Ta list so našli zataknen za uzdo. Orožnik ga je zahteval nazaj, da ga priloži svojemu pismenu poročilu. Spravljajoč papir v listnico je škodoželjno in porogljivo migal z glavo, kakor bi hotel reči: Ta razbojnik ti ne bo dolgo hvaležen.

Precej po orožnikovem odhodu je pristokal v sobo Bobojedac. «Oj, da pišem, tri dni bi ne napisal vseh svojih jadvov!» je prekanjeno vzdihnil.

«Najprej mi povej, kako si prišel h konju. O tvojih jadvih se pomeniva pozneje.»

«Uu — včeraj, ko sem kuhal kašo za otroke, je pridirjal tvoj konj pred mojo kočo. Z njega je skočil razbojnik, ki je nekdaž ušel iz manastirja, potem iz ječe, a ne uide svinčenki,

tisti, ki se je toliko prismojal z učenjem otrok. Butnil je z roko ob okno, da se je razletelo na kose. Zazrl se je strašni kaludjer v mojo izbo tako divje, da so mi otroci od strahu pocepali krog ognja. Najmlajša dva sta si ožgala obleko in naga sta zdaj, kakor sta bila gola, ko sta se rodila. Zavpil je Jovica v mojo izbo: Konj stoji zunaj, povedi ga gospodinu Franju! Nato je izginil. Pobral sem otroke in jih nakrmil. Potem sem šel ven, da zasedem tvojega konja-viteza in odjaham k tebi. Pa me dolgo ni hotel sprejeti nase. Gladil sem ga in mu prigovarjal, ker na konja treba gledati kakor na svojega brata, a jahati ga treba kakor dušmanina. Naposled sem ga vendar zmogel in se spravil nanj. Toda ni me maral nesti, stresel me je s sebe in me vrgel na plot. Bože mili, čuda velikega, kakšna pamet! Tako sem padel, da je vse zahreščalo v meni in v plotu. Joy meni, mila majka, kako me še danes boli tule v boku! Šel sem v sobo ter legel, krog mene otroci, jadne kukavice. Proti večeru navale na mojo kočo zaptije. Vse so bili izvovali; zovejo me in ljuto rohne, odkod imam konja-viteza. «Ni moje, česar ne morem dejati pod pazduho», sem rekel in vse sem jim pojasnil. Kričali so nad menoj, nisem li dal hrane razbojniku, žugali so mi z vislicami. «Nisem dal, evo moje glave, ako sem dal.

Vse, kar imam, sem dobil od gospodina Franja. Za otroke je premalo, pa bi bedni katolik krmil nevarnega harambašo?» Tako sem jim odgovoril in nisem se jih bal. Prestrašil pa sem se, ko so mi zažugali, da bom moral svojo izpoved potrditi z zakletvijo. Samo enkrat sem pred sodiščem poklical živega Boga za pričo —»

«Že vem, Ante — ko je bil Atif Sarajlija zaklal svojo bulo. Pripoveduj dalje! Ali so zaptije nočili pri tebi?»

«Niso, kje bi nočili, ko je toliko otrok v moji izbi, kolikor v satu luknjic! Šli so in danes na vse zgodaj sta prišla dva. «Hajdi z nama!» In moral sem capati s konjem. Vso noč nisem zatisnil očesa. Bolelo me je v boku in mučila me je misel, da tičim v dolgovih. V hanu na čaršiji sem dolžan banko, v dučanu banko. Zaradi dolga se ponoči mučiš in za dne sramuješ. Fuj-fu!» Bobojedac se je prijel za bok in grdo nakremžil obraz.

«Tu imaš za pot dva bankovca. Hajdi z Bogom!»

«O gospodine Franjo!» je zavpil Ante. «Doglede duše me je ogulil hajduk, vse mi je ukra del. Ponoči je prišel in vzel, a noč nima oči, noč nima priče.»

«Kaj naj ti vzame? Otroke? Zdi se mi, da tvoja zgovornost nekam meri in da lažeš.»

«Izpovedal se bom fratru, če lažem. Bedi bo vse odpuščeno. Zvrhana je mera mojega siromaštva, zato udarim včasih čez mero. Dva otroka sta mi čisto naga. Pomagaj golotinji!»

Vilar je dodal še nekaj drobiža.

«Vedro nebo, a sladka kiša pada», se je razveselil prosjak, zroč na denar. «Hvala ti, gospodine Franjo, vrlo dobro moje, solnce moje žarko —»

Vilar mu je s kretnjo roke pokazal, da je končan njegov posel.

48.

Tiste dni so se vršili prvi vojaški nabori v tuzlanskem okraju. Vršili so se tako kakor pri nas za francoskih vojn in prej. Orožniki so s knezi in muktarji zganjali za vojaško dolžnost obvezne mladeniče. Prišli so tudi v Medvedji dol ter odgnali dva srbska in enega turškega mladeniča k vojaškemu naboru v Tuzlo. In prigodilo se je, da so se teden dni pozneje opoldne, ko je Marko Krpica delil obed, pojavili oni trije mladeniči oboroženi z našim orožjem v Medvedjem dolu na skali nad drvarsko kuhinjo, od koder so s strelivom v zrak svoje prejšnje tovariše opozorili nase. Ves delavski tabor je osupnil, zroč v višek.

Trdoglavu, sedečemu na tnalu in držečemu polno skodelo med koleni, je padla žlica iz rok. Nekateri so s kliki pozdravili begunce na skali. Gajer je prestrašen pritekel iz kolibe z revolverjem v roki. Ko je razbral položaj, je velel Trdoglavu, naj hiti v Pilić in sporoči orožnikom o hajdukih.

«Čujte, bračo, što do sada čuli niste! Hajdite z nami v Hercegovino, kjer je vstašev sila božja, kjer ostri handžar brije Švabol» se je oglasil hajduk na skali.

«Padle so čebele na medveda, otresava se, toda tisočine čebel zmorejo tudi medveda», je vpil drugi hajduk.

In tretji: «Pada mu njegova hiša na glavo.»

Drvarji so se spogledali. Nekaterim so ugajale takšne besede.

«Norci govore, kar mislijo, a pametni mislijo, kar govore», je rekel Trkulja, lokajoč svojo juho na štoru.

«Vrabci se prepirajo za tuje proso, a mi se nočemo», je kliknil kuhar Marko in si brisal nos.

«O bratci, precej pridemo, le počakajte, da se najemo in pripravimo na dolgo pot», je široko odgovoril Gajer ter namežiknil v gručo Slovencev, ki jih je smatral za najvdanejše.

Stopil je tesno ob skalo, kjer ga hajduki niso mogli videti.

«Težko je onemu, ki na hišnem pragu čaka sovražnika», je zavpil Tunguz, da bi one na skali opozoril na nevarnost, ki jim preti, ako bi se obrnili proti Piliću.

Tedaj so hajduki zapazili, da teče Trdoglav preko goljave po stezi, ki je držala v vas. Uganili so, kaj namerava. Pomerili so puške nanj in ustrelili. Trdoglav se je od strahu spotaknil ob korenini ter padel za posekano deblo. Hajduške krogle ga niso zadele; čez hip se je spravil na vse štiri in se plazil za grmadami hoste, dokler ni prilezel v zavetje pragozda.

«Ne pljuvajte iz pušk na nas, mi krogel ne maramo prestrezati!» je zakričal nekdo iz gruč Slovencev.

«Bratje, pošljite nam kruha in slanine!» se je zaslišalo zamolklo moledovanje s skale.

«Pridite v naš tabor, sokoli, da vas nasitimo!» je zaklical Konjhodžić. Poleg njega sta stala Tunguz in Batinić in še nekateri drugi. Spogledovali so se, kakor bi se posvetovali, kaj storiti.

«Nikogar se ne bojte! Jamčim vam, da se vas nihče ne dotakne», je vpil Tunguz.

«Za teden dni vam naložimo brašna. Vsega smo sami pridelali s svojimi žulji», je široko ustno pristavil Batinić.

In Konjhodžić je svetoval: «Ako srečate Birkova, na prvo drevo obesite njegovo mast, ki jo je iztisnil iz delavske krvi.»

Paznika je minil strah in pretresla ga je razdraženost, ko je slišal, da se njegovi drvarji bratijo s hajduki. Besen je tekal pod skalo sem in tja, premišljuječ, kako bi zagodel drugim razbojnikom. Skočil je na plan ter se po mešal med delavce. In zroč v višek je zavpil: «Saj res, bratci, jaz vam precej pošljem boba. Pocepajte s skale, prekleti psi!» Po teh besedah je trikrat iz revolverja ustrelil na skalo. Zadel ni nikogar. Hajduške glave so se za hip skrile za skalnatimi roglji. Precej pa so se zopet prikazale.

«Razmaknite se, bratje, stopite v stran, da posvetimo švabskemu nasilniku v peklo! Vaše nedolžne krvi nočemo prelivati», je zaklical hajduk.

Tedaj je razjarjeni Gajer iznova hotel streljati. Dvignil je roko z revolverjem, a zdajci ga je naskočil Tunguz. Kakor klešče so ga prijele njegove roke in mu iztrgale revolver. Od zadaj ga je zagrabil Konjhodžić za tilnik, mu izpodbil nogi in ga treščil ob skalo.

Nekateri delavci so se zgrozili, drugi so se zasmeli. Iztegnil se je Gajer na tleh. Krpica je priskočil s konvo vode ter mu z mokro cunjo začel izpirati okrvavljeno glavo.

«Hajdimo, bratje, hercegovski raji na pomoč! Živela svoboda!» je kliknil Tunguz in za njim je gromko pristavil Konjhodžić: «Poginejo naj švabski mučitelji! Padišahim, čokjašal!» Oba sta vdrla v kolibo. Za njima je skočil Batinić in še trojica drugih. Polastili so se cesarskih pušk in dveh zabojev patron; Tunguz je z Gajerjeve mize zmašil za svoj pas vse patrone za revolver. Vsak je vzel hlebec kruha, pobrali so vso slanino. Tako preskrbljeni so zapustili kolibo in stekli v breg k beguncem.

Ostali drvarji so zrli kakor vkopani. «Kdor gre zoper Boga, plača z dušo, kdor gre zoper carja, plača z glavo», je hripavo viknil Trkulja.

«Silo Bog prelomi», je rekel nekdo iz gruče pravoslavnih mož. «Padale bodo glave kakor sadje z drevja, kadar ga potrese vihar.»

«Ne dregajte v oko in zakon!» je nadaljeval Trkulja. «Kdor zlo čini, naj se ne nadeja dobrega.» In zroč za beguni je pristavil: «Njih pamet je za morjem, njih smrt je za durmi.» Svetil se je njegov častitljivi obraz v solncu in nihče ni ugovarjal njegovim preroškim besedam.

Čez deset minut se je drvarsko delo vršilo zopet pravilno. Zračni tlak se je izredčil, vzdušje se je zrahljalo in očistilo. Od daleč nekje se je zaslišala graničarska bojna pesem. Paz

nik je ležal in stokal v kolibi. Krpica ga je lečil in obvezoval, Trkulja mu je pomagal.

Čez poldrugo uro so prihrumeli v Medvedji dol orožniki, ki so preiskali in opisali zločin v vseh podrobnostih. Kmalu za njimi sta iz doline prihitela Vilar in Bierkopf.

Tega zločina se je poprijel gozdar, da na posled strmoglavi inženjerja. «To je plod vaše uprave, gospod inženjer!» je rekel, kažoč se razburjenega. «Paznik malone ubit, koliba oropana, šest begunov v tako nevarni dobi. Vi ste jih naravnost pripravljali za anarhijo, vi, ki smatrate štrajk za upravičeno orožje nezadovoljnega delavca, kateremu treba kazati dušo iz jekla, čelo iz bronca, a ne gledati nanj skozi naočnike filantropije.» Sklepal je roke in migal z zlobnimi očmi.

«Ako me pozovejo zaradi moje uprave pred sodišče, lahko mi jo bo zagovarjati, a vi gledajte, kako operete svojo», je mirno odgovoril Vilar.

Gozdar je za Vilarjeve odsotnosti vrgel v ogenj vse one listine in račune, ki bi bili deloma pokazali njegova sleparstva, zato se ni bal inženjerja. Dan po rabuki v Medvedjem dolu se je peljal v Tuzlo. Stopil je pred okrajnega načelnika, ki je dobil tisto dopoldne od orožništva vznemirljivo poročilo o dogodkih na Konjplanini. «Ako deželna vlada precej

ne odstrani inženjerja, se moram sam odpovedati gozdarskemu poslu», je razkoračeno govoril Bierkopf. «Niti teden dni nočem opravljati službe, ker meni kot pravemu in odgovornemu vodniku vsega podjetja je zdržnila vsa oblast iz rok. Treba bo ustaviti delo, ako te razmere trajajo še nekaj časa. Tu treba korenito poseči vmeš, da se reši, kar se še da rešiti.» Načelnik se je prestrašil. Kaj poreko na Dunaju k takšnim nepravilnostim? Zaupali so mu vodstvo velikega okraja, da bi napravil red, pa ga ni mogel. Tu ne sme držati roke križem. Na svoje poročilo o prejšnjih neredih na Konjplanini je bil že dobil od deželne vlade pooblastilo, da sme po svoji uvidnosti postopati z vsem obojem, zaposlenim pri podjetju, in vse ukreniti, kar se mu zdi primerno za vzdrževanje rednih razmer. Inženjer je bil sicer nastavljen na trimesečno odpoved, toda precej ga lahko odpusti in mu odšteje trimesečno plačo. Ta odlok je prišel ob pravem času. Ko se je vračal gozdar pod Konjplanino, je nesel s seboj ukaz okrajnega načelništva, da mora inženjer vse posle izročiti gozdarju in se javiti v konaku na zaslišanje.

Vilarja ta odredba ni potrla; bosenska služba se mu je bila itak že zagnusila in sam je že nameraval prositi za odpust. Poslovil se je pri drvarjih in pri Mušiću ter se odpeljal v Tuzlo.

Tam je zvedel, da je odpuščen, da pa ne sme zapustiti mesta, ampak se mora zaradi dogodkov minulih dni zagovarjati pred preiskovalnim sodnikom. Izvršeni zločini so bili takšnega značaja, da je pripadla preiskava vojaškemu sodišču. Tedaj je Vilar spoznal, da je zabredel v nevaren položaj, zakaj javno mnenje je govorilo proti njemu. Javno mnenje pa so predstavljali oni zamerljivi gozpodje, s katerimi ni maral kvartati, popivati, kvantati, kvariti ženske, oni, katerim je očital njih gnilo kulturo, katerim je neposredno za brusil vsako resnico v obraz, ki jih je odkrito osramotil z možatim dvobojem. Majoravditor Lisinski je tuhtal in pisal cele noči. Začel je klicati priče. Pričala sta Bierkopf in Gajer. Oba sta s svojo izpovedjo zelo obremenila Vilarja. Gozdar ga je obdolžil sumljivih zvez z Jovico, češ: mnogo se je bratil ž njim, v hanu ob Spreči mu je nastavil konja, da je mogel uiti orožnikom, v Medvedjem dolu je namenoma gledal skozi prste na malkontente, ki so očitvidno šuntali na upor, ni se mu zdelo vredno, izročiti orožnikom Tunguza in Konj hodžića, ki sta bila že davno zrela za vislice. Lisinskemu se je posvetilo v glavi, ko je slišal imenovati Tunguza. To ime je stalo že v nozviňah. Neki podserdar Pero Tunguz je bil v januarju s štirim orožniki domačini pobegnil

iz Uloka k vstašem; zbiral je čete in dal mnogo opravka avstrijski vojski. Ali ni Lazar Tun-guz sorodnik slaboglasnega vstaškega četo-vodje? Ali ni drugi poslal prvega v drvarsko naselbino z namenom, da agitira in šunta de-lavce, naj se pridruže vstaji? Res v čudovito zamršenih razmerah se je vršilo delo na Konj-planini v dobi inženjerjevega gospodarstva! Avditor se je s svojimi pozvedovanji zatekel tudi k stotniku Hvalibogovskemu ter k poroč-nikoma Buzdugi in pl. Merksu. Ti so slikali inženjerja za nezanesljivega človeka, ki hlepi na nepravem kraju in ob nepravem času po popularnosti, njegov vpliv na ljudstvo škoduje pravilnemu teku državne politike, zmožen je v danem slučaju potegniti na stran upornih domačinov; tako zelo sovraži tujo civilizacijo, ki jo imenuje krinko za laž in krivico. Tako so napravili iz Vilarja zaradi njegovega vi-soko nad otok se dvigajočega, rogobornega poštenja nevarnega človeka, ki stoji na pragu veleizdajstva. Lisinski je segel dalje v pre-teklost. Zahteval je od civilnega sodišča vse listine, nanašajoče se na Miloševičeva zločin-stva, in temeljito jih je proučil. Daničino afero s kinžalom in Miloševičev ubeg na Vilarjevem konju je na široko razblinil. Zaslišal je bed-nega Bobojedca in celo uradnik Hren je moral predenj. Ta se je tresel za svojo reputacijo

in je izpovedal, da je že davno vedel, kako se bo končala stvar z inženjerjevo filantropijo, a sumnjivega ni videl na njem ničesar. Avditor je nakavkljal grmado novih sodnijskih spisov, v katerem bi se razen njega ne bil spoznal živ krst.

Vilarja so pustili teden dni na svobodi. Ko pa so njegovih sovražnikov natolcevanja zmešala avditorjevo glavo, se je moral preseliti v preventivni zapor. Kot inteligentnega človeka ga niso izročili ječarju Megliču, ampak so mu odkazali sobico v poslopju vojaško-postajnega poveljništva, iz katere se ni smel ganiti. Senca veleizdajstva, ki kot hudourni oblak visi nad avstrijskimi Jugoslovani, bi ga bila ugonobila, da ni imel na otoku svojega zaščitnika.

49.

Vstaja se je v februarju močno okrepila. Avstrija je pomnožila svojo vojsko v zasedenih deželah in v južni Dalmaciji za 50.000 mož. Začel se je krvavi ples po kraških planinah. Četovanje je na obeh straneh obteževala huda zima, sneg in deževje. Do konca maja 1882. l. je bilo 191 prask, pobojev in spopadov; pri tem so všteti vsi napadi na pošto in na posamezne patrole. Goratemu ozemlju in sirovi zimski dobi primerno se je vršila ta drobna

vojska med raztresenimi krdeli po skoraj ne-
dostopnem pečevju. Vstaši so bili s strelnim
in golim orožjem dobro preskrbljeni; včasih so
uporabljali tudi kamenene plazove. Njih čete
so se pojavljale zdaj tu zdaj tam, se spoprije-
male z redno vojsko, za skrajne nevarnosti pa
se umikale v gorska skrivališča ali pa izginjale
mimo črnogorskih kordonov na nevtralnem
ozemlje. V Črni gori so pribegle čete včasih
razorožili, toda kordonski kapitani in ob-
mejni župani so zatisnili oči, ako so šle prav
tiste ali novo oborožene čete nazaj v Herce-
govino ali v Krivošije. Vojaški krogi so pri-
sojali vstašem veliko gibčnost in sposobnost
za presojanje onih terenskih točk, s katerih
sta bila bliskoviti napad in obramba mogoča.
Čudili so se bistrosti njih vida in sluha ter
njih spretnosti, kako so se umeli zavarovati z
okopi in skalnimi ogradami. Posebno okret-
nost in drznost so pripisovali krivošijskim
vstaškim krdelom. Proti njim je bila mobilizi-
rana celo vojna mornarica. Krivošijci so bili
zaradi svoje naglice v drznih napadih prava
«gorska konjenica». Poleg Stojana Kovačevića
so bili znamenitejši četovodje: Sali aga Forta,
po domače Salko Forta, že imenovani Pero
Tunguz, knez Samardžić, begi Čengići in drugi.
Padlo je v tej drobni vojni na naši strani 73
mož, 255 je bilo ranjenih, 8 pa pogrešanih.

Koliko je poginilo domačega prebivalstva in koliko selišč je bilo požganih, nam ne pove nobena knjiga. Le toliko je znano, da so bile pokrajine ob črnogorski meji po zatrti vstaji prazne, ker so prebivalci, kar jih je še ostalo pri življenju, pobegnili v Črno goro, v Srbijo in v Turčijo.

Vilar je pred vojaškim sodiščem trdokorno in dostojno, brez bojazni pobijal sumničenja svojih nasprotnikov, ne da bi odnehal le za pičico od svojih nazorov. Odkrito in obzirno je govoril o Miloševičevi sestri. Ni zatajil simpatij do Jovice, do onega kaludjera, ki je kakor maščevalni bog preklinjal razvratne tujce, ko so navalili na posvečena tla Ozren-manastirja, ki je po nedolžnem trpel neznanske bolečine, prizadete mu po orožnikih, ki je, osumljen zaradi skrivanja orožja sam šel pred sodišče izkazat svojo nedolžnost in pričat za Mušičevo: s toplimi besedami je govoril o onem Jovici; a harambaše Jovice ni opravičeval, da si je tudi o tem sestavil neko vzročnost dogodkov, ki žene nesrečnega in neprestano preganjanega človeka naposled v upornost. Kaj bi se ne vžgalo, ako se nabere toliko ne-tiva! In bal se je zanj. Skozi okno svoje sobice je videl na kaznilnico, kjer je gospodaril ječar Meglič, videl je pot, po kateri so vedli tiste razburkane dni vsak teden na morišče po več

Bošnjakov, ki so jih prijeli z orožjem v roki, ali pa takšnih, ki so dali hrano in zavetje uporabnikom. V pritličju postajnega poslopja so bile pisarne vojaškega sodišča in prav pod njegovo sobico je bila prostorna soba za izpraševanje hudodelcev in prič. Kadar je bilo teh premnogo, se je vršilo izpraševanje, zasliševanje in obsodba na širokem, za postajnim poslopjem ležečem dvorišču, oddeljenem od kazinskega vrta z visokim zidom. Takrat je gledal Vilar na dvorišče, na nesrečne žrtve naglega sodstva. Kako hladnokrvno so se vedli ti nesrečniki! Skoraj bahato so šli v smrt v zavesti, da so mučeniki za neko idejo. Bal se je, da ne bi zagledal med njimi plemenite glave Daničinega brata, ki je posvetil svoje življenje trpljenju, ki mu je usoda s svojim trdim črtnikom zarisala v obličje znake sile in rogoberne odločnosti, ki ga je določila za učitelja in presroka, ki je vzel na svoje rame križ trpljenja in v roko plamenico svobode. Naj je bilo v vstaških četah tudi mnogo razbojnikov, siná hercegovskega vojvode in Daničinega brata ni štel k njim. In ni ga videl med onimi, ki so šli v smrt.

Lisinski je stal na strani Vilarjevih nasprotnikov, ki so trdili, da treba takšne železne nature voditi z železno palico, vendar pa ni mogel ugotoviti obsodbe; ni mu bilo vse jasno.

Dobil je takrat z naglim sodstvom mnogo posla. Ta način sodnega reda ne pozna mnogo pisarij; kdor mu je zapadel, hitro ž njim na oni svet. Lisinski je dobil toliko opravka na tem polju, da ni mogel več raziskavati inženjerjevih zločinov. Odložil je ta proces z dnevnega reda.

Brigadir se je kot vrhovni sodni gospod in čuvarin vojaške pravice v tuzlanskem okraju zelo zanimal za inženjerja. Odločil se je, da mu o pravem času izkaže milost zaradi lepega mostu, ki se je imenoval «generalova čuprija». Poklical ga je v svojo pisarno in ga sprejel zelo nemilostno. Tako mu je velela opreznost. «Vas dolže nedovoljenih zvez z razbojniki», je rekel in njegov obraz je zdrknil v žugajoče poteze. «Iz poteka preiskave je najmanj to razvidno, da ste jim dajali potuho na vseh straneh. Pred nosom ste imeli orožnike, pa jih niste klicali k izplačevanju dne. Delavci so smeli slaviti sultana in niste se ganili, da bi jim zaprli usta. Na kraju strmine ste stali, od koder ste zdrknili v prepad. Tu moramo vsi vleči ob težkem vozu okupacije, vsi moramo biti v enem taboru. Kdor ne gre z nami, je proti nam.»

«Nisem mislil, gospod general, da postane človek tako hitro veleizdajalec», je prosto-
dušno pripomnil Vilar.

General mu je z iztegnjenim kazalcem odignil pred nosom. «Prenaglih obratov, skokov tu ne smemo delati. Tudi jaz bi rad videl red v deželi, a kakor vse kaže, bo treba počakati, da izumrje rod, ki je videl okupacijo.»

«Ese, dve generaciji morata izumreti», je pristavil brigadni adjutant, ki je bil navzoč pri vseh generalovih službenih poslih.

Vilar je kakor pred Lisinskim ugovarjal vsaki točki obtožbe. Govoril je prepričevalno, brez hinavstva, z zanosom mladega entuziasta. Ko je odbijal sumničenja veleizdajstva, se ni topil v meževi nadlojalnosti. Iz stisk bosenskih ljudi so se mu rodile široke misli in vsem je dal duška.

«Zakrknjenost, neverjetna zakrknjenost», je šepetal pl. Merks generalu.

«Naj se zgodi z menoj karkoli, pravica je pa le na moji strani», je končal Vilar svoj zagovor.

Ostre poteze na generalovem obrazu so se nekoliko ugladile, zazrl se je v vzhičeno inženjerjevo obličje ter rekel: «Vse kaže, da pripadate tistim ljudem radikalnih nazorov, ki mislijo, da bo precej drugače in bolje, ako se krepko zabavlja vsemu, kar je pod solncem. Zakaj se niste zadovoljili s tem, kar ste dosegli za drvarje? Oni so imeli svoj materialni dobiček, vi svojo duševno naslado.»

«Srečal sem nesrečne ljudi in s tolažbo v srcu sem se ustavil pred njimi. To so moji zločini. Da ni te nesrečne vstaje, te prenagljene vseobče razburjenosti, bi bil v drvarski koloniji vzpostavil red, ki bi bil koristil ugledu bosenske uprave. O tem sem vedno mislil. Kar se tiče vstaje, sem nedolžen, niti mrvice veleizdajstva ne tlači mojega poštenega značaja. Gospod general, dobili ste v svojo oblast človeka, ki nikdar ne bo bežal pred svojo usodo; do kraja hočem nesti svoj križ, pa naj bo še tako težak.»

Generala so ozlovoljile te besede; mahnil je z roko v znak, da mu že vse preseda. Čez hip se je površno naklonil inženjerju in ta se je vrnil v svoj zapor.

«Ta inženjer ima vratolomne nazore», je rekel general, sedeč pri pisalni mizi in brskajoč po listinah. «Mladi ljudje hitro vzplapolajo, kakor bi gorečo vžigalico podtaknil pod otep slame. Vlogo Katona in Bruta bi radi igrali.»

«On je metal goreče vžigalice v bosenski smodnik», se je po svoje prilagodil tuji misli pl. Merks.

Izraz generalovega obraza je kazal, da resno o nečem premišljuje. «Ni napačen človek, toda neizkušen. Pravi, da so Bošnjaki siromaki. Ni siromak oni, ki malo ima, ampak

tisti, ki mnogo zahteva. Na rokah bi jih nosil, ko bi ne imel ukaza, jih krotiti z naglim sodstvom.»

«Zakaj se nam pa ne vdajo? Brezpogojno naj sprejmejo našo kulturo, gredo naj za našimi stremljenji in videli bodo — a=a!» je rekel pl. Merks, prebračajoč svoje listine.

General je pomislil o tem, kakšno čudo bi videli Bošnjaki in kako naj gredo za našimi stremljenji. «Ako začnemo premišljevati, začnemo na vseh straneh na protislovja», je rekel in umolknil.

Vilarju se je zgodilo kakor pol leta prej Jovici: kot obče nevaren človek je moral ostati v zaporu; kadar se vremena zjasne, ga puste na svobodo. Tako je bil razsodil general. In pozabili so nanj. Prišla je spomlad, on je bil vedno zaklenjen v svoji sobici. Ko je spoznal svoj položaj, je klanjal glavo v dolga premišljevanja. Vrtele so se njegove misli krog državne politike in človeške zlobnosti. Prej njegovo srce ni bilo dovzetno za mržnje, zdaj mu je legla neka črna usedlina sovraštva na dno srca. Hodil je po sobici, stiskal pesti, škrtal z zobmi in grozil nekam. Da so kaznive človeške misli, bi ga zaradi njegovih bila takrat lahko obsodila general in njegov avditor. Mnogo grešnikov vzgoji slepa in zakrka-

njena uprava sama. Življenje mu je postajalo čimdalje bolj pusto. Prej se je vsaj razvnel ob preiskavi, ponavljal svoje zagovore ali se pripravljaj na nove, zdaj ga ni nihče izpraševal, živa duša se ni zmenila zanj. Vojak mu je prinašal iz kazinske kuhinje hrano in pospravljaj po bornem stanovanju; z drugim človekom ni mogel govoriti. Včasih pa so mu nastopale lepe ure, kadar se je v nemoteni samoti domislil Danice. Pride dan, ko ga naposled vendar morajo izpustiti; takrat zbeži na krilih svobode in ljubezni k njej, s katero prične novo življenje. Tudi Jovice se je mnogokrat spomnil. Ali še živi? Kod se skriva? Ali se bori v svoji Hercegovini, ali je bežal za svojo sestro? Mnogo je premišljal o tem nenavadnem človeku. In zgodilo se je, da je zdolaj na dvorišču slišal imenovati njegovo ime.

Neko jutro prve dni aprila ga je, dremajočega še na postelji, probudil velik hrum in rožljanje verig. Skočil je k oknu pogledat, kaj se godi na dvorišču. Pet trdo vklenjenih Bošnjakov, trudnih in na smrt izmučenih, je stalo ob zidu pod močno vojaško stražo. Vojak-pisar je z velevažnimi kretnjami postavljaj pisalne potrebščine po mizi. Za njim je stal vojni sodni zbor, nekakšni vojaški porotniki. Pristopil je major-avditor Lisinski s šopom papirjev pod pazduho in precej za njim general

s svojim pribočnikom. Začela se je obravnavati, kratka in površna, po zakonu, ki je ostal iz dobe lancknehtov. Vilarju je ob takšnem prizoru vselej trepetalo srce. Pri zaprtem oknu ni skoraj ničesar slišal; zamaknil se je v apatične obraze obtožencev, ki so ravnodušno poslušali majorja, kakor da stoje v cerkvi pred propovednikom, čigar naštevanje grehov jim le malo gre do duše. Lisinski je jetnikom iz listine nekaj čital, potem jim je nekaj govoril, izpraševal je priče. Ko je končal, so si začeli moške v sodnem zboru nekaj našepetavati, potem so potegnili sablje v znak, da so složni v svoji sodbi. Avditor se je zopet obrnil k obtožencem in jim objavil sodbo. Tedaj se jih je polastil nemir, njih verige so zarožljale. Vilar je pričakoval pri njih navala jeze in izbruha blazne razdraženosti; potihoma je odprl okno. Videl in slišal je, kako so trije zločinci dvignili vklenjene roke ter zaporedoma gromko proiznesli: «Mi trije smo streljali na orožnike, a ta dva niti pušk nista imela. Pri živem Bogu prisegam, da sta oba nedolžna in čista kakor pšenično zrno!» — «S čim naj streljata? Nas ustrelite, a ta dva pošljite domov!» — «Ne morite nedolžnih ljudi, ako Boga poznate!» Vilar je spoznal, da so se trije krivičniki zavzeli za dva po krivici obsojena. Avditorjev motni pogled je zletel na generala. Pa ta je

zaničljivo mahnil z roko ter velel: «Sojeno je sojeno. Vseh pet ustreliti!» Vilar je ostrmel ob tako kratkem in krutem razsodku. Hotel se je premakniti od okna, ves omamljen od dušne boli, pa zadržal ga je nov pojav.

Na mesto, s katerega se je bila umaknila ona petorica, so privedli sivega moža z albansko čepico na glavi in tako sklonjenega, da mu Vilar ni videl v obraz. Pokašljeval je jetnik in si pritiskal vklenjeni roki na boleče prsi; gledal je v zemljo, kakor bi njegove oči iskale jamo, v katero se vrne k zaželenemu počitku. «Kaj je zakrivil ta brezsilni siromak?» je pomislil Vilar, nagnivši se skozi okno in strmeč na dvorišče. Iz kratke obtožnice, ki jo je čital Lisinski, je spoznal v jetniku Pera Mušića iz Pilića, handžijo iz hana ob Oskovi. Obtožili so ga, da je dal streho in hrano razbojniškemu glavarju Jovici Miloševiću, za kar zapade po zakonu naglega sodstva smrtni kazni. Vilarju se je trgala sapa v grlu, ko je slišal, da živi Jovica v okraju, od samega usmiljenja za Mušića mu je migljalo pred očmi. In zdelo se mu je, da se starec smili tudi Lisinskemu. Avditor mu je stavil očitvidno nalašč vprašanja tako, da bi jim bilo treba samo pritrditi in jetnik bi bil rešen.

«Jeli, Mušić, ti nisi vedel, da je Jovica Milošević, vrnivši se s tovarišema iz Hercegovine,

hajduški glavar?» je vprašal avditor z gromkim glasom.

«Vedel sem, kaj bi ne bil vedel? Otroci so vedeli», je s slabotnim glasom odgovoril handžija Pero.

«Pa ti nisi vedel, da po zakonu zapade smrti, kdor je vzel hajduka pod svojo streho in ga nasitil?»

«Vedel sem. Lačne nasitite! — nam je ukazal naš Zveličar.»

Tedaj se je razburil general. «Dobro je vse vedeti, pa ni dobro vsega storiti», je zavpil. «Dosti je! Ustreliti, vse postreliti!»

Zopet si je začel sodni zbor našepetavati; izrekel je sodbo, ki je bila ukazana. Vilarju so se naježili lasje, osteklenel mu je obraz. «Si romak, zato si se selil iz Hercegovine proti vzhodu solncu naproti, da tu umrješ nasilne smrti», je mislil kakor v groznih sanjah.

Takrat je Pero dvignil glavo in motno je pogledal po obrazih svojih sodnikov, kakor bi hotel razbrati, so li ustvarjeni po božji podobi. Potem je uprl oči v solnčne žarke, lijoče se po zidu postajnega poslopja; morda je njegova duša kratko pred smrtjo slutila ono veliko sočutje, ki je iz okna zrlo nanj. Zapazil je gospodina Franja in ga spoznal. «Kako si, dobri naš gospodine Franjo?» je zaklical z umiljenim glasom.

Vilar ni odgovoril; vse njegove misli so se zasedale v Mušičevo usodo, za svoje počutje ni imel nobene. Vendar pa se ni mogel zdržati, da bi ne dal znanemu pojemajočemu človeku prijazne besede na poslednjo pot. «Naj se ne pogrezne tvoja duša v obupnost, o handžija Pero!» je zaklical.

General se je grozno ozrl v okno in vsi oni, ki so stali krog njega.

«Ne bode se, Boga mi!» je odgovoril Mušič. Ječar Meglič, stoječ poleg njega, ga je dregnil v bok.

«Pes laja, pa tudi preneha», se je obregnil nanj Pero in zakašljaj.

«Ti kmalu prenehaš», mu je oni pogrozil; s smejočimi očmi je obrsnil generala in adjuvanta.

«Solze siromakov vam bodo ob vaši poslednji uri udarjale v lice», je rekel Mušič in potopil glavo.

K obsojencem sta pristopila pop in hodža. Izprevod je zapustil dvorišče.

«Proč od tod, proč iz teh krajev ponižanja in smrti», je vzkliknil Vilar ter se vrgel na posteljo. Dobrih deset minut je slišal zamolklo mrtvaško bobnanje, potem je trajalo zopet deset minut, da je zaslišal pokanje pušk.

Tri dni pozneje je rekel general avditorju Lisinskemu: «Pravdo proti inženjerju bo treba končati. Iz upornih krajev imam zanesljiva poročila, da vstaja pojema. Vstaši nimajo več enotnega vodstva, vsak četovodja dela na svojo roko. Za mesec dni bo upor končan in čete razpadejo v navadna razbojniška krdela, ki utegnejo še par let vznemirjati orožnike in finančne stražnike. Pred to generacijo še ne bo miru, a nevarnosti ni nobene več. Ne vem, čemu imamo inženjerja zaprtega. Smatram ga za prenapetega idealista, za dobrosrčnega človeka, ki ne more škodovati. Vsi vaši protokoli mu ne morejo prav do živega. Kaj?»

Lisinski je nategnil svoj obraz v ponižno slušajoče poteze.

«Čemu je iz svojega zapora priča naših naglosodnih ukrepov? Da bo na stara leta v svojih memoarih neugodno za nas pisal o bosenskih stvareh? Da bo vlekel na dan neke «atrocités», ki izvirajo iz naših zakonov in posebnih bosenskih razmer? Pustite ga na svobodo, a s častno besedo mora priseči, da se pred koncem pravde ne gane iz mesta. In požurite se, gospod major, z njegovim procesom!»

Lisinski je prikimal.

Tako je prišel Vilar na svobodo s pridržkom, da ne zapusti Tuzle. Nastanil se je pri Grgičevi majki, ki je imela sobo zopet prazno. Od Agularja mu je nosila hrano. Med gospodo se ni pokazal. Hrena je slučajno samo enkrat srečal na ulici. Uradnik mu je ves srečen sporočil, da mu je žena rodila hčerko — krasotico, lepotico! — potem se je bojazljivo ozrl krog sebe ter se izgovoril z nedostatkom časa; veseli ga, da je tako vrl rojak zlezel iz kolomaza; poseti ga, gotovo ga poseti pri Grgičevi majki, da se po domače kaj pomenita. Vilar je uvidel, da se uradniška duša boji stikov s človekom, ki je osumljen veleizdaje, in ni ga pričakoval. Podnevi je malokrat šel na ulico, tem več pa zvečer. Zahajal je v srbsko kavarno, ki je bila takrat pod strogim uradnim nadzorstvom.

Bobojedac mu je prišel večkrat potožit svoje gorje. Na Konjplanini so ga pri pobiranju drv močno utesnili; njegova trgovina peša, odkar ni gospodina Franja in so pobegnili vsi pošteni drvarji. Gajer ga bo popolnoma izrinil s Konjplanine. In s čim naj zdaj na spomlad hrani svojo bosotinjo in golotinjo! Birkov je prišel v konaku v veliko milost, dela, kar hoče. Čim dalje gladiš mačka, tem više dviga rep. Živila so se zopet podražila, baje zaradi vojne, hrana je slaba, pri izplačevanju stojita dva orožnika. Drvarji so na slabem; zahtevali

so svečo, dobili so pa rog. Tako je javkal bedni katolik in Vilar ga je vselej obdaril.

Nekega večera je Vilar, gredoč po zapuščeni ulici iz srbske kavarne, zagledal pred seboj švedravo, zahaljeno Turkinjo. Ženska se mu je zdela orjaška, dasi je njeno velikost manjšala rjava halja, ki je ohlapno pokrivala njen stas. Počasno gre ženska in oprezno pred njim, kakor bi iskala ali pričakovala koga. Včasi dvigne glavo, zastrmi v daljavo kakor koklja, če jo prestraši jastreb, preteč s pogibeljo. Po medvedje trdo stopa, okorno in leno se premikajo njene noge, a včasi vendar bistro zaplava, kažoč gibčno telo in krepko voljo. Sumljivo se mu je zdelo to, da je muslimanka dvakrat postala, se napol okrenila in se, visoko dvignivši glavo, izpod jašmaka ozrla nanj. «Kaj hoče bula?» je pomislil Vilar, ki je žensko zaradi njene vnanjosti uvrstil med omožene. Morda ima vročekrvna muslimanka v tej odljudni ulici sestanek s kom. Neobičajno je to v tako majhnem turškem mestu, nevarno, mogoče je pa. Tudi on je korakal počasi in ni odvrnil pogleda od njenih kretenj. Z jasnega neba je lilo toliko svetlobe, da je vse lahko razložil. Pri slabo brleči petrolejski svetiljki, edini v tisti ulici, je bula zavila v stransko zakotno ulico, ki je držala med črvivo ograjo v breg k turškemu pokopališču. Ta ulica je bila

še ožja in odljudnejša. Mimo gredoč se je Vilar ozrl vanjo in glej — Turkinja stoji tesno ob ograji in čaka. ‚Ok-ok!‘ se je odtrgalo Vilarju v grlu in posvetna misel je lezla nanj. Nadaljeval je svojo ravno pot, naredil je dvajset korakov, pa že je ležala tista misel nepremagljivo na njem. Ni nameraval česa nespodobnega, toda zvedavost, vedoželjnost ga je neodoljivo vlekla nazaj: od pristinje muslimanke bi se dalo kaj zvedeti o skrivnostnem haremskem življenju. Vilar ni poznal blede bojazni. Vrnil se je in krenil v ozko ulico. Ona je še vedno čakala. Tihih korakov se ji je bližal, premišljuječ, kako bi primerno ogovoril neznanko. Ni bil baš izvežban v takšnih ponočnih sestankih; njegov sestanek se mu je zdel tako pustolovski, da se ni smatral za verskega odpadnika, ko je namišljeni Turkinji, stopivši pred njo, po turški hohnjajoč, zašepetal: «Allahu ekber!»* — pozdrav, ki se mu je zdel najprimernejši.

«Večji nego Alah je naš pravoslavni Bog!» je kakor izpod škafa zadonelo iz širokega jašmaka in Vilar je ostrmel, spoznavši Miloševićev glas. Toliko je bilo njegovo strmenje, da je preslišal besede: «Hajdi z menoj, gospodine Franjo!»

* Velik je Alah!

Jovica ga je zagrabil za desnico, z drugo roko je odprl vratca v ograji. Vedel ga je na temno dvorišče napol razpadle hiše. Stopila sta pod cvetočo češpljo. Harambaša je vrgel s sebe žensko haljo; za njegovim pasom so tičali samopali in handžar. Tiho je govoril: «Evo, gospodine Franjo, v moji trdnjavi sva. Ne posrečilo bi se ti zaslužiti lepih cekinov, razpisanih na mojo glavo. Milan in Vazko spita nedaleč odtod nemirno hajduško spanje. Po preteku ene ure, preden bi mogli navaliti orožniki, smo vsi trije že na gorah.»

Vilarja je zamrazilo od te družbe. Čutil je, kako močno drži Jovica njegovo mehko desnico v svoji koščeni. «Sam sem še jetnik in nimam vzroka ovaditi te onim, ki mi delajo krivico», je rekel. «Toda odkrito ti povem: Tvoj posel mi ne ugaja. Izpusti mojo roko! Žge jo kri, lepeča na tvoji.»

Jovica je izpustil Vilarjevo roko. Otožno je rekel: «Žal, da je zastonj tekla kri v sveti osvobodilni vojni. Da ni preklete nesloge, bi se bili držali, dokler bi nam ne prišla zunanja pomoč. Kjer ni sloge, ni zmage.»

«Ali si bil v Hercegovini?»

«Bil. Osvetila sva se z Vazkom Atifu Sarajliji. Na Arslanagićevem mostu blizu Trebinja ga je dohitela zla usoda. Ljudstvo sem rešil najničemnejšega psa. To si štejem v zaslugo.»

«Pogubil si ubogega Mušića», je očitajoče rekel inženjer.

«Žal mi je njegove nedolžne krvi. Z Vazkom in Nikolićem smo šli v hladni noči, izmučeni po dolgi poti, spat v han ob Oskovi. Vazko se ni mogel ubraniti želji, da bi še enkrat videl strica in mu povedal, kako je poginil Sarajlija. Šel je ponoči v Pilić k Peru in mu povedal o naši lakoti. Prinesel nam je hrane in za drugi večer nam je nastavil Mušić v hanu polno košaro suhega sadja, kruha in slanine. Zopet smo prišli počivat v njegov han. Dva sta spala, eden je stražil. In še tisto noč so nas napadli orožniki. Nekdo nas je ovadil. O nevera, da bi te ne bilo! Vsi trije smo ušli, Mušića pa so zvezali in odgnali v Tuzlo. Bodro je korakal na morišče. Gledali smo iz zakritja nanj, pa pomagati mu nismo mogli. Brez strahu je nastavil prsi svinčenkam. Njegova kri me bo do konca dni palila na duši.» Jovica je snel čepico in se pokrižal.

«Hotel sem ti sporočiti pozdrav Bajićeve matere in Danice —»

«Kdaj si govoril ž njima?»

«Tisti dan, ko sta se peljali k Savi. Na Majevici-planini sem preoblečen za turško bulo sedel k njima na voz in ju spremil malone do Brčke. A pozdrave sem dobil včeraj. Ne čudi

se temu! Kakor imate vi svojo pošto in brzojav, tako imamo mi svoje zanesljive zaupnike, po katerih gredo naša poročila, včasih tudi pismena, širom naših dežel. Bajićeva mati ti ni mogla pisati, ker je zvedela, da so te zaprli in bi ti ne izročili pisma. Po meni ti javlja, da je ne išči v Nišu, ker je v Beogradu, kamor je bil premeščen njen sin Živko.»

Vilar se je zazrl v moško smeli Miloševićev obraz in se zahvalil.

«Še to ti povem: Obupal sem o bosenski svobodi; še preden odevete to drevje, bom z Vazkom na svobodnih tleh.»

«Kar se tiče bosenske svobode — ona vzkljuje takšna, kakršne še ni bilo tukaj. Ob puškah in handžarjih še nikdar in nikjer ni bilo prostora za prosveto. Poleže se razburjenost v deželi, mir se povrne in po milejših zakonih se bo vladalo. Zakoni so podobni strunam: lahko se nategnejo, lahko se jim popusti; kako se vrše, to je odvisno od razmer, ki so bile tu doslej res zamršene. Pride čas, morda še le čez desetletja, ko se mogotci onkraj Save sami prepričajo, da treba to odločno in krepko ljudstvo, premagano z orožjem, še z ugodljivostjo v mnogih upravnih strokah in z ljubeznijo pri-tegniti k sebi, in ko se bodo moji soplemeniki na jugu zaupljivo ozirali na našo stran. Pozdravi mi onstran Drine Bajićevo mater in

Danico! Kakor hitro me izpuste iz te ječe, pridem za vami.»

Jovica mu je potresel desnico. «Brate, nevarna je zate moja družba, zato se morava ločiti. Da se živa in zdrava vidiva v svobodi! Bežil!» Po teh besedah je stopil k razdrapani hiši in popraskal po vratih. Vilar je hitel domov. Skrivnostni sestanek ga je zelo razburil.

Zadnjega aprila je dobil pismeno obvestilo, da je svoboden in mora v treh dneh zapustiti zasedene dežele. Posmejal se je izgonu. Navdalo ga je silno čuvstvo osvobojenja, neka dolgočasna teža mu je padla s prsi, kakor takrat, ko je v svojem srcu zatrl misel na Katico. Triumfiral je, da se mu je končalo bosensko življenje za vselej. In zakipela je v njem želja po novem, mirnem delu. Njegova delavnost ne bo tako suha, ko bo Danica njegova žena. V vso osnovo njegovega življenja pronikne ona kakor voda v suho zemljo.

Drugo jutro se je že peljal preko Majevice planine. Kako vzorno in idilično si je mislil urediti svoj delokrog, ko je lansko poletje hodil k drvarjem! Koliko neporabljene sile, nekovane razpenjavosti kipi v njem in vse je hotel položiti na oltar bednih ljudi izmučene Bosne. Mučil se je kakor riba v plitvi vodi. Izgnali so ga, ker je nosil svoje srce odkrito na dlani in je zahteval pravico za hlapce in sužnike, be

žati mora, ker je govoril resnico. Kakšno razočaranje je doživel! V temi mračnega dne je ležalo ravno Posprečje, je stala Konjplanina, ko se je z vrhov poslednjikrat ozrl nazaj.

S podjetnim duhom, z velikim hrepenenjem in vdano ljubeznijo se je pripeljal v Beograd. Tu je pri Bajićevih ostal do srede poletja. Sanje in resničnost, oboje se je spojilo Danici v mogočnem valu. Sreča ji je podala obe roki. Ni se mogla premagovati pred mladim, krasnim človekom. Mnogokrat so ji kipele solze ginjenosti, a njeno oko se je smejalo. Prve dni avgusta so pozvali Vilarja v Macedonijo h gradbi železnic. Drugo pomlad je prišel po Danico. In šla je za njim, kakor gre človek v temni noči za prižgano plamenico.

* * *

Nekega toplega dopoldne sredi aprila sta kolovratili dve muslimanki po cesti iz Zvonika ob Drini. Počasno sta se vlekli, nizko sklonjenih glav, kakor bi se sramovali vojakov, ki so se vežbali na prostoru ob reki. Prišedši na mesto, kjer je bila Drina na obeh straneh dostopna, sta vrgli s sebe žensko obleko in dva brhka Bošnjaka sta skočila v hladno vodo. Vojaki so ostrmeli; častnik je ukazal streljati s slepimi naboji, ker ostrih ni bilo pri rokah. Beguna sta srečno preplavala na

oni breg. Bila sta Jovica in Vazko. Dospela sta še pred Vilarjem v srbsko prestolnico. Vazko se je šel učiti čevljarstva, Jovica je sprejel učiteljsko službo. Dvajset let je učiteljeval v Srbiji. Ko se je v začetku našega stoletja uprla Macedonija turškemu gospostvu, se je tudi v njem prebudila stara vstaška kri. Gnalo ga je tja, kjer so podjarmljeni in ponižani ljudje lomili verige in okove in se dvigali s prvobitno, nikdar prej zaslišano silo na zatiralce. «Plaziti se po zemlji kakor senca, ki izgine, kadar se poljubi oblakom in solncu, takšnega življenja sem se naveličal», je pisal Vilarju, ki je bil takrat zaposlen pri gradbi švicarskih železnic. Šel je v kosovski vilajet, kjer je leto dni poučeval na srbski šoli. Potem je zamenil knjige in pero s handžarjem in puško ter stopil v srbski vstaški komité. Bil je že osivel mož, ko se je jeseni leta 1912. pridružil s svojo četo srbski vojski, prodirajoči na Kosovo.

K O N E C.

TOLMAČ

nekaterih manj znanih besed.

- Asker — vojak
asura — rogoznica, preproga iz trstja
ašikovati — ljubimkati, vasovati
atrocité (množ. -és) — grozovitost, okrutnost
bora ti — Boga ti!
bula — Turkinja
buljubaša — poveljnik buljuka (čete), kapetan, stotnik
bunar — vodnjak
čajo (čauš) — poveljnik manjše vojaške čete; starešina;
norec na svatbi
čakšire — hlače turškega kroja
čaršija — trg
čoban — pastir
dimlija — žensko krilo v podobi širokih hlač, ki se za-
vezujejo ob gležnjih
dućan — trgovina, štacuna
findjan — čašica za kavo
ganef — lopov (v židovsko-nemškem žargonu)
hajati, hajem — marati za kaj
harač — davek od glave
hodža — turški duhovnik
iguman — samostanski predstojnik
jašmak — oblični robec, koprena muslimanskega odras-
lega ženstva
jerbo — ker, kajti, zakaj
jok — ne (nikalnica)
kaduna — turška gospa
kajma — turški papirnat denar
kaludjer — menih
konak — vladno poslopje; prenočišče
mahala — četrt mesta, predmestje
manastir — samostan

mašala (arabski maša=allah!) — Dobro! Krasno! Živio!
minder — blazina, žimnica
momak — mladenič
muktar — župan turške vasi; v kristjanski vasi županuje
knez
oka — utež približno 1 in pol kg; tudi večja votla mera
oteti, otmem — vzeti, ugrabiti
pilav — riž, pražen v jagnjetovi masti; svatovanje
plandovati — v senci počivati
prozor — okno
psaltir — knjiga psalmov
sitan, sitna, so — droben
šečerli-šerbet — sladka hladilna pijača; šečer — sladkor,
šerbet — medica
tapija — prilastilni list, posestna pola
teferič — izlet na deželo
vakuf — cerkveno premoženje
veštica — čarovnica
Vlah — Rumun (Karavlah); Srb (v porogljivem smislu)
zaptija — orožnik
zulumčar — nasilnik, okrutnež.

Opombe.

Masljev prvi poskus zaokrožene slike o razmerah v Bosni, kakor jih je videl in doživel v par mesecih po svojem prihodu v Tuzlo, je sestavek «K a k o s e n a s r o d p o d j a r m i». Napisal ga je v dnevnik v začetku leta 1886. Stilistično še nespretno podana črtica nas zasnima le po svoji vsebini, saj je v njej s kratkimi, krepkimi potezami, četudi v pretemnih barvah, izražena idejna stran Gospodinja Franja. Glasi se:

«Nekateri narod se poda iz potrebe, mirno pod tuji jarem, večino narodov pa je treba z orožjem prisiliti v jarem. Kako se vrši nasilno podjarmljenje?

Sovražne čete pridero v deželo. Mesto za mestom se poda, zasede se ravnina za ravnino. Po mestih, po vaseh, ki leže na strateško važnejših krajih, se ustanove posadke. Prelije se mnogo krvi. Krepek narod ima po mestih in vaseh za samostojnost in za domače šege navdušene prebivalce. Mnogi izmed teh se umaknejo v gore in se tam najdalje bore za svobodo. A kmalu mine navdušenost tudi gorskim junakom, četa za četo se zgubi, zmagovalce obišče tudi gorske vasi ter razširja strah in trepet. Prebivalci poskrijejo ali predajo orožje in se vrnejo k mirnemu delu, iztešejo vasi, pozidajo in popravijo mesta. Po nepristopnih planinah in v temnih gozdih se skrivajo oni, ki so se najhujše protivili sovražniku.

V pridobljeni deželi se postavi vlada. Na čelu vlade stoje priznani strogi, neupogljivi možje iz vrst zmagovalcev. Na njihovi strani so zaupljivi in veljavni možje

iz potlačenega ljudstva, taki možje, ki so imeli kdaj kak vpliv na narod in ki novi vladi na ljubo za denar, odlikovanje in dostojanstvo zataje prepričanje, vero in narodnost. Prično vladati. Vojska in orožništvo zatira poslednje sledove upora. Merodajnim vojaškim krogom je bil narodov upor premajhen, zaslužili so premalo za slug in odlikovanj, zato vse voha po zarotah in s silo vleče na dan kompromitirane. Vojaštvo povsod prezira druge stanovce; na svetu je samo vojak spoštovanja vreden človek, vse drugo pa sodrga in umazana drhal.

Vojaštvo stoji najbliže vladarjevemu prestolu, odtod trobi v svet o grozovitostih in sirovostih podjarmljenega naroda in po potrebi, da se vlada priredi po strogo vojaškem načelu. Civilna vlada deluje pod zaščito vojaštva; vohunstvo in ovaduštvo cvete po deželi. Posamezni domačini, ki se ne morejo sprijazniti z novimi naredbami, se selé iz dežele, nekateri se pomaknejo v gore, v gozde in čakajo prilike, da škodujejo tujcem. Te prošlase za roparje. Ropar je vsak, ki izgovori žaljivo besedo o tujcih, njihovih napravah, zakonih in veri, ki se brani odstopiti novemu crarju svojo zemljo, ki ne mara iti v roboto, ki mu je domovina in svoboda naroda pri srcu. Zoper take roparje postopajo z naglim sodiščem, vešali in svincem. Ves narod se tresce, vse molči.

Na tisoče uradnikov prihrumi v deželo. Tem se povišajo plače in odmerijo lepe doklade. Ti začno narod izžemati v svoj prid in v prid državnega zaklada. Pod zaščito vojaštva in žendarmarije popišejo vsako selo, vsako hišo, vsakega prebivalca, vsak kos obdelane in neobdelane zemlje, vsak rep v hlevu in uvedejo nov red v deželo. Vse deluje, vse piše in pripravlja pot kulturi, nalagajo se visoki davki.

Prisele se kolonisti. Vlada hoče med nezaupljive elemente pomešati zaupljive, take, ki jim je treba pod

pirati novo vlado. Uvede se nekak sistem opravičenega ropanja. Izseldenim in tudi nezaupljivim domačinom odzamejo zemljo in jo podelje kolonistom. Vlada pomore, da pridejo priseljeni poceni do posestva. Kolonist vidi, kako pisarji, trgovci in vojaki bogate, in tudi njega obzame slast, da bi hitro obogatel. A ne gre mu izpod rok: neznana tuja zemlja ne rodi, kakor si je obetal, orodja ni dobiti, kakršnega je vajen. Poskusi, da bi hitro obogatel, so mu izpodleteli, nezadovoljnost se ga poloti in marsikdo se vrne berač v svojo domovino, marsikdo pa se loti krčmarstva ali pa se poda v službo. Majhnih službic je dosti in v takih se lahko pase lenoba in pije žganje. Taki postanejo nadzorniki in pazniki pri ljudeh, ki delajo tlako, ali pa občinski in uradni slugi. Nekateri postanejo vozniki in si z vožnjo služijo kruh. Taka opravila bi z lahkoto opravljali tudi domačini, toda pridržave zahteva, da se narod pomeša, da se raznarodi.

Z vojsko so v deželo pridrli židje kot liferanti, advokati, marketenderji in branjevci. Židje so lojalni ljudje; kakor skala stoje za moderni red, ki jim najbolj ugaja in ki so ga ustvarili sami. V novo pridobljeni deželi dobi žid koncesijo, kakršno hoče; če plača davek, dela, kar mu drago, vsa kupčija preide v njegove roke. Židje prineso denar, ki vleče nase vse narodovo imetje.

Vojska, uradniki, kolonisti in židje, vsi smatrajo podjarmljeno ljudstvo za helota, pariyo, rajo. Vse, kar je narodu drago, zasmehujejo, ponižujejo, zaničujejo; narodovega jezika se noče nihče učiti, vsak se mu roga, narodne običaje vse prezira, vsak skuša zatreti lepe navade, vkoreninjene iz davnine. Gospodarji nočejo z zasuznjenimi nikake skupnosti. Ti čutijo kruto nesvobodo, se povsod umikajo neprijateljem, hirajo in umirajo. Globok prepad je med gospodarji in sužnji, prepad, ki ga čas ne zasuje.

Kulturno delo napreduje. Gradijo se ceste posebno po nepristopnih krajih, kjer je bila vojna sila največja, da se domačinom odvzame vsak up na uspešno vstajo. Te gradbe se vrše z rokami domačinov; nalože se dolžnost tlake je zapovedana. Vse ceste so polne težakov in v železje vkovanih jetnikov — političnih zločincev, ki pod vojaškim nadzorstvom prekopavajo rodno zemljo.

Če je potreba in ugodna prilika, pogleda vlada tudi na versko polje, kako bi bilo mogoče obrniti vero, da postane steber vlade. Ako še ni v deželi jezuitov, se pokličejo in nunc se prisele. Cerkvam in samostanom se prideli zemlja in s tem potolaži duhovščina, ki ima v rokah odgojo in deloma tudi mišljenje narodovo.» —

Str. 16. Oddelek vojaštva je gnal v mesto zaplenjeno živino. — O sličnih prizorih in dogodkih, zlasti o hajduških eskortah in justifikacijah čitamo mnogo v Maseljevih dnevnikih, tako n. pr. 7. 12. 1886: Vas Jesenovac je bila obsojena, da plača 600 (popravljen v 300) fl. globe, ker je prikrivala hajduke. Pa vas ni hotela plačati. Poslali so pred tednom tje ekspedicijo: okrajni predstojnik z dvema uradnikoma, orožniki, nadporočnik Lanaušček, poročnik Beran s 60 možmi. Drugi dan zvečer sem videl, kako so vojaki s hrumom gnali zaplenjene konje, krave in ovce po ulicah v konak. Strogo se vlada v Bosni!

Ko sta hotela Maselj in por. Beran dne 4. avg. 1887 napraviti izlet čez Majeviso planino v Lopare, sta bila pred odhodom iz Tuzle priči sledečega prizora: Ves dan se je že govorilo po mestu, da privedejo orožniki popoldne 13 razbojnikov, ki so o binkoštih tam za Breškami v gorski vasi oropali in umorili celo rodbino. Ob štirih popoldne so hajduke res prignali. Na čaršiji se je od

vseh strani usulo iz dučanov in kavarn radovedno ljudstvo. Pristopil sem bliže in nekaka groza me je spreletela, ko sem videl človeka v takem stanju. Predstavite si verigo dolgo in debelo kakor sora. Na obeh straneh so bili k tej verigi priklenjeni hajduki. Ves sprevod je bil pokrit s cestnim prahom. Jetnikom in orožnikom, ki jih je bilo 20, se je poznalo, da imajo dolgo pot za seboj. Pazljivo sem pogledal na prašne obraze nesrečnikov in hotel razbrati, kaj se godi v njih duši; toda eskorta je korakala tako naglo, da sem si vtisnil v spomin samo tri obraze. V prvi dvojici je bil priklenjen k verigi neki 60leten starec s sivkasto veliko brado. Kakih pet glav za njim je nadkriljeval s svojo velikostjo vso eskorto vitek mož. Med tem velikanom in starcem je šel mlad človek golega lica, na katerem je bila napisana zlobna zvijačnost in prekanjenost. Nekateri hudodelci se v takih položajih radi ponašajo z nekim javnim trdovratnim ponosom, kažoč že onemoglo nasprotovanje postave. Takega ponosa na teh ljudeh ni bilo videti, pač pa navadna bosenska apatija, ki je kazala, kako malo jim je mar, kaj se ž njimi godi... — Slišal sem, da je teh 13 hajdukov izvohal neki star stražmojster iz Srebrnika. Pri Turčinu je videl več denarja kakor navadno. To se mu je zdelo sumljivo, poklical ga je k sebi in pretepal toliko časa, da je priznal in ovadil vse razbojnike.

Str. 16—18. O jetnikih, ki so vklenjeni v železje delali pod nadzorstvom vojaške straže, si je Maselj med prvimi vtisi v Tuzli zabeležil 20. 11. 1885 v dnevnik: Spčetka me je ganil pogled na množico bosenskih jetnikov. Po vseh ulicah tolčejo kamenje ali prevažajo zemljo ti nesrečni ljudje. Prvi dan v pisarni nisem vedel odkod tako rožljanje. Ko sem stopil na ulico, sem videl tropo jetnikov z železjem na nogah in s težkimi za pas pri-

petimi verigami, ki so rožljale med nogami. Zbolelo me je, ali kaj se hoče, red mora biti. Vprašal sem, kaj so zakrivali: deloma so kaznovani zaradi ropa, tatvine ali ker so zoper prepoved nosili orožje. Znana pa je resnica, da Bošnjak poleg vseh strasti, kar jih ima na sebi, nikoli ne krade, in da je v primeri z drugimi ljudmi zelo odkritosrčen. — Drugokrat so se v gostilni pogovarjali gospodje sodniki, kako hudoben je bosenski narod in koliko imajo dela. Blizu Gradačca so ujeli par bosenskih ptičev in enemu so nasodili 23 ropov in tatvin, a kako! Skrival se je zaradi vojaščine, potikal se po gozdovih, in če je dobil Avstrijca, ga je premikastil po vseh straneh in izpustil, umoril pa ni nikogar. Ljudje so mu dali zavetja v svojih kočah; Bošnjak se je usmilil preganjanega brata Bošnjaka, toda usmiljenja na svetu ni treba. Vsi, ki so begunu dali zavetje, so bili pozvani pred sodišče, in ker gre pri takih nevarnih stvareh za vrat, se je vsak popraskal po svojem zažorelem vratu, tajil pri Alahu in Mohamedu, da begunu ni prostovoljno dajal skrivališča, ampak je bil iz strahu pred maščevanjem prisiljen vzeti zločinca pod streho. Aha, je dejalo modro sodišče, to je nasilstvo, rop in tatvina, storjena na tujem imetju, in gotovo bo ubog hajduk dobil vrv iz rok pl. Seywalda zaradi 23 ropov in tatvin. —

Kako junaško umirajo Bošnjaki, sem čul ob slučaju zadnje justifikacije v Brčki ob Savi. Kadet Csoban je bil tjekaj komandiran za pisarja in tolmača. Štirje Bošnjaki so stali pod vislicami. Vojaški nagli sod (Standrecht) jih je obsodil na tako smrt. Vsi štirje so bili Turki. Nihče že ni več prosil za življenje, ker niti telegrafični priziv na cesarja tem siromakom ni bil dovoljen. Pod vislicami je prosil najstarejši mož, šestdesetletni starec, naj jih vsaj ustrelé ali na drobne kosce razsekajo, da radi, četudi po nedolžnem, umro, a da je zoper tur-

ško vero poginiti na vislicah. Vse prošnje so bile zaman: po postavi moraš umreti. Vse štiri je pl. Seywald poslal v naročje velikega večnega boga. Radovoljno so podali vsi štirje drug za drugim najprej roke in nato vratove, bodreči drug drugega s kratko molitvijo k veliki kemu Alahu. «Primem viru Mohamedovu» so bile zadnje besede nesrečnih. Mirno je gledal tovariš, kako so davili tovariša — o mirna Bosna ponosita! —

Str. 32—33. Katica pripoveduje Vilarju o izletu pod Ozren planino in o neprijetnem srečanju v manastiru z Jovico. Izlet v ozrenski manastir, ki ga je napravil Maselj s tov. Holubom in Ambrosom na binkoštno nedeljo 29. maja 1887, je opisan v dnevniku takole: Peljali smo se z železnico do Petrovega sela. Šel je z nami sluga Živko, težko obložen s teletino, svinjino in vinom. Komaj smo zapustili železnico, že smo čutili potrebo po za jutru. Pokrili smo kamenito ploščo in se vrlo počvrstili. Pot vodi po napetih dolgih pašnikih, kjer se je paslo mnogo ovac, svinj in nekaj govedi. Pastirice so se nam klanjale do zemlje. Po teh krajih bivajo sami Srbi. Prišli smo do močnega potoka Jadrene, ki v črni kameniti strugi jadrno dere v Sprečo. Onkraj nas je objel gozd v svoje zeleno naročje. Komarili smo dobro navkreber, prepevali in se potili. Naenkrat je stal pred nami v temni dolinici manastir Ozren, sila stara cerkev z novim zvonikom in novim samostanskim poslopjem. Okresni predstojnik pl. Stefanović je ravno nadzoroval pravoslavno šolo. Kaludjera sta dosti izobrazena moža, eden je doma iz Gradiške, drugi iz Banata. Starejši Banačan je iguman, mlajši mu je pomočnik. Sedli smo k obedu. Bosenska čorba mi je dišala, manj pa opresni črni kruh; dobro je bilo janjčje meso, pripravljeno na različne načine, in pekmez. Kaludjera nimata vina, zato smo segli

po naši čutari. Ta čutara je turško delo, Avstrijci so jo priplenili v bitki pri Jajcu; drži pa štiri in pol litra. Pri obedu sta nas slovesno pozdravila okresni predstojnik in iguman. Pri tej zdravici je zagrmel zunaj na trati možnar. Stregel nam je knez Petrovoselski. Črno kavo smo posrkali na trati. Nato nam je iguman razkazal ma nastir, kjer je vse snažno in lično. Seveda je tam tudi knjiga, v katero zapiše tujec svoje ime in prispevek, ki ga daruje za vzdržavanje cerkve in šole. Stopili smo v cerkev. Mislil sem, da sem stopil v kako mračno zakristijo ali v kako vežo, pa evo, tam stoji že veliki oltar predeljen in v pravi cerkvi sem. Cerkev je zidana v bizantinskem slogu in ima jako malo prostora. Z vseh sten in kotov govori starost: po igumanovih besedah je ta cerkev najstarejša, kar se jih je ohranilo v Bosni; drugi pa trdijo, da je starejša v Olovu. Iguman nas je vodil skozi stranska vrata v svetišče; dejal je, da pri sprednjih vratih sme vstopiti samo car. Ogledali smo si slike na kamenitih ploščah in po stenah. Povsod sta vidna zob časa in turški fanatizem. Vse barve so obledele, glave svetnikov in svetnic so razrezane z noži ali drugimi ostrinami. Glavna slika je Marijina, razrezana, oči so ji izpraskane. Praske se vidijo povsod po stenah, po stropu in v kupoli. Iguman je pravil, da so tje streljali Turki in da je bil samostan 200 let prazen. — Manastir je šola za pravoslavne dečke, ki v njem tudi stanujejo. Zdaj je v zavodu 20 dečkov. Zvečer zažgó pred samostanom na trati ogenj, iguman puši pri ognju, dečki pa pevajo okoli njega, skačejo in igrajo kolo. Na lipi pred cerkvijo visi tanka železna plošča, na katero potrkvavajo namesto zvonjenja, v zvoniku pa visi tudi majhen zvon. Povsod sem videl napisane svete izreke v glagolici. Sploh bi tu starinoslovec našel dosti zanimivega gradiva. Od samostana pa tje do gozda stojé lesene kolibe, v katerih prenoču-

jejo romarji, ki prihajajo od blizu in daleč na Petrov, Ivanji in Ilijin dan, potem na dan velike in male Gospojnice. Iguman nam je razkazal, koliko gozda je podarila zemaljska vlada samostanu, kaj je on vse izkrčil in iztrebil; šli smo skozi vinograd, v katerem je on sam nasadil nad tritisoč trt. Postali smo pri njegovih čebelah, brali jagode, naposled pa legli v senco, prižgali cigarete in se pogovarjali o tem in onem. Ura za uro je potekala in kmalu se je bilo treba posloviti. Okrepčali smo se še z ostanki našega tovara, nato se pa odpravili na pot. Menih in pl. Stefanović sta nas spremila. Pri odhodu je zopet zagrmel možnar. Z zavestjo, da smo preživeli krasen dan, smo korakali po kameniti dolini kraj Jadrene proti postaji. Sklenil sem, da še to leto zopet obiščem Ozren. — Ko se je 8. julija istega leta Maselj mudil v Doboju, je hotel med potjo iti na Ozren, a mu je načrt preprečil dež.

Ta opis izleta je Podlimbarski še enkrat porabil o priliki, ko Jovica Vilarju pripoveduje, kako je v ozrenskem samostanu pometel z razuzdano tuzlansko gospodo. (Str. 318—323.)

Str. 34—35. Katica pripoveduje Vilarju o izletu v Breške. — Ta izlet je napravil Maselj v družbi poročnika Holuba dne 21. junija 1887 ter ga očrtal v svoj dnevnik sledeče: Pot pelje čez hribe. Pretila je huda nevihta, a šele pred Breškami se je usul dež. Pognala sva konja in ob bučečem viharju sva dirjala med vršečim in se upogibajočim zelenjem po rjavi gorski poti. Vrhovi Majevice planine so bili oviti v meglo, vihar je podil temne, debele oblake po nebu, nad planino je grmelo. Zdaj pa zdaj je blisnil solnčni žarek izza oblakov in zažarelo je podnožje pred nama ležečih gor. Pa kmalu se je zopet vlegla tema na zemljo. — Breščanski župnik, franjevec,

je naju gostoljubno sprejel. Prinesel je vina, črne kave in slivovice ter najnovejši «Obzor». Politikovali smo in govorili tri dolge ure. Župnik ima velik strah pred hajduki. Pred tremi leti so ga oropali in mu vzeli kakih 3000 gld. Sedaj pa so zopet povprašali pri okoličanih, če je že obogatel ali še ne. V svoji spalnici ima tri nabite puške, samokres in handžar; okrajna oblast pa mu je dala štiri puške za štiri kmete, ki morajo stražiti noč in dan pri njem in pri nunskem samostanu, ki stoji kakih 300 korakov nad cerkvijo. Župnik je zvit, premeten, oprezen človek, ki govori zelo modro. Vnet Slovan je; zdi se mi, da mu moč Avstrije ni posebno pri srcu. S samostanom je združena šola za katoliško deco.

Str. 40. «Buzduga je sedel in povedal, kako je tisti dan obdelaval kneza v Prnjavoru.» — Posneto po dnevniku 13. 12. 1887: Predsinoči je pravil pri Maku (?) orožniški kapetan Lisac, kako je tisti dan v Prnjavoru «obdeloval» kneza. Lisac ga rad pije; večkrat sem ga videl pijanega kakor muha in tudi predsinoči ga je imel odveč v glavi. V Prnjavoru je bil v neki zadevi, pa ničesar ni opravil. Poklical je kneza in ga izpraševal, pa knez se je delal, kakor da ga ne pozna. L. je poklical orožnike, ker samo teh ljudi se Bošnjak boji. Dva orožnika sta privedla kneza že vsega skesanega. L. je stopil predenj s špansko palico v rokah, dvignil palico, ostro gledal knezu v oči, dregal ga s palico v nos, bil ga po obrazu, prijel za šop las nad ušesi, uhljal ga z besedami: «Ali me zdaj poznaš, ali me zdaj poznaš, lopov!» Pa od kneza vendar ni ničesar zvedel. Dal ga je vkleniti v železje, ali zvedel ni ničesar. Liscu je knez «Wurst» in dobro ve, da ga bo knez zatožil, morda celo v Sarajevu.

Str. 75—78. V živahni opis kola, ki so ga plesali tuzlanski izletniki v hanu ob Spreči, je Podlimbarski

sprejel tri narodne pesmi iz svoje zbirke, ki si jo je prepisal iz neznane pesmarice v svoj dnevnik iz l. 1886. Prva: «O moj Mijo, kde si sinoč bio?» ima naslov «Ne da majka svoga zlata» (75), druga: «Tužan jelen» (78) se glasi po Masljevem zapisku:

Jelen pase po gorici travu,
za dan pase, a za dva boluje,
a za treći ni glave ne diže.
Pitala ga iz gorice vila:
Što je tebi, jelen, šumsko zverče?
Kakva ti je bolovat nevolja,
jer ti paseš po gorici travu,
za dan paseš, a za dva boluješ,
a za treći ni glave ne dižeš?

Odgovara jelen šumsko zverče:
Ne pitaj me iz gorice vilo!
Pa kako bi tugovao nebi,
kad sam imo košuticu dragu,
pa Bog znade, kuda mi dopade!
Poslo sam ju u gore na vodu,
pa nit vode, niti košutice.
Ili ju je lovac ulovio,
ili ju je drugi primamio,
il' je mlada u gorici zašla.
Ako ju je lovac ulovio,
da Bog dade, da bi vrat slomio!
Ako l' ju je drugi primamio,
da Bog dade, da se pomamio!
Ako li je u gorici zašla,
da Bog dade, da se sa mnom sašla!

Tretja, naslovljena «Tužba na dragog», ima sledeče besedilo:

Dve svu druge lepo drugovale;
 jedna drugu na pozor doziva:
 Hodi, drugo, da ti se potužim!
 Sinoć mi se rasrdio dragi,
 da bi za što, nebi ni žalila
 već za jedan stručak ružmarina,
 kogano sam u subotu brala,
 u nedilju svatom poklonila. —

Kako se je Maselj navduševal za kolo, nam pričajo razen «Gospodina Franja» mnogi zapiski v njegovih dnevnikih. Tako n. pr. čitamo 27. 1. 1886 značilno noto: «Včeraj je bil praznik sv. Save in sinoči v gostilni Dolnja Tuzla srbski ples. Nabralo se je mnogo občinstva. Začelo se je s petjem, običajnimi deklamacijami, potem so igrali tombolo in zabava se je končala s 'kolom'... Zopet sem poslušal srbski narod in ga ogledoval. Res, svojo srbsko domovino ljubijo ti ljudje odkritosrčno, brez koristolovstva. Dolgo sem gledal, kako častito in estetično plešejo slovansko kolo in kar ločiti se nisem mogel od družbe. Žal, da je bila zabava opečinjena z navzočnostjo nekaterih avstrijskih nabarvanih gospic, pravih vran v primeri s krotkimi bosenskiimi grlicami. Na programu so bile tile: Kraljev oro, Kolo bosansko in Hvatajte si bele ruke.»

O svojem izletu v Obrenov han (prim. str. 363—5) si je 7. 6. 1887 zabeležil: «Srbi so veliki ljubitelji kola. Zadnje dni sem imel priliko jih opazovati pri plesu. 2. junija je napravilo tukajšnje srbsko pevsko društvo izlet v Obrenov han v solinski dolini. Tam sem bil s Holubom. Gledala sva na preprosto, a vendar sila okusno opravljene Srbkinje, igrajoče kolo. Na pravoslavni prvi

binkoštni dan 5. jun. je bilo kolo na češpljevem vrtu za katoliško cerkvijo. Binkoštni ponedeljek 6. jun. pa se je pravoslavni narod zabaval na prijaznem hribu Čaklavice planine. Tu sem videl mnogo kmečkega ljudstva iz bližnjih sel. Vse se je gostilo, pilo in jedlo, se veselilo in igralo.»

Str. 92—93. Pred Mušičevim hanom predstavlja deček «medveda». — Spomin na prizor dne 21. 6. 1887: Včeraj sem videl na cesti kopico otrok, ki so igrali medvede. V sredini kopice je stal korenit dečko s šibo v roki. Z drugo roko je vodil na sklesku medveda, kakega petletnega zamazanega dečka temnorjave polti. Ta «medved» je bežal v krogu na sklesku, buljil oči, kremžil obraz in brundal, gonjač pa je pel v sredini kolobarja: «Igraj, igra, medjede!» Otroci so se smejali tej igri in tudi jaz sem se pomuzal.

Str. 108—114. Za mojstrsko sliko pragozda na Konj-planini je Podlimbarskemu služil deloma njegov opis iz leta na Konj-planino, ki ga je v večji družbi napravil dne 17. julija 1887: «Zjutraj ob štirih smo odjezdili iz Tuzle. V Kulin-hanu smo počivali eno uro in zajutrkovali. — Šel sem navkreber po vodni drči vedno za Oskovo. Vse molči v prvobitnem gozdu, samo rečica žubori, šumi, skaklja čez pečine in skaline. Pogledal sem vstran: vse polno polomljenega drevja, povsod sledovi gorskih hudo-urnikov. Narava sama je pokazala človeku, kje jo je mogoče premagati, in človek je za Oskovo napeljal žlebove, po katerih se plavi najlepši les. — Sem in tam se sliši slab ptičji glas in zdi se ti, da ta bitja, ki tu žive, ne harmonirajo s teboj, tu je doma tebi popolnoma neznano umirjeno gozdno življenje.»

Po treh dneh je dodal tem splošnim vtisom obširnejši opis izleta: «Izlet pod Konj-planino mi ostane nepozab-

ljiv. Epizoda za epizodo mi vstaja v spominu. Nismo se bogve kako kratkočasili, pa človeku, ki je uklenjen v najhujše spone človeške družbe, ki je prisiljen hoditi za vsemi krivimi mnenji svojega stanu, odleže pri srcu, če se počuti sredi gozda v naravi, prost vsakdanjih skrbi, rešen malenkostne nagajivosti sobratov, težečih edino za tem, da pokažejo bratu v zakonu utemeljeno prevago. S kakim veseljem sem čutil, jezdeč čez Ravno trešnjo, Tuzlo za seboj, kako lahko sem prenašal težave potovanja, pripekajočo vročino, cestni prah, po obrazu lijoči znoj, žejo in glad. Zoper žejo in glad smo bili zavaro-
vani: torbe so bile polne vina in jedi. Družba je štela razen mene sledeče gospode: poročnika Holuba, inženjerja Prevenerja (rezervnega častnika), gozdarskega asistenta Beera in 15letnega Begovića. Imeli smo bosenske konjiče, ki so marljivo stopali pod nami. Onstran Kulinahana smo zavili na desno čez Živinice. To selo leži med Sprečo in Oskovo. Razprostira se na dolgo in široko po ravnini in po brdih, ležečih nad Oskovo. Deli se v turško in katoliško selo. V turškem selu stoji lesena džamija. Katoliškemu knezu smo naročili, da ukaže prinesiti za nami ovsa in sena štiri ure daleč. Mislil sem, da bo knez na nas pozabil in da bodo naši konji brez krme, pa proti večeru je v resnici prišel za nami tovor, obložen s krmo. Ničesar se Bošnjak tako ne boji kakor globe in švaba, ki je pokazal v Bosni sposobnost in voljo, za vsako malenkost naložiti težke globe. Jezdili smo čez predgorje Konjplanine. To predgorje se na južni strani zelo strmo spušča k Oskovi. Te strmine so posute s kamenjem in z veliko težavo smo korakali peš, držeč konje za povodce, po serpentinah v dolino, po kateri se vije hladna in bistra Oskova. Za nami je ležalo Sprečko polje, daleč v megli so se temneli vrhovi Majevice planine, pred nami pa so se dvigali Zeleboj, Kravanja in

Konj-planina. Zgodaj je pritisnila vročina; konji so se penili in tudi nam je lilo po obrazu. Mladi Begović se je držal bolj Holuba, ki zahaja vsak dan k Begovičevim v hišo, kjer dvorjani Ljubici. Ob Oskovi smo razpohodili šotor, se napili hladne vode in vina ter použili nekaj. Ob desetih nas je objel gozd v svoja zelena, hladna krila. Konjem je odleglo in čileje smo se pomikali dalje, sedaj na levem, sedaj na desnem bregu gorske rečice, sedaj po prašnem, sedaj po peščinem in kamenitem potu. Ni kjer v Bosni še nisem videl takih veličastnih, tajnih, dušo pretresujočih gozdov. Ni šala: gozd vas pretrese omami, zresni. Kakor na višji ukaz utihnete, duša — kakor bi vam zamrla, srce se zožilo in tako sladko vas tipa in mami skrivnostna tihota, žuboreč gorski potok, poln pečin in svetlih tolmunov, svetle skaline in pečine in divji nered, ki kraljuje v prvobitnem, le živali pristopnem gozdu. Sedaj so postali ti gozdi tudi človeku pristopni. Tod že deluje sekira in bogaté židje. Vprašal sem gozdnega asistenta, če sekajo na golo ali puste kaj zaroda. Dejal mi je, da puste za seme nekaj dreves, ki se pa ne morejo držati, ker jih bo vse po vrsti podrl vihar. Srce zaboli človeka, če pomisli, da teh gozdov čez nekaj desetletij več ne bo.

Oskova je pokazala židom pot v te gozde; po njej se plavijo hlodi notri do Spreče. Tam se nalože na železnico in razpeljejo po svetu. Vse se godi tajno in nihče ne kriči, kaki dobički mu padajo v žep in odkod pride tak lep les. Letos je zemaška vlada za 20000 gld. odkupila židom vse naprave ob Oskovi: pohlštva, kolibe, zatvornice in na njene stroške in račune se sedaj trebi Konj-planina.

Ob 1/4 smo prijezdili h gozdarski hiši, mokri in prašni. Po obedu sem se kopal v mrzli rečici, potem sem šel uro daleč v goro po lesenem rovu, v katerega se napelje

voda, ki nese hlode v dolino. Enaki rovi peljejo v strani, po teh spuščajo pozimi, ko zapade sneg in zmrzne, hlode v dolino k Oskovi. Ob zatvornici sem našel rojaka iz Gornjega grada. Precej sem ga spoznal po obrazu, da bo nemara Slovenec. Povedal mi je, da služi po 2 gld. na dan, da pa zelo drago plačuje podjetnikom svoj živež.

Oskova mrgoli postrvi. Zvečer nam je postregel asistent s puranom, jajci in postrvmi, Prevener nam je kuhal nekak čaj z vinom. Legli smo in začelo se je za nas pravo trpljenje. Nad nami pod streho so cvilile in se prekucavale podgane, ki bi bile pridrvele tudi v našo sobo, da smo ugasnili luč; v postelji pa so se oživile bolhe. Obračali smo se na posteljah, se smejali in si pripovedovali bajke. Drugo jutro smo vstali ob pol štirih. Nakrmili smo konje in odjezdili. Prijetno je bilo jezdit po rosnem gozdu, dehtečem po preperelosti in gozdnem jelševju. Asistent nam je pokazal med praprotjo bogomilske grobove, grobo otesane, podolgovate velike kamne. Jezdili smo dalje, solnce je čimdalje bolj pripekalo, na vseh straneh so cvrčale cikade. Nad nami se je prepeljal jastreb. Holub je streljal za njim, še višje se je dvignila ptica. Gnali smo konje, ker smo si vsi zaželeli doma. V Kulinhanu smo zopet duškali. V Tuzli nas je vse vpraševalo, kje smo pustili divje prašiče. Rekli smo namreč prej, da gremo na lov na divje prašiče in medvede.» —

Sličnih črtic o mnogih Masljevih izletih v tuzlansko okolico nahajamo v njegovih dnevnikih lepo število. Ž njimi si je hotel v spominu ohraniti več ali manj zanimive doživljaje v romantični pokrajini in v občevanju s svojevrstnim prebivalstvom, a obenem so bili ti opisi zanj tudi stilistične vaje v materinščini. Bogato je ž njimi prepletel svoje «bosenske» spise, zlasti Stoklasove slike («Iz starih zapiskov», LZ 1908) in Gospodina Franja.

— Par vsebinsko značilnejših skic zasluži, da jih na tem mestu rešimo pred pozabljenjem, tako n. pr. izlet v Hasanbegov han dne 14. junija 1886:

Torej včeraj zjutraj ob polosmih smo se odpeljali v Hasanbegov han v Raince občine Prnjavor. Udeležili so se izleta major Verkljan, stotnik Begović, Ivanišević, por. Holub, Markušić (zvan Krešidro), kadetje Čoban, Lučić in Dragosavljević in Begovićeva družina. Cesta pelje čez Siminhan in Čaklavico planino, odkoder je na zvrniško in tuzlansko stran lep razgled. Vso pot sem pazljivo pogledoval na bujno obrasle gore, na široke hribe, čez in čez pokrite z nizkim grmovjem. Tu in tam zapaziš njivo, skrito med drevjem, majhna streha se temni iz goščave. Dobro smo vozili in dve uri smo rabili v han. Ko smo prišli tje, smo se razpoložili v lopi in zajtrkovali.

Hasanbeg, koščen Turek, nas je pozdravil in nam posdaril češenj. Po zajtrku smo šli na travnik in igrali žogo. Nato so šle dame obiskat begovico v harem. Begovica je dame spremila v gornje nadstropje hana; ko se je Turkinja oddaljila, mahnili smo tudi mi tje. Med tem so zaklali in odrli jagnje, nataknili ga na drog in vrteli nad ognjem. Gledal sem, kako je počasi rumenelo, kako je mast curljala v žerjavico. Ob treh popoldne je bil napovedan obed v lopi. Že je bilo vse pripravljeno, ko se usuje neznanski dež. Vse je hitelo in vrelo v han. Orodje se je vse zmočilo in čistili smo ga. Gornje nadstropje hana sestoji iz podolgovate velike sobe v sredini, na obeh straneh so po dve majhni sobi. Tla so čisto umita in s preprogami pokrita, stene so jako bele, žimnice, rjuhe in blazine, vse je v tem hanu tako čisto, da se čudiš. Razpoložili smo se k obedu v srednji sobi. Stolov nismo imeli, pomagali smo si z dolgo desko, žlic ni bilo, jedla sta po dva trije z eno. Pečeno jagnje na drogu je pri-

romalo v sobo. Skubli smo ga, kakor se je dalo z noži. Po obedu nam je prinašal handžija kavo. Pili smo, zabavljali in igrali kolo za stavo. Seboj smo imeli štiri vojakne bosenskega bataljona, dobre tamburaše. Igrali so sremsko, bosensko in pančevsko kolo in popevali. In čudo veliko — nekako ob polpetih me je gospa Begovičeva potegnila v kolo. Plesal sem kakor divji prvokrat v življenju. Ves večer me ni minila razposajenost in razigranost. Take dobre volje še nisem bil nikoli. E, sem si mislil, za mladih let si bil moder in pameten in na stara leta začneš noreti. Pa naj bo! Pravijo, da vsak človek v življenju enkrat znori prej ali slej, mene je norost zadela že pozno. Začel sem uganjati burke, teptati z nogami, po domači kranjski navadi vriskati. Zapel sem po svoje in ves večer sem žgolel. Vse je rajalo, vse je hrumelo in razsajalo, nihče se ni spotikal ob veselosti drugoga. Naposled je bila poprej snažna soba črna in zamazana, kakor bi bili rajali v njej divji Tataři in cigani. Ob sedmih zvečer smo se počasi spravili na vozove. Hasanbeg se je peljal z nami v Tuzlo. Vriskajoč smo leteli po prijazni dolini. V Tosić-hanu smo se napojili s kavo. Tu so se krepčali turški vozniki, ki so se v navzočnosti takega izobilja ves dan postili. Čez Čaklavico planino sem šel peš. V Simin-hanu smo rajali dve uri. Ob poldvanajstih smo prišli do kože premočeni v Tuzlo. Pred mestom nas je dohitela neznanska nevihta. Bliskalo in grmelo je, vsak se je zavil v plašč. Eno uro sem sedel s prijatelji še v Agularjevi kavarni.

Hasanbegov han je pred tremi leti pogorel. Zapalil ga je zloglasni hajduk Milan (Nikolić?). Ta siloviti človek je z dvema tovarišema napadel han. Hasanbeg mi je to zanj tako strašno dogodbo objasn timeri so oni trije stali in nanj ter na mladega handžijo streljali. Tudi on

je streljal, in ko je padel na njegovi strani handžija mrtev, je moral pobegniti, ker je bil v roko hudo ranjen. Hajduki so han oropali in ga zažgali. Na pogorišču je Hasanbeg postavil nov čeden han. —

O daljšem Masljevem sprehodu po Čaklavici planini dne 8. avgusta 1886 čitamo: Včeraj popoldne sem se štiri ure sprehajal po Čaklavici planini sam. Opoldansko solnce je neusmiljeno žgalo, ko sem mahal onstran Jale v breg. V Orašju je bil katoliški teferič. Pred pokopališčem je čepela gruča možakov, zamaknjenih v pogovore, cigareto in črno kavo, ki jo je kuhal rjav cigan... Za hanom sem se spustil na levo skozi gozd... Steza pelje mimo starih hrastov, gabrov in lip, grčavih, zvitih in otrplih, med gostim leščevjem na goličavo, na kateri so se med bujno praprotnjo otepavale krave. Od daleč je Vršanj viden, turška vasica na vrhu raztegnjenega holma, podobna mali trdnjavi sredi gorá. Pogled na zeleno Čaklavico planino se odpre. Nikjer ni bilo videti človeka, vse je zbežalo pred žgočim solncem v hladne sobe bosenske kočé. Celo pastirska piščal in pastirjev zategnjen klic utihne na tak vroč dan. Ne ljubi se junaku ob gabrovem štoru sloneti in žgoleti, poparjen leži na trati pod leskovim grmom in sanjaje mežika v jasno, razpaljeno nebo. Za Vršanjem sem videl velik lep vrt, nasajen s slivami, skoraj sredi gozda. Dolgo časa pelje pot po ravnem grebenu. Na desno se menja gozd, pašnik, njiva in vrt — v daljavi vidiš Sprečko polje in Dobrave — na levo pokriva temen gozd plasti in vrhove Čaklavice planine. Naenkrat napravi pot ovinek. V strmo je treba korakati okoli široke gore. Na tem mestu me je moja karta prevarila. Pričakoval sem, da bom zdaj pa zdaj na Jalski strani nad turškim Čaklavićem, a pot me je peljala vedno bolj navzdol proti Sprečkemu polju.

Onstran Spreče se v razsežnem polkrogu temné bogati gozdovi Vrane planine. «Bogme, sem si mislil, po tej poti ne pridem danes v Siminhan.» Pa ne pot ne stezica ni držala na levo stran. Udaril sem tedaj naravnost v goščo. Kmalu sem dospel na slabo stezico. Ta me je pripeljala v globoko strugo, prepreženo z živo zelenjadjó, globoko v jarku curlja skrita pod travo plaha vodica. Vse je kakor izumrlo — nobena stvar se ne glasi, noben vršič se ne gane. Drobna ptičica se molče prepelje čez jarek z brega na breg. Prišel sem v kot jarka. Tu carstvuje hlad ledene kleti. Postal sem in se ozrl: vse okoli je temno in sanjavo. Gabri, kakor bi strmeli nad mojo drznostjo, da rušim mir tega tihega kraja. Ni slišati sekire, ne kravjega zvonca. Le iz daljave od nekod se čuje kakor iz drugega sveta presunljiv krik, leteč po zraku in se gubeč v kotlinah gorá. Med gabre pogledaš, med grmovje in trnje in praprot in zdi se ti, kakor da bi neko božanstvo skrivnostno gledalo nate in ti namigavalo, da z burnim življenjem v prsih zapustiš ta kraj miru in pokoja. Še enkrat se ozreš v goščo in popolnoma si razumel ukaz prirode. Naglo se ločiš od kraja, ki je v takem nasprotju s tvojo notranjostjo. Hajduk in divja žival bi našla v takih kotlinah primerno zavetje, pa tudi ta odvrneta korake od kraja, ki ni ustvarjen za živo bitje. — Naposled sem našel pot, ki me je pripeljala preko gore Gavništa v Siminhan. Prečudna žeja me je trla. Na Gavništi sem pil iz nekega studenca, v katerem je plavalo mnogo žab, a vendar me je voda okrepčala. Nad Čaklavičem sem srečal ciganko, edino človeško bitje, ki sem ga videl v Čaklavici. Ves sprehod je trajal od dveh do šestih popoldne. —

Teden dni pred izletom pod Konjplanino je šel Maselj peš čez Bjelopolje, Gor. Tuzlo v Siminhan. «Solnce

je pripekalo izza lahkih oblakov, dušila me je huda žeja... Pot pelje ,sve po brdima, sve po brdima', kakor me je poučil Bošnjak z obrito glavo. Na obronkih in rebrinah stoje borne hišice, pa čeravno se mi je sušilo grlo, nisem hotel kreniti s poti. Sklatil sem si zeleno jabolko in si ugasil žejo. Srečal me je star Bošnjak, posbarala sva se za plemenito zdravje. Vprašal me je, kdaj bo konec tretjine, na kar mu nisem vedel odgovoriti nič sigurnega. Že blizu Gor. Tuzle sem naletel ob poti na kozje pastirje. Kmetice iz Grabovice so mi postregle s slivami in tudi lužo sem našel kraj poti. Okrepčal sem se. — Glava mi je bila polna misli in pot mi je bila kratka. Izleti v družbi mi ne ugajajo. Le kadar sem sam, zabavam se dobro sam seboj in ves svet, kako lep svet, se odpre mojim mislim. Zame ni boljše zabave, kakor da korakam dve tri ure sam po rjavi poti, po položnih brdih in se oziram na spreminjajoče se nebo in na božjo zemljo. — V Gor. Tuzli sem izpil steklenico piva. Mahnil sem proti Siminhanu. Beloglavi otročaji so me s smehljajočimi obrazi pozdravljali, srečal sem tudi starega znanca (Omeragića), osvežil sem se v dveh hanih s kavo in naposled po štiriurni hoji prispel v Siminhan, kjer je igrala izvrstna ciganska godba.»

Str. 229—230. «Buzduga je začel o nekem generalu v Hercegovini praviti anekdote...» Bil je to čudaški general Galgoczy, o katerem si je Maselj zapisal med drugim tudi to (20. 1. 1889): General ni nikoli nosil nove obleke; vselej je naprosil svojega pobočnika, ki je bil njegove rasti, naj oblači novo obleko, dokler ne zgubi sveže barve. Potem si je dal nanjo našiti svoje «distinkcije» in šele obnošeno obleko je nategnil nase. V Bosni ni imel nikoli rokavic, kupil si jih je šele, ko je bil prestavljen na Dunaj. — Nekoč je šel vizitirat neko herce»

govsko garnizijo. V takih slučajih si ni vzela ničesar s seboj. Njegov pobočnik si je nabasal kovčeg z obleko in perilom. General se je peljal, pobočnik je jahal in poprosil generala, da vzame kovčeg na svoj voz. Na poti je oba ujel dež in ju do kože premočil. Ko prideta v stanovanje, vpraša pobočnik generala po svojem kovčegu. General reče, da ga je pozabil doma. Pobočniku se je milo storilo, ker se ni mogel preobleči. Tu se je začel general slačiti in podal pobočniku svojo mokro srajco, rekoč: «Na, prijatelj, če se hočeš preobleči, obleci mojo srajco in meni daj svojo — obema bo pomagalo!»

Str. 243. «V veži za durmi je na minderu, pokritem z asuro, sedela Danica...» *M i n d e r* je kakšnih 20 cm visoka in petkrat toliko široka klop, ki jo rabi Bošnjak tudi za posteljo; v boljših hišah je pogrnjena z volneno preprogo, v revnejših z *a s u r o*, to je, iz bičja ali slame spletenim pogrinjalom. (Podlimbarski.)

Str. 257. «Veselili smo se, da pride amidža in nas osvobodi.» Kadar so bili Bošnjaki sami med seboj, so imenovali Avstrijca Švabo, kar je ta smatral za psovko. Da se izognejo neprilikam, so mu v njegovi navzočnosti rekli *a m i d ž a*, kar je turška beseda in pomeni po naše 'stric'. (Podlimbarski.)

Str. 260. «Za petnajst bank na mesec...» *B a n k a* je papirnat goldinar, ki je bil takrat v prometu (bankovec).

Str. 284. Josef Bem (1791—1850), revolucionarni general poljski in madžarski, se je boril pod Napoleonom 1812 za svobodo Poljske proti Rusiji, bil na čelu poljskih emigrantov, se po nesrečni poljski vstaji leta 1848. junaško boril v madžarski vojski, po njenem porazu pa se je umaknil v Turčijo, kjer je prestopil v islam in kot Ammet paša v Alepu umrl. (Prim. tudi str. 606, 609, 613.)

Str. 284. (2. vrsta spodaj.) «Albanci» so se producirali na dvorišču neke mestne gostilne. O tem Maselj: 14. aprila 1887 so se producirali albanski akrobati na vrtu pri Peču. Dva krepka junaka sta plesala kolo na napeti vrvi, druge stvari niso bile prida.

Str. 366—371. Justifikacija nad Turčinom Husejnom Durakovičem se je izvršila 9. junija 1886. O dogodku si je Maselj zabeležil od 8.—11. junija 1886 sledeče podrobnosti: Jutri zjutraj ob polsedmih bodo obesili Turčina Huso Durakovića pod znano hruško. Kriv je baje maščevalnega umora svojega kmeta in nevarnega pretenja.

Ravnokar sem stal pred okrajnim zaporom. Stotnik Schuh je javil majorju Verkljanu, da stoje na mestu dve kompaniji s 185 možmi. Čakali smo.

«Menda še ni zajtrkoval», oglasi se prvi. «Das wird eine Hetz sein», meni drugi. — «Do konca hočem biti navzoč pri tej svečanosti», pravi tretji. — «Zdaj bo več zabave v Tuzli, bože ti moj, 14 ptičev hranijo še za vešala.» — «Meni najbolj ugaja oni trenutek, ko ga rabelj zgrabi za roko, takole, kakor bi ga povabil seboj v krčmo.» — «L. 1882. so bili griči nad hruško vsak dan vsi polni ljudstva. Takrat še Bosna ni imela svojega rabelja, streljali so hudodelnike. Vešal pa Turek ne more videti, zato ni nikogar blizu. Takrat so ustrelili vsak teden po dva, neki dan so jih ustrelili 13 naenkrat. Takrat je bil moj navadni jutranji sprehod pot na morišče.» — «A prijetneje je gledati, kadar po dva ali več obesijo, opazovati onega, ki čaka, da pride vrsta nanj.» — Tako so govorili moji tovariši, naobraženi ljudje...

Končano je! Duraković je šel v naročje prerokovo. Ljudje se vračajo z morišča. — Med vojaki sem stal

poleg ceste. 26 bosenskih vojakov je pripeljalo Durakovića. Železja, v katero so vklenjeni drugi jetniki, več ni bilo na njegovih nogah. Duraković je srednje postave, a čokast, plečat, silen človek, temnorjave polti, strogih potez na licu, ki pričajo o neznanski energiji. Kako trdno, z izbočenimi prsmi, smelo gledaje je stopil na cesto na oni prostor, ki je bil namenjen zanj in za njegov ožji sprevod, v sredini dveh kompanij. Po vojaško je salutiral kompanijam in marsikomu je laže postalo pri srečanju, ko je videl tako hladnokrvnega kandidata smrti. — Zraven hudodelnika je korakal hodža v belordečem turbanu in se je bolj tresel kakor Huso. Ta je vedel, da ga čaka onstran smrtnega nastroja prerok z razprtima rokama, da mu poplača za dobro delo, ker je umoril kristjana.

Poročnik Ambros je pravil, da je sinoči, gredoč po ciganski ulici, slišal v hanu na gusle opevati smrt Husajna Durakovića.

Sedel sem med sodniki, ko so govorili o Durakoviću. Eden je dejal, da je stal en meter oddaljen od zločinca, ko so mu objavili obsodbo. Duraković ni kazal nikaškega strahu, samo pogoltnil je enkrat slino ali kaj in za migljaj povесil trepalnice. Njegov zagovornik je pogledal skozi okno v celico, Duraković je pušil cigareto: «Kako si, gospodine?» Zagovornik ga je vprašal, ali je kriv ali ne. Duraković je dejal, da ni kriv in da bi priznal, ako bi bil kriv. Hodža mu je prigovarjal: «Ne pro padati!» Hladnokrvno je zločinec odgovoril: «Kaj bi pro padal, pa što bog dal» — Tretji sodnik je stal poleg ceste, ko so ga gnali na morišče. Duraković ga je spoznal in pogledal tako odločno, kakor bi razmišljeno šetal mimo njega. Potem je stegnil vrat in pazno pogledal v dolino, ali se že vidijo vešala. Pod vešali je dejal zbranim: «Selam čete, braćo, tko po meni pital!» (11. 6. 1886.)

Str. 372—4. Nastop Katicice in njenih tovarišic pod hotelskim oknom nadpor. Buzduge je le mačica Masljeve beleške (8. 11. 1887) o Kaliopi (prim. str. 23): Videl sem dosti zalih deklet, med njimi najlepšo Kaliopo, hčer mestnega notarja Odiseja Mavrakija. Ta roža se od dne do dne lepše razcvita. Zaljubila se je menda v poročnika Detza. Hodila je poleti pogosto mimo njegovega okna, ker sta si soseda. Ker Detz njenih sprehodov ni dosti uvaževal in se redko prikazal na oknu, je prišla Kaliopa pod okno s puncami polk. zdravnika Hirschhorna. Detz je ležal na postelji in lenobo prodajal. Okno je bilo odprto — kar začuje nežno smejanje in otroški glas: «Aber Kaliope!» Kaliopa je namreč poučila eno punco, da ko jo bo za kito potegnila, naj na glas zakliče njeno ime. Deklica pa svoje vloge ni do konca dobro igrala. Por. Detz je res prišel k oknu, a v tem hipu je dekle na glas vzkliknila: «Kaliopa, ali sem dovolj glasno imenovala tvoje ime?» — Danes opoldne smo govorili samo o Kaliopi. Neki kadet se je menda v njo zaljubil. Nagajali so mu, da ji bodo kupili meden nožek in punco iz cunj, ker je videti še tako otročja.

Str. 377—392. V obširno črtico o kolu v Mušičevem hanu ob Oskovi je Podlimbarski vpletel iz svojih zapiskov narodnih pesmi: «Tamburdžija Ivo» (377) ter «Žetelica i čoban (386) v celoti, iz pesmi «Devojka kune Sarajevo» (389) pa le začetna verza; celotna se glasi:

Leti soko preko Sarajeva,
 traži hlada, gde će hladovati.
 Jedna jela u sred Sarajeva,
 i pod jelom jedan čimen trave,
 na čimenu čaršija prostrta,
 na njoj sedi Sumbul udovica,
 i devojka rumena Ružica.

Misli soko koju bi ljubio,
sve je misli na jednu smislio:
Ja ću ljubiti Sumbul udovicu,
nek ostane rumena Ružica!

Ljuto kune rumena Ružica:
Sarajevo vatrom izgorelo!
Jer u tebi nikad pravo nije:
Momci ljube mlade udovice,
sedi starci mlade devojkice. —

Str. 429—432. Luka Brnjavčić je ugrabil Drljačkino Luco. — Posneto po zapisku v dnevniku 10. aprila 1888: Danes sem bil v hanu. Anto in Luca sta bila v Vidakovićevi hiši, ki stoji pod hanom, pri delavcih. Peter mi je pekel «kavo». On in Janja sta mi pripovedovala, da je njih amidžić (bratranec) 18letni mladenič ugrabil neko dekle na Parselu in jo pripeljal boso in gologlavo domov. Bratranec se hoče ž njo venčati. Toda njeni starši niso s tem zadovoljni, ker jim je neki drug ženin iz Slavinovića obljubil dva vola in kravo, če dobi on dekle. Tudi je ta ženin potrosil 80 dukatov za različne darove, ki jih je kupil dekletu, zato se hoče tudi ta ž njo venčati. Toda bratranec in njegov oče več ne dasta dekleta iz hiše. Šli so k fratru v Tuzlo, a ta je rekel, da stvari ne more razsoditi, da bo pa pisal škofu, in dokler ne pride odgovor, naj počakajo. Toda ljudje so bili s tem nezadovoljni in so se podali k fratru v Morančane, v čigar župnijo spada Parselo in parselska Helena. Dva dneva sta že pretekla, a se še niso vrnili, gotovo ni fratra doma.

Potem sta mi Peter in Janja pripovedovala, da bo «pilav», kako prijetno je na pilavu, da dva dni jedó in pijó, igrajo na tamburo in gusle, pritrkavajo na boben.

prepevajo, se norčujejo in igrajo kolo, da pojde vse na konjih v Tuzlo v cerkev, na čelu vojvoda, ob strani da bo skakal našemljeni čajo vikajoč: Mašala! Mašala!

Str. 451—2. «Kdo je ta gospodin Franjo, ki vse zna in vse ve?» Zajeto po dogodku dne 6. avgusta 1887, ko je napravil Maselj z Begovičevimi izlet čez Vidakovičev han v Vršanj in Siminhan. «Bili smo vsi dobre volje. Pobirali smo hruške, obirali maline, trgali bele slive, skakali čez plotove, komarili zdaj navkreber zdaj navzdol, zdaj po planem zdaj po hosti in gozdovih. V Vidakovičevem hanu smo pili kavo, Luca nam jo je točila. Vrag je hotel, da so vsi izpraševali po poti. Vidaković jim je razložil, koder vodi pot na bližnjico in pristavil: ‚Zna gospod Franjo‘. Vidaković me namreč dobro pozna pod imenom Franjo. Razlagal je Begovičevim tudi svoje družinske razmere in pristavil vsakemu stavku: ‚Znade gospod Franjo‘, kakor da bi jaz vedel za vse stvari, ki se tičejo njega. To je dalo družbi povod, da je uganila, da mnogo zahajam v Vidakovičev han in da sem zaljubljen v čedno Luco. Začeli so mi nagajati in vsi smo se smejali. Čeravno gospod Franjo vse zna, je vendar zgrešil pravo pot, za kar so ga znova začeli pikati, da pozna samo ona pota, ki vodijo k Luci.»

Str. 492. «Tista milobna Suttnerica», ki piše, «naj bi se ljudje več ne vojskovali.» — Berta S u t t n e r (r. 1843 v Pragi, u. 1914 na Dunaju), plodovita nemška pisateljica; najbolj se je proslavila z romanom «Die Waffen nieder!» (1889), od 1894—1900 je izdajala pacifističen časopis istega imena, l. 1905. je prejela Noblovo mirovno nagrado.

Str. 554, 555, 570, 571. Vilar je za časa graditve mostu čez Jalo stanoval v Tuzli pri Grgevičevi majki. Tu je

pisatelj porabil iz dnevnika svoje doživljaje, ko je kot poročnik bival od 1. febr. do 12. nov. 1886 pri Grgevićevih: «Preselil sem se iz turškega mesta v srbsko četrt, v Fröhlichovo ulico k Peru Grgiću. Tukajšnje ulice imajo imena avstrijskih generalov. Človek niti ne ve, da je živel kdaj general takega imena in tu imaš ulico, ki nosi ime takega dobrotnika (Szápáryjeva, Kaisersheimbova ulica...). Kako Bošnjaki izgovarjajo taka imena, sam Bog ve. Se bodo že privadili kulture. Streže mi stara Grgićeva majka. Ženica je zelo zgovorna in rad jo vprašam o tem in onem. Pravila mi je o bedi, ki se je vselila v Bosno, odkar vladajo Švabi. Raja ni ničesar pridobila. Begi in age imajo vso zemljo v posesti, kar je ni carske, in raja je prišla ob ves zaslužek, ker se vsaka pot, železna cesta, vsako poslopje dela z avstrijskimi ali laškimi rokami. Poprej je plačevala svoj harač in kdo se je zmenil, kdo biva v njeni hiši, koliko plača za sobo, kdo je poznal mitnico na koncu vasi, kdo je dal svojega sina v vojsko! O mitnicah mi je posebno tožila tužna majka: Mnogokrat se pripeti, da nese ženska s trga domov ono maslo, za katero je prej na mitnici plačala 4 kr. mitnine in 4 kr. je mnogo denarja pri teh ljudeh.» (1. 2. 1886.)

Str. 577—9. Po navedbi preventivnega zapora agitatorja Jovice je pisatelj vpletel do konca 34. poglavja sliko tedanjega kritičnega položaja Avstrije v zasedenih deželah, kakor jo je posnel po knjigi: «Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882. Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abteilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. Mit drei Karten. Wien, 1883».

V prvem delu teh razmotrivanj zavrača Podlimbarski nekatera splošna izvajanja nemške knjige. Ker bi pa

ostra polemika preobčutno motila leposlovno stran dela, jih je avtor v rokopisu črtal. Omejil se je le na glavne podatke o poteku vstaje v Hercegovini, južni Bosni in južni Dalmaciji l. 1881—82, ki jo je očrtal skoraj v doslovnem prevodu po istem nemškem viru. Črtan del rokopisa ima sledečo vsebino: V uvodu se trudi naš vir naslikati razmere v zasedenih deželah kolikor mogoče ugodno za c. kr. oblast. «Ni kazalo», pravi na prvem mestu, «po dovršeni zasedbi precej priti z naglim prevratom, ampak naj se polagoma po globokih študijah dobi podlaga za nameravane reforme.» Res krasne nakeane so bile to: iti med narod proučevati njegova svojstva in potrebščine ter mu polagoma kazati pot v novo življenje. A ta mladeniški idealizem se je šopiril samo na papirju nemških knjig in časnikov. Avstrijske množice so pač udobno in potratno živele na svojih močno zastraženih 'otokih' sredi slovanskega ljudstva, med narod pa niso šle, in danes vemo, da te študije niso mogle biti posebno globoke, zakaj reforme so prihranjene za bosenski deželni zbor in Bošnjaki in Hercegovci zro še danes z isto apatijo in nezaupnostjo na nas, kakor bi mi zrli na rumeno pleme, ako bi zdajci prišlo nad nas in nam zavládalo, ali kakor so zrli naši ubogi predniki na Nemce, ko so ti ustanavljali med nami postojanko za postojanko. «Durch strenge Aufrechthaltung der bestehenden Gesetze, regelmäßige Einhebung der Steuern und Abgaben, Gleichberechtigung aller Klassen vor dem Gesetze wollte man zunächst das Vertrauen in die Regierungsgewalt wecken, der Bevölkerung die Ueberzeugung beibringen, daß die Regierung ihr Bestes beabsichtige», piše omenjena knjiga. Kakšne ubrane besede! Toda tisto strogo stikanje po prepovedanem orožju, drakonske kazni, ki so zadele tiste, ki so vzeli pod streho hajduka ali mu dali hrano, naval kolonistov, pre-

poved šum in občnih pašnikov, težka tlaka, vse to je odvrnilo ljudstvo od teh novih brezsrčnih ljudi. In pravilno pobiranje davkov gotovo nikogar ni moglo navdušiti, posebno pa ne kmetov v Hercegovini, ki od vstaje 1875. pa do zasedbe 1878. leta niso plačevali tretjine, niti ni moglo ugajati begom, ki se nikdar niso dosti zmenili za oddaljeni Stambul in so sultanu davke redno ostajali na dolgu.

Dalje rahlo in prikrito priznava naš vir, da tudi na vladni strani ni bilo vse v redu. «Neke fiskalne odredbe, ki so merile na to, da bi se dvignilo gozdarstvo in poljedelstvo in bi prinesle deželama šele v bodočnosti resnično korist, so povzročile pri ubožnejših, za hip občutno prizadetih slojih, nezadovoljnost. Tudi pri izboru uradnikov se je pojavilo mnogo težav, tako da je moralo priti do zadreg v deželah, slovečih stoletja po slabem gospodarstvu.» Zakaj nam avtor naravnost ni povedal, da carevina gozdov ni razdelila med občine, da si jih je prisvojila in jih, kakor tudi občne pašnike zaprla revnim slojem? Tega 1883. leta še ni mogel vedeti, kako bo pozneje mešetarila z gozdi, a da ima iz njih resnično korist samo ona, to mu je bilo gotovo znano.

Opisujoč te namere in razmere nam pojasni, kako so zrli mohamedanci, kako kristjani na nove odredbe, pri čemer imenuje prve «das menschlich sympathischste Element». Vlada se je namreč že začela opirati na Turke.

O razoroževanju iz knjige ničesar ne zvemo, pač pa nam pove, da so od avgusta 1879. leta sem uhajali orožniki, namreč tisti, ki so bili vzeti iz domačinov. Nadomestili so jih z orožniki iz Avstrije, z odločnimi in trdosrčnimi možmi. Dalje govori knjiga: «Tekom leta 1880., potem v prvi polovici 1881 je vladal vsepovsod vnanji mir; vendar pa so morale v deželah agitatorske sile ne-
prestano delovati na skrivnem, ker so v začetku poletja

1881 v južni Bosni in severovzhodni Hercegovini živahneje in v večjem številu začele delovati razbojniške čete. — Pred zadnjim odstavkom (str. 578) je črtan v rokopisu odstavek: Potem pravi naš vir, nekoliko nedosledno in pristransko, da vzroka vstaje ni iskati v proklamaciji obrambnega zakona za te dežele. Pravi vzroki so bili globlji: koreninili so v značaju naroda, odraslega v nepokorščini, v politični korupciji, nastali v prejšnjih zmešnjavah, v zlovoljnosti, ker so ljudstvo prevarila neka večinoma neizvedljiva pričakovanja, zlasti pa v neprestani agitaciji, ki je prihajala od zunaj in je umela nezadovoljnost v teh deželah spretno obračati v svoj prid, jo gojiti in razžgati v ugodnem trenutku.

Str. 593—614. Kar pripoveduje Podlimbarski v 36. («kravjem») poglavju o majkini kravi, je porabil deloma to, kar je doživel pri stari Grgičevki. Med drugim si je 6. maja 1886 zapisal v dnevnik: «Majkina krava se je povrnila s kmetov. Sedaj bo dosti mleka v hiši. Tega dogodka se majka močno veseli. Skrbi ji povzroča pomanjkanje pašnikov. Pravila mi je, da je bila za časa Turkov pri vsaki hiši krava; vse, kar je zdaj cesarsko, je bila prej občinska paša. Po Semšibegovih strminah se je slobodno paslo. Pod Avstrijci pa plačuje Semšibeg visok davek in evo ga, vse pašnike je ogradil mrcina. Z okupacijo so prišle nune. Zovejo se ,sestre ljubezni božje' in tako dolgo so letale v konak, da so dobile velik del goličave, obrasle s sočno travo. Po vsej ti goličavi se je prej slobodno paslo.» — S tem je združil in na široko razpletel dogodek, ki mu je bil 6. oktobra 1886 sam priča: «Krava, skoraj edino premoženje turške vdove, je prišla v vrtove, ki spadajo h garnizijski jetnišnici. Vojaki so z lopatami in motikami planili nad njo. Eden jo je udaril tako nesrečno, da ji je prebil koleno.

Pritekla je zahaljena Turkinja in molče odgnala bolestno rjovečo, na treh nogah počasi šepajočo žival. Mučen vtis je napravil ta prizor name in spomnil sem se Boris Miranove Raje.»

Str. 608, 609. Hvalibogovski je imel Grgičevo majko zapisano v črni knjigi zaradi napačne napovedi davka in ker ni marala ob nekem prazniku razobesiti zastave na svojo hišo. Oboje po Masljevih zapiskih v dnevniku: «Majka me je prosila, naj nikomur ne povem, da plačam 6 gld. na mesec za sobo, ker je ona pri davkariji povedala, da dobi za sobo 4 gld. 50 kr., ker za ta dohodek plača dosti manj davka, kakor bi plačala od 6 goldinarjev. Age in begi se močno sele iz Bosne, akoravno jim je zemlja ostala, pa davki so jim neznosni.» (11. 2. 1886). — Z zastavami je bilo treba okrasiti vse tuzlanske hiše, ko se je 28. aprila 1886 z velikimi slavnostmi otvorila železnica Doboj—Simin-han. «Resničnega navdušenja tu za železnico ni bilo nikoli. Zanimivo pa je zvedeti, kako se tako navdušenje ustvarja s komande. Dan pred svečanostjo se je razbobnalo po mestu, da kdor ne razobesi vsaj ene zastave na svojo hišo, plača 5 gld. globe. Zdi se mi, da so imeli uradniki še posebej ukaz, da vsak v svoji ulici ljudi nagovarja, da okrasé hiše. Na tak ukaz je prišla moja majka k meni in bridko tožila, da nima 50 kr., ki bi jih nesla v konak za zastavo (tam so zastave prodajali, Turkom so jih pa dajali brezplačno), da naj jaz kupim zastavo. Toda o kaki zastavi nisem hotel ničesar vedeti. Ona je dejala, da je uradnik Bastaić, ki stanuje nasproti njene hiše, rekel, da morata biti na vsaki hiši po dve zastavi, na kar sem ji svetoval, naj gre k Bastaiću po denar za zastave. Popoldne je prišla reva zopet k meni in me prosila, da ji posodim goldinar za zastave, ker se boji globe. Ustregel sem njeni prošnji,

toda ona ni vedela, kake barve naj obesi, na kar sem ji povedal, naj obesi kakršnekoli barve, da le zastava vihra na njeni hiši. Potožila je še, da so često hodili v Tuzlo turški vezirji in paše, a takega nasilja Turki niso delali, da so teh krivic le uradniki krivi, car o takih ukazih ne ve ničesar. Iz tega sem razvidel, kako dobro so poučeni ti ljudje o naših razmerah in kake pojme imajo o naši vladi in kake simpatije do Avstrije, do one dežele, ki osem let siplje dobrote na Bosno ponosno in Hercegovino kamenito.» (6. 5. 1886.)

Str. 639—653. Pero Mušič pripoveduje Vilarju svoj bedni življenjepis in kako je ugonobil Smajo Sarajlija njegovega brata Tunjico. Podlimbarski je vso zgodbo posnel po zgovornem Vidakoviću, ki mu je 13. avgusta 1887 že «tretjič povedal dolgo povest, kako je Smajo Sarajlija ubil Tunjico Bošnjakovića». Ta dogodek si je Maselj zapisal v dnevnik in ga skoraj doslovno vpletel v Mušičevo pripovedovanje (str. 646—7; prim. Zbrani spisi I., 436). Enako je pisatelj za Mušičev življenjepis po svoje priredil, kar mu je pravil Vidaković 24. avgusta o svojem očetu, ki je pred 40 leti prišel iz Mostara, v Tuzlo: «Tu je bil dve leti pri begu na kmetiji, potem zopet pol leta pri drugem begu, naposled se je robstva naveličal in začel trebiti šumo. Ali pravzaprav se je šele sedaj začelo zanj pravo robstvo. Imel je pet otrok in ženo. Postavil si je sredi goščave kolibo. Ta koliba je imela samo dve stranski steni. V sredi takega doma je gorel ogenj in okoli ognja so spali otroci, stari pa se je trudil, hodil kmetom delat za kos kruha ali za betvico brašna. Nikoli ga otroci niso videli jesti, če je našel kje skorjico kruha, polovico jabolka, nagnito hruško — vse je pobral in nesel domov ženi in deci. Pri kmetih je pobiral ostanke, celo pomije in s tem preživiljal sebe in

svoje. Pri tem pa je vsako zimo skrčil nekaj zemlje in požgal par sežnjev šume. Tako je stari živel. Sinovi so si sčasoma pomagali, stesali koče, zasadili slive in začeli na krčevini sejati žito. To pa Turčinom ni bilo všeč, ali Vidaković je bil takrat mlad, gorostasen, ni se bal nikogar. Čeravno kaurin (nevernik) je nosil puško in drzno zrl v oči Turčinu. Če je bilo treba, je bil ponoči in podnevi na poti, nobena planina ga ni ustrašila, vsakega je pozdravljal po njegovem običaju: Turka po turški, Srba po srbski in kaurina po kaurinski šegi. Njegova in njegovih bratov krčevina pa leži med imetjem Muratbegovičevih in Semšibegovih kmetov. Ta dva bega pa sta hujskala kmete, da si začno lastiti zemljo bratov Vidakovičev. In res so kmetje vsako pomlad pomaknili plotove za seženj dalje na Vid. lastnino. Vidakoviči so molčali, ker so vedeli, da ne dobé pravice, kvečjemu, da jih beg prisili, da mu za majhen denar prodajo iztrebljeno zemljo. Prišla je Avstrija in kaurini so se oddahnil, češ, sedaj pride pravica na vrsto in mi bomo gospodarji te lepe zemlje. Začele so se pa nove homatije. Turki so poskušali si zakonito prilastiti iztrebljeno zemljo. Nesreča je bila, da Vidaković ni dobil na to zemljo, čeravno je vedno dajal desetino, nikdar tapije. Turki so končno poskusili proglasiti Vid. zemljo za občinsko last in ga na ta način porobiti. Tedanji načelnik pl. Wiener je bil na njihovi strani. Neko jutro — takrat so bili Vid. otroci še majhni in njegova žena je ležala bolna v postelji — pridero vršanjski Turki in podero plot okoli njegovega imetja. K sreči Vidakoviča takrat ni bilo doma, sicer bi on ne bil trpel takega nasilja... Ne bilo bi mu takrat mar za življenje ne za svoje ne za turško. Ko je videl to razdejanje, je tekkel v Tuzlo naravnost k Wienerju. Ta ni znal bosenski in je smešno skakal pred ljudmi ter venomer vpraševal: Sta, šta.

Vidaković ga je smelo trikrat vprašal, ali je prišlo to dejanje iz njegove glave. Načelnik je vedno kričal: šta! Vidaković mu je dejal: Ako je prišla ona misel iz Vaše glave, potem ta glava ni pametnejša od kozje, ker ste me obsodili, preden ste me zaslišali. Načelnik je od jeze pihal in poskočil ter mu zagrozil z osemdnevnim zaporom. Vidaković se je udaril na prsi, rekoč: „Da, zaprite me na osem let, ne na osem dni, toda pravica je vendar na moji strani in ne na Vaši!“ Res je prišel v osemdnevni zapor. Njegova pravda za zemljo pa še ni končana. Pritoževal se je na zemaljsko vlado, z bratom je bil v Sarajevu, pa stvar še ni rešena.»

Str. 721—746. Bajićeva Ljubica je pobegnila z načelnikom Pesterjem v Banjaluko, dvoboj med Pesterjem in Bajićem v Doboju, slavnosten sprejem Bajića v Tuzli — je podano po resničnem dogodku, ki si ga je M. zapisal v dnevnik 10. in 13. 6. 1886: Včeraj popoldne je pobegnila mlada žena okrajnega komisarja Barcsáya, bivšega huzarskega nadporočnika, ki jo je pred tremi leti ugrabil in njej na ljubo prevzel civilno službo. Zunaj mesta je nezvesto ženo čakal voziček in bivši okrajni načelnik tuzlanski čifut von Wiener, sedaj okr. načelnik v Banjaluki. Vse govori o tem škandalu. Takih škandalov je Bosna polna. Tukaj je mnogo moških a malo ženstva, zato je malokatera ženska dovolj trdna, da si obvaruje čisto ime. —

Afera z Barcsáyem se je danes nekako končala. Barcsáy in von Wiener sta se danes v Doboju dvobojevala s pištolami na 20 korakov z avanziranjem. Pravijo, da se je von Wiener vedel kot gentleman. Bil je zelo nemiren, tako da se mu je prvi strel sprožil pred časom. Tudi Barcsáy ni zadel na prvi strel. Šla sta pet korakov bliže. Streljala sta čez nizko pregrajo in oba naenkrat.

Drugikrat je zadel Barcsáy svojega nasprotnika v pljuča. Von Wiener je omahnil in padel na lice. Nobene besede ni več spregovoril; živel je še poldrugo uro. — Zvečer sem bil na kolodvoru, ko se je Barcsáy povrnil iz Došboja. Neki diurnist je tam hujskal trumo Srbov, da gromovito zaorijo. Kmalu sem se domislil, komu je ovašcija namenjena. Ko je Barcsáy stopil iz vagona, zakričali so «komandirani»: «Živio, Barcsáy!» in tudi jaz sem kričal za pravično stvar... Njegova mati ga je čakala na kolodvoru.

Str. 808—810. Zgodovinski uvod k 49. poglavju o vstaji leta 1881—82 je posnet po nemški knjigi vojnega arhiva. (Prim. opombe k str. 577—9.)

Str. 816—818. Obsodbo petih Bošnjakov, med njimi dveh nedolžnih, je Podlimbarski vpletel prikrojeno po pripovedovanju stotnika Miškova (l. 1887), kako so nekoč ustrelili v Tuzli 13 Srbov. Miškov je bil takrat komandiran k nagli sodbi (Standrecht) in govoril moške besede za «zločince». Zločinstvo se je prigodilo takole: V neki gorski vasi so financarji zasledili pritihotapljen tobak. Preiskavi so se nekateri vaščani zoperstavili z orožjem. Pri tej priliki je bil ranjen neki financar. Nato je udarila žendarmerija na vas, polovala in povezala vse, kar ni zbežalo. Tako so teh 13 zločincev pripeljali v Tuzlo. Nagli sodbi je načeloval polkovnik Tomičić; nadporočnik avditor je stavljal vprašanja. Zločinci so odgovarjali, da so nedolžni, pa so bile priče in vseh 13 je bilo obsojenih na smrt. Po obsodbi je stopilo pet zločincev izmed obsojencev, povzdignili so vklenjene roke k nebu, da so samo oni krivi, samo njih naj ustrelje, če so zaslužili smrt, drugih osem tovarišev pa je popolnoma nedolžnih. Polkovnik Tomičić je mahnil z roko, rekoč:

«Obsojeni so obsojeni, zdaj nobene besede več o tem. Vse ustreliti!»

Str. 818—820. Za pretresljiv prizor o zadnjih trenutkih poštenjaka Pera Mušića, ki je dal Jovici Miloševiću zavetje in bil zategadelj kaznovan s smrtjo, je Podlimbarski porabil dogodek, ki mu ga je dne 4. avgusta 1887 pripovedoval por. Beran: Ob Drini je živela rodovina Čupićeve, več bratov, vsi hajduki. Njihovi četi se je pridružil neki mladenič iz Vlasenice. Nobenega junaštva še ni izvršil, nikogar oropal ali ubil, pa je že nesreča hotela, da je moral, še preden se je izkazal, stopiti v dotiko z oblastjo in umreti. Vojaštvo je namreč zasačilo hajduško četo v gozdu in vnel se je boj. Večina hajdukov je odnesla pete, le mladec je bežal v kočo k nekemu starcu, čigar hčer mu je bila ljuba. Povedal je starcu, da je bil med hajduki, a starec mu je dal prenočišče in zavetje, čeravno je s smrtno kaznijo zagroženo onemu, ki sprejme hajduka v svojo kočo. Oblast je zgrabila mladeniča in starca in ju postavila z drugimi ujetimi hajduki pred vojaško sodišče. Vse je pomilovalo starca in avditor sam ga je hotel rešiti. Ta starec je bil zelo miroljuben, nikoli se ni ganil s svojih hribov, nikoli še ni videl mesta. Avditor mu je pri preiskavi stavil taka vprašanja, ki mu jih je bilo treba samo potrditi in rešen bi bil. Vprašal ga je: «Jeli, ti nisi vedel, da je mladenič, ki je pri tebi prenočeval, razbojnik?» — «Kako bi ne bil vedel, saj mi je sam pravil, da je hajduk!» je odkritosrčno odgovoril starec. «Pa ti nisi vedel, da je prepovedano dajati hajdukom zavetja?» je nadaljeval avditor. «Kaj bi ne bil vedel, vedel sem!» je odvrnil starec. Vsi so bili obsojeni na smrt s svincem, ker je bilo za rablja predaleč iz Sarajeva. Mladec je zavihtel na morišču svoj fes in vzkliknil: «Živio car Franjo Josip, ki je dovolil, da

me ustrele kakor junaka!» Tudi starec je umrl brez strahu. Čudil pa se je svoji usodi, rekoč: «Vse življenje nisem bil v mestu in vedno sem se pripravljaj, da pojdem tje pogledat, in evo sedaj so me pripeljali sem, da v mestu umrjem.»

*

«Gospodin Franjo» pred vojaškim častnim sodiščem. (Akti.)

1.

Ehrenrätlicher Ausschub beim k. u. k. Ers. Baon des IR Nr. 17.

Prot. Nr. res. 605/1

An

Seine Hochwohlgeboren den Herrn k. u. k. Hptm-
Rechnungsführer
F r a n z M a s e l j

in

Laibach, am 20. Oktober 1914.

L a i b a c h.

Franz Josef Straße Nr. 7.

Das k. u. k. Militärkommando Graz hat mit Verordnung Präs. Nr. 11.054 vom 28. 9. 1914 gegen Euer Hochwohlgeboren die ehrenrätliche Vorverhandlung als angeblichen Verfasser des beschlagnahmten Romans «Gospodin Franjo», welcher seiner politischen Tendenz nach staatsfeindlich ist, angeordnet.

Euer Hochwohlgeboren werden hievon mit der Aufforderung in Kenntnis gesetzt, zur persönlichen und mündlichen Verantwortung am 23. d. Mts. 2^h nachm. vor dem ehrenrätlichen Ausschusse, in den Kanzleilokalitäten des k. u. k. Ergänzungsbezirkskommandos Laibach

bach, Ambrožev trg Nr. 7 um so gewisser zu erscheinen, als das Nichterscheinen den Fortgang des ehrenrätlichen Verfahrens nicht hindern würde.

Die beigeschlossene Empfangsbestätigung ist sofort zu retournieren.

Metnitz Hptm.

als Vorsitzender, l. r.

Gesehen!

K. u. k. Ersbaon des IR Nr. 17.

Laibach, am 20. 10. 1914.

Metnitz Hptm. l. r.

Dl. Res. N° 402 mit 1 Blg.

Gesehen! K. u. k. Platzkommando in Laibach
am 21. 10. 1914.

Podpis (nečitljiv).

2.

M a s l j e v z a g o v o r d n e 23. oktobra 1914. (Koncept.)

Der von mir verfaßte, im Verlage der Slov. Matica in Laibach erschienene Roman «Gospodin Franjo» wurde von der Staatsanwaltschaft in Laibach staatsfeindlich gefunden und konfisziert. Gegen den Anwurf der Staatsfeindlichkeit dieses Buches erlaube ich mir folgendes zu bemerken:

1. Die Handlung des Buches spielt in der Zeit vor dem Aufstande in der Herzegowina, in Süddalmatien und Südbosnien in den Jahren 1881/82 und während des Aufstandes selbst.

2. Ich habe in den Roman durchaus nicht die Idee der Staatsfeindschaft gelegt, wohl aber nach einigen Kritiken angeblich eine zu ideale Liebe zum bosnischen

Volke. In dieser Hinsicht stimmte ich mit dem Minister Bilinski überein, welcher im Jahre 1912 auf einer Inspektionsreise durch Bosnien und Herzegowina zu den in Sarajevo und Mostar versammelten Beamten unter anderm auch folgendes sagte: «Nachdem wir die beiden Provinzen durch Waffengewalt für Österreich-Ungarn erobert haben, müssen wir nun trachten, sie mit Liebe für ewige Zeiten an die Monarchie anzuketten.» Der durch den jetzigen Krieg nicht befangene Leser wird aus dem Roman diese Tendenz vom Anfang bis zum Ende herauslesen. Der Held des Romans, Ingenieur Vilar, wegen Exploitation der Wälder in bosnischen Diensten stehend, bringt diese Hinneigung zum Volke bei jeder Gelegenheit zum Ausdruck, desgleichen aber auch seine Abneigung gegen gewissenlose Ausbeuter seiner Holzhauer, deren materielle Lage er zu verbessern sucht.

3. Staatsfeindlich gesinnt ist, wegen der ihm unbequemen Verhältnisse in Bosnien, der aus einem serbischen Kloster entlaufene Mönch Milošević. Ich habe diesen Hauptagitator als einen in moralischer Beziehung sittlich hochstehenden Menschen geschildert, seine verkehrten politischen Ansichten aber durch den Ingenieur Vilar widerlegen lassen. Nachdem der Aufstand Schiffbruch gelitten, sagt am Schlusse des Romans (Seite 502) Vilar zum Agitator: «Was die bosnische Freiheit betrifft — sie wird aufkeimen, wie sie hier noch nie existiert hat. Bei Gewehren und Handscharen war noch nie und nirgends Platz für die Aufklärung. Die Aufregung im Lande wird sich legen, der Friede wird einkehren in das Land und nach milderem Gesetzen wird man regieren. Die Gesetze sind den Saiten ähnlich: man kann sie strammer oder schlaffer anziehen; wie sie gehandhabt werden, das hängt von den Verhältnissen ab, die bisher

hier wirklich verworren waren. Es kommt die Zeit, vielleicht erst nach Jahrzehnten, wo sich die Machthaber jenseits der Save selbst überzeugen werden, daß man dieses entschlossene und kräftige Volk, überwunden mit Waffen, noch mit Nachgiebigkeit in vielen Verwaltungszweigen und mit Liebe an sich ziehen muß und wo meine Stammesgenossen im Süden vertrauensvoll auf unsere Seite blicken werden.» Das ist patriotisch und gar nicht staatsfeindlich.

4. Wo ich im Buche politische und soziale Fragen und die mit diesen im Zusammenhange stehenden Handlungen, die mir zum Aufbau des Romans notwendig schienen, erörtert habe, schrieb ich frank und frei über bosnische Verhältnisse vor einem Menschenalter, griff nie in spätere Zeiten oder in die Gegenwart. Ich wollte eine Unterhaltungslektüre schaffen, durchaus aber nicht ein Werk, das irgendwo oder irgendeinmal Feindschaft gegen unsern Staat erzeugen, oder wo sie etwa schon bestand, vermehren sollte; ich schrieb kein Geschichts- oder Memoirenwerk, welches ernst das Gewesene berichten soll, sondern ein aus Dichtung und Wahrheit gesponnenes Buch, welches der durch den jetzigen Krieg nicht befangene Leser als einen Roman staatsreu aus der Hand legen wird.

5. Das Buch wurde im Dezember v. J. der kk. Staatsanwaltschaft zur Censur vorgelegt und nicht beanstandet. Beschlagnahmt wurde es erst anfangs September zur Zeit des Krieges, so daß ich ohne Verschulden gleichsam als ein Opfer des Weltkrieges fallen soll, was nicht geschehen wäre, wenn die Behörde rechtzeitig die Ausgabe verhindert hätte.

6. Der Roman kam in etwa 4½ Tausend Exemplaren zur Ausgabe und da er in einer wenig verbreiteten

Sprache geschrieben ist, wäre seine Staatsgefährlichkeit, wenn welche darin enthalten wäre, eine sehr geringe, umsomehr als dessen Leser stets staatsreu waren und auch ferner hin bleiben werden.

23. 10. 14

Fr. Maselj.

3.

Odbor častnega razsodišča je dne 5. nov. 1914 Maslja obvestil:

Euer Hochwohlgeboren haben am 16ten November 1914, 11^h 30' vorm. im Herrenzimmer der Offiziersmesse, Peterskaserne, in Ihrer Ehrenratsangelegenheit zur Offiziersversammlung entweder persönlich, allenfalls in Begleitung eines geeigneten Verteidigers (§. 18.) zu erscheinen, oder einen solchen zu entsenden, oder eine schriftliche Äußerung vorzulegen.

Möbius Hptm.

4. (Konzept.)

Rechtfertigung

vor der Offiziersversammlung am 16. November 1914.

Auf die gegen mich vorgebrachten Beschuldigungen habe ich in Ergänzung meiner protokollarischen Aussage vom 23. 10. 14 noch folgendes zu erklären:

1. Die kk. Staatsanwaltschaft wirft mir vor, daß ich eine krasse Korruption der bosnischen Zivil- und Militärbehörden erfunden und geschildert habe. Ich gebe zu, daß ich Mißbräuche bei der Exploitation der Wälder beschrieben und den die Arbeiter ausbeutenden Förster

an den Pranger gestellt, hingegen den menschenfreundlichen Ingenieur in das beste Licht gestellt habe, Kontraste, die dem Romanschreiber dazu dienen, um eine stärkere Wirkung hervorzubringen. Aber der eine hat ein unnahbares Herz, der andere fühlt jedes Leid seines Mitmenschen. Aber weder der Förster noch der Ingenieur sind Behörde, ihre Behörde sind das Kreisamt und die Landesregierung, welche ich nirgends verunglimpft habe. Wohl habe ich den Kreisvorsteher als einen Ehebrecher hingestellt, wie es eben in Romanen zu geschehen pflegt. Ich kannte persönlich einen solchen Kreisvorsteher. Das im Verlage des Generalstabes im Jahre 1883 erschienene Werk «Der Aufstand in der Herzegowina, Südbosnien und Süddalmatien 1881—1882», dessen Kapitel II und III ich mehrmals zu Rate zog, schreibt auf Seite 6: «Auch ergaben sich bei Ergänzung und Auswahl der Beamten für den neugeschaffenen Verwaltungsorganismus so viele Schwierigkeiten, daß jene unvermeidlichen Friktionen vielfach zu Tage traten, welche bei Neuorganisation der Verwaltung eines in Jahrhunderte langer Mißwirtschaft gelegenen Landes stets vorkommen.» Es gab daher bei den ersten Schritten der Monarchie in den damals okkupierten Provinzen Schwierigkeiten und Friktionen und diese habe ich mitunter auf eine drastische Weise gezeichnet.

2. Ebenso wie die Geschichtswissenschaft es als ihr Recht und ihre Pflicht ansieht, alle Erscheinungen und Tatsachen wahrheitsgetreu zu schildern, ebenso hat sich die redende Kunst nie das Recht nehmen lassen, einen ihrem Wesen gefügigen Stoff zu formen. In guter Einsicht scheut sich daher unsere Unterrichtsverwaltung nicht, z. B. einen «Wilhelm Tell» von Schiller für unsere Schulen zu approbieren, obwohl dessen Stoff Bedenken

erwecken könnte, da er durchaus antiösterreichisch ist. Heine durfte man nicht lesen, weil er die Franzosen lobt, die Deutschen aber schmäht.

3. Eine krasse Korruption bei den Militärbehörden, die mir der Staatsanwalt anschuldet, kommt im Roman nicht vor. Der türkische Konfident, dessen sich die Militärbehörde bedient, ist zwar ein geriebener Verbrecher, aber er hat sich reinzuwaschen gewußt, und die Behörde gebraucht ihn im guten Glauben an seine Ehrlichkeit. Die Offiziere, die im Roman handeln, sind so beschaffen, wie wir alle in Bosnien waren: wir gingen besseren und minderen Damen nach, wir gewannen einer dem andern das Geld im Kartenspiel ab, wir machten Schulden, aber etwas gegen die Standeshre Verstößendes ließen wir uns nicht zu Schulden kommen. Auch im Roman erzählte ich nichts, was man ehrenrührig für den Offizier nennen könnte. Der General ist vom Anfang bis zum Ende als ein sympathischer, humaner Herr geschildert, obgleich er am Schlusse ein paar Bosniaken standrechtlich erschießen lassen muß. Zwar zeigt der derbe Gendarmerieoffizier einen zu großen Übereifer in der Bändigung der Bosniaken, desgleichen vielleicht der Platzkommandant, aber ich dichtete ihnen nichts an, was mit ihrer Dienststellung nicht in Einklang zu bringen und ehrlos wäre.

4. Man darf bei Romanen nie einzelne Szenen herausreißen und etwa nach ihnen die Absicht des Autors beurteilen. Szenen und Einzelheiten sind immer in der Hauptidee repräsentiert. Daher z. B. so viel unmoralische Szenen bei so hoch moralischen Autoren, wie es Tolstoj ist. In meinem Buche kommen drastische, d. h. stark wirkende und derb komische Szenen vor, doch kann sich durch sie niemand beleidigt fühlen.

5. Daß der Roman auf die Stimmung in Bosnien irgend einen Einfluß haben könnte, ist nicht möglich, weil unten slovenische Bücher nicht gelesen werden.

6. Der Name des Autors ist pseudonym gezeichnet, so daß die Wenigsten wissen, daß das Buch von einem Offizier stammt. Die Kriegereignisse von 1881/82, die ich in die Technik des Romans einbezog, sind nicht einmal ein Schatten dessen, was jetzt im Norden und im Süden der Monarchie vorgeht. Wird ein Offizier, der heute am Schlachtfelde steht, nach 33 Jahren nicht objektiv über seine jetzigen Erlebnisse berichten dürfen?

7. Bei Beginn der Mobilisierung hatte ich die Absicht, meine Dienste der Militärverwaltung freiwillig anzubieten; weil ich aber zur selben Zeit in Erfahrung brachte, daß mir die nachträgliche Konfiskation wegen der veränderten politischen Lage unmittelbar bevorsteht, bin ich von meinem Vorhaben abgekommen. Wäre ich militärfeindlich gesinnt, hätte ich den Wunsch nach einem Militärdienste nicht gehabt.

Ich hoffe, daß ich deshalb, weil ich in romanhafter Weise Begebenheiten, die bereits der Vergangenheit angehören, geschildert habe, keine Unbill erleiden werde.

Fr. Maselj.

5.

Odbor častnega razsodišča je poslal M a s l j u 11. dec. 1914 sledeče obvestilo:

Euer Hochwohlgeboren werden hiemit verständigt, daß die am 16. Nov. 1914 stattgehabte Offiziersversammlung den Beschluß — Hptm. Rchf. Franz Maselj ist nicht genügend gerechtfertigt, die ehrenrätliche Untersuchung gegen denselben ist daher durchzuführen — faßte.

Das k. u. k. Mil. Kmdo Graz hat mit Präs. 14.658/ER den ehrenrätlichen Ausschuß des Ers. Baons IR 17 mit der Durchführung der ehrenrätlichen Untersuchung wider Euer Hochwohlgeboren betraut.

Möbius Hptm.

Präs.: Laibach, am 14. 12. 1914.

K. u. k. Ersatzbataillon des
Infanterieregiments Ritter von Milde Nr. 17.

D 2. Res. Nr. 764.

Metnitz Hptm.

6.

Dne 26. januarja 1915 je odbor častnega razsodišča Maslju sporočil:

Euer Hochwohlgeboren werden zu der Vernehmung durch den ehrenrätlichen Ausschuß obigen Regimentes für den 30. Jänner 1915, 9 Uhr vormittags vorgeladen. Die Amtshandlung findet im Herrenzimmer der Offiziersmesse der Peterskaserne statt.

Zugleich werden Euer Hochwohlgeboren verständigt, daß Ihr Ausbleiben die Durchführung der Untersuchung und die Beschlußfassung des Ehrenrates nicht hindern würde und eine schriftliche Verantwortung unzulässig sei.

Beiliegende Empfangsbestätigung wollen Euer Hochwohlgeboren gefertigt anher einsenden.

Kreipner Hptm.

Gesehen! Laibach, am 26. 1. 1915.

K. u. k. Ersatzbataillon des
Infanterieregiments Ritter von Milde Nr. 17.

Res. Dl. Nr. P—29. 1 Blg.

Metnitz Hptm.

7.

Ehrenrätlicher Ausschuß beim Ers. Baon des k. u. k. Inf.
Reg. Nr. 17.

Vortrag,

betreffend den Hptm. Rechnungsführer d. Rst.
Franz Maselj.

Hptm. Rechnungsführer des Ruhestandes Franz Maselj ist zu Kraxen, Bez. Hptm. Stein in Krain gebürtig, 62 Jahre alt, röm. kath. Religion, ledigen Standes, Sohn eines Landmannes; wurde im Jahre 1872 zum DR. Nr. 10 assentiert, mit 1. Mai 1884 zum Lt. Rechnungsführer im 6. Feldartillerieregimente ernannt und mit 1. Dezember 1905 als Hptm. Rechnungsführer in den dauernden Ruhestand übersetzt. Er ist gerichtlich unbeanstandet, war auch bisher in keiner ehrenrätlichen Untersuchung und hat keine Disziplinarstrafen.

Er wird in der Qualifikationsliste als ein Mann von ernstem, ruhigen, festen, sehr ehrenwerten Charakter, mit sehr guten Geistesgaben, entspricht allen dienstlichen Anforderungen, im geselligen Verkehr mit Höheren sehr ehrfurchtsvoll, mit Gleichgestellten und Niederen stets freundlich, zuvorkommend und sehr taktvoll, sehr guter und beliebter Kamerad, lebt fast ausschließlich in Offizierskreisen, geschildert.

Den Anlaß zum ehrenrätlichen Verfahren gab die Anordnung d. k. u. k. Militärkommandos Graz Präs. Nr. 11.054 e vom 13. September 1914 auf Grund der Mitteilung der k. k. Polizeidirektion Laibach, daß der Verfasser des von der «Matica Slovenska» in Laibach als 25. Band der «Zabavna knjižnica» herausgegebenen, nicht periodischen Druckschrift: *Gospodin Franjo*; Roman von Podlimbarski Hptm. Rechnungsführer des Rst.

Franz Maselj sei. Die k. k. Staatsanwaltschaft in Laibach hat zu Recht erkannt, daß dieser Roman den objektiven Tatbestand des Verbrechens nach § 58 St. G. bzw. des Vergehens nach § 300 St. G. begründet.

Das k. u. k. Militärkommando Graz leitete diese Anzeige an das k. u. k. Ers. Baon. des IR. Nr. 17, letzteres am 30. September 1914 an den ehrenrätlichen Ausschuß, der nach gepflogener Vorerhebung am 31. Oktober 1914 einhellig die Einberufung der Offiziersversammlung in Antrag brachte.

Bei der am 16. November 1914 stattgehabten Offiziersversammlung waren 13 unter 13 Stimmen für die Durchführung der ehrenrätlichen Untersuchung.

Die hierauf eingeleitete und nunmehr abgeschlossene Untersuchung lieferte folgendes Ergebnis:

Ingenieur V i l a r, die Hauptfigur des vom Hptm. Rechnungsführer M a s e l j herausgegebenen Romans, wird bei einer ärarischen Forstverwaltung in Bosnien angestellt. Während seiner Tätigkeit als Ingenieur gerät er in fortwährende Konflikte mit Militär- u. Zivilpersonen, unterstützt die einheimische bosnische Bevölkerung in ihrem Mißtrauen und stellt sich jederzeit auf Seite der größtenteils einheimischen Arbeiter seines Verwaltungskreises. Er verliebt sich in eine bosnische Serbin, welcher er, nachdem er in Bosnien unmöglich geworden, nach Serbien folgt. Er findet schließlich eine Anstellung bei einem Bahnbaue in Mazedonien.

Die vom Verfasser im Roman zum Ausdrucke gebrachten Äußerungen über die bosnischen Verhältnisse sind durch die Beschlagnahme des Romans durch die k. k. Staatsanwaltschaft Laibach genügend gekennzeichnet und durch das im Namen Seiner Majestät erfolgte Urteil begründet.

Wenn auch der Verfasser in seinem Romane nicht direkt auf eine Lostrennung Bosniens von der Monarchie hinarbeitet, so läßt er sich doch durch häufige Schilderungen und Zwiegespräche einer vollkommen unangebrachten Kritik der staatlichen Behörden und Anordnungen hinreißen, wobei den im Romane sehr häufig auftretenden Offizieren Handlungen zugemutet resp. unterschoben werden, welche mit der Offiziersehre nicht im Einklange stehen können.

Der ehrenrätliche Ausschuß hat hiebei soviel Material geschöpft, daß er sich mit der Aufklärung über vorgenannte Offiziersschilderungen begnügen konnte, um ein erschöpfendes Gutachten abgeben zu können. Der Verfasser des Romans läßt den Ingenieur Vilar in einem Gespräche mit einem Arbeiter, welcher Soldat war, die Äußerung machen: «Soldaten schwören und dienen gezwungen. Es gibt keine verschreckteren Leute als es die alten Soldaten sind. Die langjährige Disziplin tötete in ihnen das Gefühl des Bewußtseins und bei dem geringsten, an den Tag kommenden Verstoße umgibt sie Todesfurcht.» Diese Stelle rechtfertigt der Verfasser durch Träume ähnlicher Art, wie er sie jetzt noch hat, anderseits durch Erzählungen, die er gelesen. Er sucht jedoch nicht, sich über diese Stellen des Buches zu rechtfertigen, sondern erwähnt, daß dergleiche Episoden charakteristisch wären. (Blg. 17, Pkt. 3.)

Ein im Romane vorkommender Gendarmerieoffizier hauste in Bosnien nur mit Säbel und Hundspeitsche. Dies, sowie der Galgen sind die einzigen Argumente, welche Gehorsam und Ehrfurcht erwecken. Verläßt ein Gendarmerieoffizier Bosnien, tritt an dessen Stelle ein anderer Mann mit eisernem Herzen, starker Faust, er ist ein noch größerer Spürhund. Nach Vorhalt dieser Stelle des Romanes gibt der Verfasser an, er habe nir

gends in seinem Buche das Ansehen des Offizierskorps verletzt. Der ehrenrätliche Ausschuß ist jedoch der Ansicht, daß Zwiesgespräche solcher Art beim Leser das Ansehen des Offizierskorps in ein eigenartiges Licht stellen, dies umsomehr, da der Verfasser selbst Offizier ist und als solcher mit den wahren Verhältnissen im Offizierskorps ja vertraut sein müßte.

Einen Förster, welcher als Oberleutnant den Offiziersstand verlassen mußte, läßt er in freundschaftlichen Verkehr mit Offizieren treten. Der Verfasser entkräftigt dies dadurch, daß das Vorleben des Försters nur ihm in seiner Eigenschaft als Schriftsteller bekannt sei, daher, da er dies nur allgemein schildert, dies den im Romane vorkommenden Offizieren nicht bekannt sein konnte. Der Ehrenrat ist in dieser Beziehung der Anschauung, daß es sich hier nicht um die Frage, daß es nur dem Schriftsteller bekannt sei, daß Offiziere mit so einer Person verkehren, handelt, sondern, daß der Leser durch so eine Schilderung unbedingt den Eindruck gewinnt, daß den Offizieren die Auswahl ihres Verkehrs gleichgiltig ist.

Bei einer Aburteilung von Verbrechern wird ein General direkt eines falschen Urtheilsspruches bezichtigt. Zur Klarstellung werden Stellen des Buches, welche sich hierauf beziehen, wörtlich zitiert: Viele Sünder erzieht die blinde und zugeknöpfte Verwaltung selbst. Es begann die Verhandlung, kurz und oberflächlich, nach dem Gesetze, welches aus der Zeit der Landsknechte übrig blieb.

Bei Aburteilung von Aufständischen, wobei zwei unschuldig sein sollen, sagt einer von diesen: Tötet nicht unschuldige Leute, wenn ihr Gott noch kennt. Der Blick des Auditors fällt auf den General, verachtend bewegt

dieser die Hand und befiehlt: Gerichtet ist gerichtet! Alle fünf erschießen! Ingenieur Vilar, erstaunt über ein so kurzes und scharfes Urteil, sagt: Fort von hier, fort aus diesen Orten der Erniedrigung und des Todes! Einige Tage später äußert sich der General zum Auditor: Warum ist Ingenieur Vilar Zeuge unserer standrechtlichen Urteile? Daß er in den alten Jahren in seinen Memoiren für uns ungünstig über bosnische Angelegenheiten schreibt. Damit er irgend welche Atrocites zu Tage fördert, welche aus unseren Gesetzen und besonders bosnischen Verhältnissen entsproßen. Die Verteidigung des Schriftstellers (Beilage 17, Pkt. 5) ist ganz unsachgemäß und ist der ehrenrätliche Ausschuß der einstimmigen Anschauung, daß solche unwahre und unmögliche Schilderungen beim Leser das Ansehen des Offizierskorps unbedingt verletzen.

Zwischen einem Gendarmerieoblt. und Ingenieur Vilar kommt es zu einer scharfen Auseinandersetzung, welche ein Duell zur Folge hat. Sekundanten sind auf Seite des Oblt. zwei Offiziere, hingegen bei Vilar ein Kommissär und ein jüdischer Kantineur. Über Einfluß dieses jüdischen Kantineurs kommt das Duell mit blinden Patronen zur Austragung und zwar aus dem Grunde, weil der Oblt. dem Kantineur einen größeren Betrag schuldet, welcher diesem verloren gehen könnte. Der Verfasser schildert in der Fortsetzung, daß der Oblt. durch eine derartige Austragung ein schändliches Fiasko erzielte. Hptm. Maselj rechtfertigt diese Stellen dadurch, daß er angibt, er habe einen ähnlichen Fall in einer Zeitung gelesen und habe hier dies als Romanschriftsteller verwendet, ohne auf die bedauerlichen Folgen geachtet zu haben. Hptm. Maselj gibt also selbst an, daß durch Schilderung solcher Episoden bedauerliche Folgen entstehen können.

Der ehrenrätliche Ausschuß verschließt sich nicht der Anschauung, daß dem Romanschriftsteller weitgehende Freiheiten gestattet sind. Da jedoch der Schriftsteller selbst Offizier ist und als solcher in seinem Leserkreise wohlbekannt, so hätte er in seinen Schilderungen des Offizierslebens in Bosnien nicht so weit gehen dürfen, daß er unmögliche, dem Ansehen des Offizierskorps Abbruch tuende Handlungen seinem Leserkreise vorführt. Die angeblich gute Absicht des Verfassers, durch seinen Roman die Liebe des bosnischen Volkes zur Monarchie zu wecken, kommt wohl nirgends zum Ausdrucke, im Gegenteil, der Inhalt des Romans richtet sich nur gegen die in Bosnien herrschenden staatlichen Verhältnisse und Einrichtungen.

Einem Offizier steht es jedoch nicht zu, staatliche und militärische Einrichtungen, welche angeblich in den 80ger Jahren in Bosnien bestanden haben sollen, in einer derartigen Form zu kritisieren.

Laibach, am 5. Februar 1915.

Linus Decaneva mp. Oblt.
 Friedrich Kreipner mp. Hptm.
 Stanislaus Zorko mp. Oblt.
 Franz Lenart mp. Hptm.

Für die Richtigkeit!

Lebar Obst.

8.

Dne 17. febr. 1915 je odbor častnega razsodišča pod predsedništvom stotnika Frid. Kreipnerja dostavil Maslju vabilo za sklepno obravnavo:

Die Schlußverhandlung wird am 27. d. M. in Laibach, Herrenzimmer der Offiziersmesse des IR N° 17, Peterskaserne stattfinden. Beginn um 9^h vorm.

Euer Hochwohlgeboren werden hiemit aufgefordert, zur Schlußverhandlung um so gewisser zu erscheinen oder einen geeigneten Verteidiger zu entsenden, als sonst die Schlußverhandlung und Beschlußfassung bloß auf Grund der Untersuchungsakten vorgenommen werden würde.

Es ist Euer Hochwohlgeboren gestattet, in Begleitung Ihres Verteidigers zu erscheinen. Eine etwaige Verteidigungsschrift wird in jedem Falle entgegengenommen und im Ehrenrat vorgelesen werden.

Eine Abschrift des Vortrages des ehrenrätlichen Ausschusses liegt bei.

Der Empfangsschein wolle unterfertigt umgehend anher gesendet werden.

2 Blg.

Kreipner Hptm.

Gesehen! Laibach, am 18. 2. 1915.

K. u. k. Ersatzbataillon des Infanterieregiments Ritter von Milde Nr. 17.

Res. Dl. Nr. P.—29. 2 Blg.

9. (Konzept.)

Verteidigungsschrift,

eingereicht vom Gefertigten dem Ehrenrate zur Schlußverhandlung am 27. Februar 1915.

Auf den (scharfen) Vortrag des ehrenrätlichen Ausschusses vom 5. 2. 1915 habe ich mich im besondern wegen der vom Ehrenrate aus meinem Roman «Gospodin Franjo» herausgerissenen, angeblich den Offiziersstand herabsetzenden Stellen, und dann im allgemeinen gegen den Vorwurf, daß ich die in Bosnien herrschenden staatlichen Verhältnisse und Einrichtungen in einer

Weise kritisiert habe, die einem Offizier nicht zusteht, zu verteidigen.

Ich verteidige mich zuerst wegen der besonderen Stellen.

In meinem Buche geschieht auf Seite 83 folgendes:

Der für das Interesse seiner Arbeiter kämpfende Ingenieur sagt zum Aufseher, welcher im Lager der Holzhauer mit militärischer Strenge walten will: «Sie waren gewiß Soldat.»

«Ich war es, deshalb weiß ich, was Disziplin ist», antwortet der Aufseher.

Darauf sagt der Ingenieur: «Zwischen Soldaten und Arbeitern ist ein Unterschied. Jene schwören und dienen der Mehrzahl nach gezwungen, diese aber sind freie Leute, welche die Arbeit verlassen können, wann sie wollen. Man muß sie anders behandeln.»

Aus diesem unschuldigen Gespräche ist im Vortrag der Satz: «Soldaten schwören und dienen gezwungen,» verallgemeinert worden und wird mir zum Vorwurfe gemacht. Dieser Satz ist dem Original nicht ganz entsprechend, was er bei der ernstesten Sache sein mußte. Ferner ist diese Sentenz in ein Gespräch eingekleidet, wo sie viel harmloser wirkt, als hier in der Anklage, herausgerissen und eingefügt. Über diesen Punkt bin ich in der Untersuchung nur nebenbei gefragt worden, so daß darüber in den mit mir aufgenommenen Protokollen nicht die Rede ist. Im Vortrag heißt es, daß ich mich über diese Stelle des Buches nicht zu rechtfertigen suchte, also eine Anklage, der ich mich nicht gewachsen fühlte. Ich habe doch in der Rechtfertigung Punkt 4 vom 16. 11. 1914 vor der Offiziersversammlung darauf hingewiesen, daß man im Roman nicht einzelne Stellen herausreißen und nach ihnen die Absicht des Autors beurteilen darf. Damit hielt ich diese Stelle für abgetan. Meine Meinung

über das Schwören und Dienen ist die, daß beide im Wehrgesetz begründet sind. Was ist aber ein Gesetz sonst wie ein Zwang, der Pflichten auferlegt, welche die Gesellschaft zusammenhalten; wäre ich gegen die Gesetze, müßte man mich als einen Anarchisten behandeln. Der zweite Teil der beanständeten Stelle befindet sich auf der nächsten 84. Seite. Der Ingenieur ertappt den Aufseher, daß er statt der gewöhnlichen Arbeiterkost Bifteks erhält und daß er auf seinem Tisch in der Arbeiterbaracke feine Weine führt, mit denen er vom jüdischen Lieferanten der Kostartikel bestochen wird, um die schlechten Nahrungsmittel, welche für die Arbeiter zugesendet werden, nicht zu beanständen. Wegen dieser unehrlichen Handlungsweise vom Ingenieur ironisiert, erschrickt der geriebene, egoistische Aufseher und sein Selbstgefühl sinkt um einige Grade tiefer. Bei dieser Gelegenheit, bezugnehmend auf den Aufseher und keineswegs auf Offiziere gemünzt, bemerke ich im Buche, gleichsam in der Einklammerung, daß es keine eingeschüchterteren Leute gibt, als es alte Soldaten sind, und daß die Nachklänge einer jahrelangen Disziplin ihr Selbstgefühl töten, so daß sie beim geringsten Vergehen, wenn es an den Tag kommt, in Todesangst geraten. Für diese Stelle verdiene ich keinen Tadel, eher eine Anerkennung, denn ich singe hier der sonst so verpönten militärischen Disziplin Lob, daß sie bis ans Lebensende heilsam nachwirken kann. Solche Nachklänge einer 32jährigen Disziplin erscheinen mir nachts in meinen Träumen, im wachen Zustande lasse ich mich aber nicht einschüchtern nicht vom Freunde, nicht vom Feinde, nicht einmal vom Staatsanwalte.

Den Gendarmerieoffizier habe ich im Roman so beschrieben, wie er im Jahre 1881 zur Zeit der Insurrektion beschaffen war und beschaffen sein mußte, um den Bos-

niaken zu imponieren; streng, mit dem Säbel und der Hundspeitsche fuchtelnd, den Galgen androhend und mit dem Kriegshund. Vor der Offiziersversammlung sagte ich laut meiner Rechtfertigung Punkt 2, daß dieser Offizier einen zu großen Übereifer in der Bändigung der Bosniaken gezeigt hat, daß ich ihm aber nichts andichtete, was mit seiner Dienststellung nicht in Einklang zu bringen und ehrlos wäre. Ein feiger bosnischer Steuerbeamte, der vom Ingenieur ersucht wird, ihm den Sekundantendienst zu leisten (Seite 337), verweigert diesen Dienst mit der Begründung, daß er von einem Duell nichts wissen mag, denn er hat Weib und Kinder, für die er sorgen muß, während der Gendarmerieoffizier und der Ingenieur dies nicht haben und kann der Gendarmerieoffizier, wenn er im Zweikampf fällt, durch einen andern Gendarmen mit einem eiskalten Herzen, mit starken Fäusten, durch einen noch größeren Spürhund ersetzt werden, für den Bau der Jalabrücke kann man bald einen andern Ingenieur finden, er als Vater und Gatte kann einer Familie nicht ersetzt werden. In diesem Zusammenhange, in diesem erregten Zwiesgespräch kann man in den beanständeten Worten keine Herabsetzung des Offiziersansehens erblicken, ebenso wie sich niemand über den Instruktor entsetzen wird, wenn er am Übungsplatze oder im Schulzimmer in der Erregung und im Diensteifer die Rekruten mit verschiedenen Tiernamen betitelt.

Treten wir nun dem Förster näher. Auch er ist wie der ihm unterstehende Arbeiteraufseher ein geriebener, egoistischer Charakter, dessen Verkehr die Offiziere auch in Bosnien meiden würden, wenn ihnen seine Manipulationen bekannt gewesen wären. Der Leser wird bei meiner Schilderung nicht den Eindruck gewinnen, daß den Offizieren die Auswahl des Verkehrs gleichgiltig

war, vielmehr wird sein gesunder Menschenverstand einsehen, daß Offiziere honette, gesellige Herren waren und einen honett ausschenden Beamten, der ebenfalls dem Staate diente und gesellig war, besonders in Bosnien gern in ihrer Mitte hatten, da ihm nichts Unehrenhaftes bewiesen worden ist. Der mir gemachte Vorwurf, daß mein Buch das Offiziersanschen schädigt, oder schädigen könnte, wenn seine Weiterverbreitung nicht verboten worden wäre, ist nach meiner Ansicht nicht zutreffend. Alle Erzeugnisse der schreibenden und malenden Kunst, und deren gab es Legionen, die vielen Karikaturen von Offiziersbildern auf Ansichtskarten und in Witzblättern, auch die Offiziere auf der Bühne haben das Offiziersanschen nicht herabsetzen können, es schaden ihm im jetzigen Volksheer nur jene nicht zahlreichen Soldaten, die, entlassen aus dem Heere, böswillig ganze Märchen über angeblich schlechte Behandlung beim Militär erzählen.

Die standrechtliche Aburteilung, wie ich sie auf Seite 496 und 497 geschildert habe, ist wahr und möglich und in den jetzigen Kriegszeiten noch möglicher, wie vor 33 Jahren. Daß er den sentimental Ingenieur, der Zeuge der Aburteilung ist, weggagt, ist begreiflich, denn standrechtliche Amtshandlungen werden nicht vor dem Publikum eingeleitet. Nachdem aber meine Verantwortung (Beilage 17, Punkt 5) ganz unsachgemäß befunden wurde, werde ich mich darüber nicht weiter verteidigen. Gewitzigt nehme ich mir ein Blatt vor den Mund.

Das Offiziersanschen basiert gewiß nicht auf Duellen, bei denen nicht immer jener, der im Rechte ist, siegen muß. Ich glaube, daß mein Leserkreis die Duelle für eine unzeitgemäße Institution hält, die einer jeden ethischen Grundlage entbehrt. Besonders braucht der Offiziersstand heutzutage durch meine Schilderung eines

nicht regelrechten Duells um sein Ansehen nicht besorgt zu sein, da ja dieser Stand auf vielen Schlachtfeldern seine Unerschrockenheit oft und oft an den Tag legt und diese nicht erst in regelrechten Zweikämpfen beweisen muß.

Nun komme ich zu dem allgemeinen Inhalt meines Romans, aus welchem der Staatsanwalt bei Beginn des Krieges eine Staatsgefahr konstruiert hat. Da muß man fragen: Ja, warum hat der Staatsanwalt dieses gefährliche Buch nicht schon im Dezem. 1913, wo es ihm zur Censur vorgelegt wurde, konfisziert? Warum erst 9 Monate später anfangs September 1914? Hätte er rechtzeitig seine Pflicht getan, wäre dem Autor und dem Offizierskorps eine langwierige, zeitraubende Prozedur erspart gewesen. Der ehrenrätliche Ausschuß ließ sich wenigstens insofern vom Staatsanwalt nicht beeinflussen, daß er in seinem Vortrag zugesteht, daß der Verfasser nicht direkt auf eine Lostrennung Bosniens von der Monarchie hingearbeitet hat. Ich sage und Sachverständige im Literaturfach sind meiner Überzeugung, daß auch indirekt nicht. Wäre ich direkt oder indirekt jenem verwerflichen Ziele zugesteuert, so hätte man gewiß jene Stellen im Buche herausgefunden, wo ich eine solche Gesinnung auf den Markt trage.

Der Roman ist realistisch geschrieben. Ich trachete ihm das Zeitkolorit der ersten Jahre der Okkupation von Neu-Österreich zu geben. Dieser äußere Schein, nämlich das bosnische Lokalkolorit, dem Vernehmen nach auch Einflüsse der klerikalen Partei, welche dem Verleger des Romans, dem literarischen Verein «Slov. Matica» feindlich gesinnt ist, ferner die große Mobilisierung haben auf die Censur so eingewirkt, daß sie staatsfeindliche Tendenzen dort sah, wo sie nicht zu finden sind. Die politische Verwaltung hat bei uns seit Beginn

des Krieges vieles darangesetzt, um die gute Stimmung des Volkes zu verderben. Ich hoffe, daß mir diese Kritik nicht als ein Verbrechen angerechnet wird.

Der vorletzte Satz des Vortrages lautet: «Die angeblich gute Absicht des Verfassers, durch seinen Roman die Liebe des bosnischen Volkes zur Monarchie zu wecken, kommt wohl nirgends zum Ausdrucke.» Kommt nirgends zum Ausdrucke und ich habe mich mit dieser guten Absicht in der Voruntersuchung auch nicht verteidigt, weil ich weiß, daß ich mit einem slovenischen Buche zu den Bosniern nicht reden kann. Hingegen habe ich laut Protokoll, aufgenommen mit mir vom Viererausschuß des Ehrenrates am 23. 10. 1914 Pkt. 2 gesagt, daß ich in das Buch eine ideale Liebe zum bosnischen Volke hineingelegt habe und daß ich in dieser Hinsicht mit dem Minister Bilinski übereinstimmte. Liebe erzeugt Gegenliebe und das hat der Minister haben wollen. Weiters bin ich auf derselben Stelle im Nachsatz angeklagt, daß sich der Inhalt des Romans nur gegen die in Bosnien herrschenden staatlichen Verhältnisse und Einrichtungen richtet. Diese Behauptung bedarf einer Korrektur, denn sonst könnten meine Herren Richter, die wenigstens zu dreiviertel das Buch nicht gelesen haben, glauben, ich schreibe etwas über die gegenwärtigen staatlichen Verhältnisse. Was ich im Buch erzählte, geschieht vom 1. 7. 1881 bis Ende Mai 1882 und das damalige staatliche Verhältnis Bosniens zu Österreich wird in der Erzählung kaum gestreift, aber ja nicht im staatsfeindlichen Sinne. Im Roman werden hauptsächlich die sozialen Verhältnisse vor 33 Jahren geschildert, der Vorkämpfer gegen das soziale Elend ist der Ingenieur, der wegen seiner Menschenfreundlichkeit mit der Tuslaner Gesellschaft vielfach in Kollision kommt, dafür aber auch durch den Verlust seiner

Charge (er war Reserveoffizier) und Entlassung aus dem Dienste bestraft wird; es hätte ihm auch Ärgeres geschehen können, wenn der gutherzige General nicht sein Gönner gewesen wäre.

Was die staatsrechtliche Seite der Okkupation oder gar der Annexion betrifft, darüber ist im Buche kein Wort der Kritik zu finden. Die sozialen Verhältnisse und Einrichtungen werden im Roman öfters in zulässigen Kritiken und Gegenkritiken der handelnden und redenden Personen geschildert. Ich glaube der Romanschriftsteller welcher Nation immer, auch wenn er Offizier ist, darf das. Es wurde in Romanen deutscher Militärschriftsteller (Torresani, Bartsch etc.) viel politische Kritik geübt, besonders «Das deutsche Leid» vom Hauptmann Bartsch hat wegen seiner volksverhetzenden Richtung im slovenischen Volke böses Blut gemacht, aber der glücklichere Kollege ist deshalb nicht belangt worden. Mein Buch predigt aber nur Versöhnung dem, der es richtig verstehen will. Darüber wolle der Punkt 3 des Protokolls vom 23. 10. 1914 aufgenommen werden.

Zum Schlusse bedauere ich, daß ich in Kriegszeiten vor dem Ehrenrate stehe, da mir die Berufung gegen einen ungünstigen Urteilsspruch nur in Friedenszeiten erlaubt ist.

27. 2. 1915.

Fr. Maselj.

10.

«Ehrenrat des k. u. k. Militärkommandos Graz 1» je dne 27. febr. 1915 M a s l j u dostavil obvestilo in prepis sklepa častnega razsodišča «unter Hinweis auf den § 36 der Vorschrift für das ehrenrätliche Verfahren im k. u. k. Heere»:

B e s c h l u ß.

Der beim k. u. k. Militärkommando Graz 1 für Oberoffiziere und Kadetten zusammengesetzte Ehrenrat hat bei der wider den Hptm. Rechnungsführer Franz Maselj d. R. stattgehabten Schlußverhandlung erkannt:

Hptm. Rechnungsführer Franz Maselj d. R. hat die Standesehre dadurch verletzt, daß er in einem von ihm verfaßten Romane österreichisch feindliche, politische Tendenz verfolgte; die Regierung Bosniens und der Herzegowina auf Grund von Unwahrheit und Dichtung der Korruption beschuldigte, ferner daß er darin unwahre, das Ansehen des gesamten Offizierskorps höchst schädigende und dessen Ehre verletzende Begebenheiten schilderte.

Laibach, am 27ten Feber 1915.

Linus Decaneva m. p. Oblt.

Johann Jarmer m. p. Hptmrechf.

Franz Lenart m. p. Hptm.

Max Freiherr v. Wodniansky m. p. Major.

Alois Lebar m. p. Oberst.

Emanuel Šufraj m. p. Oblt.

Johann Pokorny m. p. Hptmrechf.

Othmar Glaser m. p. Hptmrechf.

Witold Ritter v. Niesiolowski m. p. Hptm.

Carl Schiroky m. p. Obstlt.

11. (Konzept.)

An

das k. u. k. Militärkommando

Graz.

Gegen den Beschluß des Ehrenrates des k. u. k. Militärkommando Graz 1, welcher am 27. 2. 1915 gegen mich

gefaßt und mir unter Hinweis auf den § 36 der Vorschrift für das ehrenrätl. Verfahren zugestellt wurde, melde ich die Berufung an.

Mein Roman «Gospodin Franjo» ist zu Friedenszeiten verfaßt und ausgegeben worden, daher ich es für billig erachte, daß mir die für die Friedenszeiten zulässige Berufung zugestanden wird.

Die Berufung begründe ich mit Folgendem:

1.) In der Untersuchung ist mir nicht bewiesen worden, daß ich eine Österreich feindliche, politische Tendenz verfolgt habe, oder daß ich irgendwo die staatlichen Verhältnisse Bosniens zu Österreich abfällig oder derart kritisiert hätte, daß man daraus dem Buche eine solche Tendenz vorwerfen könnte. Das bosnische Lokalkolorit des Jahres 1881, in welchem der Roman gezeichnet ist, und das beim Lesepublikum einiges Aufsehen erweckt hat, mag k. k. Staatsanwaltschaft bei Beginn des gegenwärtigen Krieges, als dessen Ursache auch Bosnien mitanzusehen ist, erschreckt und veranlaßt haben, das Buch in Beschlag zu nehmen. Der von der k. k. Staatsanwaltschaft gegen das Buch an erster Stelle erhobene Vorwurf, daß es auf Lostrennung zweier Provinzen von Österreich hinziele, ist so absurd, daß er sogar von meinen Richtern, den Offizieren, dahin gemildert wurde, daß der Roman nicht direkt diese Tendenz verfolgt. Nirgends tritt eine Tendenz von einer Angliederung der beiden Provinzen an die damaligen serbischen Fürstentümer hervor. Wenn das Buch von allen meinen Richtern des Offiziersstandes gelesen und verstanden worden wäre, oder wenn man Sachverständige in Literatursachen zu Rate gezogen hätte, so wäre diese Anschuldigung gegen das Buch zu nichte geworden. Darin werden die Bosnier vom Autor

nirgends zur Empörung gereizt, es wird aber erzählt, wie sie einander aufzureizen suchten und wie sie vom Auslande aufgereizt wurden; sympathische Bemerkungen über die Insurgenten von 1881/82 kommen nur insoweit vor, daß ich sie nicht als Schafsdiebe und verlaustes Gesindel schildere, Schimpfworte, deren sich auch das Generalstabswerk, welches über diesen Aufstand ausgegeben wurde, nicht bedient; vor der aussichtslosen Revolution sucht die Hauptperson des Romans, der Ingenieur, die Malkontenten nur abzuhalten (vide Seite 189, 200, 434, 435, 502 und andere), und der Autor selbst hat die revolutionäre Bewegung an keiner Stelle gutgeheißen.

2.) Ich wehre mich dagegen, wie schon in der Untersuchung, daß ich die Regierung Bosniens und der Herzeg. auf Grund von Unwahrheit und Dichtung der Korruption beschuldigt habe, denn ich beschreibe nur die Korruption eines Försters und seines Gehilfen, die bei Leuten, welche sich in Bosnien bereichern wollten, auch wahr sein kann, beschuldige aber nirgends die Regierung, daß sie von der korruptiven Handlung eines ihrer niedersten Beamten unterrichtet und mit ihr einverstanden gewesen wäre. Im Urteile des Ehrenrates ist die Korruption der Beamten auf die Regierung übertragen worden, wogegen ich rekurreiere.

3.) In meiner Verteidigungsschrift vom 27. Februar 1915 habe ich die Beschuldigungen, die im Vortrage des ehrenrätlichen Ausschusses vom 5. 2. 1915 gegen mich wegen Verletzung der Offizierssehre und des Offiziersansehens erhoben wurden, widerlegt, und ich bitte, daß diese Schrift von der höheren Instanz, d. i. von der Berufungsstelle überprüft und gewürdigt werde. Schon bei der ersten Einvernahme durch den ehrenrätlichen Viererausschuß am 23. 10. 1914 gewann ich den

Eindruck, daß sich die amtshandelnden Offiziere von der Anklage der k. k. Staatsanwaltschaft und vom gerichtlichen Urteile beeinflusst fühlten, ohne daß das Buch auch nur ein Herr schon gelesen hätte. In der Offiziersversammlung nahm ich wahr, daß ein Herr das Buch schon gelesen und es mit einer für mich nicht wohlwollenden Akribie beurteilt.

Zum Schlusse füge ich meiner Berufung beiliegend eine der Beurteilung des Staatsanwaltes und des Offizierskorps diametral entgegengesetzte Kritik des in Klagenfurt erschienenen klerikalen Blattes «Mir» vom 7. März 1914 vor. Diese stammt von Vinzenz (!) Podgorc, Kanonikus in Klagenfurt, also von einem Herrn, dem man nicht die Propagierung einer Österreich feindlichen Tendenz wird unterschieben können, wie es gegen mein Buch versucht wird. Die Kritik habe ich nicht bestellt und bezahlt, den Kanonikus kenne ich persönlich nicht. Aus dem Herzen ist das Buch genommen, unschuldig, Herzen wärmend und ehrlich, wie es diese Kritik bestätigt. Mir kann es trotz aller widersprechenden Urteile zu keiner Schande, sondern nur zur Ehre gereichen.

Ich bitte daher das k. u. k. Militär-Kommando, meine Berufung gütigst annehmen zu wollen.

Fr. Maselj.

12.

Na neuspéh zgornje vloge je «Stationskommandant in Laibach» dne 17. marca 1915 Maslja obvestil s sledečim odlokom (Res. No. 211/Pl.):

Zufolge Verordnung des k. u. k. Militärkommandos Graz 1, Präs. No. 56222/E. R. vom 14. d. Mts. sind Euer

Hochwohlgeboren auf die am 10. 3. 1915 vorgelegte Bitte zu verständigen, daß nach § 36 des Dienstbuches A-46 dem Beschuldigten das Recht der Berufung nur in Friedenszeiten zusteht.

Nach Erl. Präs. No. 10355 vom 3. August 1914 werden alle nach dem 28. Juli 1914 angemeldeten Berufungen zurückgelegt und die Durchführung der Beschlüsse vom Kriegsministerium angeordnet.

Offiziere, die auf diese Weise der Charge verlustig werden, können nach erfolgter Demobilisierung um die Wiederaufnahme des Verfahrens bitten.

Podpis nečitljiv.

13.

Dne 18. aprila 1915. je «K. u. k. Platzkommando in Laibach» z odlokom Res. Nr. 283 sporočilo M a s l j u izgubo šarže:

Vdg. des Milkmdos Graz 1, Präs. Nr. 6278/E. R. vom 11. 4. 1915.

Auf Grund des Beschlusses des vom Militärkommando Graz 1 im Sinne des Erlasses Präs. 10.355 vom 1914 zusammengesetzten Ehrenrates, vom 27. Februar l. J., mit welchem Euer Wohlgeboren der Verletzung der Standeshre schuldig erkannt, werden Euer Wohlgeboren zufolge Erlaß des Kriegsministeriums, Präs. Nr. 3989 vom 18. März 1915 gemäß der §§ 31 und 33 des Dienstbuches A-46 der Charge verlustig erklärt und als Invalid aus dem Heere entlassen.

Der Ehrenratbeschuß lautet:

«Hptm. Rechnf. Franz M a s e l j d. R. hat die Standeshre dadurch verletzt, daß er in einem vom ihm ver-

faßten Romane österreichisch feindliche, politische Tendenz verfolgte; die Regierung Bosniens und der Herzegowina auf Grund von Unwahrheit und Dichtung der Korruption beschuldigte, ferner, daß er darin unwahre, das Ansehen des gesamten Offizierskorps höchst schädigende und dessen Ehre verletzende Begebenheiten schilderte».

Von Vorstehendem werden Euer Wohlgeboren bei Ausfolgung des zuliegenden Zertifikates mit dem Auftrage in Kenntnis gesetzt, das letzte Ernennungsdekret und die Eisenbahn-Fahrlegitimation zuversichtlich ehestens anher einzuschicken.

1 Beilage.

Podpis nečitljiv.

*

Zaplemba «Gospodina Franja» — preklicana.

(Razsodba viš. dež. sodišča je bila Slovenski matici dostavljena 14. junija 1919 in objavljena v Slov. pravniku 1920, 98—101 in v posnetku v «Življenju in svetu», 26. nov. 1927, 1093—4.)

Pr. VII 80/14

Kr. 47/19/4.

V imenu Njegovega Veličanstva kralja!

Višje deželno kot kasacijsko sodišče v Ljubljani je danes, dne 31. maja 1919, pod predsedstvom predsednika viš. dež. sod. Ivana Kavčnika, vpričo podpredsednika viš. dež. sod. dr. Rogine, dvornih svetnikov Gabrielčiča in Dukiča ter viš. dež. sod. svetnika dr. Kreka kot sodnikov, dalje avskultanta dr. Sajovica kot zapisnikarja, o ničnostni pritožbi v obrano zakona, vloženi

po viš. drž. pravdnistvu kot gen. prokuraturi v Ljubljani... na podstavi javno opravljene razprave, in ko je zaslišalo poročevalca dvornega svetnika Dukiča ter za stopnika generalne prokurature predsednika Jegliča, razsodilo:

Razsodilo od 5. sept. 1914 Pr. VII 80/14—1, s katerim je deželno kot tiskovno sodišče ljubljansko izreklo, da utemeljuje celotna vsebina neperiodične tiskovine «Gospodin Franjo», roman, spisane od Podlimbarskega, izdan in založen po «Slovenski matici» kot XXV. zvezek «Zabavne knjižnice» v Ljubljani 1913. leta, natisnjen po A. Slatnarju v Kamniku, dejansko stanje hudodelstva po §-u 58 c) in pregreška po §-u 300 k. z. ter je v smislu §-a 489 k. pr. r. potrdilo po državnem pravdnistvu odrejeno zaplembo rečene tiskovine, prepovedalo po §§-ih 36 in 37 tisk. zak. od 17. 12. 1862, št. 6 drž. zak. za 1863. leto razširjanje in ukrenilo uničbo zaplenjenih izvodov, kakor tudi razdor stavka cele tiskovine — krši zakon v §§-ih 58 c) in 300 k. z. in v §§-ih 489 in 493 k. pr. r. ter v §§-ih 36 in 37 tisk. zak. od 17. 12. 1862 št. 6 drž. zak. za 1863; le-to razsodilo je razveljavljeno, predlog državnega pravdnistva na potrditev zaplembe rečene tiskovine je odbit, zaplemba pa preklicana.

R a z l o g i.

Navedeno svoje razsodilo od 5. septembra 1914, Pr. VII 80/14—1 je deželno kot tiskovno sodišče v Ljubljani takole obrazložilo: Roman ima izrazito politično tendenco. Opisuje podrobno, da je okupacija Bosne in Hercegovine po (avstro-ogrski) monarhiji prinesla deželi brže vse drugo nego blagoslov, ter da je spravila prebivalstvo v še večjo bedo. Nazorno slika po očitvidno napačnih in izmišljenih dogodkih grozno popačenost in

samovoljnost civilnih in vojaških oblasti ter skuša naščuvati domače prebivalstvo zoper le-ta oblastva (§ 300 k. z.). Posebno poudarja tlačenje srbskega dela prebivalstva ter odobruje z raznovrstnimi simpatičnimi opombami puntarske pokrete Srbov Bosne in Hercegovine, kar jasno kaže zlasti konec pripovedi. S tem pa cika na odtrganje spojenih dežel od enotne državne zveze (§ 58 c) k. z.).

Toda temu pravnomočnemu razsodilu nedostaje zakonite podlage. Pisec knjige stremi za čisto drugačnim ciljem, nego mu ga podtika izpodbijano razsodilo. Nudi nam poljudno sliko tedanjih življenskih razmer v Bosni in Hercegovini, ki niso bile nikoli rožnate in se niso niti za časa avstro-ogrske uprave zdatno zboljšale; žigosa neizprosno usodopolne hibe avstro-ogrskega upravnega sistema, nesposobnost in zakrknjenost upravnih činiteljev, katere popisuje z živimi bojami in jim sporna naša prirojene ali v dolgoletni avstrijski službi pridobljene značajne in moralne napake. To pa ni, nego iskrena kritika razmer in ljudi in trpka ironija, pomešana z ostro satiro na njih nevzdržnost. Kritika, in naj je še tako ostra, pa še ni ščuvanje ali hujskanje ali celo veleizdaja. Avstrijski državljani so smeli na vsak moč način svoje mnenje o javnih stvareh nemoteno izražati (čl. 13. osn. zak. od 21. 12. 1867, št. 142 drž. zak.); po zakonu postavljenih mej takega izražanja ni pisec «Gospodina Franja» prekoračil. Sicer pa je avstrijski državni pravdnik šele proti koncu leta 1914 knjigo zasegel; več kakor poldrugo leto mu torej ni bila na poti, mogel jo je vsakdo brati in razširjati.

Zgolj kratek in hiter vpogled v knjigo nam nudi tole sliko. Pisec ugotavlja opetovano, da je bilo ozemlje in ljudstvo Bosne in Hercegovine prej, ko je še ječalo pod turškim jarmom, skrajno zanemarjeno, ter je zato v

vsem in povsod zaostalo (gl. str. 6, 47, 62, 449, 464); potem izvaja na podlagi mnogih zgledov in natanko ob-razloženih dejstev, da je bila avstro-ogrška uprava v marsičem zavožena, ker je vlada enostavno prenesla svojo neodkritosrčno poslovno metodo iz povsem drugačnih avstrijskih razmer doli na narodno, gospodarsko in kulturno različni Balkan, je pošiljala v okupacijsko ozemlje na sploh manj sposobne, drugorodne, deželnega jezika nezmožne uradnike in častnike, ki niso ljudstva razumevali, niti poznali njegovih vrlin in napak in niso mogli zato uspešno poslovati ter potrebe naroda upoštevati (glej stran 11, 35, 49, 56, 57, 58, 59, 108, 188, 191, 253, 263, 337, 456). Nadalje pripoveduje, da je bila posledica takega nesmotrenega postopanja vlade očitna neprijaznost in nagajivost javnih funkcionarjev na-
pram narodu, katerega so ob vsaki priliki smešili, psovali in kruto ž njim ravnali (gl. str. 13, 335, 374), a narod, ne samo, da jih ni mogel spoštovati, nego da se jih je bal in imel za svoje nasprotnike (gl. str. 11, 34, 198, 209, 242, 349, 487).

Kljub temu pa — tako se čita v knjigi — je bosenski narod imel trdno zaupanje v avstrijskega cesarja, mu je bil vdan, ga nazival «naš car častiti» in je kazal na prepadno razliko med njim in turškim sultanom (glej str. 98, 171, 204, 395); nikdar ni grajal avstrijske uprave, temveč jo hvalil ter upal v boljše čase, ne samo za meščane, ampak tudi za kmete in vaščane (gl. str. 24, 56, 57, 107, 112, 145, 161). Danice Miloševićeve očeta označuje pisec «za našo Avstrijo zaslužnega moža, ker je pomagal tirati Turke iz Hercegovine in nam pripravljati pot v deželo» (str. 421); a glavna oseba v romanu, gospodin Franjo Vilar, nagovarja opetovano svojega prijatelja kaludjera Jovico na mir in smotrenost, pobija njegove hajduške naklepe, svari njega in svoje drvarje

zoper nasilstva in upornost in izraža svoje prepričanje, da morejo poklicani činitelji ne z okrutnostjo in z meščem, pač pa s človekoljubnostjo, umnim gospodarstvom in pravico pridobiti ljudstvo za cesarstvo (glej str. 145, 190, 200, 258, 290, 295, 313, 348, 435, 487, 502). Naposled označuje pisec sam svoja izvajanja zgolj za «zlobno kritiko» avstrijske uprave (glej str. 456), potem ko je že z geslom «Istinu reci pa uteci», postavljenim na čelu knjige (glej str. 5) obečal, da bo samo resnico pisal.

Niti zvršetek pripovesti ne more dobromiselnemu čitatelju vzbujati kakih pomislekov. Ni pač nič bolj naravnega, nego da sta se Vilar in Jovica izselila baš v Srbijo. Prvemu so službo v Bosni odpovedali. V Avstriji bi ne bil nič manj «nevaren»; tam bi bil zaman službo iskal. Jovica je bil zaradi svojega hajduškega mišljenja in delovanja povsod zasledovan, tudi v Avstriji bi mu ne bili prizanesli. Obrnila sta se oba tja, kamor ju je vlekle srce. V Belgradu je imel Vilar svojo zaročenko, a Jovica svojo sestro in sorodnico. Samo zlohodnežu bi se mogla vsiliti neverjetna misel, da je pisec romana zato poslal Vilarja in Jovico Miloševića v Belgrad, da pokažeta Bošnjakom pot do svobode in dežele, kjer cvete svoboda in kamor bi moral vsak Bošnjak stremeti; besedilo pripovesti za to ne nudi nobene podlage.

Tiskovno sodišče, ki je v navedeni vsebini knjige zazrlo ščuvanje zoper gosposko in zoper avstrijska državna oblastva, si očitvidno ni bilo na jasnem o pravnih znakih pregreška po §-u 300 k. z. Ni pomislilo, da le-ta zakonita določba zahteva na navlaščno delovanje z namenom, ukrepe, odločbe, ukaze oblastev v nič davati, zasmehovati, na nepokornost in upor zoper nje hujskati. Sama presoja oblastvenih opravil in ukrepov, označba, da so napačna, nepremišljena, državi in uprav-

ljencem kvarna, pa ne krije pojma «ščuovanja», čim ne nagovarja drugih na upor ali vsaj na nepokorščino zoper take ukrepe in njih povzročitelje. O kakem veleizdajniškem podjetju ni najti v knjigi niti sence. Nikjer ni niti z besedico namignjeno na kak punt, na kako vstajo, na kako verolomstvo ali celo odcepljenje komaj prisvojene Bosne in Hercegovine od monarhije. V pobijanem razsodilu ni povedano, kje in s katerim besedilom pisec odobruje puntarski pokret bosenskih Srbov; pač pa zamolčuje razsodilo ravno nasprotno stališče piščevo.

Iz gori navedenih vzrokov je bilo ničnostni pritožbi v obrano zakona ugoditi ter razsoditi kakor v izreku sodbe.

Višje deželno sodišče v Ljubljani, odd. II.,

dne 31. maja 1919.

Kavčnik.

V rozsodbi navedene strani 1. izdaje «Gospodina Franja» odgovarjajo v naši izdaji sledečim stranem: 6 = 3, 11 = 11, 13 = 14, 23 = 30, 24 = 33 in 34, 35 = 50, 47 = 69 in 70, 49 = 72 in 73, 56 = 84 in 85, 57 = 85 in 68, 58 = 87 in 88, 59 = 89 in 90, 62 = 93 in 94, 98 = 153, 107 = 168, 108 = 169, 112 = 176, 136 = 215 in 216, 145 = 231, 161 = 257, 171 = 274, 188 = 302, 190 = 306 in 307, 191 = 308, 198 = 321, 200 = 323, 204 = 330, 209 = 339, 212 = 344 in 345, 242 = 392 in 393, 253 = 411, 258 = 419, 263 = 426, 290 = 471 in 472, 295 = 480, 313 = 509, 335 = 547, 337 = 550, 348 = 568, 349 = 571, 374 = 614, 379 = 621, 395 = 649, 414 = 679, 421 = 691, 435 = 715, 449 = 739, 456 = 749 in 750, 464 = 763, 487 = 802, 502 = 872.

*

Redakcija 2. izdaje «Gospodina Franja».

Dr. Fran Ilešič pripoveduje v svojih «Spominih na Podlimbarskega» (Jutro 3. avgusta 1922), da sta po naročilu odbora Slov. matice pripravljala «Gospodina Franja» z Masljem skupno za tisk. V ta namen sta se sestajala med šesto in sedmo uro zjutraj v kavarni «Evropa». «Kaj vse sva v rokopisu izpremenila, se ne spominjam več; to n. pr. vem, da sva mesto «soldateske» češče postavila milejši izraz: vlada, vladni krogi. Ko je bil Podlimbarski pozneje radi svojega romana v preiskavi in se je bilo bati, da bi policija pregledovala tudi rokopis, smo rokopis skrili med krompir v kleti.» — Koncept in za tisk prirejeni rokopis «Gospodina Franja», kakor tudi vse listine, ki se tičejo usode njegovega romana pred vojaškim častnim sodiščem, mi je Maselj izročil v nedeljo 4. junija 1916, torej dan pred svojim odhodom v pregnanstvo. Ob tej priliki mi je izrazil željo, da se naj eventualna nova izdaja «Gospodina Franja» priredi po rokopisu in ne po knjigi, za katero je bilo treba iz previdnosti marsikaj ublažiti. Skupna redakcija je v rokopisu jasno vidna tako v jezikovnem kakor tudi v vsebinskem oziru; zlasti sta črtala različne izjave Jovice Miloševića in Bajičeve majke ter omilila več ostrejših izrazov o avstrijski upravi v zasedenih pokrajinah. Naj navešdem le nekaj posebno značilnih primerov. Tako sta n. pr. na str. 56 (2. nat., str. 84) ublažila stavek: «Železnice in pota nam gradijo, vso deželno objema trda vojaška, uradniška in orožniška mreža» v «Železnice in pota nam gradijo, vso deželno objema trda mreža oblasti». — Na str. 55 je za stavkom: «... vse, kar je krično, se zastre z globokim molkom», izpuščen stavek: «Kako naše ljudi streljajo in obešajo, tega ne povedo nikdar v novinah.» (2. nat., str. 82.) — Str. 60.: Miloše-

vičeva sodba: «Svoje sirovosti, kričeče v nebo, ne vidijo in jo prisojajo nam», se glasi pravilno: «Svoje sirovosti, kričeče v nebo, ne vidijo in jo prisojajo ljudem, ki niso zagrešili drugega, nego to, da ne marajo ljubiti onih, ki so prišli s pretvezo, da jih osvobodijo starega jarma, pa so jim vrgli na vrat nov, še bolj žuleč jarem. V deželi jim nalagajo bremena, kakršnih prej ni bilo, zaničujejo njih preprosto življenje, v inozemske novine pa pišejo, kako pospešujejo napredek in blagostanje. Ko bi bilo vse res, kar pišejo, bi morala postati Bosna v dvajsetih letih raj Evrope. Doživiš in uvidiš, da bo raj samo za tujce, ki bodo bogato plačani zatirali naš rod.» (2. nat., str. 90—1.) — Bierkopfovo mnenje o kulturi (str. 75): «V Bosni mora biti gorjača, s katero ukrotimo te ovčje tatove», je izpopolniti s stavkom: «Praktični moramo biti in sebi moramo pomagati, a ne tem nosorezecem.» (2. nat., str. 117.) — Vilar je domneval, «da mora biti ta človek (Atif Sarajlija) tanka nit v široki mreži policijstva», pravilno: «da mora biti ta človek ena tistih niti, na katerih visi avstrijska politika v Bosni...» (Str. 97; 2. nat., str. 152.) — Str. 108: «Toda Vilar je bil v svojem tiru ter hotel govoriti», po rokopisu pa je Vilar govoril tole: «Domači pravijo tako: Poprej je bila pri nas še ne kaka svoboda z gladom, a sedaj je sužnjost z gladom. Samo nove davke so nam prinesli, a svoboščine nobene. Takšen je začetek kulture.» (2. izd., str. 169.) Seveda je na take besede zapustil strahopetni Hren sobo. — Po prvi izdaji str. 134 se Bajičeva majka ni dala ugnati ter je izjavila: «Ti sam sicer ne čutiš, da ravnajo z nami brezobzirno»; a njene besede, namenjene sinu, so bile drugačne: «Tukaj je vsak slabo zapisan pri oblasti, kdor se čuti Srba. Odpovedala bi se načelom tvojega očeta, ko bi moje simpatije šle k onim, ki nadzorujejo srbske ljudi in jih hočejo uničiti. Ti sam sicer ne čutiš, da

ravnajo z nami brezobzirno in ščujejo na nas orožnike kakor na stekle pse in da v uradih uspevajo samo takšni gospodje, ki so nam nasprotni.» (2. izd., str. 212.) Enako je bilo izpopolniti njeno primerjanje z Vrzo: «Jaz sem podobna Vrzi» (str. 136) s prvotno izjavo: «Glejte, tako neugnana Vrza sem jaz, ki odkrito in brezobzirno povem, kar mislim in kar mi tare srce. Tudi v tem sem sorodna Miloševiću, zato se razumem ž njim...» (2. nat., str. 215.) — V Vilarjevem dialogu z Buzdugo (114) je izpuščena Vilarjeva opazka: «To vem, da se Bosni slabo godi. Brez števila šejkov se zajeda v njeno telo.» (229.) — Vilarju so se zdeli malone vsi ljudje v bosenskih mestih «prožeti s cinizmom razkoračenega gospodarja» (151), po rokopisu pa: «prožeti s cinizmom razkoračenega zmagovalca. Davno že niso slavili zmag, no zdaj kultivirajo dve provinci, ki so jih zavojevali pred tremi leti s pooblastilom berlinskega kongresa; utrditi morajo svoje gospostvo, pokazati svojo premoč, zato oholo in z zaničevanjem zro na porobljeno ljudstvo. *Vae victis!*» (2. nat., str. 241—2.) — Miloševićevo skromno pripombo: «Svojo usodo si določimo sami» (189) je bilo nadomestiti: «... Vsi čutimo, da gre z Bosno navzdol v propast, ako si svoje usode ne določimo sami. Iz Dunaja je treba izsiliti, prostovoljno ne dajo ničesar iz rok. To vedo Italijani in Madžari, ki so za svojo samoupravo prelili potoke krvi, to vemo tudi mi.» (304.) Vilarjev ugovor, da so bosenski Srbi živeli pod sultanom «neko široko handžarsko svobodo... v tej svobodi pa zaostali za sto let za drugimi narodi» (189), je Jovica ovrigel ne samo z nedolžnim stavkom: «Ta vlada pri nas pa nima denarja za naše šole», temveč po rokopisu: «Tudi Bolgari so bili pod sultanom, pa glej, kako sedaj napredujejo! Oni so jasen dokaz, kako plehka je trditev, da nismo zreli za avtonomijo, ki nam jo je prisodil svetoštetfanski

dogovor. Namesto avtonomije so nam v Berlinu prisodili avstrijsko vlado, ki ima mnogo denarja za orožje, orožnike in vohune, a nima ga za naše šole.» (304—5.) — Inženjer je v svojem razgretem razgovoru z gozdarjem tega vprašal: «Kakšen red je to, če je orožnikom dovoljeno, da z gorečim žveplom pečatijo žive roke? Govorite, gospod gozdar, ali ne ustvarjamo sami malkontentov?» (344), kjer je bil v 1. izdaji (212) prvi stavek izpuščen. — Miloševićovo priznanje, da bi plakal za sestro, «ko bi solze ganile trde ljudi. Treba nam zopet prijeti za puško in handžar» (260), je po rokopisu izpopolniti: «Plakal bi za sestro, ko bi solze ganile vaše trde ljudi. Ker pri Vas ni usmiljenja za Bošnjaka, treba nam zopet prijeti za puško in handžar...» (421). — Bajićeva majka je med vzroki, zakaj so načelnika Pesterja premestili v Banjaluko, navedla razen drugih tudi, da so ga spravili odtod njegovi kruti nastopi proti domačinom (285) «ter krivičnost in grabežljivost uradnikov. Baje se je sam cesar izrazil, da so v Tuzli — ‚verlotterte Zustände‘...» (2. izd., str. 463). — Mnogo milejše poteze je dobil Vilarjev sestanek s stotnikom Hvalibogovskim v zadevi Grgićine globe za njeno kravo (374), kakor jih ima rokopis in po njem naša izdaja na str. 613, kjer mestni poveljnik izjavlja: «Z dobrotami ni šlo, zdaj mora iti s svincem in vislicami.» Itd., itd. —

Z raznimi dopolnili po rokopisu pomnožena 2. izdaja se v ostalem ujema s prvo, le nekaj neslovenskih izrazov (kontrakt, primitiven, evidenca, rubrika, tinta, raport, bakla, baciti, izvaditi...) je dobilo domače lice, razen onih, ki jih navaja «Tolmač» na koncu romana (831). Pravopisna doslednost se pri tako obsežnem delu ni dala vseskozi doseči.

Opis 7

LJUDSKA KNJIZNICA
MORAVCE

Domžale

trezor 82-3 slv

MASELJ F.

Fr. Maslja/4/2

886.3 Maselj F. 1

0020133370

COBISS e